

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Підручник

2-е видання, перероблене та доповнене

За редакцією професорів

М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація

*Допущено Міністерством освіти
і науки України як підручник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
Юрінком Інтер
2005

ББК 67.9(4УКР)308я73

К82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

*Підручник підготовлений викладачами кафедри кримінального права
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*

Рецензенти:

Костенко О. М., доктор юридичних наук, професор (Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України);
Стрельцов Є. Л., доктор юридичних наук, професор (Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова)

Колектив авторів:

Бажанов М. І. – розділ I, III (§ 3 і 4), IV, V, XIX;
Баулін Ю. В. – розділ XIV (§ 1, 5);
Борисов В. І. – розділ XI;
Гавриш С. Б. – розділ IX (у співавторстві з Корчевою З. Г.);
Дорош Л. В. – розділ XVI (§ 1–3, § 4 – у співавторстві з Ярмиш Н. М.);
Зінченко І. О. – розділ VI (§ 1, 5–7);
Касинюк В. І. – розділ XII;
Киричко В. М. – розділ VIII (у співавторстві з Перепелицею О. І., Тацієм В. Я.); розділ XXI;
Корчева З. Г. – розділ IX (у співавторстві з Гавришем С. Б.);
Кривоченко Л. М. – розділ VI (§ 2–4); розділ VII (§ 1, 2); розділ XV;
Ломако В. А. – розділ XIII;
Панов М. І. – розділ VII (§ 3–4); розділ XVII (§ 1, 5); розділ XX (у співавторстві з Харитоновим С. О.);
Перепелиця О. І. – розділ VIII (у співавторстві з Киричко В. М., Тацієм В. Я.);
Сташис В. В. – розділ III (§ 1, 2);
Тацій В. Я. – розділ II, розділ VIII (у співавторстві з Киричко В. М., Перепелицею О. І.);
Тихий В. П. – розділ X;
Тютюгін В. І. – розділ XVIII;
Устименко В. В. – розділ XIV (§ 2–4);
Харитонов С. О. – розділ XVI (у співавторстві з Пановим М. І.);
Ярмиш Н. М. – розділ XVI (§ 4 – у співавторстві з Дорош Л. В., § 5–6)

К82 **Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник** / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

ISBN 966-667-159-X

У другому виданні підручника (перше вийшло у 2001р.) на підставі Кримінального кодексу України (2001 р.), змін у законодавстві, практики застосування перших років дії нового КК та наукових напрацювань розглядаються питання Особливої частини кримінального права.

Призначений для студентів, аспірантів і викладачів юридичних вищих навчальних закладів, а також наукових і практичних працівників.

ББК 67.9(4УКР)308я73+67.308я73

ISBN 966-667-159-X

© Колектив авторів, 2005

© Юрінком Інтер, 2005

РОЗДІЛ I

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Кримінальне право, норми якого закріплено в Кримінальному кодексі України¹ (прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р.), складається із двох органічно пов'язаних між собою частин — Загальної та Особливої. У Загальній частині зібрано принципів і відправні положення: підстава кримінальної відповідальності, поняття злочину, мета та система покарань, підстави і порядок їх призначення, умови звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. В Особливій частині формулюються ознаки окремих злочинів із вказівкою на види покарань і межі, в яких вони можуть призначатися.

Норми Загальної та Особливої частин кримінального права як певні підсистеми Кримінального кодексу України перебувають у тісній і нерозривній єдності. Перш за все, норми Особливої частини базуються на нормах Загальної. Тому неможливо розкрити дійсний зміст норм Особливої частини, не звертаючись до частини Загальної. Разом із тим, всі інститути Загальної частини в своїй основі узагальнюють ті ознаки, що властиві усім злочинам, передбаченим Особливою частиною. Неможливе також застосування окремих видів покарань за злочини, передбачені Особливою частиною, без урахування положень, закріплених у Загальній, щодо мети, видів, меж і порядку призначення всіх покарань. Сама ж система покарань, що визначена в Загальній частині, дістає виявлення і практичне застосування тільки через при-

¹ Далі — КК.

значення конкретних покарань за окремі злочини, передбачені Особливою частиною КК.

Нерозривний зв'язок норм Загальної та Особливої частин КК полягає ще й у тому, що при кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання, застосовуються водночас норми обох частин. Наприклад, при кваліфікації замаху на злочин застосуванню підлягають як норма Загальної, так і норма Особливої частини. Замах на умисне вбивство кваліфікується за ч. 1 ст. 15 та ч. 1 ст. 115 КК¹. Єдність Загальної та Особливої частин КК забезпечує внутрішню узгодженість інститутів та норм Кодексу і, в кінцевому підсумку, ефективність їх застосування.

Особлива частина Кримінального кодексу — це система норм, що встановлюють, які саме конкретні суспільно небезпечні діяння (дія чи бездіяльність) є злочинами, та які види покарань і в яких межах можуть бути застосовані до осіб, які їх вчинили.

В Особливій частині КК наведено вичерпний перелік злочинів, які заборонені кримінальним законом під загрозою покарання. Іншими словами, тільки діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК, може вважатися злочином. Найважливіший принцип будь-якого цивілізованого права, зокрема кримінального права України — немає злочину без вказівки щодо цього в законі (*nullum crimen sine lege*) — цілком втілюється в Особливій частині КК. Діяння, прямо в ній не передбачене, за жодних умов не може тягти за собою покарання. Застосування кримінального закону за аналогією тут цілком виключається. Тому суд, розглядаючи справу, має точно керуватися приписами кримінального закону, що підлягають застосуванню в цьому конкретному випадку, і не може поширювати їх на діяння, що не охоплюється диспозицією відповідної статті Особливої частини КК. Суд зобов'язаний керуватися тільки вказівками того закону, який передбачає відповідальність за цей злочин. Він не має права заповнювати, на свій розсуд, дійсно існуючі чи такі, що здаються існуючими, прогалини. Заповнення таких прогалин, тобто криміналізація діяння (відне-

¹ Тут і далі в тексті підручника посилання (якщо немає іншого застереження) на статті Кримінального кодексу України, прийнятого сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р.

сення його до кола злочинів), — виняткова прерогатива законодавця. У частині 4 ст. 3 зазначено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Значення Особливої частини полягає насамперед у тому, що вона встановлює законодавчі межі криміналізації суспільно небезпечних діянь, забезпечуючи тим самим реальні підстави додержання законності та прав людини. Крім того, в Особливій частині законодавець диференціює кримінальну відповідальність за конкретні злочини з урахуванням їх тяжкості, тобто характеру і ступеня суспільної небезпеки. Це створює ефективні можливості для здійснення цілеспрямованої кримінальної політики і проведення її в рамках закону. Оголошуючи відповідні діяння злочинними і караними, законодавець тим самим має на меті сформуванню у людей непримиренне ставлення до злочинних проявів, усвідомлення необхідності боротьби з такого роду вчинками. Загальнопревентивна функція норм Особливої частини полягає також у тому, щоб під загрозою покарання примусити нестійких членів суспільства утриматися від вчинення злочинів і, тим самим, сприяти їх запобіганню.

Норми Особливої частини розташовано в окремих розділах Кодексу за певною системою та у певній послідовності. Ця система має такий вигляд:

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Злочини проти власності.

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності.

Розділ VIII. Злочини проти довкілля.

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки.

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності.

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності.

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя.

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Якщо Особлива частина сама по собі є певною системою норм, то важливо визначити ту підставу, за якою побудовано цю систему. Інакше кажучи, слід з'ясувати, що лежить в її основі, чим керувався законодавець, розподіляючи за певними її розділами відповідні злочини.

Вивчення наведеної вище системи доводить висновку, що вона побудована головним чином за родовими об'єктами злочинів. В окремі розділи Особливої частини КК об'єднано норми про відповідальність за злочини, які посягають на один і той самий родовий об'єкт. *Родовий об'єкт* — це певна група (комплекс) суспільних відносин, що відрізняються своєю однорідністю і, отже, певною єдністю. Цій групі суспільних відносин відповідає і певна група однорідних злочинів, які посягають на ці відносини.

Назви відповідних розділів Особливої частини КК здебільшого прямо вказують на цей об'єкт. Приміром, розділ I — «Злочини проти основ національної безпеки України». Отже, родовим об'єктом усіх злочинів, передбачених у цьому розділі, є основи національної безпеки. Деякі розділи Особливої частини виділено за безпосереднім об'єктом. Зокрема, розділ II об'єднує злочини проти життя і здоров'я особи, тобто безпосередніми об'єктами цих злочинів є життя та здоров'я особи. На цій самій

підставі виділено також розділ III — злочини проти волі, честі та гідності особи — та розділ IV — злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Систематизація всіх злочинів за їх об'єктом має важливе значення. Насамперед, саму систему побудовано таким чином, щоб забезпечити виконання завдань, визначених у ч. 1 ст. 1.

Поділ злочинів за їх об'єктом на розділи має й істотне кодифікаційне значення. Видаючи новий кримінальний закон, яким встановлюється відповідальність за певний злочин, законодавець включає його у відповідний розділ Кодексу залежно від родового чи безпосереднього об'єкта, на який це діяння посягає.

Розташування у системі Особливої частини норм про відповідальність за окремі злочини за їх об'єктом має неабияке значення для правильного застосування закону, тлумачення його дійсного змісту, орієнтування у самому Кодексі. Наприклад, застосування ст. 201 про контрабанду, яка має своїм родовим об'єктом певну сферу господарської діяльності, виключається, якщо контрабанда пов'язана з переміщенням наркотичних засобів. До таких дій має застосовуватися ст. 305, яка призначена для кримінально-правової охорони іншого об'єкта, а саме — здоров'я населення.

Всі норми Особливої частини КК за своїм змістом можна поділити на три групи: *заборонні, роз'яснювальні та заохочувальні*.

Переважну більшість становлять *заборонні норми* (норми заборони), що забороняють певні вчинки людей (злочинна дія або злочинна бездіяльність) під загрозою застосування особливої форми державного примусу — кримінального покарання. Приміром, у ч. 1 ст. 115 встановлено, що за вчинення умисного вбивства винному загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років. Заборонні норми за структурою поділяють на диспозиції та санкції.

Роз'яснювальні норми пояснюють певні поняття, розкривають зміст термінів, що вживаються у КК. Наприклад, у примітці 1 до ст. 185 (крадіжка) дається визначення повторних злочинів, передбачених у статтях 185, 186, 189—191, а у примітці 3 — злочину, вчиненого у великих розмірах, вказівка на який є в статтях 185—191. У примітці до ст. 286 роз'яснюється, що під транспортними засобами в цій статті та статтях 287, 289 і 290 слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї та

тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. У примітці 1 до ст. 364 роз'яснюється, кого слід вважати службовими особами як суб'єктами службових злочинів. У частині 2 ст. 385 встановлено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

У КК також міститься багато *заохочувальних норм*, сутність яких полягає в тому, що за певних умов особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності з урахуванням її посткримінальної поведінки. Це спеціальні норми, які, на відміну від добровільної відмови при незакінченому злочині (ст. 17) і загальних норм, що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), звільняють особу від відповідальності, незважаючи на те, що вона вже вчинила злочин і в її діях є всі ознаки відповідного складу злочину. Ці випадки передбачено в деяких статтях КК. Наприклад, у ч. 3 ст. 263 зазначено, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої. В частині 4 ст. 307 сказано, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309).

Заохочувальні норми мають важливе значення для запобігання і припинення відповідних злочинів, стимулювання посткримінальної поведінки, що свідчить про втрату особою суспільної небезпечності.

§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів

У диспозиціях статей Особливої частини КК встановлюються юридичні ознаки, що у своїй сукупності характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочинне і каране. Це означає, що диспозиція статті містить опис конкретного складу злочину. Наприклад, склад крадіжки визначено як таємне

викрадення чужого майна (ст. 185). Проте диспозиції статей Особливої частини КК не вичерпують усіх ознак складу злочину. Деякі з них передбачено Загальною частиною КК, оскільки вони стосуються всіх або більшості складів, закріплених у частині Особливій. Наприклад, у статтях Особливої частини нічого не сказано про такі ознаки складу злочину, як вік і осудність. Однак про ці ознаки для всіх складів йдеться в статтях 19 і 22. У статті 15 дається характеристика замаху, а в статтях 26 і 27 — співучасті. Отже, склад кожного злочину становлять ознаки, описані як в Особливій, так і в Загальній частині, що ще раз свідчить про нерозривну єдність останніх.

Застосування відповідних статей КК відбувається на основі з'ясування ознак окремих складів злочинів. При цьому в разі застосування норм Особливої частини чітко проявляються функції складу злочину: *фундаментальна, розмежувальна, процесуальна і гарантійна*.

Перш за все, склад злочину є законною, єдиною, необхідною та достатньою підставою кримінальної відповідальності (*фундаментальна функція складу злочину*). Кримінальній відповідальності підлягає лише особа, у суспільно небезпечному діянні якої є ознаки складу злочину, передбачені кримінальним законом (ч. 1 ст. 2). Ці ознаки необхідні для кримінальної відповідальності, за відсутності яких вона виключається. Водночас встановлення цих ознак вичерпує склад, тобто вони є достатніми для кримінальної відповідальності.

Ознаки складу злочину виконують й іншу роль: вони відмежовують злочин від діянь, які не є злочинними, або один склад злочину — від іншого (*розмежувальна функція складу злочину*).

Розмежування складів окремих злочинів можна пояснити на такому прикладі. Якщо винний таємно вилучив гроші з квартири потерпілого, то його дії будуть кваліфіковані як самоправство за ст. 356, якщо він вважав, що має на них дійсне або уявне право (зокрема, що вилучає ці гроші в рахунок боргу, який йому, незважаючи на нагадування, не віддавав потерпілий). Якщо таким самоправством не було заподіяно значної шкоди потерпілому, то це випадок цивільно-правового делікту. Якщо ж за такого вилучення винний розумів, що не має на це майно (гроші) жодних прав, що воно є чужим, вчинене підпадає під ознаки крадіжки і кваліфікується за ст. 185.

Процесуальна функція складу злочину означає, що він є базовим поняттям при визначенні предмета доказу, впливає на межі дослідження у кожній кримінальній справі. Сам опис ознак складу злочину в законі має вирішальне значення. Чим більше ознак введено законом до складу злочину, зазначеного у диспозиції, тим більше коло фактичних обставин слід встановити у справі, тим ширші межі дослідження. І, навпаки, якщо склад описано у законі вужче, «економніше», це, безумовно, звужує межі. Нечіткість ознак складу злочину, введення так званих «каучукових» (розпливчастих) диспозицій робить межі дослідження кримінальної справи досить невизначеними. Тому точний опис ознак складу злочину в законі — важлива умова ефективності самої процесуальної діяльності. Зазвичай, встановленням складу злочину не обмежуються межі дослідження у кримінальній справі, вони набагато ширші, однак ознаки складу мають тут вирішальне значення.

Склад злочину виконує також функцію охорони прав і законних інтересів громадян. Шляхом опису точних складів злочинів і фіксації їх ознак законодавець гарантує громадянину захист від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності (*гарантійна функція складу злочину*).

Склад злочину являє собою законодавчу модель кваліфікації злочину. Кваліфікуючи злочин, ми встановлюємо відповідність вчиненого особою суспільно небезпечного діяння складу, описаному в законі. У цьому полягає сутність кваліфікації. В ній дається не тільки юридична, а й соціально-моральна оцінка вчиненого особою діяння. В зв'язку з цим правильна кваліфікація злочинів має велике значення для зміцнення законності, охорони правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів громадян. Тому вчинений злочин має бути кваліфікований відповідно до закону, що передбачає кримінальну відповідальність за це діяння, і будь-які відхилення від цієї вимоги є неприпустимими.

Неправильна кваліфікація призводить до неправильної правової і соціально-моральної оцінки діяння, визначаючи тим самим і неправильне уявлення про характер і ступінь його суспільної небезпеки. У цьому плані цілком неприпустима кваліфікація діяння, що не містить ознак складу злочину, як злочинного. Така кваліфікація може призвести до засудження особи, яка взагалі не вчинювала злочин. Не менш шкідливі також і випадки про-

тилежного характеру, якщо в діях, що є злочинними, не встановлено ознак складу злочину.

Найпоширенішими є помилки, коли злочинному діянню дається невідповідна кваліфікація. Наприклад, якщо діяння, що є розбоєм, кваліфікується як грабіж, а крадіжка — як шахрайство.

У таких випадках діяння дістає не лише неправильну юридичну кваліфікацію, а й неправильну соціально-моральну оцінку. Якщо, наприклад, хуліганство замість ч. 4 ст. 296 кваліфіковано за ч. 1 ст. 129, тобто як погрозу вчинити вбивство, то тут не лише неправильно застосовано кримінальний закон, а й тяжкий злочин розцінено як злочин невеликої тяжкості. Адже хуліганство карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років, а погроза вчинити вбивство — арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років. Кваліфікація ж за ст. 129 може призвести навіть до звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до положень розділу IX Загальної частини КК. Нарешті, оцінка у вирокі діяння як погрози вчинити вбивство, а воно таким не є, призведе до того, що вирок суду не лише не матиме належного запобіжного впливу, а й підірватиме серед громадян авторитет суду, порушуватиме права громадянина.

Якщо навіть помилка у кваліфікації не призводить до неправильного призначення покарання, вона і тоді спричиняє негативні наслідки. Наприклад, за зловживання владою або службовим становищем, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 364) і за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені у великих розмірах (ч. 4 ст. 191), може бути призначено покарання до восьми років позбавлення волі. Проте у такому випадку самому підсудному не байдуже, чи засуджений він лише за службовий злочин, чи за злочин проти власності, пов'язаний із заволодінням чужого майна.

Викладене вказує на значення правильної кваліфікації злочинів, яка має відповідати вчиненому. Тим самим буде забезпечено правильне застосування кримінального закону, зміцнення авторитету правосуддя.

Кваліфікація злочину передбачає повне і всебічне встановлення тих фактичних обставин справи, що відповідають ознакам складу злочину, зазначеним у законі. Якщо такі фактичні

обставини не з'ясовано, не можна дати точну кваліфікацію злочину, що відповідала б об'єктивній істині.

Крім виявлення у справі певних фактичних обставин, необхідно знайти і точно усвідомити ознаки цього складу злочину відповідно до норми КК, потім встановити відповідність вчиненого особою діяння ознакам складу, описаного в законі. Кваліфікація злочину і є тією ланкою, що об'єднує фактично вчинене особою суспільно небезпечне діяння і той склад злочину, якому це діяння відповідає.

Звідси випливає важлива вимога: *кваліфікація передбачає точний юридичний аналіз елементів складу злочину: об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину*. Причому правильне встановлення елементів складу та їх ознак є необхідною передумовою правильної кваліфікації вчиненого. У порівняно простих випадках, за чіткого знання закону досвідчений юрист вже при вивченні кримінальної справи може одразу зробити висновок щодо кваліфікації злочину, не вдаючись навіть до детального зіставлення виявлених обставин із нормою закону. Це кваліфікація на основі так званого симульованого (миттєвого) упізнання досліджуваних матеріалів. Але, як свідчить практика, кваліфікація на підставі такого упізнання містить небезпеку помилки, оскільки виключає з'ясування всіх необхідних ознак складу, їх зіставлення з фактичними обставинами справи.

Отже, необхідний відповідний аналіз, і, тим самим, встановлення всіх елементів складу злочину. Зокрема, важливе значення має визначення тих суспільних відносин, яким це діяння заподіює безпосередню шкоду. Констатація цих відносин означає і виявлення *об'єкта* цього злочину. У тих злочинах, що мають свій предмет, його з'ясування дає можливість правильно усвідомити й об'єкт злочину. В КК є деякі статті, що передбачають відповідальність за розголошення різного роду таємниць (лікарської таємниці, таємниці голосування, таємниці усиновлення (удочеріння), комерційної таємниці, державної таємниці та ін.). Таємниця — це відомості, які містять інформацію, що не підлягає розголошенню і може бути відомою лише певному колу осіб. Передбачена як предмет конкретних злочинів, вона прямо вказує на об'єкт злочину, тим самим визначаючи його кваліфікацію. Наприклад, якщо розголошено комерційну таємницю, то це свідчить, що об'єктом цього злочину є господарська діяльність,

тобто відносини у сфері господарської діяльності, і такі дії підпадають під ознаки ст. 232. Якщо ж розголошено інформацію, що становить державну таємницю, вчинене посягає на відносини у сфері обороноздатності держави і кваліфікується за ст. 328.

Наведемо ще приклад впливу на кваліфікацію злочину його предмета та об'єкта. Якщо особа виявила у стіні будинку, що був призначений на злам і в якому ніхто не жив, схованку, де зберігалися невідомо ким заховані зливки золота, і привласнила цей скарб, вона відповідає за ст. 193, оскільки об'єктом цього злочину є відносини власності. Але якщо в цій схованці винний знайшов пістолет, придатний для використання, і не здав його в органи влади та переховує у себе в сараї, то кваліфікація настає за ч. 1 ст. 263, тобто за незаконне зберігання вогнепальної зброї, бо об'єктом тут виступають відносини громадської безпеки.

Для визначення об'єкта злочину в певних випадках істотне значення мають ознаки особи, яка потерпіла від злочинного посягання. Зокрема, потерпілим від розпусних дій може бути тільки підліток, який не досяг 16-ти років, статеванадотторканність якого і є об'єктом злочину, передбаченого ст. 156. Потерпілими в злочині, передбаченому ст. 345, є працівники правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків. Об'єкт цього злочину — авторитет органів державної влади, а також безпека та здоров'я цих осіб.

Для кваліфікації злочину важливо встановити ті ознаки, що визначають *об'єктивну сторону* його складу. Вони в переважній більшості прямо вказані в диспозиціях відповідних статей КК. Приміром, щоб визнати наявність об'єктивної сторони контрабанди (ст. 201), слід встановити, що винний переміщав певні предмети, зазначені в цій статті КК, через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Для кваліфікації злочину як крадіжки необхідно встановити, що особа вчинила таємне викрадення чужого майна. Важливе значення має також з'ясування того, чи є злочин закінченим або діяльність особи перервана на стадії готування чи замаху на злочин. Наприклад, затримання особи, яка намагається вирвати у потерпілої сумку з грошима, кваліфікується як замах на грабїж, а змова про вчинення вбивства — як готування до цього злочину. У таких випадках крім кваліфікації дій за відпо-

відною статтею Особливої частини необхідне посилання і на статті 14 та 15, що визначають караність незакінченого злочину. Для кваліфікації дій організаторів, підбурювачів і пособників крім статті Особливої частини, що передбачає злочин, вчинений виконавцем, необхідне посилання і на ст. 27.

Для визначення об'єктивної сторони істотне значення має встановлення суспільно небезпечних наслідків, які впливають на кваліфікацію злочину. Зокрема, заподіяння потерпілому внаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху важкого тілесного ушкодження слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 286, де передбачені саме ці наслідки. У злочинах із матеріальним складом необхідно також встановлювати і причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали.

У ряді випадків об'єктивну сторону злочину характеризують спосіб вчинення діяння, місце, час і обстановка його вчинення. Наприклад, доведення особи до самогубства чи до замаху на самогубство може бути кваліфіковано за ч. 1 ст. 120, якщо воно є наслідком жорстокого поводження з потерпілим, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності.

Для правильної кваліфікації слід також встановити ознаки *суб'єктивної сторони* злочину: вину, мотив і мету діяння. Наприклад, якщо тяжке тілесне ушкодження вчинено умисно, воно кваліфікується за ст. 121, а при необережному його заподіянні — за ст. 128. Службове зловживання може бути кваліфіковане за ст. 364, якщо воно вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб. Для складу розбою необхідно встановити, що напад на особу відбувся з метою заволодіння чужим майном. Якщо такий напад мав на меті подавити опір особи і згвалтувати, то це буде замах на згвалтування. Якщо ж той, хто нападав, мав на меті познуватися над потерпілою, показати свою зухвалість — це хуліганство, а, якщо він напав і побив потерпілу з ревнощів — злочин проти особи.

Нарешті, правильна кваліфікація передбачає чітке встановлення ознак *суб'єкта* злочину. Зокрема, за крадіжку може бути притягнута до відповідальності особа, яка досягла 14-ти років. За одержання хабара відповідає лише службова особа, ознаки якої описано в примітці до ст. 364, а за злочини проти встановленого порядку несення військової служби — військовослужбовці

та військовозобов'язані під час проходження ними відповідних зборів (ч. 1 ст. 401).

Враховання всіх ознак, які характеризують кожний елемент складу злочину, має вирішальне значення для кваліфікації злочину, тобто для вибору тієї норми КК, в якій цей склад описано. Тут можуть виникнути серйозні труднощі, особливо в тих випадках, коли діяння містить ознаки двох або більше складів злочинів, або одне і те саме діяння охоплюється ознаками двох або більше норм Особливої частини КК. В першому випадку, коли діяння містить ознаки двох або більше складів злочинів, має місце кваліфікація за сукупністю злочинів. Якщо те саме діяння підпадає під ознаки кількох статей КК, тут має місце конкуренція кримінально-правових норм. Теорія і судова практика виробили спеціальні правила кваліфікації в таких випадках. За сукупності злочинів кожне з діянь, які її утворюють, має отримати самостійну кваліфікацію (ст. 33 КК). Якщо особа, яка вчинювала хуліганство, завдає потерпілому тяжке тілесне ушкодження, то все вчинене підпадає під ознаки двох статей — ч. 4 ст. 296 і ч. 1 ст. 121. Кваліфікація таких дій тільки за ст. 121 або за ст. 296 буде неповною, оскільки не відбиватиме усіх ознак вчиненого.

При кваліфікації злочинів за сукупністю слід мати на увазі, що в деяких випадках законодавець конструює так звані складені злочини. Він об'єднує в одне діяння два або більше самостійних злочинів. Наприклад, у ч. 3 ст. 296 передбачено, зокрема, хуліганство, якщо воно пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. Тут в один склад злочину об'єднано хуліганство й опір (законодавцем враховано так звану ідеальну сукупність злочинів). Тому кваліфікація їх як самостійних злочинів, тобто за сукупністю, виключається і застосовується лише ч. 3 ст. 296.

На відміну від сукупності злочинів при конкуренції кримінально-правових норм одне й те саме діяння підпадає під ознаки двох або більше статей КК. В одній із них діяння описано більш узагальнено, в іншій — виділено його індивідуальні ознаки. У таких випадках йдеться про конкуренцію загальної та спеціальних норм. Теорія і практика виробили правило, відповідно до якого в цьому випадку слід застосовувати спеціальну нор-

му, що більшою мірою індивідуалізує ознаки вчиненого та його суспільну небезпеку. Наприклад, ст. 348 встановлює відповідальність за посягання на життя (тобто вбивство або замах на вбивство) працівника правоохоронного органу в зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Але в КК є і п. 8 ч. 2 ст. 115, в якому передбачено відповідальність за умисне вбивство, вчинене в зв'язку з виконанням потерпілим своїх службових обов'язків. Наприклад, вчинено вбивство співробітника міліції, коли він затримував злочинця. Яку статтю слід застосувати за таких умов — п. 8 ч. 2 ст. 115 чи ст. 348, адже очевидно, що це вбивство підпадає під ознаки як однієї, так і другої статті КК? Але через те, що норма ст. 348 є спеціальною щодо загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 115), то застосуванню підлягає саме норма спеціальна (ст. 348 КК). Вона більшою мірою, ніж п. 8 ч. 2 ст. 115, визначає конкретні особливості вчиненого.

При кваліфікації злочинів є неприпустимим формальний підхід до тлумачення норм кримінального закону. Застосовувати статті КК слід у тісному зв'язку з їх соціальним призначенням, з урахуванням обстановки й умов, за яких цю норму було прийнято, з'ясовувати дійсну волю законодавця та знати прийоми тлумачення кримінальних законів. Наприклад, провести відмінність між насильницьким грабежем (ч. 2 ст. 186) і розбоєм (ч. 1 ст. 187) можна тільки за умови використання систематичного тлумачення, тобто порівняння цих статей. Таке порівняння засвідчує, що розбій відрізняється від насильницького грабежу ступенем тяжкості насильства, що застосовується до потерпілого: при розбої — це насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого, або застосування погрози такого насильства, а при грабежу — це насильство, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілої особи. Тому, якщо винний заподіян потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, викрадаючи в нього гроші, то це розбій, а якщо з цією метою були заподіяні лише побої, — винний відповідає за грабїж.

Далі, систематичне тлумачення призводить і до іншого висновку: розбій вважається закінченим із моменту нападу і власне заволодіння майном для закінчення цього злочину не потрібно (законодавець так і зазначає — напад із метою заволодіння чужим майном), а грабїж — лише з моменту викрадення майна (закон визначає його як відкрите викрадення чужого майна).

За аналогією слід застосовувати й інші прийоми тлумачення — граматичне, логічне, історичне, що дадуть можливість правильно кваліфікувати злочин.

Щодо цього важливе значення має практика Верховного Суду України. Узагальнюючи судову практику, розглядаючи окремі справи в касаційному порядку, Верховний Суд дає роз'яснення відповідних норм КК, виробляє певні рекомендації щодо правильного їх застосування. Ці рекомендації набувають важливого значення для всіх судових інстанцій, стають еталонами, що використовує вся судова практика. Це так звані *стандарти кваліфікації*, які забезпечують однакове застосування закону і тим самим є одним із засобів зміцнення законності, охорони прав і свобод громадян. Особливе значення тут мають постанови Пленуму Верховного Суду України з окремих категорій справ. У них містяться рекомендації щодо кваліфікації відповідних злочинів, які використовуються судами у разі застосування кримінального закону. Зокрема, важливе значення у правильному застосуванні п. 11 ч. 2 ст. 115 має роз'яснення у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 щодо вбивства, здійсненого особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх¹. Практичне значення для застосування КК 2001 р. і далі мають окремі рекомендації Пленуму Верховного Суду України щодо застосування норм КК 1960 р. Це зумовлено тим, що багато норм цього кодексу були сприйняті КК 2001 р. З низки таких норм, як і інших, Пленум Верховного Суду України надав нові роз'яснення щодо їх застосування, але лишається ще багато положень закону, зміст яких потребує авторитетного судового тлумачення. Наприклад, щодо застосування ст. 201 нового КК, важливе значення зберігають роз'яснення, що містяться в постанові «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил» від 26 лютого 1999 р. № 2. Зокрема, щодо замаху на

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1. — С. 39.

контрабанду Пленум зазначив, що дії особи, пов'язані зі спробою незаконного переміщення товарів через митний кордон і не доведені до кінця з причин, які не залежать від волі винного, кваліфікуються як замах на контрабанду¹.

Можна навести ще й інші роз'яснення. Тому й надалі у відповідних главах цього підручника за необхідності буде використано також ті рекомендації Пленуму Верховного Суду, що не втратили свого значення при застосуванні нового КК України.

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 2 (12). — С. 4.

РОЗДІЛ II

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, в тому числі і з такими небезпечними злочинами, як вбивства, зґвалтування, розбої та ін. Тому в КК статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подано в першому розділі Особливої частини.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави (ст. 1 Конституції України).

Це дає підставу для визнання цих злочинів найбільш небезпечними і віднесення їх законодавцем, як правило, до особливо тяжких або тяжких злочинів. Важливість родового об'єкта цих злочинів визначає значною мірою і специфіку їх об'єктивних та суб'єктивних ознак.

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчинюються шляхом активної поведінки — дії. При цьому законодавець конструює більшість із них як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання

фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). Деякі з цих злочинів конструюються як усічені склади — момент їх закінчення переноситься на такі дії, що становлять попередні стадії вчинення злочину — готування чи замах. Наприклад, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 (готування), розглядається як закінчений злочин; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство.

Висока небезпека цих злочинів відбивається і в їх *суб'єктивних ознаках*: всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є мета — заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що *злочини проти основ національної безпеки України — це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України*.

До їх числа законодавець відносить дії: спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); державну зраду (ст. 111); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114).

§ 2. Види злочинів проти національної безпеки України

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109). Правовою підставою криміналізації цих діянь є ч. 2 ст. 5 Конституції України, відповідно до якої право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й ніхто не може узурпувати державну владу.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 109, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні.

Конституційний лад — це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм. Це цілісна система основних соціально-правових відносин, що визначають форми і способи функціонування держави як єдиного державно-правового організму. Нормальне функціонування конституційного ладу дозволяє реалізувати прагнення суспільства до справедливого і стабільного соціального порядку на основі поєднання індивідуальних і суспільних інтересів.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 109, виражається в чотирьох формах: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій; 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Загальною ознакою всіх цих дій є спрямованість їх саме на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто із застосуванням фізичного чи психічного насильства до представників державної влади, осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу і державної влади, до інших осіб, які перешкоджають здійсненню цих дій. Злочини вважаються закінченими у разі вчинення будь-якої дії з метою зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади (наприклад, озброєння групи людей та інструктаж про дії під час захоплення влади).

Змова про вчинення таких дій передбачає умисну угоду двох або більше осіб про спільні насильницькі дії, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

Передбачені ч. 2 ст. 109 заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади повинні мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, в присутності багатьох громадян. Це завжди активний вплив на невизначену кількість людей (проголошення на мітингу, демонстрації, зборах тощо).

Розповсюдження матеріалів із такими закликами є самостійною формою об'єктивної сторони цього злочину і передбачає ознайомлення з такими матеріалами інших осіб або ство-

рення умов для такого ознайомлення (розклеювання листівок, роздавання книг тощо).

Суб'єктивна сторона всіх зазначених дій — прямиий умисел, поєднаний із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або з метою захоплення державної влади.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 109 кваліфікуючими ознаками діянь, передбачених у ч. 2 ст. 109, є:

1) вчинення їх особою, яка є представником влади, тобто особою, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями (наприклад, депутат місцевої ради, голова суду, працівник міліції та ін.);

2) вчинення цих самих дій повторно, тобто хоча б удруге, незалежно від того, чи була особа засуджена за перший злочин;

3) вчинення їх організованою групою, тобто трьома або більше особами, які попередньо організувались у стійке об'єднання для вчинення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, або на захоплення державної влади, або для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (див. ч. 3 ст. 28);

4) вчинення їх із використанням засобів масової інформації (наприклад, виступ по телебаченню, поширення комп'ютерних програм із вказаними матеріалами та ін.).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 109 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 2 ст. 109 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 109 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини щодо забезпечення територіальної цілісності й недоторканності України в межах встановлених кордонів. Територіальна недоторканність України є невід'ємною складовою її самостійності та незалежності. Частина 3 ст. 2 Конституції України проголошує, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України»¹ державний кордон — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає різні діяння: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Зміст цих діянь аналогічний діям, передбаченим ст. 109. Відмінність лише у тому, що ст. 110 не вимагає, щоб ці дії мали насильницький характер.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний зі спеціальною метою змінити межі території або державного кордону України.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідальність за ч. 2 ст. 110 настає за наявності хоча б однієї з указаних у ній кваліфікуючих ознак: 1) вчинення злочину особою, яка є представником влади; 2) повторно, тобто вчинення таких дій хоча б удруге; 3) за попередньою змовою групою осіб, тобто вчинення його спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (див. ч. 2 ст. 28); 4) якщо дії поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, тобто з метою викликати вороже ставлення до осіб іншої національності або расової належності.

Частина 3 ст. 110 передбачає особливо кваліфікуючий склад злочину — це дії, передбачені частинами 1 або 2 статті 110, які призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення важливих об'єктів, пошкодження життєзабезпечувальних комунікацій та ін.).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 110 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 110 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 110 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.

Державна зрада (ст. 111). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

З об'єктивної сторони державна зрада може полягати лише в тих діях, вичерпний перелік яких прямо вказано в ч. 1 ст. 111. Це передусім: *перехід на бік ворога*, що передбачає надання безпосередньої допомоги державі, з якою наша країна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. Вияви такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ на службу в армію ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави та ін. Сам перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (так званий фізичний перехід), так і в наданні допомоги такій державі або її представникам на території України (так званий інтелектуальний перехід). Державна зрада в цій формі визнається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові. При цьому обов'язково, щоб перехід на сторону ворога мав місце в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Шпигунство — це передача чи збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, воно є другою формою державної зради. Ознаки шпигунства буде розглянуто при аналізі ст. 114.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів України. Причому для відповідальності не має значення, як діяла особа, — за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи. Допомога в проведенні підривної діяльності може передбачати сприяння резидентам (таємним представникам іноземних розвідок), укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки, надання різних матеріалів, продуктів харчування, приховування слідів вчинених ним злочинів, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх представ-

ників організує (або вчинює) на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). У таких випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів, наприклад, за статтями 111 і 113.

Державна зрада в цій формі вважається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати допомогу іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною в формі прямого умислу: за якого особа усвідомлює, що її діяння вчинюються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України і бажає їх здійснити. Мотиви можуть бути різними (ненависть до України, користь та ін.), але на кваліфікацію це не впливає.

Суб'єкт злочину — громадянин України, який досяг 16-ти років. Співучасниками цього злочину можуть бути іноземні громадяни та особи без громадянства.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 111 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Частина 2 ст. 111 передбачає заохочувальну норму, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання.

Обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 є наявність трьох обставин: 1) отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їх представників; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними і про отримане завдання.

Відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини, що

забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим об'єктом є життя людини — державного чи громадського діяча.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в посяганні на життя державного діяча чи керівника політичної партії. Під посяганням на життя розуміють вбивство або замах на вбивство осіб, зазначених у ст. 112. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин, незалежно від настання смерті цих осіб (у разі замаху на вбивство посилення на ст. 15 не потрібно). Готування до цього злочину (розробка плану злочинних дій, підшукування спільників, знярядь для здійснення злочину та ін.) кваліфікується за статтями 14 і 112.

Перелік осіб, які визнаються потерпілими і вказані в ст. 112, є вичерпним: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії.

Для застосування ст. 112 слід обов'язково встановити, що посягання на життя вчинюється в зв'язку з державною або громадською діяльністю потерпілих.

Закінченим цей злочин визнається з моменту вчинення діяння, спрямованого на позбавлення життя, тобто з моменту замаху на вбивство (усічений склад злочину).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, обов'язковою ознакою якого є усвідомлення особою, що потерпілим є державний діяч або керівник політичної партії і що посягання здійснюється в зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою або перешкодити цій діяльності, або помститися за її виконання.

Якщо вбивство чи замах на вбивство таких осіб вчинюється на ґрунті особистих взаємовідносин, то застосування ст. 112 виключається, а дії винного кваліфікуються за статтями про злочини проти життя.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, що досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22).

Покарання за злочин: за ст. 112 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Диверсія (ст. 113). *Безпосереднім об'єктом* диверсії є економічна основа, внутрішня безпека України. Додатковими об'єктами можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека та ін.

Предметом диверсії можуть бути: підприємства, установи, шляхи та засоби сполучення, нафто-, газопроводи та ін.

Об'єктивна сторона злочину виявляється: 1) у вчиненні з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 2) у вчиненні з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій. Масове знищення людей або заподіяння шкоди їх здоров'ю при вчиненні диверсії в своїй основі спрямовано на заподіяння смерті або шкоди здоров'ю значної кількості громадян, і винний вдається до загальнонебезпечних способів (вибухів, підпалів, затоплення, організації завалів, аварій транспортних засобів та ін.).

Зруйнування або пошкодження підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного або суспільного майна полягає як у повному їх знищенні, так і частковому пошкодженні такого майна будь-яким способом.

Масове отруєння людей, як і поширення епідемій, являє собою злочинну діяльність, спрямовану на спричинення смерті чи шкоди здоров'ю значної, частіше невизначеної, кількості осіб. Способи здійснення можуть бути різними (отруєння продуктів харчування, джерел води, зараження хвороботворними мікроорганізмами їжі, води тощо).

Поширенням епізоотій охоплюються випадки розповсюдження заразливих хвороб серед тварин. Способи при цьому можуть бути різними (зараження збудниками заразливих захворювань продуктів харчування, спільне утримання хворих і здорових тварин та ін.).

Епіфітотія — це широке розповсюдження інфекційної хвороби рослин, що охоплює господарство, район, область чи краї-

ну. У вигляді епіфітотій може поширюватися іржа і головня хлібних злаків, фітофтороз картоплі та інші шкідливі хвороби.

Цим зумовлено віднесення диверсії до усічених складів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення вказаних у законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення та настання інших наслідків.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у формі прямого умислу, що поєднаний із метою ослаблення держави, тобто заподіяння шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці та ін. Саме ця мета відрізняє диверсію від інших злочинів, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням майна, заподіянням шкоди життю, здоров'ю, екологічних та інших злочинів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа: громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства, якій виповнилося 14 років (ч. 2 ст. 22).

Покарання за злочин: за ст. 113 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Шпигунство (ст. 114). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є зовнішня безпека України.

З об'єктивної сторони шпигунство полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р.¹ Згідно з цим Законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 16. — С. 97.

охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади в сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Шпигунство може бути у двох формах: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання таких самих відомостей із метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам.

Передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представникові (агентові). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем будь-яких об'єктів та ін.). Тому будь-які дії, як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і створення умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, — це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та ін.). Нерідко для отримання таких відомостей використовується найскладніша сучасна техніка (спеціально обладнані літаки, кораблі або автомашини, спеціально встановлені на суші чи на морі прилади для отримання розвідувальної інформації тощо).

Для відповідальності за ст. 114 важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збиралися для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам.

Закінченням шпигунства вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел: особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку.

Громадянин України за шпигунство несе відповідальність за ст. 111 — за державну зраду.

Покарання за злочин: за ст. 114 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Частина 2 ст. 114 передбачає заохочувальну норму: особа звільняється від кримінальної відповідальності за шпигунство за наявності сукупності трьох умов: 1) особа припинила свою діяльність, передбачену ч. 1 ст. 114; 2) добровільно повідомила органи державної влади про вчинене; 3) внаслідок цього та вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

РОЗДІЛ III

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

§ 1. Злочини проти життя

Життя людини, відповідно до ст. 3 Конституції України, є найвищою соціальною цінністю, а в ст. 27 Основного Закону наголошується, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може свавільно позбавити людину життя. Тому злочини проти життя становлять велику суспільну небезпечність. До них КК відносить різні види умисних вбивств (статті 115–118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погрозу вбивством (ст. 129)¹.

Поняття вбивства та його види. У частині 1 ст. 115 дається поняття вбивства як умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині. Крім того, в ст. 119 передбачено відповідальність за вбивство через необережність. Тому загальне поняття вбивства можна визначити як умисне або необережне заподіяння смерті іншій людині. Заподіяння смерті іншій людині — це позбавлення її життя.

Об'єктом вбивства є життя людини. Початком життя при цьому слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя і може призвести до відповідальності за незаконне проведення аборту. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть.

Закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. Вбивство — це позбавлення життя іншої людини. Самогубство або замах на самогубство злочином не вважається.

¹ Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1.

З об'єктивної сторони вбивство може бути здійснено шляхом дії або бездіяльності. Для позбавлення людини життя може застосовуватися як фізичний вплив (удар ножом, задушення, отруєння тощо), так і психічний (заподіяння душевної травми, що спричинила смерть, підбурювання до самогубства особи, яка не усвідомлює значення цього акту тощо).

У разі вчинення вбивства шляхом бездіяльності йдеться про вчинення винним дій, що запобігли б настанню смерті за умови, що він зобов'язаний був і мав можливість їх вчинити. Наприклад, особа медичного персоналу з метою заподіяння смерті хворому не застосовує необхідного лікування.

Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання злочинного наслідку — смерті людини. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діянням винного і настанням смерті потерпілого.

Вбивство — це протиправне позбавлення життя. Тому не є вбивством, наприклад, позбавлення життя людини в стані необхідної оборони. Навпаки, згода потерпілого на позбавлення його життя не виключає протиправності діяння.

З суб'єктивної сторони вбивство може бути вчинено як з умислом (прямим або непрямым), так і через необережність (злочинну самовпевненість або злочинну недбалість). Правильна кваліфікація умисного вбивства передбачає ретельне дослідження його мотивів і мети.

Суб'єкт вбивства — будь-яка особа, яка досягла 14-ти років, за вбивства, передбачені статтями 115—117, і 16-ти років — за вбивства, передбачені статтями 118 і 119.

Види вбивств. За суб'єктивною стороною розрізняють вбивства умисні (статті 115—118) і вбивства через необережність (ст. 119). Своєю чергою, умисні вбивства поділяють за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) на три види: так зване просте вбивство, тобто вчинене без обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність (ч. 1 ст. 115); вчинене за обставин, що обтяжують відповідальність, так зване кваліфіковане вбивство (ч. 2 ст. 115) і вчинене за обставин, що пом'якшують відповідальність, так зване привілейоване вбивство. Цей розподіл має дуже важливе практичне значення, оскільки у разі вчинення умисного вбивства за наявності і тих, й інших згаданих обставин, вчинення належить кваліфікувати як вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність.

Умисне вбивство без обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність (просте вбивство) — ч. 1 ст. 115 — має місце в тих випадках, коли у вчиненому немає ознак вбивств, передбачених ч. 2 ст. 115, статтями 116—118. За частиною 1 ст. 115 кваліфікуються вбивства, вчинені в бійці, з помсти, на ґрунті особистих взаємовідносин, з ревнощів, зі співчуття (наприклад, за наявності прохання потерпілого) та деякі інші.

Покарання за таке вбивство передбачено ч. 1 ст. 115 — позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність (кваліфіковане вбивство), — ч. 2 ст. 115. Обставини, що обтяжують відповідальність, перераховано в пунктах 1—13 ч. 2 ст. 115. Для застосування ст. 115 достатньо наявності хоча б однієї з указаних в ній обтяжуючих обставин.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115) передбачає, що позбавлення життя цих осіб охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має. Дії винного не можуть кваліфікуватися за п. 1 ч. 2 ст. 115, якщо не доведено, що його умисел був спрямований на позбавлення життя саме двох або більше осіб.

Під умисним вбивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115) розуміють умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця кваліфікуюча ознака має місце тоді, коли винний достеменно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати.

Умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115), має місце, якщо винний завідомо знав про такий стан потерпілої. Кваліфікація злочину не залежить від строку вагітності та життєздатності плоду.

Умисне вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115). Заручником є особа, яка захоплена або утримується будь-ким для забезпечення того, щоб родичі, інші особи, органи держави або відповідні організації виконали певні вимоги як умову звільнення заручника. Вбивство заручника може мати місце в момент захоплення або протягом часу утримування заручника, тобто позбавлен-

ни волі. Вбивство можливе і внаслідок спроби заручника втекти, під час його перевезення тощо. Саме захоплення чи утримання заручника є самостійним злочином і кваліфікується за статтями 147 або 349.

Умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115). У деяких випадках спосіб позбавлення життя свідчить про особливу жорстокість злочину. Пленум Верховного Суду України в своїй практиці вважає, що до особливо жорстоких можуть бути віднесені, зокрема, випадки, коли перед позбавленням життя або в процесі вчинення вбивства до потерпілого умисно застосовувалися тортури, катування або йому заподіювалися особливі страждання шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, або з використанням вогню, струму, отрути, що завдає нестерпного болю.

Судова практика виходить із того, що про ознаку особливої жорстокості може свідчити також вчинення злочину в присутності близьких потерпілому осіб, якщо винний усвідомлював, що такими діями завдає їм особливих страждань.

Умисне вбивство слід також вважати вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно супроводжувалося глумлінням над трупом, крім випадків його знищення або розтину з метою приховати вбивство.

Умислом винного має охоплюватися особлива жорстокість дій, що ним вчиняються. Визнавши засудженого винним у вбивстві, вчиненому з особливою жорстокістю, суд має навести у вирок підстави та мотиви, згідно з якими він дійшов такого висновку. Встановлення особливої жорстокості вбивства не належить до компетенції судово-медичної експертизи, оскільки поняття «жорстокість» не є медичним. Вирішення цього питання є прерогативою органів досудового слідства і суду. Експерт лише дає висновок, чи зазнав потерпілий особливо сильних страждань.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115), має місце, якщо, вчиняючи вбивство певної особи, винний усвідомлював, що він застосовує такий спосіб заподіяння смерті, який небезпечний для життя не тільки однієї людини (наприклад, вбивство шляхом пострілу в натовп людей, підпал приміщення, у якому крім потерпілого перебували інші особи, вчинення аварії автомашини, в якій їхали кілька осіб). Судова практика випадки вбивства за допомогою

різного роду автоматичних пристроїв, що створюють загрозу для життя будь-якої особи, кваліфікує за п. 5 ч. 2 ст. 115.

Заподіяння при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, тілесних ушкоджень іншим особам слід додатково кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень. Якщо при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, вчинено умисне вбивство двох або більше осіб, винний підлягає відповідальності за пунктами 1 і 5 ч. 2 ст. 155.

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115) здійснюється з мотивів, спрямованих на отримання будь-яких матеріальних благ для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержання чи збереження певних майнових прав, уникнення матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягнення іншої матеріальної вигоди. Корисливим також є вбивство, вчинене за винагороду або з метою обійняти більш високооплачувану посаду.

Для кваліфікації злочину за п. 6 ч. 2 ст. 115 не має значення, чи вдалося винному реалізувати корисливий мотив. Необхідно лише, щоб корисливі мотиви виникли до вчинення вбивства чи під час вчинення цього злочину. Тому не може бути основою для кваліфікації вбивства за п. 6 ч. 2 ст. 115 заволодіння майном вбитого в тих випадках, якщо користь не була мотивом вбивства.

Верховний Суд України виходить із того, що умисне вбивство, вчинене при розбійному нападі, вимаганні, незаконному заволодінні транспортним засобом, належить кваліфікувати не лише за п. 6 ч. 2 ст. 115, а й за статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 289).

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115) матиме місце лише у разі, якщо воно вчиняється за явно вираженої неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, або без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Якщо винний крім вбивства з хуліганських мотивів вчинив інші умисні дії, що супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, то вчинене ним належить кваліфікувати за п. 7 ч. 2 ст. 115 і ст. 296. Хуліганство, що потягло за собою необережне позбавлення

життя людини, не містить складу злочину, який розглядається, і має кваліфікуватися за відповідною частиною статей 296 і 119.

При кваліфікації вбивства за п. 7 ч. 2 ст. 115 слід встановити наявність хуліганських мотивів, що визначають поведінку винного. Невстановлення конкретних мотивів вбивства не є підставою для кваліфікації злочину як вчиненого з хуліганських мотивів.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115) має місце, якщо вбивство вчинено з метою не допустити чи припинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї. Під виконанням службового обов'язку слід розуміти виконання особою покладених на неї обов'язків у державній чи громадській установі, на підприємстві, в організації. Потерпілим при цьому може бути не тільки службова особа, а й інші працівники, які виконують службові функції, та їх близькі родичі. Виконання громадського обов'язку — це будь-яка корисна для суспільства діяльність громадянина.

Відповідальність за вбивство в зв'язку з виконанням службового або громадського обов'язку настає незалежно від того, коли були вчинені потерпілим дії, які стали приводом для вбивства.

Близькі родичі згідно з п. 11 ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України — це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки.

Посягання на життя (тобто вбивство або замах на вбивство) державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, слід кваліфікувати за ст. 112, а *вбивство чи замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку* — за ст. 348. Так само і вбивство чи замах на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, а також захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової

допомоги, — відповідно за статтями 379 і 400, а начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, — відповідно за ч. 4 ст. 404 або ст. 443 КК.

Умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115). Винний може переслідувати мету повністю приховати раніше вчинений злочин або лише обставини, які впливають на кваліфікацію та міру покарання. Вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину винний може здійснювати як до, так і в процесі вчинення наміченого злочину. Наприклад, випадки вбивства потерпілого, свідка, особи, яка має докази злочину, охоплюються п. 9 ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115). Винний може здійснити вбивство в процесі самого зґвалтування або задоволення статевої пристрасті для того, щоб придушити опір потерпілої або з садистських мотивів. Але таке вбивство може мати місце і після здійснення цих злочинів, щоб приховати злочин і уникнути відповідальності. Вбивство і зґвалтування або задоволення статевої пристрасті можуть бути вчинені як однією, так і різними особами (наприклад, при груповому домаганні). Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115) — це вбивство, вчинене виконавцем за дорученням замовника. Таке доручення, як роз'яснює Пленум Верховного Суду України, може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити або, навпаки, не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (грошову винагороду, передачу прав на майно та ін.) чи нематеріального характеру (звільнення від кримінальної відповідальності, розв'язання різних життєвих проблем тощо). Якщо вбивство на замовлення зумовлено виплатою винагороди або іншими матеріальними благами, вчинене вимагає додаткової кваліфікації за п. 6 ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115) має місце, якщо воно вчинене спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Таке вбивство може бути вчинено як співвиконавцями, так і з розподілом ролей, тому безпосереднім виконавцем вбивства може бути і один учасник групи. За цим пунктом ч. 2 ст. 115 належить кваліфікувати й умисне вбивство, вчинене організованою групою або злочинною організацією, оскільки ці форми співучасті імпліцитно містять в собі також ознаки, властиві групі, яка діє за попередньою змовою. У разі вчинення вбивства злочинною організацією (її учасниками) кваліфікація злочину настає за сукупністю ст. 225 і п. 12 ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство, вчинене повторно (п. 13 ч. 2 ст. 115). Йдеться про умисне вбивство, вчинене хоча б удруге. Під раніше вчиненням умисним вбивством розуміють не тільки вбивства, кваліфіковані за ст. 115 КК 2001 р. чи статтями 94 і 93 КК 1960 р., а й вбивства, відповідальність за які передбачено іншими статтями КК (статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК 2001 р. чи відповідні статті КК 1960 р.). Вчинення вбивства, передбаченого статтями 116—118, не дає підстав розглядати наступне умисне вбивство як повторне. Цей пункт застосовується незалежно від того, чи був винний засуджений за раніше вчинене вбивство.

Якщо особу, яка вчинила повторне вбивство, за жодне з них не було засуджено, останнє вбивство кваліфікується за п. 13 ч. 2 ст. 115, а вчинене раніше кваліфікується самостійно.

Незакінчене вбивство (або співучасть у ньому) також створює повторність.

Умисне вбивство не може кваліфікуватися як повторне, якщо судимість за раніше вчинене вбивство погашено чи знято у встановленому порядку, а також якщо закінчилися строки давності за попереднє вбивство.

Перелік обставин, що обтяжують відповідальність, вказаних у ч. 2 ст. 115, є вичерпним. Якщо умисне вбивство вчинено за обставин, що обтяжують відповідальність, перерахованих у двох або більше пунктах ч. 2 ст. 115, то при його кваліфікації мають вказуватися всі пункти.

Умисне вбивство за ч. 2 ст. 115 карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбав-

ленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому п. 6 ч. 2 ст. 115.

Умисне вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність:

умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання;

умисне вбивство матер'ю своєї новонародженої дитини;

умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116). У цьому випадку має місце особливий психічний стан винного — фізіологічний афект: короточасна інтенсивна емоція, що значно послаблює контроль особи над своїми вчинками, здатність усвідомлювати їх, керувати ними. Від фізіологічного афекту слід відрізнити афект патологічний, що включає осудність суб'єкта.

Умовою застосування ст. 116 є сильне душевне хвилювання, спричинене протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого.

Насильство при цьому може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень, завдання побоїв, позбавлення волі та ін.), так і психічним (загроза заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду), але тільки протизаконним. Останнє може за своїм характером надавати суб'єктові право на необхідну оборону. Вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, але за умови, що воно було результатом перевищення меж необхідної оборони, слід кваліфікувати не за ст. 116, а за ст. 118, як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Якщо душевне хвилювання було спричинено не поведінкою потерпілого, а поведінкою інших осіб, ст. 118 не може бути застосовано.

Відповідальність за ст. 116 настає також у випадках, якщо протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжка образа, що спричинили сильне душевне хвилювання особи, яка вчинила вбивство, були спрямовані не на неї особисто, а щодо третіх осіб — близьких або навіть сторонніх.

Склад злочину, передбаченого ст. 116, має місце лише у випадку, якщо умисел на вбивство виник раптово в стані фізіоло-

гічного афекту, і був виконаний, коли винний ще перебував у такому стані.

При вбивстві, передбаченому ст. 116, умисел може бути прямим і непрямим.

Покарання за злочин: за ст. 116 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117). Відповідальність матері пом'якшується за умови, що вбивство дитини було вчинено під час пологів або одразу після них, тобто законодавець обмежує здійснення цього злочину певним нетривалим проміжком часу, доки особливий психічний і фізичний стан жінки послаблює її здатність керувати своїми діями. В інших випадках відповідальність за вбивство матір'ю своєї дитини настає на загальних підставах.

Момент виникнення умислу в матері вбити новонароджену дитину на кваліфікацію злочину, що розглядається, не впливає.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки мати. Співучасники у вбивстві матір'ю новонародженої дитини несуть відповідальність за статтями 27 і 115. Обставини, що пом'якшують відповідальність матері, на співучасників не поширюються.

Покарання за злочин: за ст. 117 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118). Заподіяння смерті нападнику при захисті від суспільно небезпечного посягання виключає кримінальну відповідальність, якщо при цьому не були перевищені межі необхідної оборони. Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони не виключає такої відповідальності, але пом'якшує її. Так само вирішується питання і при затриманні злочинця.

Перевищенням меж необхідної оборони, відповідно до ч. 3 ст. 36, визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту. Так само перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, при умисному заподіянні йому смерті згідно з ч. 2 ст. 38 визнається явна невідповідність вчиненого небезпечності посягання або обставинці затримання злочинця.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про необхідну оборону» № 1 від 26 квітня 2002 р. виходить із того, що при розв'язанні питання про наявність перевищення меж оборони необхідно враховувати не лише відповідність або невідповідність знярядь і засобів захисту та нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил нападників і тих, хто захищається, а саме: місце і час; раптовість нападу; неготовність до його відбиття; кількість нападників, і тих, хто захищається; їх фізичні дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров'я) та інші обставини.

Ті самі фактори слід враховувати і при розв'язанні питання про перевищення заходів із затримання злочинця (тяжкість злочину, обстановку, в якій відбувається затримання тощо).

При цьому слід мати на увазі, що особа, яка захищається, як і особа, яка затримує злочинця, внаслідок сильного душевного хвилювання, зумовленого суспільно небезпечним посяганням (що часто виникає раптово), не завжди може точно оцінити відповідність заподіяної шкоди (в цьому випадку позбавлення життя нападника чи злочинця) небезпечності посягання чи вчиненого затримання злочину або точно оцінити обстановку захисту чи затримання. У цьому випадку відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або заходів із затримання злочинця виключається (ч. 4 ст. 36).

З суб'єктивної сторони злочин, який розглядається, може бути вчинений тільки умисно.

Вбивство, вчинене з перевищенням меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, за наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 (наприклад, способом, небезпечним для життя багатьох осіб, повторно) має кваліфікуватися не як умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність, а за ст. 118 КК.

Покарання за злочин: за ст. 118 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Вбивство через необережність (ст. 119) — може бути вчинено як внаслідок злочинної самовпевненості, так і внаслідок злочинної недбалості.

Для застосування ст. 119 необхідно встановити наявність необережної вини щодо злочинного наслідку — смерті іншої людини. Саме ж діяння, яке заподіяло такий результат, може бути як необережним, так і умисним.

У частині 2 ст. 119 встановлено відповідальність за необережне вбивство двох або більше осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 119 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 119 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Доведення до самогубства (ст. 120). Об'єктом цього злочину є життя людини.

Об'єктивна сторона (ч. 1 ст. 120) злочину полягає в доведенні особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

Жорстоке поводження — це безжалісні, грубі діяння, що завдають потерпілому фізичних та психічних страждань (мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, позбавлення коштів для існування, житла, їжі, одягу, необґрунтовані стягнення, несправедливе позбавлення заохочень, різного роду знущання).

Шантаж — це загроза розголосити про потерпілого відомості, які останній бажає зберегти в таємниці (наприклад, відомості про тяжку хворобу тощо). Ці відомості можуть бути також помилковими, такими, що не відповідають дійсності. Важливо, що вони мають такий характер, що потерпілий не хоче їх розголошувати.

Примус до протиправних дій — це загроза фізичним насильством, залякування, заподіяння побоїв тощо з метою примусити потерпілого, наприклад, брати участь у злочині.

Систематичне приниження людської гідності — це різного роду тривале принизливе ставлення до потерпілого (образи, наклеп, анонімні обвинувачення, знущання над честю жінки, цькування, несправедлива критика). Судова практика не відносить до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, припинення

співжиття, подружню зраду, якщо при цьому не здійснювалися інші дії, що принижують людську гідність. Не можуть також кваліфікуватися за ст. 120 випадки самогубства внаслідок вчинення щодо особи будь-яких законних дій (наприклад правомірного звільнення з роботи), а також внаслідок повідомлення хоча й таких, що принижують гідність особи, але достовірних, таких, що відповідають дійсності, відомостей (за умови, що вони повідомлялися не в образливій чи цинічній формі).

У частині 2 ст. 120 передбачено відповідальність за доведення до самогубства або замаху на нього особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного, або такі самі дії, вчинені щодо двох або більше осіб, а в ч. 3 ст. 120 — щодо неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років.

Під матеріальною залежністю слід розуміти випадки, коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або перебуває на його утриманні (наприклад, залежність непрацездатної жінки від чоловіка, неповнолітніх дітей від батьків, підопіканих від опікунів тощо).

Під іншою залежністю слід розуміти залежність підлеглого від начальника, учня від викладача, одного родича від іншого та ін.

Стаття 120 застосовується лише при настанні самогубства або замаху на самогубство. Між вказаною в ст. 120 поведінкою винного і самогубством потерпілого чи замахом на нього має бути причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, може полягати як в умислі, так і в необережності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 120, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Для притягнення до відповідальності за ч. 2 ст. 120 необхідно, щоб суб'єктом була особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності.

Оскільки самогубство або замах на нього кримінальної відповідальності не тягне, підбурювання до самогубства і пособництво в самогубстві також не караються законом. Підбурювання до самогубства або пособництво в самогубстві особи, яка через вік або стан психіки не могла усвідомлювати свої дії чи керувати ними, кваліфікується як умисне вбивство за умови, що самогубство мало місце.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 120 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2

ст. 120 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 120 — позбавлення волі від семи до десяти років.

Погроза вбивством (ст. 129). Погрожуючи посягнути на життя, винний викликає у людини почуття тривоги і неспокою, заважає її нормальній роботі та відпочинку.

З об'єктивної сторони під погрозою вчинити вбивство слід розуміти виявлений зовні намір позбавити іншу людину життя. Це може бути вчинено словесно, письмово, за допомогою різного роду дій (жестів, міміки, демонстрації зброї тощо).

Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може здійснитися. Реальність її встановлюється судом у кожному окремому випадку, виходячи з конкретних обставин справи. При цьому необхідно враховувати як суб'єктивний (сприйняття потерпілим), так і об'єктивний (спосіб та інтенсивність вираження, особа винного, характер відносин між ним і потерпілим тощо) критерії. Погроза має бути звернена до конкретної особи і висловлена особисто потерпілому або через третіх осіб. Злочин вважається закінченим із моменту, коли погрозу було доведено до відома потерпілого.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, — прямий умисел. При цьому не має значення, чи збирався винний реалізувати свою погрозу, достатньо того, щоб у потерпілого були реальні підстави побоюватися її виконання.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У випадку, коли винний, не обмежившись погрозою, здійснює дії, які створюють умови для вбивства або безпосередньо спрямовані на його здійснення, відповідальність настає за приготування до вбивства чи замах на нього.

Якщо погроза вбивством є ознакою іншого, більш тяжкого злочину, ст. 129 не застосовується.

У частині 2 ст. 129 передбачено відповідальність за погрозу вбивством, вчинену членом організованої групи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 129 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 129 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

§ 2. Злочини проти здоров'я

До злочинів проти здоров'я належать: різні види тілесних ушкоджень (статті 121—125, 128), побої та мордування (ст. 126), катування (ст. 127), спеціальні види тілесних ушкоджень: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130), зараження венеричною хворобою (ст. 133).

Поняття і види тілесних ушкоджень. Одним із найважливіших особистих благ є здоров'я людини. Тілесне ушкодження — це протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що полягає в порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини.

Об'єктом тілесного ушкодження є здоров'я людини. Будь-яке тілесне ушкодження заподіює певну шкоду здоров'ю людини. У випадках, якщо заподіяння шкоди здоров'ю виступає як засіб заподіяння суспільно небезпечних наслідків будь-яким правоохоронним інтересам, відповідальність за цю шкоду може охоплюватися іншими статтями КК (наприклад заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при здійсненні розбою тягне відповідальність за ч. 4 ст. 187).

Здоров'я людини як об'єкт тілесного ушкодження може виступати з моменту початку родового процесу. Закон охороняє здоров'я кожної людини, незалежно від її фізичного стану (бездоганно здорова людина, хворий, божевільний, особа, яка перебуває в безнадійному стані внаслідок травми тощо), а також від її моральних якостей, віку, посадового положення тощо.

Тілесне ушкодження — це посягання на здоров'я іншої людини. Заподіяння самому собі тілесного ушкодження, навіть тяжкого, за загальним правилом не є злочином і кримінальну відповідальність тягне лише у випадках, якщо воно є засобом здійснення іншого злочину. Наприклад, ухилення від військової служби, вчинене військовослужбовцем шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження, містить склад злочину, передбаченого ст. 409.

З об'єктивної сторони тілесне ушкодження може бути заподіяно дією або бездіяльністю винного. Вплив застосовується як фізичний (завдання удару, заподіяння опіку тощо), так і психічний (загроза або переляк, що спричинили душевне захворю-

вання та ін.). Винний може використати різні знаряддя й засоби, фактори природи тощо.

При заподіянні тілесного ушкодження шляхом бездіяльності йдеться про нездійснення винним дій, які запобігли б заподіянням шкоди чужому здоров'ю, за умови, якщо він був зобов'язаний і мав можливість здійснити їх (наприклад, вигул злої собаки без намордника, внаслідок чого вона покусала перехожого, заподіявши йому тілесні ушкодження).

Склад тілесного ушкодження вважається закінченим із моменту настання злочинного наслідку у вигляді шкоди здоров'ю людині різної тяжкості. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діянням винного і шкідливими наслідками для здоров'я потерпілого, які настали.

Для відповідальності за тілесне ушкодження необхідно, щоб заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини було протиправним. Заподіяння такої шкоди за обставин, що виключають протиправність діяння (наприклад, у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та ін.), не може тягти відповідальність за тілесні ушкодження. Згода потерпілого на заподіяння йому тілесних ушкоджень не усуває відповідальності особи, яка їх заподіяла, якщо згоду було дано для досягнення суспільно небезпечних і, тим більше, злочинних цілей.

Суб'єктивна сторона тілесних ушкоджень може виражатися в умисній і необережній вині.

Якщо умисел винного був спрямований на заподіяння невідзначеної шкоди здоров'ю, відповідальність настає за фактично заподіяне тілесне ушкодження. Фактичне заподіяння більш легкого тілесного ушкодження, ніж те, на яке був спрямований умисел винного, тягне відповідальність за замах на заподіяння тілесного ушкодження, яке винний бажав спричинити.

Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 121 і 122, може бути особа, яка досягла 14-ти років. За інші тілесні ушкодження відповідальність настає з 16-ти років.

За ступенем тяжкості тілесні ушкодження в КК поділяють на тяжкі, середньої тяжкості та легкі. Міністерством охорони здоров'я України 17 січня 1995 р. затверджено Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі — Правила).

Згідно зі ст. 76 КПК проведення експертизи за цими справами є обов'язковим. Правила передбачають, що судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України та цими Правилами.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121). У частині 1 ст. 121 під умисним тяжким тілесним ушкодженням розуміється умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

До числа тяжких слід відносити тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння. Правила небезпечними для життя визначають ушкодження, що самі собою загрожують життю потерпілого в момент нанесення або за звичайним своїм перебігом закінчуються смертю. Наслідок заподіяного ушкодження не може впливати на визнання його тяжким. Наприклад, своєчасна медична допомога, що привела до швидкого і повного видужання потерпілого, не виключає відповідальності за ст. 121, якщо ушкодження були небезпечними для життя в момент їх заподіяння.

Фактичне заподіяння тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, за наявності умислу, спрямованого на позбавлення життя, кваліфікується як замах на вбивство. Так само судова практика кваліфікує і випадки умисного заподіяння ушкоджень життєво важливим органам тіла, що, як правило, спричиняють загибель потерпілого, і не призвели до смерті лише внаслідок випадкового збігу обставин, які не залежали від винного.

Тяжким визнається тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або до втрати його функцій. Правила відносять до таких ушкоджень втрату чи безповоротну втрату функцій руки, ноги, зору, слуху, репродуктивної здатності.

Втрата руки, ноги — це відокремлення їх від тулуба (як усієї руки або ноги, так і ампутація їх на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів) чи втрата ними функцій (параліч або інший стан, що виключає їх діяльність). Усі інші випадки мають розглядатись як втрата частини кінцівки і оцінюватись за ознакою

стійкої втрати працездатності. Наприклад, втрата стопи призводить до втрати загальної працездатності більше ніж на одну третину і за цією ознакою є тяжким тілесним ушкодженням.

Під втратою зору слід розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, за якого має місце зниження зору до підрахунку пальців на відстані 2 метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче). Втрата зору на одне око зумовлює стійку втрату працездатності понад однієї третини і за цією ознакою належить до тяжких тілесних ушкоджень.

Втрата слуху — це повна стійка глухота на обидва вуха або такий незворотний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані 3—5 см від вушної раковини. Втрата слуху на одне вухо спричиняє стійку втрату працездатності менше як на одну третину і за цією ознакою належить до середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Під втратою мови (мовлення) розуміють невиліковну втрату здатності висловлюватися членороздільними звуками, зрозумілими для оточення.

Втрата репродуктивної здатності означає втрату здатності до злягання, запліднення, зачаття та дітородіння.

До тяжких тілесних ушкоджень належить також ушкодження, що призвело до психічної хвороби, — будь-яке психічне захворювання, незалежно від його тяжкості, тривалості та ступеня виліковності. Не належать до тяжких тілесних ушкоджень розлади нервової діяльності, що не є психічними захворюваннями.

Тілесне ушкодження є тяжким і тоді, коли воно спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину. Під іншим розладом здоров'я мається на увазі ушкодження, що не підпадає ні під одну з інших ознак тяжкого тілесного ушкодження, перерахованих у ст. 121. Вирішальне значення для цього має стійка втрата працездатності не менше ніж на одну третину, яку законодавець пов'язує лише з «іншим розладом здоров'я».

Йдеться про загальну працездатність. Втрата професійної працездатності може братися до уваги, якщо умисел винного був спрямований спеціально на позбавлення її потерпілого.

Для визнання тілесного ушкодження тяжким необхідна стійка втрата працездатності (постійна, незворотна), причому не менше ніж на одну третину.

До тяжких належить тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності. Відповідно до Правил йдеться про ушкодження, внаслідок яких сталося переривання вагітності, незалежно від строку останньої, за відсутності її патології. Отже, необхідна наявність причинного зв'язку між заподіяним тілесним ушкодженням і перериванням вагітності. Для кваліфікації таких діянь за ст. 121 необхідно, щоб винний усвідомлював факт вагітності потерпілої та бажав або свідомо допускав її переривання.

Тяжке тілесне ушкодження, що полягало в неоправному знівеченні обличчя, має місце, якщо ушкодження обличчя, будучи неусувним, додає йому відрозливий, потворний зовнішній вигляд.

Знівечення є неоправним, якщо його не можна усунути за допомогою звичайних методів лікування або можна усунути лише завдяки пластичній операції. Тимчасове знівечення обличчя тяжким тілесним ушкодженням не визнається.

Для встановлення факту неоправності ушкодження призначається судово-медична експертиза, а наявність знівечення визначається слідчими та судовими органами. Суд оцінює зовнішній вигляд потерпілого на момент судового розгляду, виходячи із загальноприйнятих уявлень про людський вигляд. Особистість потерпілого (стать, вік, професія, національність тощо) при вирішенні цього питання значення не має.

Випадки знівечення інших частин людського тіла поняттям, що розглядається, не охоплюються.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 121, характеризується умисною виною. Винний усвідомлює, що може заподіяти тяжку шкоду здоров'ю потерпілого, і бажає або свідомо допускає настання такої шкоди.

Відповідальність за ст. 121 настає також у разі, якщо умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, а фактично було заподіяно тяжке тілесне ушкодження.

Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження тягне відповідальність за ч. 2 ст. 121 за наявності хоча б однієї з таких обставин: якщо воно було вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також із метою залякування потерпілого або інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого.

Відповідно до Правил під мученням слід розуміти дії, що заподіяли потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття, тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

Сюди ж належать дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням особливого болю (шмагання, щипання, застосування термічних факторів тощо).

Мучення викликають не просто больові відчуття, що мають місце при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіють особливо сильний фізичний біль і страждання. Слід мати на увазі, що мучення самі по собі не є видом тяжкого тілесного ушкодження і можуть тягти відповідальність за ч. 2 ст. 121 лише за наявності однієї з ознак, перерахованих у ч. 1 цієї статті. Наявність мучення встановлюється судом за допомогою судово-медичної експертизи.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження групою осіб передбачає його вчинення двома або більше особами, які діють як виконавці. Попередня змова не є обов'язковою.

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування має місце, якщо особа вчиняє злочин, прагнучи залякати потерпілого або інших осіб (наприклад, родичів, товаришів по службі).

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження на замовлення має ті самі ознаки, що розглядалися при аналізі п. 11 ч. 2 ст. 115.

Тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, передбачає, що причиною смерті було ушкодження, вказане в ч. 1 ст. 121. Для застосування ч. 2 ст. 121 в цьому випадку слід встановити наявність умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережної вини щодо смерті потерпілого. Якщо смерть потерпілого була результатом тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого через необережність, відповідальність за ч. 2 ст. 121 наставати не може. У цьому випадку особа може нести відповідальність за вбивство через необережність.

Частина 2 ст. 121 не застосовується також у разі, якщо винний в умисному заподіянні тяжкого тілесного ушкодження не передбачав можливості настання смерті та за обставинами справи не повинен був або не міг її передбачити. Випадкове заподіяння смерті у винуватця не ставиться.

Для відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, від умисного вбивства, слід ретельно дослідити всі обставини, що мають значення для встановлення спрямованості умислу винного. Слід виходити з сукупності всіх обставин вчиненого злочину і враховувати, зокрема, попередню поведінку винного і потерпілого, їх взаємовідносини, спосіб і знаряддя злочину, а також характер і локалізацію поранень (наприклад, у життєво важливі органи людини). Якщо суд визнає доведеним, що підсудний передбачав можливість заподіяння смерті та байдуже ставився до цих наслідків (непрямої умисел), дії винного кваліфікуються як умисне вбивство.

Умисне поранення життєво важливих органів, внаслідок якого настала смерть, свідчить про наявність прямого чи непрямого умислу винного на вбивство. Тому такі дії кваліфікуються як умисне вбивство, а не як умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть.

Оскільки ч. 2 ст. 121 передбачає щодо смерті потерпілого необережну вину, кваліфікація вчиненого як замах на тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть, є неможливою.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 121 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 2 ст. 121 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122). Середньої тяжкості тілесне ушкодження — це таке, що не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, властивих тяжкому тілесному ушкодженню, але спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менше ніж на одну третину. Тривалий розлад здоров'я виявляється в порушенні функцій будь-якого органу. Правила відносять до такого розладу послаблення функцій органів зору, слуху, язика, ноги, руки тощо. Повна втрата органу або позбавлення його назавжди здібності функціонувати є тяжким тілесним ушкодженням і за ст. 122 кваліфікуватися не можуть. Разом із тим, склад злочину, що розглядається, може мати місце й у разі повної, але тимчасової втрати органом його функцій.

Стаття 122 застосовується лише за умови, що порушення функції будь-якого органу було тривалим. Відповідно до Пра-

вил під тривалим слід розуміти розлад здоров'я строком понад 3-х тижнів (більше ніж 21 день).

Під стійкою втратою працездатності менше ніж на одну третину слід розуміти втрату загальної працездатності від 10 до 33 відсотків.

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, може бути вчинений із прямим або непрямим умислом.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, щодо якої має місце необережна вина, має тягти відповідальність за сукупністю злочинів — за статтями 122 і 119.

Частина 2 ст. 122 встановлює відповідальність за середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій (наприклад звільнити житлову площу тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 122 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 122 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123), є тілесним ушкодженням за обставин, що пом'якшують відповідальність.

Поняття сильного душевного хвилювання та інші умови застосування ст. 123 аналогічні таким самим ознакам, висвітленим при аналізі складу умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116).

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, характеризується як прямим, так і непрямим умислом. Необережне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання тягне відповідальність за ст. 128, причому такий стан має розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність (п. 7 ст. 66).

Якщо в діях винного поряд з ознаками, передбаченими ст. 123, є така кваліфікуюча ознака, як настання смерті потерпілого, відповідальність все одно настає за ст. 123.

Протизаконне насильство може за своїм характером створювати право особи на необхідну оборону. Тому умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, хоча і в стані сильного

душевного хвилювання, але якщо воно було результатом перевищення меж необхідної оборони, слід кваліфікувати не за ст. 123, а за ст. 124.

За статтею 123 заподіяння середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження не є злочинним.

Покарання за злочин: за ст. 123 — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124). Відповідальність за цей злочин настає за наявності наслідків, зазначених у ст. 121. Умови, за яких тяжке тілесне ушкодження вважається вчиненим при перевищенні меж необхідної оборони або заходів щодо затримання злочинця, такі самі, як і при умисному вбивстві, передбаченому ст. 118.

Якщо цей злочин вчинений у стані сильного душевного хвилювання, зумовленого протиправними діями потерпілого, відповідальність настає не за ст. 123, а за ст. 124.

Заподіяння середньої тяжкості та легкого тілесного ушкодження за обставин, зазначених у ст. 124, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Покарання за злочин: за ст. 124 — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125). У частині 1 ст. 125 встановлено відповідальність за легке тілесне ушкодження, тобто за таке, що не спричинило короткотривалого розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності. До них Правила відносять ушкодження, що мають незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більше ніж шість днів (садна, синці тощо).

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, характеризується тільки умисною виною. Відповідальність за ст. 125 настає і в тих випадках, коли умисел винного був спрямований

на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, якщо фактично було заподіяно легке тілесне ушкодження.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 125 встановлено відповідальність за легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності. Відповідно до Правил короточасним є розлад здоров'я тривалістю понад шести днів, але не більше ніж 21 день (три тижні). Під незначною стійкою втратою працездатності слід розуміти втрату загальної працездатності до 10 відсотків.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 125 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи строком до одного року; за ч. 2 ст. 125 — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128). Необережне тілесне ушкодження тягне кримінальну відповідальність за умови, якщо були заподіяні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Заподіяння через необережність легких тілесних ушкоджень не є злочином.

Суб'єктивна сторона при вчиненні передбаченого ст. 128 злочину може бути у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості.

Необережне заподіяння тілесного ушкодження, що призвело до смерті потерпілого, щодо якого має місце необережна вина, кваліфікується як необережне вбивство.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 128, може бути особа, якій виповнилося 16 років.

Покарання за злочин: за ст. 128 — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років.

Побої і мордування (ст. 126). У частині 1 ст. 126 встановлюється відповідальність за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Під ударом слід розуміти одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичний біль. Побої характеризуються багаторазовими ударами. Під іншими насильницькими діями мають на увазі фізичний вплив на людину (крім ударів і побоїв), що викликав больові відчуття (придушення частин тіла, виривання волосся та ін.).

Передбачений у ст. 126 злочин не спричиняє порушення анатомічної цілісності тканин або нормального функціонування тканин і органів людського тіла. Тому він і не заподіює тілесного ушкодження, але обов'язково викликає фізичний біль.

Суб'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується умисною виною.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 126 встановлено відповідальність за ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких. Такі ознаки, як здійснення цього злочину групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких, мають те саме значення, що і при аналізі ст. 121. Щодо мордування, то Правила вважають ними дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, завдання численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, дія термічних факторів та інші аналогічні дії. Якщо внаслідок цих дій заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність настає за ст. 121.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 126 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року; за ч. 2 ст. 126 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Катування (ст. 127). Цю статтю включено до КК відповідно до Міжнародної конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікованої Україною 26 січня 1987 р.¹.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в заподіянні сильного фізичного болю або фізичних чи моральних страждань

¹ Див.: Міжнародні договори України. 1988—1990. — К., 1997. — Т. 1. — С. 190.

п шляхом завдання побоїв, мучення або інших насильницьких дій (наприклад тілесних ушкоджень).

Від інших злочинів проти здоров'я катування відрізняється своєю суб'єктивною стороною. Вона вимагає не тільки умислу, а й встановлення спеціальної мети — спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі. Це, наприклад, мордування потерпілого з метою спонукати його видати гроші чи інші цінності та вказати місце, де вони зберігаються, тощо.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років. Службові особи або працівники правоохоронних органів за застосування катування несуть відповідальність за статтями 365 або 373. Катування може мати місце при вимаганні, захопленні заручників, викраденні людей. У цих випадках крім ст. 127 підлягають також застосуванню відповідно статті 189, 147 або 146.

Частина 2 ст. 127 встановлює відповідальність за катування, якщо воно вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб. Ці ознаки вже висвітлювалися щодо складів інших злочинів і ніяких особливостей не мають.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 127 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 127 — позбавлення волі від п'яти до десяти років.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130) є спеціальним видом тілесного ушкодження. СНІД (синдром набутого імунодефіциту), що викликається особливим вірусом, досить швидко поширюється останніми роками у всьому світі та створює серйозні побоювання у світової спільноти, оскільки й досі не знайдено засоби лікування цієї хвороби. Захворювання на СНІД настає внаслідок зараження людини вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ). СНІД є кінцевою стадією ВІЛ-інфекції. Стаття 130 встановлює відповідальність за зараження саме ВІЛ-інфекцією, хоча нею охоплюється такий наслідок цього зараження, як СНІД. Встановлено, що ВІЛ-інфекція передається тільки при потраплянні вірусу із зараженою кров'ю в кров здорової людини (наприклад, при користуванні наркоманами одним і тим самим шприцом) і при статевих контактах (в тому числі гомосексуальних). Не менш небезпечні випадки зараження іншими невиліковними інфек-

ційними хворобами, що є небезпечними для життя людей (наприклад важкі форми туберкульозу).

Частина 1 ст. 130 встановлює відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини. Поставлення в небезпеку зараження з об'єктивної сторони полягає в різних діях, які створюють реальну загрозу зараження потерпілого ВІЛ-інфекцією, СНІДом, іншою невиліковною хворобою. Це такі дії, які в певних конкретних умовах можуть привести до зараження іншої особи, і, якщо таке зараження не настає, то тільки внаслідок випадкових обставин, або заходів, ужитих потерпілим. Злочин вважається закінченим із моменту поставлення в небезпеку зараження. Згода потерпілого в цих випадках не виключає відповідальності суб'єкта злочину.

Способом поставлення в небезпеку зараження є статеві зносини або інші дії.

З суб'єктивної сторони цей злочин передбачає усвідомлення, тобто знання особою про наявність у неї ВІЛ-інфекції або СНІДу чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людей, і усвідомлення нею того, що вона своїми діями ставить потерпілого в небезпеку зараження.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років і яка знає про свою хворобу.

Частина 2 ст. 130 передбачає відповідальність за зараження іншої особи вказаними в ч. 1 цієї статті хворобами, особою, що знала про наявність у неї вірусу цієї хвороби.

Злочин вважається закінченим із моменту, коли потерпілий виявився інфікованим цим вірусом.

Необхідною ознакою об'єктивної сторони цього злочину є причинний зв'язок між діянням і зараженням потерпілого, згода якого на таке зараження не виключає відповідальності винного. Якщо не можна встановити, чи заразився потерпілий саме від дій цієї особи, останній може відповідати за ч. 1 ст. 130 — за поставлення в небезпеку зараження ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише злочинна само впевненість. Оскільки закон вимагає усвідомлення особою наявності у неї хвороби, вина у вигляді злочинної недбалості виклю-

чається. Умисне зараження вказаними в ст. 130 хворобами тягне відповідальність за ч. 4 цієї статті.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років і яка страждає на ці захворювання.

У частині 3 ст. 130 встановлено відповідальність за зараження вказаними хворобами двох чи більше осіб або неповнолітнього.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 130 — арешт на строк до трьох місяців або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 130 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 130 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 4 ст. 130 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Зараження венеричною хворобою (ст. 133). Це також спеціальний вид тілесного ушкодження. *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в зараженні однією особою іншої венеричною хворобою. До венеричних належать такі інфекційні захворювання, як сифіліс, гонорея, м'який шанкр та ін. Характер венеричного захворювання, методи і тривалість їх лікування, можливість лікування не впливають на кваліфікацію злочину. Для відповідальності за ст. 133 достатньо зараження хоча б однією з венеричних хвороб. Не мають значення для кваліфікації і способи зараження. Воно переважно настає внаслідок статевих зносин, в тому числі гомосексуальних, не виключається і зараження іншим чином, наприклад, шляхом передачі недопалків, внаслідок поцілунку.

Згода потерпілого, наприклад, на статеві зносини з особою, хворою на венеричну хворобу, що призвело до зараження, не виключає протиправності діяння.

Злочин вважається закінченим із моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу. Це злочин із матеріальним складом, він вимагає, щоб між діянням винного і наслідком, що настав, тобто зараженням потерпілого, був причинний зв'язок.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений умисно (тобто з прямим або непрямым умислом) або внаслідок злочинної самовпевненості. У законі спеціально встановлено, що відповідальність за ст. 133 настає, якщо особа знала про наявність у неї венеричного захворювання, тобто усвідомлювала, що хворіє саме на таку хворобу і що хвороба у неї перебуває на стадії зара-

ження (наприклад, особа вступає в статеві зносини, не закінчивши курсу лікування).

Зараження іншої особи венеричною хворобою внаслідок злочинної недбалості виключає таке знання, а, отже, і відповідальність за ст. 133.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилося 16 років, яка хворіє на венеричну хворобу і знає, що вона у неї є.

У частині 2 ст. 133 встановлено кваліфікуючі обставини злочину. Ними є: а) зараження венеричною хворобою особою, раніше судимою за цей злочин; б) зараження двох чи більше осіб; в) зараження неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років.

Для відповідальності за ч. 2 ст. 133 достатньо однієї із вказаних кваліфікуючих ознак.

У частині 3 ст. 133 передбачено відповідальність за зараження венеричною хворобою, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (наприклад, безплідність, самогубство потерпілого).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 133 — виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 133 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 133 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

§ 3. Злочини, що становлять небезпеку

для життя і здоров'я людини,
які вчинюються у сфері
медичного обслуговування

До цих злочинів належать: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби (ст. 132); незаконна лікувальна діяльність (ст. 138); ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139); неналежне виконання професійних обо-

в'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140); порушення прав пацієнта (ст. 141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143); насильницьке донорство (ст. 144); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145).

Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131). *З об'єктивної сторони* злочин, передбачений ст. 131, полягає в неналежному виконанні (дії або бездіяльності) медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків, внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення. Професійні обов'язки визначаються сферою діяльності суб'єкта злочину, а також відповідними нормативними актами в галузі боротьби зі СНІДом, іншими невиліковними імунодефіцитними хворобами. Зокрема, існують певні правила, що зобов'язують медичного працівника при переливанні крові хворому перевіряти її на наявність ВІЛ-інфекції, або правила діагностування на ВІЛ-інфекцію та інших інфекційних хвороб. Працівники міліції, наприклад, зобов'язані направляти наркоманів, які вводять наркотики шляхом ін'єкцій, на медпункти огляду для виявлення ВІЛ-інфекції та ін.

Неналежне виконання обов'язків відбувається внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення: наприклад, медична сестра не проводить необхідної обробки медичних інструментів або працівник СІЗО поміщує ВІЛ-інфікованого в камеру до інших підслідних тощо.

Обов'язковим наслідком вказаної дії або бездіяльності є зараження вірусом імунодефіциту або іншої невиліковної інфекційної хвороби хоча б однієї людини (ч. 1 ст. 131) або двох і більше осіб (ч. 2 цієї статті).

Між дією (бездіяльністю) особи, що порушила професійні обов'язки, і вказаними наслідками слід встановити причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього злочину — тільки необережність у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості.

Суб'єкт злочину — спеціальний. Це медичні або фармацевтичні працівники (лікарі, медичні сестри, співробітники лабо-

раторій, які здійснюють діагностику цих захворювань або проведення досліджень інфікованого матеріалу тощо). Це також можуть бути працівники інших сфер — міліції, місць позбавлення волі, до обов'язків яких належить запобігання і недопущення поширення ВІЛ-інфекції та інших інфекцій від інфікованих осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 131 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк з позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 131 — позбавлення волі від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132). Медичний огляд на виявлення цих хвороб — це лабораторне дослідження крові або інших біологічних рідин із метою виявлення їх вірусів. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р.¹ затверджено Правила медичного огляду з метою виявлення ВІЛ-інфекції, обліку ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД та медичного нагляду за ними. Ці Правила визначають умови і встановлюють порядок медичного огляду громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають або на законних підставах тимчасово перебувають на території України. Медичний огляд проводиться з метою виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), здійснення епідеміологічного контролю, а також надання консультацій, медичної та психосоціальної допомоги ВІЛ-інфікованим.

Медичний огляд проводиться добровільно.

Обов'язковому лабораторному дослідженню на наявність ВІЛ-інфекції підлягає кров (її компоненти), отримана від донорів крові та інших біологічних рідин, клітин, тканин та органів людини.

Медичний огляд вагітних за їх згодою проводиться під час взяття їх на облік або перед пологами шляхом обстеження на наявність антитіл до ВІЛ. У разі, якщо даних про медичний

¹ Офіційний вісник України. — 1998. — № 51. — С. 42.

огляд вагітної немає або дитина народжена ВІЛ-інфікованою жінкою, обов'язковому дослідженню на антитіла до ВІЛ підлягає пуповинна кров новонародженого.

За бажанням особи, яка звернулася до закладу охорони здоров'я для проведення медичного огляду, медичний огляд може бути проведено анонімно.

Медичний працівник має додержуватися конфіденційності інформації про ВІЛ-інфікованість особи чи захворювання на СНІД.

За статтею 132 можуть відповідати лише особи, які повідомили про виявлені в ході огляду позитивні дані про ВІЛ-інфекцію або захворювання на СНІД або іншою невиліковною інфекційною хворобою. Повідомлення про огляд, що дали негативні результати, ст. 132 не охоплюються, тобто не є злочином, передбаченим цією статтею КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає в розголошенні відомостей про наявність у особи ВІЛ-інфекції, СНІДу або іншої невиліковної хвороби (наприклад важкої форми туберкульозу) за умови, що ці відомості стали відомі в зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків. Під розголошенням розуміють повідомлення цих відомостей хоча б одній особі, якій згідно із законом ці відомості не можуть бути повідомлені. Відомості можуть бути розголошені під час розмови, у листі, шляхом показу відповідних документів іншим особам, викладу їх у друкованих засобах, на науковій конференції, за допомогою технічних засобів тощо.

Злочин вважається закінченим із того моменту, коли відомості стали надбанням хоча б однієї особи, якій ці відомості не належить знати.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел або необережність.

Суб'єкт злочину — службові особи медичної установи, допоміжний персонал (наприклад секретар, реєстратор лікарні), що самовільно здобули інформацію про хвороби (наприклад при ознайомленні з історією хвороби), або медичні працівники (приміром лікарі, медичні сестри).

Покарання за злочин: за ст. 132 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або виправні роботи

на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Незаконна лікувальна діяльність (ст. 138). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в постійному або тимчасовому занятті лікувальною діяльністю особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Незаконна лікувальна діяльність — це вплив на людину шляхом заборонених медичних засобів і методів, або хоч і дозволеними засобами і методами, але що здійснюється особою, яка не має на це права (наприклад, проведення медсестрою операцій або маніпуляцій, право на здійснення яких надано лише лікареві певної спеціальності, або лікування захворювання внутрішніх органів лікарем-стоматологом). Закон встановлює відповідальність за незаконну лікувальну діяльність, тому окремі випадки таких дій не створюють цього складу злочину і можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК, наприклад, необережне тяжке тілесне ушкодження — за ст. 128.

Закінченим цей злочин є лише у разі, якщо внаслідок незаконної лікувальної діяльності настали тяжкі наслідки (наприклад, смерть хворого, тяжка хвороба та ін.).

Суб'єктивна сторона цього злочину — власне заняття діяльністю здійснюється умисно, щодо наслідків — вина необережна.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка не має відповідної медичної освіти та яка досягла 16-ти років. Якщо цей злочин супроводжувався обманом, поєднаним з отриманням винагороди, вчинене кваліфікується за сукупністю статей 138 і 190.

Покарання за злочин: за ст. 138 — виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139). У частині 1 ст. 139 встановлюється відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичний працівник завідомо знає, що це може спричинити тяжкі наслідки для хворого.

З об'єктивної сторони злочин полягає в бездіяльності — в ненаданні допомоги хворому без поважних на те причин, якщо це могло спричинити тяжкі для нього наслідки. Ненадання допомоги може бути виражене у відмові практикуючого лікаря або медсестри, які перебувають удома, тобто поза службою, з'явитися за викликом до хворого або його близьких, у відмові надати допомогу за нещасного випадку, події на вулиці тощо. Поважні причини ненадання допомоги, які виключають відповідальність, можуть бути різними: непереборна сила, стан крайньої необхідності, хвороба самого медичного працівника, що позбавляє його можливості надати допомогу, некомпетентність цього працівника, якщо ним вжито заходи щодо виклику належного фахівця, брак медикаментів або хірургічних інструментів, невміння ними маніпулювати та ін. Можливість настання тяжких наслідків для хворого в зв'язку з ненаданням йому допомоги має бути реальною, тобто такою, яка за звичайного її розвитку може в конкретних умовах призвести до смерті або інших тяжких наслідків.

З суб'єктивної сторони злочин передбачає завідомість (умисел або самовпевненість), за якої винний усвідомлює, що ненадання ним допомоги хворому може спричинити його смерть, серйозні ускладнення та інші тяжкі наслідки.

Суб'єкт злочину спеціальний — це медичний працівник, зобов'язаний відповідно до встановлених правил надавати допомогу хворому (лікарі, в тому числі й ті, які не працюють у медичних установах, наприклад, займаються приватною практикою, медичні сестри, акушерки, фельдшери, фармацевти, які на час ненадання допомоги перебувають на службі).

У частині 2 ст. 139 встановлено відповідальність за ненадання допомоги хворому, що спричинило смерть або інші тяжкі наслідки (наприклад важкі ускладнення тощо). Між ненаданням допомоги і цими наслідками має бути встановлено причинний зв'язок. Однак якщо надання допомоги все одно не могло запобігти настанню вказаних наслідків, медичний працівник відповідає за ч. 1 ст. 139, за сам факт ненадання такої допомоги. Наслідки, що настали, не можуть бути поставлені йому в вину, оскільки тут між ненаданням допомоги і цими наслідками немає причинного зв'язку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 139 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавлен-

ням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 139 — обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140). *З об'єктивної сторони* цей злочин може здійснюватися шляхом дії або бездіяльності у вигляді невиконання або неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Надання медичної допомоги регулюється різними нормативними актами: Основами законодавства про охорону здоров'я, інструкціями, наказами, положеннями, що передбачають порядок проведення методів діагностики, лікування та профілактики. Крім того, критерії правильності дій медичних і фармацевтичних працівників вироблено медичною наукою і практикою.

Порушення професійних обов'язків має, як свідчить медична практика, різноманітний характер. Це і відмова від госпіталізації хворого, надання допомоги якому є невідкладною, невчасна діагностика захворювання, порушення правил застосування лікарських речовин (наприклад, застосування в перевищених дозах, неправильне введення), перевищення дози опромінювання, залишення чужорідних предметів (наприклад медичної серветки) в порожнині хворого, якого оперують, залишення хворого без необхідного медичного нагляду, порушення при приготуванні лікарських речовин та ін.

Внаслідок недбалого або несумлінного виконання вказаних обов'язків для об'єктивної сторони обов'язковим є настання тяжких наслідків для хворого (смерть, ускладнення хвороби, інвалідність тощо). Між дією (бездіяльністю) медичного або фармацевтичного працівника і наслідками необхідним є встановлення причинного зв'язку.

Суб'єктивна сторона цього злочину — злочинна самовпевненість або недбалість, часто зумовлені некомпетентністю лікаря чи фармацевта. Тому медичними правилами, наприклад, встановлено, що у разі, якщо лікар має сумніви щодо визначен-

ня діагнозу або вибору методів лікування, слід звертатися до досвідченішого фахівця. Лікар зобов'язаний утриматися від лікування через свою некомпетентність, а якщо він цим знехтував і настали вказані в ст. 140 наслідки, то це тягне за собою кримінальну відповідальність за цією статтею КК.

Суб'єкт злочину спеціальний — медичні (лікарі, сестри, фельдшери тощо) та фармацевтичні працівники (фармацевти, завідувачі аптек тощо).

У частині 2 ст. 140 встановлено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 140 — позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 140 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення прав пацієнта (ст. 141). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в проведенні клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або щодо неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть або інші тяжкі наслідки.

У статті 44 Основ законодавства України про охорону здоров'я¹ встановлено, що в інтересах одужання хворого та за його згодою, або за згодою законного представника неповнолітнього або недієздатного, лікар може застосувати нові, науково обґрунтовані методи лікування та лікарські засоби. Клінічні випробування лікарських засобів передбачають застосування нових методів діагностики, використання нового інструментарію, застосування нових лікарських засобів тощо. Такі випробування не мають переслідувати корисливу мету. Лікування хворого проводиться лише за згодою пацієнта або його законного представника. У виняткових випадках, якщо гаяння часу у встановленні діагнозу чи проведенні лікування (наприклад хірургічної терапії) загрожує життю хворого, клінічні випробування можливі без такої згоди.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

Порушення вказаних вимог буде злочинним за умови, якщо в результаті настала смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки (наприклад, ускладнення хвороби, інвалідність тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину — щодо самого клінічного випробування — це умисел, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єкт — медичний або фармацевтичний працівник, який проводив випробування.

Покарання за злочин: за ст. 141 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в незаконному проведенні медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я.

У статті 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлено, що застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається за умови їх наукової обґрунтованості та згоди пацієнта. Забороняється проведення таких експериментів на хворих, ув'язнених або військовополонених. Практика також забороняє подібні експерименти на психічно хворих, новонароджених, вагітних жінках, безнадійно хворих.

Питання проведення дослідів над людьми були предметом розгляду міжнародних організацій. Зокрема, в рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи докладно розглянуто принципи та порядок таких дослідів. Звертається увага на те, що при проведенні медичного дослідження інтереси та благополуччя людини, яка зазнала такого дослідження, мають перевагу перед інтересами науки й суспільства. Ризик дослідження слід зводити до мінімуму, і його міра не може не відповідати користі, що отримується людиною, або важливості цілей, які переслідуються дослідом. Такий дослід не може проводитися, якщо не надано достатні докази безпеки особи, яка зазнає дослідження¹.

При порушенні цих вимог проведення експерименту (дослідження) над людиною є незаконним. Крім того, потрібна згода пацієнта.

¹ Див. докладніше: Права людини і професійна відповідальність лікаря в документах міжнародних організацій. — К., 1999.

ента на проведення дослідів. Такий дослід за жодних умов не повинен створювати небезпеку для життя та здоров'я людини.

У частині 2 ст. 142 встановлено відповідальність за незаконне проведення дослідів над неповнолітніми, щодо двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а також якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого (наприклад, тяжку хворобу, інвалідність тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину — вина умисна, щодо наслідків у вигляді тривалого розладу здоров'я — необережність.

Суб'єкт злочину — особа, яка проводить такий дослід. У разі примушування до дослідів або обману пацієнта таким суб'єктом можуть бути також інші особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 142 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 142 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143). Трансплантація — це пересадка органів і тканин від однієї людини (донора) іншій людині (реципієнту). Стаття 47 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлює, що трансплантація допускається, якщо інші методи підтримки життя, відновлення здоров'я не дають бажаних результатів, і заподіяна при цьому шкода донору є меншою, ніж та, яка загрожує реципієнту. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 р.¹ докладно регулює умови та порядок трансплантації.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 143, полягає в порушенні встановленого законом порядку трансплантації органів і тканин людини. Таким порушенням, наприклад, є трансплантація без отримання згоди живого донора або його

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 41. — Ст. 377.

законного представника (якщо йдеться про неповнолітнього) на вилучення органу (наприклад серця, нирки) або згоди близьких родичів померлого на вилучення матеріалів у трупа (наприклад рогівки, суглобів, шкіри тощо). Таким самим порушенням вважається застосування трансплантації, якщо хворого можна лікувати звичайними методами медицини. Так само охоплюються ознаками ст. 143 випадки, якщо донору заподіюється в результаті трансплантації більша шкода, ніж та, що загрозувала реципієнту.

До порушень порядку трансплантації слід відносити також випадки, коли труп передається родичам без необхідного медичного туалету, що приховує сліди трансплантації, тобто в спотвореному вигляді.

Частина 2 ст. 143 встановлює відповідальність за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин із метою їх трансплантації. Йдеться про живого донора, якого примушують до трансплантації (наприклад шляхом погроз відмовити в лікуванні реципієнта) або обманюють (наприклад проводять трансплантацію органу умисно, не повідомляючи донору про це).

У частині 3 ст. 143 встановлено відповідальність за таке примушування або обман щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного.

Частина 4 ст. 143 передбачає відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини. Якщо примушування або обман, зазначені в ч. 2 ст. 143, або торгівля органами або тканинами, здійснюється за попередньою змовою групою осіб або шляхом участі в транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю, відповідальність настає за ч. 5 ст. 143.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, часто пов'язаний із корисливою метою, а при незаконній торгівлі органами або тканинами корислива мета є обов'язковою.

Суб'єкт злочину — особа, яка проводить трансплантацію, інші особи, наприклад, які займаються торгівлею органами або тканинами людини, в тому числі учасники транснаціональних організацій.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 143 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до

трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 143 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 143 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 4 ст. 143 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 5 ст. 143 — позбавлення волі на строк від п'яти до семи років із позбавленням права обіймати певні посади і займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Насильницьке донорство (ст. 144). Донорство — це спеціальний вид трансплантації, оскільки кров є особливою тканиною людського організму. Стаття 46 Основ законодавства України про охорону здоров'я забороняє взяття донорської крові примусово і від людей, захворювання яких можуть передаватися реципієнту або заподіяти шкоду його здоров'ю. Закон України «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 р.¹ визначає донорство як добровільний акт волевиявлення людини, який полягає в даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання з медичною метою (переливання крові, виготовлення лікарських засобів тощо).

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 144, полягає в насильницькому або шляхом обману вилученні крові у людини з метою використання її як донора. Насильство може бути фізичним (наприклад, побої, зв'язування та ін.) або психічним (загроза побити тощо). Обман — це будь-які дії, що вводять особу в оману для використання її як донора.

У частині 2 ст. 144 встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного, а в ч. 3 — за вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або з метою продажу.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 23. — Ст. 163.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише прямиї умисел, що поєднаний із метою використати потерпілого як донора; у разі вилучення крові для продажу — обов'язковий корисливий мотив.

Суб'єкт злочину — медичний працівник, який здійснює вилучення крові, а за частинами 2 і 3 ст. 144 — й інші особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 144 — позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років, зі штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи без такого; за ч. 2 ст. 144 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 3 ст. 144 — позбавлення волі на строк до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145). Стаття 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я забороняє медичним працівникам розголошувати лікарську таємницю, а при використанні даних у науковій і навчальній роботі обов'язковою є анонімність пацієнта. Заборона розголошення лікарської таємниці необхідна для охорони прав пацієнта, його життя і здоров'я.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в розголошенні лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки (самогубство, нервовий стрес, іншу тяжку хворобу потерпілого та ін.).

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, якій таємниця стала відома в зв'язку з виконанням професійних (лікар, медсестра, фельдшер) чи службових обов'язків (завідувач відділення, головний лікар, працівник реєстратури та ін.).

Покарання за злочин: за ст. 145 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років.

§ 4. Інші злочини, що становлять небезпеку для життя та здоров'я людини

До злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, належать: незаконне проведення абортів (ст. 134), залишення в небезпеці (ст. 135), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137).

Незаконне проведення абортів (ст. 134) становить небезпеку для життя і здоров'я вагітної жінки, а в певних випадках спричиняє тяжкі наслідки (наприклад, смерть, безплідність, важкі захворювання нирок, черевної порожнини тощо).

Законний аборт чинним законодавством не забороняється, але він має проводитися лише в стаціонарних лікувальних установах, спеціально пристосованих для подібного роду операцій і якщо немає медичних протипоказань. Протиправність абортів усувається станом крайньої необхідності. Згода вагітної жінки на проведення абортів не виключає відповідальності за ст. 134 особи, яка проводить такий аборт.

З об'єктивної сторони незаконний аборт — це дії винного, що полягають у перериванні вагітності, тобто в плодозгоні. Саме з цього моменту злочин вважається закінченим. Дії, безпосередньо спрямовані на штучне переривання вагітності, але такі, що не призвели до цього наслідку (наприклад, проведення абортівного масажу, введення ін'єкції з метою плодозгону), утворюють собою замах на злочин.

Способи проведення абортів (оперативний, механічний, токсичний) на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає лише в прямому умислі.

Суб'єктом незаконного абортів є особа, яка не має спеціальної медичної освіти (наприклад, лікарі, які не мають права за характером своєї професії на оперативні втручання, особи середнього медичного персоналу та будь-які інші особи, які взагалі не мають стосунку до медичної професії).

У частині 2 ст. 134 встановлено відповідальність за проведення такого незаконного абортів, внаслідок якого настав тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої.

Між вчиненим абортom і цими наслідками має бути встановлено причинний зв'язок.

Частина 2 ст. 134 має на увазі з суб'єктивної сторони ті випадки, коли, проводячи умисно незаконний аборт, винний щодо тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої діє через необережність.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 134 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 134 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Залишення в небезпеці (ст. 135). Частина 1 цієї статті встановлює відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого беспорядного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу та мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, якщо він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.

При описі *об'єктивної сторони* цього злочину в ч. 1 ст. 135 вказано два види злочинної бездіяльності: а) так звана бездіяльність-невтручання, яка полягає в невиконанні особою обов'язків із надання допомоги потерпілому, який перебуває в небезпечному для життя стані; б) бездіяльність, яку зумовлено попередніми діями особи, яка поставила тим самим потерпілого в небезпечний для життя стан (поставлення в небезпеку).

За першого виду бездіяльності (бездіяльність-невтручання) небезпека для життя потерпілого виникає незалежно від дій винного (наприклад, внаслідок стихійних сил природи, пожежі, раптової втрати потерпілим свідомості та ін.). Небезпека для життя потерпілого виникає ніби сама по собі внаслідок розвитку будь-яких явищ. За другого виду бездіяльності (поставлення в небезпеку) така небезпека для життя виникає саме внаслідок дій суб'єкта (наприклад, при підкиданні дитини; у випадках,

коли потерпілого було збито автотранспортом, яким керував винний тощо). Тут небезпека для життя потерпілого є результатом поведінки самого винного.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 135, вважається закінченим із моменту залишення в небезпеці, хоч небезпечні для життя наслідки і не настали. Відповідальність за цією статтею не виключається, якщо навіть буде встановлено, що наслідки (наприклад, смерть потерпілого), все одно настали б, незважаючи на надання допомоги. Частина 1 ст. 135 карає саме залишення без допомоги, незалежно від того, що надання такої допомоги не могло в цій ситуації запобігти наслідкам.

Для складу цього злочину необхідно встановити, що потерпілий перебував у беспорядному стані — малоліття, старість, хвороба, сильне сп'яніння, непритомність, нещасний випадок тощо. Причини такої беспорядності можуть бути різними.

Як і за будь-якої бездіяльності, відповідальність за залишення в небезпеці може настати лише за умови, якщо в особи була можливість надати допомогу потерпілому. Якщо такої можливості не було (наприклад внаслідок непереборної сили), відповідальність виключається. Виключається вона і за умови, якщо для надання допомоги потерпілому особа має пожертвувати собою. Однак наявність певного ризику та небезпеки в зв'язку з виконанням обов'язку з надання такої допомоги відповідальності не усуває.

Суб'єктивна сторона цього злочину визначено в ч. 1 ст. 135 шляхом вказівки на завідомість. Наявність завідомості означає усвідомлення винним, що залишений без допомоги перебуває в небезпеці, що безпосередньо загрожує його життю. Відсутність такої завідомості виключає відповідальність.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років і яка зобов'язана піклуватися про залишеного без допомоги, або яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. Практика Верховного Суду України виходить із того, що водій, винний у порушенні правил безпеки руху та експлуатації транспортних засобів, що спричинили тілесні ушкодження, який завідомо залишив без допомоги потерпілого, що перебував у небезпечному для життя стані, має відповідати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 286 і 135. Якщо водій не був винний у злочинному порушенні вказаних правил, але життя або здо-

ров'я потерпілого було поставлено під загрозу внаслідок випадку з керованим ним автотранспортним засобом, невиконання водієм обов'язків із надання допомоги потерпілому тягне відповідальність за ст. 135.

У частині 2 ст. 135 встановлено відповідальність за залишення в небезпеці, вчинене матір'ю щодо новонародженої дитини, за умови, якщо матір не перебувала в обумовленому положенні стани. Якщо цієї умови немає, дії винної охоплюються ч. 1, а при настанні наслідків, вказаних у ч. 3 ст. 135, за цією частиною ст. 135.

У частині 3 ст. 135 передбачено відповідальність за залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (тяжке тілесне ушкодження, важку хворобу тощо). Між залишенням у небезпеці та вказаними наслідками має бути причинний зв'язок.

Питання про суб'єктивну сторону злочину, вказаного в ч. 3 ст. 135, має вирішуватися залежно від характеру бездіяльності, допущеної винним. При бездіяльності-невтручанні, коли небезпечний для життя стан потерпілого виникає поза діями винного, і останній не виконує своїх обов'язків із надання допомоги, суб'єктивна сторона щодо наслідків (наприклад смерті потерпілого) може полягати як у необережності, так і в умислі. Злочин, передбачений в ч. 3 ст. 135, має місце, наприклад, коли рятувальник човнової станції за необачністю не надав допомоги потоплюючому і останній потонув. Тут є необережність. За цією ж статтею КК відповідатиме рятувальник і тоді, коли він не надав допомоги особі, яка тонула, з особистих мотивів (наприклад, помсти, ревнощів тощо), тобто за наявності умислу щодо смерті потерпілого.

При іншому виді бездіяльності, коли винний сам своїми діями поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, але допомоги йому не надав, внаслідок чого потерпілий загинув, суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 135, може бути виражена щодо наслідків лише в необережності. Якщо ж щодо смерті потерпілого буде встановлено умисел (прямий або непрямий), все вчинене створить собою вбивство і має кваліфікуватися за ст. 115.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 135 — обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2

ст. 135 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 135 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136). Кримінальну відповідальність встановлено за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або за неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження або смерть.

З об'єктивної сторони злочин виражається лише в бездіяльності-невтручанні, за якої особа не надає допомоги потерпілому, який опинився в небезпечному для життя стані, внаслідок небезпеки, яка виникла не через поведінку винного. Це полягає в: а) ненаданні допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, коли винний міг це зробити (наприклад, якщо той, хто вміє добре плавати, не надає допомоги тому, хто тоне в річці), або б) неповідомленні про такий стан потерпілого належним установам або особам (скажімо, той, хто не вміє плавати, не повідомляє про людину, яка тоне, спортсменам, які перебувають поруч), і в) спричиненні внаслідок ненадання допомоги або неповідомлення тяжких тілесних ушкоджень (ч. 1) або смерті (ч. 3).

Відповідальність за бездіяльність виключається, якщо особа не мала можливості надати допомогу або позбавлена була можливості повідомити про тяжкий стан потерпілого іншим особам або установам.

У частині 2 ст. 136 встановлено відповідальність за ненадання допомоги малолітньому.

З суб'єктивної сторони власне бездіяльність здійснюється умисно, щодо вказаних наслідків можлива як умисна, так і необережна вина.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 136, є особа, на якій не лежить спеціальний обов'язок піклуватися про потерпілого і яка не поставила його своїми діями в небезпечний для життя стан.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 136 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 136 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів грома-

дн або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 136 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в невиконанні або неналежному виконанні шляхом дії або бездіяльності професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого (наприклад нервовий стрес), або смерть, або важке захворювання. Між вказаною дією (бездіяльністю) і наслідком має бути причинний зв'язок. В установах (школах, інтернатах, дитячих будинках, санаторіях, спортивних секціях, дитячих садах тощо), що забезпечують виховання, дозвілля, навчання неповнолітніх, діють певні правила догляду, нагляду, поведження з ними. Ці правила можуть бути як писаними, закріпленими в підзаконних актах, наказах і інструкціях, так і неписаними, тобто впливати з життєвих ситуацій, що складаються при поведженні з неповнолітніми. Ознаками злочину, що розглядається, охоплюються, наприклад, випадки, коли вихователь дитячого садка, вчитель або тренер застосує незаконні заходи покарання (биття, закриття в комірці, поміщення в підвальне приміщення тощо) або випадки, коли завідувач інтернату не забезпечив належного ремонту приміщення, внаслідок чого штукатуркою, що обвалилася, було травмовано підлітків. Це стосується також випадків, коли вихователь дитячого садка або вчитель фізвиховання не забезпечив належних заходів огороження водної території, послабив контроль за купанням дітей, внаслідок чого одна дитина запливла на глибоке місце і потонула, тощо.

У частині 2 ст. 137 як кваліфікуючі ознаки вказано настання смерті або інші тяжкі наслідки.

Суб'єктивна сторона цього злочину — щодо дії (бездіяльності) — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт злочину спеціальний — це особа, яка за професією займається вихованням і навчанням дітей (вожатий, тренер,

вчитель, вихователь тощо), або службові особи відповідних установ, які зобов'язані забезпечувати нормальне перебування неповнолітніх у дитячих та інших установах (наприклад, директор школи або дитячого садка та ін.). Медичні та фармацевтичні працівники за вказані в ст. 137 дії несуть відповідальність за ст. 140.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 137 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 137 — обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

РОЗДІЛ IV

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Всі злочини, передбачені третім розділом Особливої частини КК, своїм *основним безпосереднім об'єктом* мають волю, честь та гідність особи.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в протиправній забороні людині вибирати за своєю волею місце перебування або таємному чи відкритому її захопленні. Позбавлення волі може виразитися в триманні потерпілого в тому місці, де він перебувати не бажає, або приміщення його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити.

Потерпілим від злочину може бути будь-яка особа, в тому числі малолітній. Незаконне позбавлення волі може бути здійснено шляхом застосування фізичного насильства (наприклад, потерпілого зв'язують і замикають у підвалі, поміщують у задалегідь підготовлене місце тощо), а також шляхом психічного насильства (наприклад, під загрозою зброї потерпілого примушують слідувати за викрадачем). Воно може бути вчинене і шляхом обману (наприклад, людину заманюють в будь-яке місце і замикають із метою позбавлення волі). Найнебезпечнішим видом незаконного позбавлення волі є викрадення людини, тобто таємне або відкрите захоплення і утримання потерпілого викрадачем. Викрадення майже завжди супроводжується фізичним або психічним (погрози) насильством.

За статтею 146 карається лише незаконне позбавлення волі. Тому відповідальність виключається, якщо особу було позбавлено волі внаслідок акту необхідної оборони або крайньої необхідності, або в результаті акту правомірного затримання.

З *суб'єктивної сторони* цей злочин вчиняється лише з прямим умислом і може характеризуватися різними мотивами (користь, помста та ін.).

Суб'єктом незаконного позбавлення волі, передбаченого ст. 146, є лише приватна особа. Службові особи за подібного роду дії несуть відповідальність за перевищення влади, тобто за ст. 365.

Частина 2 ст. 146 вважає *кваліфікуючими ознаками* цього злочину незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинені щодо малолітнього чи з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб, за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (наприклад, утримання в сирому, холодному або темному приміщенні), або такі, що супроводжувалися заподіянням йому фізичних страждань (наприклад позбавлення волі без надання потерпілому їжі), або із застосуванням зброї (якщо на цю зброю не було дозволу — діяння вимагає додаткової кваліфікації за ст. 263), або здійснювані протягом тривалого часу.

У частині 3 ст. 146 КК передбачено *особливо кваліфікуючі обставини* цього злочину: вчинення його організованою групою, або спричинення внаслідок позбавлення волі або викрадення людини тяжких наслідків (смерті, самогубства потерпілого, тяжких тілесних ушкоджень тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 146 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 146 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 146 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Захоплення заручників (ст. 147). Цю статтю включено до КК відповідно до міжнародної конвенції, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р., до якої приєдналася й Україна.

Об'єктом злочину є не тільки особиста воля, а й особиста безпека особи, яку захоплено як заручника.

З *об'єктивної сторони* захоплення заручника — це його викрадення, яке може бути таємним або відкритим, вчиненим шляхом обману, з насильством, в тому числі із застосуванням зброї або без такого насильства. Тримання заручника — це, як правило, логічний наслідок його захоплення, хоча тримання і може здійснюватися особою, яка не бере участі у захопленні. Тримання — це позбавлення заручника волі.

Суб'єктивна сторона. Захоплення і тримання заручника відрізняються від злочину, передбаченого ст. 146, особливою

метою, яку переслідує суб'єкт злочину. Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукання родичів заручника, державної або іншої установи, підприємства або організації, фізичної, юридичної або службової особи до здійснення, або, навпаки, утримання від здійснення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, злочинець пов'язує звільнення заручника із задоволенням його вимог, які він висуває вказаним вище особам і органам держави (це, наприклад, вимога викупу, звільнення особи (осіб), яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї тощо). Злочин вважається закінченим із моменту захоплення або тримання заручника. Подальші насильницькі дії щодо заручника, якщо вони утворюють самостійні злочини, кваліфікуються додатково за іншими статтями Особливої частини КК.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

У частині 2 ст. 147 передбачено такі *кваліфікуючі ознаки злочину*: здійснення цього злочину щодо неповнолітнього або організованою групою, або якщо вчинені дії, були поєднані з погрозою знищення людей (наприклад, винний загрожує висадити будівлю, в якій він перебуває із заручником тощо), або якщо дії спричинили тяжкі наслідки (наприклад, смерть заручника, його самогубство, заподіяння йому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, значної матеріальної шкоди). Тяжкими наслідками слід також вважати смерть або заподіяння тілесних ушкоджень близьким родичам заручника, особам, які брали участь у звільненні заручника. При вбивстві заручника або інших осіб дії винного додатково кваліфікуються за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115.

Захоплення або тримання як заручника працівника правоохоронного органу охоплюється ст. 349.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 147 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 2 ст. 147 — позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Підміна дитини (ст. 148). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в підміні чужої дитини, тобто в заміні одного новонародженого або грудного немовляти іншим.

З *суб'єктивної сторони* злочин може бути вчинений лише з прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є корисливі або інші особисті мотиви.

Суб'єктом злочину є будь-яка особа, яка досягла 16-ти років. Підміна новонародженого, що мала місце через необережність, наприклад, няні або сестер пологового будинку, може потягти за собою відповідальність за ст. 140 за наявності всіх інших ознак злочину, передбаченого нормою цієї статті.

Покарання за злочин: за ст. 148 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149) — злочин досить поширений, особливо щодо молодих жінок і дівчат, яких злочинці вербують для роботи за кордоном і там використовують у своїх корисливих інтересах.

Крім волі людини — *основного безпосереднього об'єкта* — додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину, залежно від мети використання потерпілого, можуть бути різні його блага: статевая недоторканність, честь і гідність, трудові та інші права громадянина.

З об'єктивної сторони — це продаж людини (що передбачає її купівлю), інша оплатна передача (наприклад передача людини в рахунок боргу) або здійснення щодо людини будь-якої іншої незаконної угоди (наприклад угоди про вербування або інше залучення жінок для подальшого використання в порнобізнесі тощо). До того ж ці дії мають обов'язково пов'язуватись із законним або незаконним переміщенням потерпілого через державний кордон України. Згода або, навпаки, її відсутність із боку потерпілого на таке переміщення значення для кваліфікації злочину не має. Продаж, інша оплатна передача людини, вчинена щодо неї інша операція проводяться для подальшого продажу або іншої передачі потерпілого іншій особі або особам.

Суб'єктивна сторона цього злочину — тільки прямий умисел, що пов'язаний із певною метою. Ця мета, згідно зі ст. 149, може бути найближчою та віддаленою (первинною і кінцевою). Найближчою метою винного є продаж потерпілого, інша оплатна передача його іншій особі або особам. Вочевидь, що така мета пов'язана з корисливими мотивами, прагненням отримати злочинний прибуток від операції. Однак для складу злочину слід встановити і віддалену (кінцеву) мету. Перелік таких цілей вичерпно визначено у ст. 149. Це використання потерпілого з метою сексуальної експлуатації, в порнобізнесі, втягнення у зло-

чинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація праці потерпілого. Для складу злочину достатньо встановити хоча б одну з цих цілей.

Важливо зазначити, що закон не вимагає, щоб конкретну кінцеву мету було досягнуто. Для складу злочину достатньо, якщо винний переслідував таку мету. Тому злочин вважається закінченим вже з моменту продажу потерпілого, його іншої оплатної передачі або іншої угоди щодо людини, пов'язаної з переміщенням потерпілого через державний кордон України.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, причому відповідальності підлягають всі учасники злочинної операції, звичайно, крім потерпілого. Це покупець і продавець, посередники операцій і будь-яка інша особа, яка бере участь у здійсненні дій, вказаних у ст. 149.

У частині 2 ст. 149 вказано *кваліфікуючі ознаки* цього злочину: здійснення злочину щодо неповнолітнього, кількох осіб (хоча б двох), повторно, за попередньою змовою групою осіб, із використанням суб'єктом свого службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності (в цих випадках злочин здійснюється спеціальними суб'єктами).

Частина 3 ст. 149 передбачає *особливо кваліфікований вид* цього злочину. Це вчинення його організованою групою або якщо він пов'язаний із незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки (наприклад, самогубство, тяжку хворобу потерпілого, залишення потерпілого після використання на призволяще тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 149 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 149 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна або без такої; за ч. 3 ст. 149 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Експлуатація дітей (ст. 150). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в експлуатації дітей або підлітків, які не досягли віку, з якого дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку. Це, наприклад,

використання праці підлітків підприємцем у своїй майстерні без належної оплати або використання особою групи підлітків для миття автомашин на стоянці, з вилученням у них повністю або в більшій частині отриманої від клієнтів винагороди.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел, пов'язаний із корисливою метою — отримання від праці потерпілих прибутку.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, в тому числі службова.

Частина 2 ст. 150 передбачає *кваліфікований склад* цього злочину, коли він вчинюється щодо кількох дітей або якщо він спричинює істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднаний із використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 150 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 150 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151) являє собою спеціальний вид незаконного позбавлення волі.

З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в поміщенні (госпіталізації) в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи. Для складу злочину не має значення, в який саме заклад поміщено потерпілого: зі звичайним, посиленням або навіть суворим наглядом. Однак цю обставину може бути враховано при призначенні покарання. Злочин вважається закінченим із моменту поміщення потерпілого в психіатричний заклад.

З *суб'єктивної сторони* цей злочин здійснюється з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що поміщує в психіатричний заклад завідомо психічно здорову людину і бажає цього. Мотиви цього злочину можуть бути різними (прагнення отримати матеріальну вигоду, заволодіти житлом потерпілого, бажання позбутися людини тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають. Вони можуть враховуватися при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину спеціальний — лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів. Якщо таким суб'єктом є службова особа (за-

відувач відділення, головний психіатр тощо) вчинене утворює сукупність злочинів і кваліфікується за статтями 151 і 365 (перищення влади).

Частина 2 ст. 151 передбачає *кваліфікований склад* цього злочину, якщо він спричинив тяжкі наслідки (тяжку хворобу, самогубство потерпілого тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 151 — арешт на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 151 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

РОЗДІЛ V

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Статеві злочини мають своїм об'єктом статеву свободу особистості (згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу в статевий зв'язок) або статеву недоторканність неповнолітніх (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх).

Згвалтування (ст. 152). Цей злочин визначається законом як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Безпосереднім об'єктом згвалтування є статеві зносини, а якщо потерпіла особа не досягла статевої зрілості — її статеві недоторканність. Причому ні моральні якості потерпілої особи, ні ганебний спосіб життя, ні аморальна поведінка, ні характер відносин із тим, хто притягується до відповідальності за її згвалтування (подружні стосунки, наявність попереднього згвалтування або добровільного статевого зв'язку тощо) не виключають, за доведеності інших ознак складу цього злочину, відповідальності за ст. 152. Віктимна поведінка потерпілої особи за жодних умов не може звільнити винного від відповідальності за ст. 152, проте може бути врахована при визначенні покарання насильнику.

Як випливає з тексту ст. 152, у законі йдеться про потерпілу особу, тобто він визнає згвалтуванням не лише насильницькі статеві зносини чоловіка з жінкою, а й такі самі зносини жінки з чоловіком. У першому випадку фізичним виконавцем злочину є чоловік, а потерпілою — жінка, у другому, навпаки, виконавець — жінка (жінки), а потерпілий — чоловік.

У житті типовими є випадки згвалтування жінки особами чоловічої статі, тому весь подальший аналіз складу злочину

проводиться виходячи саме з цього. При цьому слід мати на увазі, що все, що буде сказано щодо ознак складу злочину, застосовується і до ситуації, якщо потерпілим буде особа чоловічої статі, а *суб'єктом* злочину — жінка.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у статевих зносинах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Тобто статеві зносини при зґвалтуванні відбуваються всупереч волі потерпілої особи. Внаслідок застосування фізичного насильства або погрози ним воля потерпілої особи пригнічується, а при використанні безпорадного стану така воля ігнорується.

Для відповідальності за ст. 152 достатньо, щоб статеві зносини супроводжувалися хоча б однією з цих ознак. Одне лише домагання на вступ у статевий зв'язок, якщо раніше він мав місце без застосування фізичного насильства, погрози ним або використання безпорадного стану, не утворює складу цього злочину.

Статеві зносини при зґвалтуванні — це лише природні статеві зносини, тобто зносини (сполучення) чоловіка з жінкою шляхом уведення чоловічого статевого члена в статеві органи жінки. Зґвалтування вважається закінченим із моменту початку статевих зносин. Дії, безпосередньо спрямовані на вчинення статевого акту, але не доведені до його початку з причин, що не залежать від волі винного, утворюють собою замах на зґвалтування (наприклад, спроба перебороти опір потерпілої особи шляхом застосування фізичного насильства, зв'язування, погроза негайною фізичною розправою, зривання одягу). Придбання, наприклад, наркотиків для приведення потерпілої особи у безпорадний стан, заманювання у зручне місце, створення групи для вчинення зґвалтування тощо утворюють готування до цього злочину. Добровільна відмова від зґвалтування відповідно до ст. 17 виключає кримінальну відповідальність за готування або замах на цей злочин.

Фізичне насильство як ознака об'єктивної сторони зґвалтування — це фізичне подолання опору, який чинить потерпіла особа, або очікуваного опору, який зумовлений небажанням вступити з винним у статевий зв'язок. Фізичне насильство має бути таким, щоб перебороти дійсний, а не вигаданий (удаваний) опір жінки. Злочинець може застосувати фізичну силу, різні предме-

ти або навіть зброю, щоб зламати опір. Він може намагатися зв'язати потерпілу, завдати побої, тілесні ушкодження різної тяжкості, удари, здавлювати шию руками або накинутою петлею тощо.

Згідно з практикою Верховного Суду України згвалтування або замах на нього, що супроводжувалися заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, підлягають кваліфікації за частинами 1—3 ст. 152, а якщо при згвалтуванні заподіяно тілесні ушкодження, що спричинили наслідки, зазначені в ст. 121, — за ч. 4 ст. 152. Додаткова кваліфікація таких дій за іншими статтями КК про злочини проти здоров'я не потрібна, адже застосування фізичного насильства та заподіяння шкоди здоров'ю потерпілої особи цілком охоплюється ознаками об'єктивної сторони цього злочину.

Згвалтування або замах на нього, пов'язане із вбивством, кваліфікується за п. 10 ч. 2 ст. 115 і ч. 4 ст. 152. Якщо згвалтування або замах на нього потягло смерть потерпілої особи з необережності винного, то дії останнього охоплюються ч. 4 ст. 152 і додаткової кваліфікації за ст. 119 не потребують (див. ч. 3 п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи» від 7 лютого 2004 р.).

Застосування погрози фізичним насильством як ознака об'єктивної сторони згвалтування являє собою різного роду психічне насильство, що застосовується до потерпілої особи для того, щоб зламати її опір. У статті 152 при окресленні згвалтування застосування погрози фізичним насильством поставлено в один ряд із застосуванням фізичного насильства, і в цьому відношенні ця погроза є рівнозначною фізичному насильству, тобто є безпосередньою і може бути негайно виконана суб'єктом злочину. Цей характер погрози і можливість її негайного виконання ставлять потерпілу особу в безвихідний стан, змушують поступитися домаганням насильника.

За своїм змістом погроза при згвалтуванні полягає в негайному застосуванні тільки фізичного насильства (наприклад погроза вбити, покалічити). Погроза може виражатися в словах («вб'ю», «заріжу», «покалічу» тощо), демонстрації зброї або інших предметів, якими можна заподіяти тілесні ушкодження, може впливати з обстановки, що створилася, якщо, наприклад,

група насильників оточує жінку в безлюдному місці, вимагаючи підкоритися їхнім домаганням. Погроза може мати невизначений характер (наприклад, «мовчи, а то гірше буде»).

Роз'яснюючи поняття погрози при зґвалтуванні, Пленум Верховного Суду України ще в постанові «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» від 27 березня 1992 р. рекомендував розуміти її як залякування потерпілої особи висловлюванням, жестами й іншими діями, які виражають намір негайного застосування фізичного насильства до самої потерпілої особи або її родичів (наприклад до дитини). Тому погроза, наприклад, вбити або покалічити немовля, якщо його мати негайно не поступається домаганням винного, яка відбувалася в такій ситуації, коли мати опинилася в безвихідному становищі, подібному до стану крайньої необхідності, не може виключати відповідальності за зґвалтування або замах на нього.

Використання безпорадного стану потерпілої особи при зґвалтуванні полягає у вчиненні статевого акту, за якого, наприклад, жінка не могла розуміти характеру і значення дій, що чиняться над нею, або хоча і розуміла, що відбувається, але не мала можливості чинити опір насильникові.

При використанні безпорадного стану немає потреби застосувати насильство або погрози, оскільки опору жінки тут немає.

Варто розрізняти психічну безпорадність, за якою потерпіла особа не розуміє значення того, що вчинюється статевий акт (психічна хвороба, непритомний стан, малолітній вік) і фізичну безпорадність, коли потерпіла особа хоч і розуміє характер дій, що відбуваються, але не в змозі чинити опір насильникові (хвороба, не пов'язана з психічним захворюванням, фізичні хиби, похилий вік, безпорадність, що сталася внаслідок аварії та ін.).

Велике значення має питання щодо наявності безпорадного стану внаслідок алкогольного або наркотичного сп'яніння чи використання одурманюючих речовин. У судовій практиці визнається, що самі по собі статеві зносини з жінкою, яка перебуває у стані сп'яніння, без застосування фізичного насильства і погроз, ще не є підставою для розгляду цього діяння як злочинного. Для такої оцінки вчиненого необхідно, щоб ступінь сп'яніння характеризував стан потерпілої особи як безпорадний, який позбавляє можливості усвідомлювати оточення, значення

дій, що вчинюються винним, або чинити йому опір. Саме такий ступінь сп'яніння свідчить, що потерпіла особа перебувала у безпорадному стані.

Для визнання зґвалтування як вчиненого з використанням безпорадного стану потерпілої особи причини, що зумовили безпорадність, значення не мають. Практика Верховного Суду України не виключає відповідальності за цей злочин, як у випадку, коли винний сам довів жінку до такого стану (наприклад, напоїв до безчуттєвого стану, дав наркотики, снодійне тощо), так і коли потерпіла особа перебувала в такому стані незалежно від його дій (наприклад, була малолітньою, знепритомніла внаслідок нещасного випадку тощо).

З *суб'єктивної сторони* зґвалтування відбувається лише з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що застосовує насильство, погрозу або використовує безпорадний стан потерпілої особи для вступу з нею в статеві зносини та бажає цього. Мотив зґвалтування виявляється в прагненні задовольнити статеву пристрасть, тобто це мотив сексуальний. Він може поєднуватися з іншими побічними мотивами — хуліганськими спонуканнями, бажанням принизити потерпілу особу, помстою тощо. Але домінують у цьому злочині сексуальні спонукання.

Суб'єктом зґвалтування — безпосереднім виконавцем злочину — може бути особа чоловічої статі, яка досягла 14-річного віку. Співучасником може виступати і жінка. Наприклад, якщо вона заманює потерпілу углиб парку для того, щоб, користуючись відсутністю людей, винний вчинив зґвалтування, — така жінка є пособником у злочині.

Як уже було зазначено, за своєю об'єктивною стороною зґвалтування — складний злочин, що полягає не тільки у вчиненні статевого акту, а й у тому, що цей акт вчинюється шляхом застосування фізичного насильства або погроз. Тому виконавцем злочину визнається і той, хто застосовує до потерпілої особи фізичне насильство з метою примусити її вступити в статеві зносини з насильником. У цих випадках субсидіарним (додатковим) виконавцем може бути жінка, яка бере участь, наприклад, у зв'язуванні потерпілої особи для того, щоб винний здійснив із нею насильницький статевий акт, або погрожує потерпілій особі заподіяти каліцтво з цією самою метою. Крім того,

безпосереднім виконавцем злочину закон визнає жінку, яка досягла 14-річного віку, коли потерпілою особою від злочину є особа чоловічої статі.

У частині 2 ст. 152 передбачено відповідальність за зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153—155 КК. Повторним воно вважається, якщо йому передувало таке саме діяння, вказане у частинах 1—4 ст. 152. Поняття повторності зґвалтування охоплює як фактичну повторність, так і спеціальний рецидив. Тому для визнання зґвалтування повторним не має значення, чи був винний засуджений за раніше вчинений злочин, чи усі ці злочини вчинені до засудження. Для повторності не має також значення, чи були закінченими обидва злочини і чи був винний їх співвиконавцем або іншим співучасником. Повторність може мати місце, коли потерпілими (у кожному випадку зґвалтування) є різні особи чи одна й та сама. Але зґвалтування не може бути визнано повторним, якщо судимість за раніше вчинений злочин знято чи погашено або закінчилися строки давності.

У частині 3 ст. 152 передбачено відповідальність за зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього.

Вчинення зґвалтування групою осіб передбачає: а) вчинення злочину кількома виконавцями (двома або більше), які досягли 14-ти років, і б) узгодженість дій учасників групи щодо потерпілої особи. При цьому попередня змова між учасниками зґвалтування не є обов'язковою.

Виконавцем зґвалтування визнається як особа, що безпосередньо вчинює статевий акт із потерпілою особою, або що робить замах на такі дії, так і та, яка застосовує до потерпілої фізичне насильство або погрози з метою примусити її вступити в статевий акт із будь-яким з учасників групи. У цьому випадку дії співвиконавців кваліфікуються за ч. 3 ст. 152 без посилання на ст. 27.

Групове зґвалтування може мати місце як щодо однієї, так і щодо кількох потерпілих осіб. Причому таким визнається зґвалтування, коли винні, вчинюючи узгоджено і застосовуючи фізичне насильство або погрозу стосовно кількох потерпілих, потім вчинюють статеві акти кожний з однією з них.

Згвалтування неповнолітньої особи має місце тоді, коли воно вчинюється щодо потерпілих осіб у віці від 14-ти до 18-ти років. Згвалтування особи до 14-ти років кваліфікується за ч. 4 ст. 152 як згвалтування малолітньої чи малолітнього. Причому для кваліфікації за ч. 3 не має значення настання шлюбного віку або статевої зрілості потерпілої особи. Важливо, що вона не досягла повноліття. Для відповідальності необхідно встановити, що насильник знав або допускав, що здійснює насильницький статевий акт із неповнолітньою особою, або міг це передбачити. Якщо ж винний сумлінно помилявся щодо фактичного віку потерпілої, тобто за всіма обставинами справи вважав, що жінка досягла повноліття, дійсне її неповноліття не може бути підставою для застосування ч. 3 ст. 152.

У частині 4 ст. 152 передбачено відповідальність за згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також згвалтування малолітньої чи малолітнього.

Щодо *згвалтування, яке спричинило особливо тяжкі наслідки*, то поняття особливо тяжких наслідків згвалтування закон не розкриває, надаючи це право теорії та судовій практиці. У практиці Верховного Суду України до таких наслідків віднесено: смерть або самогубство потерпілої, розлад психічної діяльності, що настав внаслідок згвалтування, зараження вірусом імунодефіциту людини, сифілісом, а також спричинення потерпілій тілесних ушкоджень у процесі згвалтування або замаху на нього, що призвело до втрати зору, слуху, переривання вагітності або інших наслідків, передбачених ст. 121. Отже, особливо тяжкими наслідками визнаються лише ті, які заподіюють потерпілій реальну шкоду. Спричинення ж потерпілій тяжких тілесних ушкоджень, лише небезпечних для життя, не належить до особливо тяжких наслідків згвалтування, оскільки під ним розуміють не будь-яке згвалтування, що відрізняється особливо небезпечним характером, а таке, внаслідок якого настали виняткові за своєю тяжкістю наслідки. Тому такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів за відповідними частинами статей 121 і 152, залежно від наявності чи відсутності інших кваліфікуючих ознак.

Позбавлення невинності (дефлорація) і вагітність потерпілої як можливий (природний) результат згвалтування не розцінюються як особливо тяжкі наслідки. Зараження венеричною

хворобою (крім сифілісу) вважається таким, якщо воно призвело до наслідків, зазначених у ст. 121 (наприклад до безплідності).

Для відповідальності за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, необхідно встановлення причинного зв'язку між зґвалтуванням і цими наслідками. Відсутність такого причинного зв'язку виключає можливість кваліфікації зґвалтування за ч. 4 ст. 152.

Із суб'єктивної сторони для поставлення у вину особі особливо тяжких наслідків достатньо встановити наявність до них непрямого умислу або навіть необережної вини.

Зґвалтування малолітньої або малолітнього, про яке йдеться у ч. 4 ст. 152, передбачає, що потерпілій особі не виповнилося 14-ти років. Таке зґвалтування підпадає під ознаки ч. 4 ст. 152 лише за умови, що особа усвідомлювала або хоча б могла усвідомлювати, що потерпілій ще не досяг 14-ти років.

Покарання за зґвалтування: за ч. 1 ст. 152 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 152 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 152 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; за ч. 4 ст. 152 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153) утворює злочин, якщо воно вчинене із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Ця стаття встановлює відповідальність за насильницькі гетеросексуальні та гомосексуальні дії щодо потерпілої особи. Цей злочин може полягати: 1) у неприродних статевих зносинах із жінкою, тобто зносинах *per os* або *per anum*; 2) в мужолозтві, тобто педерастії чи інших видах чоловічого гомосексуалізму; 3) в лесбійстві, тобто зносинах жінки з жінкою; 4) в інших сексуальних діях, спрямованих на задоволення статевої пристрасті. Неприродні статеві зносини або інші сексуальні дії мають обов'язково супроводжуватися фізичним насильством або погрозою його застосування, або вчинюються з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Природні статеві зносини за цих обставин утворюють собою зґвалтування і кваліфікуватимуться за ст. 152.

Добровільна згода потерпілого на здійснення з ним дій, описаних в ст. 153, виключає кримінальну відповідальність. Од-

нак, якщо таку добровільну згоду дала потерпіла особа, яка не досягла 16-ти років, особі, яка вже досягла повноліття, вчинене кваліфікується за ст. 156. Так само кваліфікується добровільне мужолозтво повнолітньої особи з підлітком, який не досяг 16-ти років.

Такі ознаки цього злочину, як фізичне насильство, погроза його застосування, використання безпорадного стану потерпілої особи, є аналогічними однойменним ознакам зґвалтування та викладені при його характеристиці.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчинюється лише з прямим умислом і з метою задоволення статевої пристрасті.

Суб'єкт злочину — особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-ти років, залежно від характеру вчинюваних дій. Наприклад, при мужолозтві — це чоловік, при лесбійанстві — жінка, а в інших випадках можуть бути як жінка, так і чоловік.

У частині 2 ст. 153 встановлено відповідальність за цей злочин, якщо він вчинений повторно або групою осіб чи особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 152 або 154, а також вчинений щодо неповнолітньої чи неповнолітнього.

Частина 3 ст. 153 передбачає кваліфікуючі ознаки цього злочину: 1) вчинення злочину щодо малолітньої чи малолітнього; 2) спричинення особливо тяжких наслідків.

Характеристика ознак, вказаних у частинах 2 і 3 цієї статті, аналогічна таким самим ознакам при зґвалтуванні.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 153 — позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 153 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 3 ст. 153 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154). Під примушуванням розуміють протиправний вплив на жінку чи чоловіка для того, щоб примусити їх всупереч власній волі вступити в природний або неприродний статевий зв'язок. Це, наприклад, погроза звільненням, переведенням на нижчеоплачувану роботу, позбавленням премії, матеріальної підтримки чи можливості користуватися житловою площею тощо. Примушування може бути спрямовано як на те, щоб схилити потерпілу особу вступити в статевий зв'язок як із тим, хто примушує, так і з третьою особою.

Злочин вважається закінченим із моменту самого примушування до вступу в статевий зв'язок. Потерпілими є жінка чи чоловік, які перебувають у матеріальній або службовій залежності від винного.

З суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину спеціальний — це особа, щодо якої потерпіла особа є матеріально або службово залежною. Цим суб'єктом може бути жінка чи чоловік, які примушують до вступу в статевий зв'язок, як із тим, хто примушує, так і з третіми особами.

Частина 2 ст. 154 передбачає такі кваліфікуючі ознаки цього злочину: це примушування, поєднане з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 154 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 154 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), полягають у добровільних природних статевих зносинах чоловіка або жінки з особою протилежної статі, яка не досягла статевої зрілості. Такі статеві зносини можуть мати місце і внаслідок фактичного шлюбу. Добровільним визнаються такі статеві зносини, які вчинені без застосування фізичного насильства, погроз його застосування або використання безпорадного стану потерпілої особи. Добровільність статевих зносин повинна визначатися в кожному випадку тим, чи могла потерпіла особа внаслідок свого віку і розвитку або психічного стану розуміти характер і значення дій, що вчиняються над нею.

Потерпілими від цього злочину є підлітки як чоловічої, так і (у більшості) жіночої статі, які не досягли статевої зрілості. Такими завжди вважаються особи, які не досягли 14-ти років. Питання про досягнення статевої зрілості потерпілої у віці від 14-ти до 17-ти років вирішується за допомогою експертизи. Вступ у добровільний статевий зв'язок із жінкою, яка досягла шлюбного віку, не карається.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину — особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилося 16 років. Стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи.

У частині 2 ст. 155 встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю або особою, що їх замінює, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки (наприклад самогубство потерпілої особи, тяжку хворобу тощо). Окрім того, ч. 2 ст. 155 вказує також на спеціальний суб'єкт злочину, виходячи з родинних зв'язків із потерпілим.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 155 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 155 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156) полягає у вчиненні розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку. Розпусні дії мають сексуальний характер і спрямовані на задоволення статевої пристрасті винного або на збудження статевого інстинкту у потерпілої особи. Вони, проте, не можуть полягати в природних або неприродних статевих зносинах, відповідальність за які встановлено в статтях 152, 155 і 154. За своїми зовнішніми ознаками розпусні дії можуть бути як фізичними, так і інтелектуальними (наприклад, проведення цинічних розмов із потерпілим на сексуальні теми, ознайомлення з порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо).

Потерпілими від цього злочину є особи чоловічої або жіночої статі, які не досягли 16-річного віку. Відповідальність за ст. 156 не виключається і при згоді потерпілої особи на вчинення розпусних дій із нею. Не має також значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, чи ні. Добровільна згода, проте, може мати значення для оцінки неприродних статевих зносин із дівчиною, яка не досягла 16-ти років. Вчинення таких дій підпадає під ознаки ст. 156 лише за наявності добровільної згоди на це потерпілої. За цією самою статтею кваліфікується добровільне мужолозтво з особою, яка не досягла 16-ти років. За відсутності такої згоди винний відповідає за статтями 152 чи 153.

З суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений лише з прямим умислом.

Суб'єктом злочину є особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 156 встановлено відповідальність за наявності таких кваліфікуючих ознак: якщо потерпілий є малолітнім або такі дії вчинені щодо сина або дочки батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. В останньому випадку в законі вказано спеціальний суб'єкт злочину за родинною ознакою.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 156 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 156 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років.

РОЗДІЛ VI

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

§ 1. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Закріплені у другому розділі Конституції України (статті 21–62) права та свободи людини і громадянина гарантуються та захищаються чинним законодавством. Однією з таких гарантій є кримінально-правовий захист конституційних прав і свобод від злочинних посягань.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Залежно від їх безпосереднього об'єкта, всі злочини, передбачені п'ятим розділом Особливої частини КК, можна поділити на такі види:

1. *Злочини проти виборчих прав громадян*: перешкоджання здійсненню виборчого права — ст. 157; неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів — ст. 158; порушення таємниці голосування — ст. 159; порушення законодавства про референдум — ст. 160.

2. *Злочини проти трудових прав громадян*: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій — ст. 170; перешкоджання законній професійній діяльності журналістів — ст. 171; грубе порушення зако-

нодавства про працю — ст. 172; грубе порушення угоди про працю — ст. 173; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку — ст. 174; не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат — ст. 175.

3. *Злочини у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності*: порушення авторського права і суміжних прав — ст. 176; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію — ст. 177.

4. *Злочини, що посягають на інші особисті права та свободи громадян*: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії — ст. 161; порушення недоторканності житла — ст. 162; порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер — ст. 163; порушення недоторканності приватного життя — ст. 182; порушення права на отримання освіти — ст. 183; порушення права на безоплатну медичну допомогу — ст. 184.

5. *Злочини проти сім'ї*: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей — ст. 164; ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків — ст. 165; злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування — ст. 166; зловживання опікунськими правами — ст. 167; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) — ст. 168; незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) — ст. 169.

6. *Злочини проти свободи совісті*: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків — ст. 178; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь — ст. 179; перешкоджання здійсненню релігійного обряду — ст. 180; посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів — ст. 181.

§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є передбачене ст. 38 Конституції України право громадян «брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих рефе-

решуваннях, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». По суті, це є право громадян на вільне волевиявлення в сфері управління державними справами.

Диспозиції всіх злочинів проти виборчих прав громадян є бланкетними, а тому для більш глибокого аналізу їх складів слід звернутися до таких законів: «Про вибори Президента України» в редакції від 18 березня 2004р.¹; «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 25 березня 2004р.²; «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» в редакції від 18 жовтня 2001р.³

Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157). Частина 1 цієї статті передбачає відповідальність за перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою, вести передвиборну агітацію.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в двох самостійних діяннях: 1) у перешкодженні вільному здійсненню громадянином права обирати та бути обраним; 2) у перешкодженні здійсненню права вести передвиборну агітацію.

Перешкоджання — це активний вплив на волю особи з метою примусити її відмовитися від участі у виборах або змінити зміст свого волевиявлення. Така протидія може мати місце як під час голосування, так і в період всієї виборчої кампанії.

Злочин вважається закінченим із моменту перешкоджання, тобто здійснення тиску на волю потерпілої особи, незалежно від того, чи досягнув винний бажаного результату під час виборів, чи ні (формальний оклад).

Способи перешкоджання можуть бути різними — насильство, обман, погрози, підкуп та ін. *Насильство* полягає у завданні побоїв, спричиненні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, обмеженні волі тощо. Якщо таке насильство утворює більш тяжкий злочин (наприклад, тяжке тілесне ушкодження, незаконне

¹ Офіційний вісник України. — 2004. — № 14. — Ст. 259.

² Офіційний вісник України. — 2004. — № 14. — Ст. 264.

³ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 51—52. — Ст. 265.

позбавлення волі), кваліфікація має бути за сукупністю злочинів — ст. 157 і статтями 121 або 146. *Обман* передбачає перекручення певних відомостей із метою введення потерпілого в оману щодо обставин, пов'язаних із виборами, наприклад, щодо особи кандидата в депутати, часу, місця проведення виборів тощо. *Погроза* — це психічне насильство: залякування застосуванням фізичного насильства як до потерпілої особи, так і до її близьких, знищенням їх майна, поширенням ганебних відомостей тощо. *Підкуп* являє собою передачу особі грошей, інших цінностей, надання будь-яких вигід, пільг майнового характеру як винагороду за зміну свого волевиявлення при участі у виборах або за відмову в такій участі. *Інший спосіб перешкоджання* — це, наприклад, ненадання приміщення для зборів виборців або неповідомлення про зміну часу зустрічі з кандидатом, необґрунтована відмова депутату виступити на телебаченні зі своєю програмою тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви й мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-ти років.

Частина 2 ст. 157 посилює відповідальність, якщо цей злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 27 КК) або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища (див. примітку 1 до ст. 364).

Більш небезпечним, відповідно до ч. 3 ст. 157, визнається перешкоджання, передбачене в частинах 2 та 3 ст. 157, якщо воно реально вплинуло на результати голосування або виборів (наприклад особа не була обрана до відповідного органу влади). Тобто перешкоджання, передбачене ч. 3 ст. 157, належить до злочинів з матеріальним складом і є закінченим із моменту настання наслідку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 157 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років; за ч. 2 ст. 157 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 3 ст. 157 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів

чи неправильне оголошення результатів виборів (ст. 158)¹. Предметом злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 158, є виборчі бюлетені, тобто документи, що дають виборцеві право брати участь в голосуванні. В частинах 2 та 3 ст. 158 предметом виступають будь-які інші виборчі документи: списки виборців; протоколи підрахунку голосів, заяви кандидатів про згоду балотуватися; протоколи результатів голосування тощо.

Об'єктивна сторона може виявлятися у різних діяннях: 1) *незаконній видачі* членом виборчої комісії виборчого бюлетеня будь-якій особі з метою надання їй можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більше одного разу в ході голосування; видачі виборчого бюлетеня особі, не внесеної у список виборців на виборчій дільниці; видачі заповненого виборчого бюлетеня; незаконній передачі іншій особі незаповненого виборчого бюлетеня (ч. 1 ст. 158); 2) *вчиненні підлогу*, тобто виготовлення виборчого документу невстановленого зразка чи у спосіб, не передбачений законом; внесення до виборчого документу завідомо неправдивих відомостей чи будь-яка інша його підробка; 3) *використанні* завідомо підробленого виборчого документу або виготовленого у спосіб, не передбачений законом (ч. 2 ст. 158); 4) завідомо *неправильному підрахунку* голосів, тобто умисному зменшенні чи збільшенні кількості голосів, поданих за того чи іншого кандидата, або *завідомо неправильному* встановленні чи оголошенні результатів виборів. Наприклад, завідомо неправильне оголошення їх такими, що відбулися, або, навпаки, що не відбулися; оголошення вибраним кандидата, який у дійсності потрібної кількості голосів не набрав, і навпаки (ч. 3 ст. 158).

Закінченим злочин є з моменту вчинення будь-якого з перерахованих діянь, незалежно від настання наслідків (формальний склад злочину).

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, мета — вплинути на результати виборів.

Суб'єктом незаконної видачі виборчого бюлетеня (ч. 1 ст. 158) може бути тільки член виборчої комісії.

Суб'єктом підлогу (ч. 3 ст. 158) може бути особа, яка досягла 16-ти років. Але, якщо дії, передбачені ч. 2 ст. 158, вчинені чле-

¹ В редакції від 15 травня 2003 р. Див.: Голос України. – 2003. – 19 червня.

ном виборчої комісії або іншою службовою особою, то вони становлять більш тяжкий злочин і кваліфікуються за ч. 3 ст. 158.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 158 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 158 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 3 ст. 158 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення таємниці голосування (ст. 159). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в порушенні таємниці голосування, тобто спеціального порядку виборів, що забезпечує вільне здійснення громадянином свого виборчого права без втручання будь-яких осіб (ч. 2 ст. 71 Конституції України). Порушення може полягати як у дії (наприклад, влаштування в кабіні спеціальних технічних засобів для спостереження за виборцями), так і в бездіяльності (наприклад, невстановлення спеціальних закритих кабін для особистого, у відсутності інших осіб, заповнення бюлетенів; неопломбування урн тощо).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є час вчинення злочину — це час проведення виборів.

Злочин вважається закінченим із моменту порушення таємниці голосування під час проведення виборів (злочин із формальним складом).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел; мотив і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину спеціальний — член виборчої комісії або інша службова особа, яка використовує свою владу або службове становище для порушення таємниці голосування.

Покарання за злочин: за ст. 159 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від одного до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення законодавства про референдум (ст. 160). Стаття 69 Конституції України визначає референдум як одну з форм безпосередньої демократії. Відповідно до ст. 1 розділу I Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» референдум — це спосіб прийняття громадянами України шляхом голо-

сування законів України, інших рішень із важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. При цьому рішення, прийняті всеукраїнським референдумом, мають вищу юридичну силу щодо інших законодавчих актів Верховної Ради України.

Предмет цього злочину — документи референдуму, тобто списки громадян, які мають право брати участь в референдумі, бюлетені для голосування, протоколи про результати підрахунку голосів тощо.

Об'єктивна сторона виражається в двох діяннях: 1) у перешкоджанні вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму (частини 1, 2 ст. 160); 2) в підробленні документів референдуму, приписуванні, завідомо неправильному підрахунку голосів, порушенні таємниці голосування (ч. 3 ст. 160). Закінченим злочин є з моменту вчинення цих діянь (злочин із формальним складом).

Зміст ознак перешкоджання участі у референдумі, порушення таємниці голосування аналогічний таким самим ознакам злочинів, передбачених статтями 157 і 159.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотив, мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 — будь-яка особа, а за частинами 2 і 3 — спеціальний; член комісії з проведення референдуму чи інша службова особа.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 160 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 160 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 3 ст. 160 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи до двох років, або позбавлення волі на строк від одного до п'яти років.

§ 3. Злочини проти трудових прав громадян

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є конституційні права громадян у сфері трудових відносин. Зміст права на працю

визначає ст. 43 Конституції України, вказуючи, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Тому найбільш небезпечні порушення цих прав тягнуть кримінальну відповідальність.

Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170). Безпосереднім *об'єктом* цього злочину є законна діяльність профспілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів. Диспозиція ст. 170 є бланкетною, тому при розв'язанні питання про кримінальну відповідальність слід звертатися до відповідних законів і підзаконних актів, перш за все, до розділу XVI Кодексу законів про працю України¹ та Закону України «Про політичні партії України» від 5 квітня 2001 р.²

Об'єктивна сторона злочину виражається в дії або бездіяльності, що перешкоджають здійсненню законної діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів. Перешкодження може полягати в ігноруванні законних рішень профспілок або прийнятті рішень без згоди профспілкових органів, якщо така згода необхідна. Щодо політичних партій і громадських організацій перешкодження може полягати також у забороні проводити партійні збори, різні заходи політичного, культурно-масового, іншого характеру. Перешкодження має порушувати лише *законну* діяльність профспілок, партій, громадських організацій або їх органів.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення діяння, що перешкоджає законній діяльності зазначених організацій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотиви злочину можуть бути різні: особисті, помилково зрозумілі інтереси служби та ін., але на кваліфікацію злочину вони не впливають.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років. Але, як правило, ним виступає службова особа.

Покарання за злочин: за ст. 170 — виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років, з

¹ Кодекс законів про працю України (зі змінами і доповненнями станом на 1 жовтня 2003 р.). — К., 2003.

² Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.

позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171). *Безпосереднім об'єктом* є суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність журналістів. Гарантією такої діяльності є закріплене в ст. 34 Конституції України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Потерпілими від цього злочину є журналісти, тобто особи, які перебувають у трудових або інших договірних відносинах із засобами масової інформації та які здійснюють збір, редагування і поширення матеріалів для певного засобу масової інформації. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.¹ під засобами масової інформації слід розуміти періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо; разові видання з визначеним тиражем, а також аудіовізуальні засоби: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в діях або бездіяльності, спрямованих на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Під *перешкоджанням* слід розуміти примушування журналіста до поширення (проголошення, опублікування, демонстрації в засобах масової інформації) або відмови від поширення інформації, приховання правдивої інформації або до припинення журналістської діяльності тощо. Примушування може бути поєднане із застосуванням психічного (погроз, залякування) або фізичного насильства до журналіста або його близьких.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення дій, спрямованих на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

Суб'єктивна сторона — прямиї умишлом.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 — особа, яка досягла 16-ти років.

Частина 2 ст. 171 передбачає більш тяжкий злочин — переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою. Переслідування за критику може вира-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

жатися в обмеженні прав і свобод журналіста, наприклад, незаконному звільненні з роботи, накладенні дисциплінарного стягнення, створенні різних перешкод при виконанні журналістської діяльності тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого в ст. 171, таким чином, визнаються: 1) вчинення перешкоджання службовою особою (примітка до ст. 364 КК); 2) вчинення його групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 27 КК)

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 171 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 171 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення права обіймати певні посади на строк до трьох років.

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172). Диспозиція цієї статті бланкетна, тому для з'ясування змісту порушення слід звертатися до відповідних норм Кодексу законів про працю України. Це, наприклад, норми про право на відпустку (статті 74—83), про нормування праці (статті 85—92), про оплату праці (статті 94—117), про розірвання трудового договору (статті 40—41) та ін.

Частина 1 ст. 172 передбачає кримінальну відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає встановлення, по-перше, порушення конкретної норми трудового законодавства; по-друге, доведеності *грубого* характеру цього порушення.

Поняття «грубе порушення» має оціночний характер і в кожному конкретному випадку його слід встановлювати, виходячи з кількості потерпілих, тяжкості можливих наслідків, тривалості, систематичності порушень, злісності мотивів тощо. Наприклад, грубим порушенням вважатиметься систематичне порушення тривалості робочого часу, ненадання протягом тривалого часу відпустки, на яку має право працівник, ненадання передбачених законом пільг, компенсацій, незаконне накладення матеріальної відповідальності тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається в прямому умислі. При цьому незаконне звільнення передбачає як обов'язкову ознаку наявність особистих мотивів (наприклад помста за критику тощо). Інше грубе порушення законодавства про працю може здійснюватися за будь-якими мотивами.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, на яку покладено обов'язок дотримання трудового законодавства: службові особи, наділені правом прийому та звільнення, керівники підприємств, установ, організацій, власники, уповноважені ними особи, незалежно від форм власності.

Частина 2 ст. 172 встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до 14-ти років або дитину-інваліда.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 172 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 172 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

Грубе порушення угоди про працю (ст. 173). Трудові відносини між наймачем і працівником регулюються не тільки законами, а й колективним і трудовим договорами між наймачем (службовими особами підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності; окремими громадянами або уповноваженими ними особами) і працівником.

З об'єктивної сторони цей злочин виявляється в грубому порушенні угоди про працю шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою (це, наприклад, погроза звільненням, якщо працівник не погодиться виконувати роботу, не обумовлену договором). Обов'язковим є *спосіб* порушення: обман, зловживання довірою, примус.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотиви, мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — наймач, тобто службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, окремих громадян або уповноважені ним особи.

Частина 2 ст. 173 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо громадянина, з яким укладено угоду щодо його роботи за межами України.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 173 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 173 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174). Конституція України передбачає право працівників на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Причому вказується, що «ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку» (ст. 44 Конституції України).

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»¹ під страйком розуміється «тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту)». Як випливає із закону, участь у страйку має бути добровільною. Кримінальний закон охороняє це право працівників на вільне волевиявлення.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 174, виражається в двох діяннях: а) примушуванні до участі у страйку; б) перешкоджанні участі у страйку.

Примушування — це психічний або фізичний вплив на працівника з метою примусити його брати участь у страйку. *Перешкоджання* — це протидія здійсненню працівником свого права брати участь у страйку. Обов'язковою ознакою примушу-

¹ Законодавельство України о труде: Краткий сборник. — Харьков: Консум, 1999. — С. 142.

вання і перешкоджання є *спосіб їх вчинення*: здійснення їх шляхом фізичного насильства, погрози застосування такого насильства або шляхом інших незаконних діянь. За ступенем тяжкості фізичне насильство може виражатися в завданні ударів, побоїв, заподіянні легких тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні волі. Якщо фізичне насильство полягало в заподіянні середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, то кваліфікація має бути за сукупністю злочинів (наприклад за статтями 121 і 174). Погроза застосування насильства може полягати в залякуванні застосуванням будь-якого фізичного насильства, в тому числі й погрози вчинити вбивство. Інші незаконні дії можуть виявлятися в обмані, в погрозі позбавити будь-яких пільг, звільнити працівника тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, мотиви і мета значення для кваліфікації не мають.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 174 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175). Частина 7 ст. 43 Конституції України проголошує: «Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом». Порушення цього конституційного права кримінальним законом визнається злочином.

Порядок та строки виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат громадянам передбачається в ст. 115 Кодексу законів про працю України.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в безпідставній невиплаті громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць, вчиненій умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності. *Безпідставність* невиплати має місце в тих випадках, коли об'єктивно немає причин, що не дозволяють зробити виплати. *Суб'єктивна сторона* цього злочину — прямий умисел. Мотиви та мета можуть бути різними і не впливають на кваліфікацію.

Суб'єкт злочину спеціальний: керівник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності.

Частина 2 ст. 175 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для цих виплат, наприклад, використання коштів з фондів зарплати для придбання обладнання, для ремонту тощо.

Частина 3 ст. 175 встановлює пільгову норму — особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 175 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 175 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

§ 4. Злочини в сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності

Ці злочини спрямовані проти інтелектуальної власності, тобто проти прав громадян на володіння, користування, розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, гарантованих ст. 41 Конституції України.

Порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176)¹. Безпосередніми об'єктами цього злочину є авторське право і суміжні права, які регулюються розділом 36 ЦК України² та Законом України «Про авторське право і суміжні права»³.

¹ Стаття 176 в редакції від 22 травня 2003 р. Див.: Урядовий кур'єр. — 2006. — 25 червня. — № 115.

² ЦК України // Кодекси України. — К., 2003. — Книга перша.

³ Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 3. — Ст. 64.

Згідно з цим Законом авторські права — це особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва. До *особистих* немайнових прав належать право вимагати визнання свого авторства; право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені; право вибору псевдоніма; право протидіяти будь-якому спотворенню, перекрученню творів; право на обнародування. До *майнових прав* — право використання, відтворення, публічного виконання, показ, право на переклад, на імпорт творів науки, літератури, мистецтва. *Суміжні права* — це права виконавців, виробників фонограм і організаторів мовлення, пов'язані з використанням цих творів.

Відповідно, *предметом порушення авторського права* є твори літератури, науки, мистецтва (опубліковані чи неопубліковані), музичні твори (з текстом і без тексту), скульптури, картини, ілюстрації, перекази, фотографії, комп'ютерні програми тощо, а *предметом порушення суміжних прав* — виконання, фонограми, програми мовлення.

Обов'язкові ознаки предмета: 1) він має бути для винного чужим; 2) має виражатися в об'єктивній (матеріальній) формі: рукописного, машинописного, друкарського тексту, нотному записові, фонограмі, дискеті тощо; 3) він має бути новим і оригінальним.

Ідеї, концепції, методи не є предметом авторського та суміжних прав.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає встановлення трьох обов'язкових ознак: діяння, його наслідків і причинного зв'язку між ними. Саме *діяння* може полягати в незаконному відтворенні або розповсюдженні творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних (наприклад виставка картин без відома автора); незаконному відтворенні, розповсюдженні виконань фонограм і програм мовлення; незаконному їх тиражуванні та розповсюдженні на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, а також в іншому використанні чужих творів, комп'ютерних програм і баз даних, об'єктів суміжних прав.

Діяння, як ознака об'єктивної сторони, *вчиняється без дозволу осіб*, яким належить авторське право або суміжні права.

Якщо предмет порушення авторського права (або суміжних прав) викрадено (наприклад картину) або знищено (наприклад розбито скульптуру), то такі діяння кваліфікуються за статтями про злочини проти власності (статті 185 або 194). Якщо таке викрадення вчинене для подальшого плагіату, то кваліфікація настає за сукупністю злочинів — за ст. 176 і, наприклад, за ст. 185.

Наслідок як обов'язкова ознака об'єктивної сторони — це матеріальна шкода у великому розмірі, під якою, згідно з приміткою до ст. 176, розуміють вартість примірників незаконно відтворених чи розповсюджених предметів або суму доходу, отриманого в результаті незаконного використання, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Між діянням і матеріальною шкодою має бути встановлено причинний зв'язок. Закінченням злочин вважається з моменту заподіяння саме такої матеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви можуть бути різними: користь, помста, заздрість. На кваліфікацію вони не впливають.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-ти років.

У частині 2 ст. 176 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, тобто якщо вартість предметів або сума доходу в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 176).

У частині 3 ст. 176 передбачено відповідальність за цей злочин, вчинений службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи (наприклад примушування до співавторства твору, створеного підлеглим).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 176 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років із конфіскацією всіх примірників творів, матеріальних носіїв, комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення; за ч. 2 ст. 176 — штраф від двохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією всіх примірників, матеріальних носіїв комп'ю-

терних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення, аудіо- та відеокасет, дискет, інших носіїв інформації та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення; за ч. 3 ст. 176 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення прав на об'єкти промислової власності (ст. 177)¹. Права на об'єкти промислової власності регулюється ЦК України та законами України «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» від 15 грудня 1993 р.², «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 1 червня 2000 р. з наступними змінами³.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є промислова власність як право володіння, розпорядження, користування результатом своєї творчості в будь-якій сфері промисловості чи господарської діяльності. Саме право на творчість дозволяє визначити промислову власність як один із видів інтелектуальної власності.

Предметом цього злочину є винахід, корисна модель, промисловий зразок, кваліфікаційний покажчик походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин. За своїм змістом вони всі передбачають творче вирішення технічного, технологічного, художньо-конструктивного завдання в будь-якій сфері діяльності: промисловості, сільському господарстві, культурі, охороні здоров'я тощо. Наприклад, винахід — це результат творчого вирішення технічного завдання, промисловий зразок — результат художнього конструювання виробу. Такий предмет має володіти ознакою *істотної новизни*, давати позитивний ефект і для винного бути чужим.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в незаконному використанні предметів, якщо це завдало матеріальну шкоду у великому розмірі. Наприклад, оголошення сутності винаходу без згоди винахідника, виробництво без дозволу автора корис-

¹ У редакції від 22 травня 2003 р. Див.: Урядовий кур'єр. — 2003. — 25 червня. — № 115.

² Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.

³ Там само. — 2000. — № 37. — Ст. 307.

ної моделі, використання на своєму підприємстві при виробництві продукції чужого товарного знака, що завдало авторам матеріальну шкоду у великому розмірі (примітка до ст. 177).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-ти років.

Частина 2 ст. 177 передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно (повторність тождесних злочинів) або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, (примітка до ст. 177).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 177 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення; за ч. 2 ст. 177 — штраф від двохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до двох років із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення.

§ 5. Злочини проти інших особистих прав і свобод людини та громадянина

Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК). Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Передбачена ст. 161 кримінальна відповідальність є однією з гарантій прав громадян, що розглядаються.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують рівноправність громадян та їх права.

Об'єктивна сторона злочину виражається в здійсненні будь-якої дії, спрямованої на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціально-

го походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Під розпалюванням національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті слід розуміти поширення різних відомостей, закликів, вигадок, які формують у людей почуття озлобленості, відчуження і зумовлюють національну ворожнечу або розбрат. Форми розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Припинення національної честі та гідності або образа почуттів громадян може виражатися в різних формах третирування громадян: наклепів, цькуванні, знущанні над культурою, звичаями тощо будь-якої нації, дискримінації осіб певної національності або раси. Обмеження прав громадян полягає в прямому або непрямому ущемленні їхніх прав у будь-якій галузі діяльності за національною, расовою ознакою або залежно від їх релігійної належності, або, навпаки, у встановленні прямих чи непрямих привілеїв (тобто незаконних пільг будь-якого характеру) на цих самих підставах. Образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями полягає у зневазі до цих релігійних вірувань.

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої дії, вказаної в законі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви найчастіше мають націоналістичне забарвлення.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 161 передбачено відповідальність за вказані вище дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою.

За частиною 3 ст. 161 настає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії, якщо ці дії були вчинені організованою групою осіб або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 161 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 161 — виправні роботи на строк до двох років

або позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 3 ст. 161—позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Порушення недоторканності житла (ст. 162). Стаття 30 Конституції України гарантує кожному громадянину недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є конституційне право громадянина на недоторканність житла.

Об'єктивна сторона злочину виражається в діях, які полягають: у незаконному проникненні до житла чи до іншого володіння особи всупереч її волі або в незаконному проведенні в них огляду чи обшуку; в незаконному виселенні чи інших діях, що порушують недоторканність житла громадян.

Незаконним є будь-яке проникнення до житла всупереч чинному законодавству. Проникнення до житла сторонніх можливо лише за добровільною згодою власника на таку дію. Якщо згоду було отримано в результаті насильства або погроз, то виключається і правомірне проникнення. Незаконним вважається обшук, здійснюваний особами, які не мають на це права або вчинений із порушенням КПК України, тобто особами, які за певних умов мають на це право, але в цьому випадку не були наділені необхідними повноваженнями (наприклад проведення обшуку працівниками міліції без санкції суду).

Відповідно до ч. 3 ст. 47 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Незаконне виселення має місце у разі, якщо воно здійснюється без законних підстав, тобто без судового рішення, що набрало законної сили. Незаконним також слід вважати виселення, що здійснено не уповноваженими на те особами.

Під іншими діями, що порушують недоторканність житла громадян, слід розуміти будь-яке інше вторгнення до житла всупереч волі осіб, які там проживають, за винятком випадків крайньої необхідності.

Цей злочин вважається закінченим із моменту вчинення однієї із зазначених у цій статті дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-ти річного віку, а за ч. 2 — також службова особа.

У частині 2 ст. 162 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства, чи з погрозою його застосування.

Під насильством слід розуміти фізичне насильство, як небезпечне, так і безпечне для життя і здоров'я потерпілого, в тому числі й таке, що заподіяло потерпілому легкі тілесні ушкодження. Погроза застосування насильства виражається в залякуванні потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства і має бути реальною.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 162 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 162 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є конституційне право громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Це право закріплено в ст. 31 Конституції України.

Предметом злочину є відомості, які містяться в кореспонденції громадян і становлять їх особисту таємницю.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні незаконних дій, спрямованих на порушення таємниці кореспонденції, яка передається від однієї особи до іншої засобами зв'язку або через комп'ютер. Способи передачі інформації можуть бути різними: листування, телефонні розмови, телеграфна чи інша кореспонденція. Під листуванням слід розуміти будь-які види кореспонденції: листи, посилки, бандеролі тощо, що надаються установами зв'язку громадянам або юридичним особам. Під іншою кореспонденцією слід розуміти інші види повідомлень, наприклад, отримані по телетайпу, факсу тощо. Інформацією, що містить таємницю, слід вважати таку, яку адресат або джерело інформації не бажають доводити до відома

інших осіб. Незаконність дій із порушення таємниці листування, телефонних розмов або телеграфних повідомлень має місце за відсутності згоди особи на ознайомлення з її кореспонденцією або за порушення встановленого законом порядку, що допускає як виняток можливість ознайомлення зі змістом кореспонденції або переговорів громадян.

Зокрема, відповідно до ст. 31 Конституції України таке ознайомлення може здійснюватися тільки за постановою суду у випадках, вказаних у законі, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати таку інформацію неможливо.

Цей злочин вважається закінченим із моменту ознайомлення третьою особою зі змістом листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції громадян.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-ти років, а за ч. 2 — також службова особа.

У частині 2 ст. 163 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо державних чи громадських діячів або вчинені службовою особою, або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації.

Під використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, слід розуміти застосування будь-яких приладів, апаратури, технічних засобів, призначених для фіксування, розшифровки запису або відтворення різної інформації.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 163 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 163 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182). Конституція України в ст. 32 встановила право кожного громадянина на недоторканність приватного життя, на особисту та сімейну таємницю, а також заборонила збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Однією з гарантій здійснення цього права громадян є ст. 182 КК.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя. *Предмет* злочину — конфіденційна інформація про приватне життя особи, яка може міститися в творі, що публічно демонструється, або творі, виданому в засобах масової інформації, а також на різних матеріальних носіях: папері, касетах, дискетах, фотографіях тощо. До конфіденційних належать такі відомості, які становлять особисту або сімейну таємницю особи, а також будь-які інші відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. Потерпілим від злочину може бути будь-яка особа, без згоди якої збиралася або розповсюджувалася подібна конфіденційна інформація.

Об'єктивна сторона злочину виражається в одній із таких дій, вчинених без згоди особи: а) незаконному збиранні конфіденційної інформації щодо цієї особи; б) незаконному зберіганні такої інформації; в) незаконному використанні конфіденційної інформації; г) незаконному поширенні вказаної інформації; д) поширенні конфіденційної інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Під незаконним збиранням конфіденційної інформації слід розуміти збір не уповноваженим на це суб'єктом відомостей про приватне життя іншої особи, що містять його особисту або сімейну таємницю. Збирання інформації може здійснюватися з будь-яких джерел: із документів, бесід з родичами, сусідами, знайомими потерпілого тощо, як відкрито, під пристойним приводом, так і таємно, з використанням підслуховуючих, відеозаписуючих пристроїв, інших технічних засобів. Незаконне зберігання вказаних відомостей — це будь-які умисні дії, пов'язані із перебуванням конфіденційної інформації у володінні винного (зберігає матеріальні носії при собі, в приміщенні, тайнику, інших місцях), незалежно від тривалості зберігання. Незаконне використання або поширення конфіденційної інформації — це різні види застосування відомостей без згоди потерпілого. Зокрема, під поширенням слід розуміти повідомлення відомостей про приватне життя особи, складових особистої або сімейної таємниці хоча б одній третій особі. Одним із видів поширення конфіденційної інформації є її оголошення в публічному виступі на зборах, мітингу, засіданні тощо, в творі, що публічно демонструється, — тобто їх відтворення на аудіо- та відеозаписі, в суспільному місці; або шляхом обнародування цих відомостей

в засобах масової інформації: друкованих, по радіо чи телебаченню тощо.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення хоча б однієї з зазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 182 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

Порушення права на отримання освіти (ст. 183). Відповідно до ст. 53 Конституції України кожний громадянин має право на освіту. Це право охоплює собою можливість отримання будь-якого виду освіти.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадянам отримання освіти.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній відмові у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності. Незаконна відмова в прийнятті до навчального закладу має місце там, де особі безпідставно відмовляють в реалізації її права на освіту. Зазначені дії можуть виявлятися у двох формах: а) шляхом прямої відмови і б) шляхом створення для особи несприятливих умов при вступі до навчального закладу, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту у встановленому законом порядку.

Злочин є закінченим із моменту вчинення будь-яких дій, спрямованих на відмову у прийнятті до навчального закладу.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — службова особа, яка володіє правом прийому до навчального закладу (директор школи, ректор вищого навчального закладу, відповідальний секретар приймальної комісії, декан факультету тощо).

У частині 2 ст. 183 передбачено відповідальність за незаконну вимогу оплати за навчання у державних або комунальних навчальних закладах. Це полягає у прямому примусі внести плату за навчання або створенні для потерпілого таких умов, за яких він змушений сплатити за навчання в навчальному закладі.

Злочин вважається закінченим із моменту пред'явлення особи вимоги про оплату за навчання.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 183 — штраф до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 183 — штраф до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184). Конституція України в ст. 49 проголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому зазначається, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуючу мережу таких закладів не може бути скорочено.

Безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати суспільні відносини, що забезпечують громадянам право на охорону здоров'я та медичну допомогу.

З об'єктивної сторони злочин характеризується незаконною вимогою оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я. Вимогу оплати за надання медичної допомоги слід вважати незаконною у випадках, якщо вона: а) взагалі не передбачена у певному медичному закладі або не передбачена для певної категорії осіб; б) вимагається не в тих розмірах, які офіційно встановлено. Перелік платних послуг, які можуть надаватися в медичних закладах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138 в редакції від 11 липня 2002 р.

Злочин вважається закінченим із моменту пред'явлення незаконної вимоги про оплату медичної допомоги.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — ним може бути тільки працівник державного або комунального закладу охорони здоров'я.

За частиною 2 ст. 184 настає відповідальність за незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я. В цьому випадку суб'єктом злочину є службова особа відповідного органу виконавчої влади.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 184 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до

шести місяців; за ч. 2 ст. 184 — штраф до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років.

§ 6. Злочини проти сім'ї

Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх або непрацездатних дітей, що потребують допомоги. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей до їх повноліття закріплено в ст. 51 Конституції України, а також у Сімейному кодексі України. Потерпілими від цього злочину є неповнолітні та непрацездатні діти.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в бездіяльності, а саме: а) у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); б) у злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Під ухиленням від сплати аліментів або ухиленням від утримання дітей слід розуміти не тільки пряму відмову від сплати присуджених судом аліментів на дітей, а й приховання винним свого дійсного заробітку, зміни роботи або місця проживання з метою уникнути утримань за виконавчим листом, а також інші дії, що свідчать про ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання дітей або про ухилення від утримання непрацездатних або неповнолітніх дітей. Необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності за злісну несплату аліментів є наявність рішення суду, що набрало чинності та зобов'язує особу сплачувати аліменти на утримання дітей як неповнолітніх, так і непрацездатних повнолітніх. Злісне ухилення, про яке йдеться в ч. 1 ст. 164, — це тривале, систематичне і наполегливе ухилення від виконання цього обов'язку, як-от: приховання свого місця проживання, місця роботи, повторне ухилення від сплати аліментів, незважаючи на відповідні попередження тощо. Злочин вважається закінченим із моменту злісного ухилення від сплати аліментів, встановлених рішенням суду.

Злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх (тобто тих, які не досягли 18-ти років) або непрацездатних (інвалідів

1 і 2 груп, а також тимчасово непрацездатних) дітей, які перебувають на їх утриманні, має місце у випадках, коли дітям не надаються необхідні для їхнього існування кошти, їжа, одяг, житло або необхідний догляд у разі хвороби тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — тобто особа, записана як матір або батько у свідоцтві про народження дитини, або особи, порівняні до статусу батьків: усиновлювачі (опікуни), вітчим, мачуха, особа, яка взяла дітей на постійне виховання або на утримання за умови, що обов'язок сплати аліментів покладений на цих осіб рішенням суду.

У частині 2 ст. 164 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Покарання за злочин за ч. 1 ст. 164 — виправні роботи на строк до одного року або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 164 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років.

Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових відносин непрацездатних батьків.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків. Непрацездатними є батьки — жінки, що досягли 55 років, чоловіки — 60 років, а також інваліди 1 та 2 групи.

Необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за цей злочин є наявність рішення суду, яке набрало чинності, згідно з яким винна особа зобов'язана сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути рідні діти, усиновлені (удочерені), а також пасинки і падчерки, які досягли 18-ти років і зобов'язані у випадках, встановлених рішенням суду, надати утримання непрацездатним вітчиму або мачусі.

У частині 2 ст. 165 передбачено відповідальність за те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 165 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного року; за ч. 2 ст. 165 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на той самий строк.

Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх, а також здоров'я, безпеку життя або здоров'я, особисту свободу, честь та гідність осіб, що підлягають опіці (піклуванню).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в діянні (дії або бездіяльності) та виражається в злісному невиконанні обов'язків із догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, тобто в залишенні дітей без нагляду, харчування, одягу, ненаданні грошового утримання, ухиленні від догляду та лікування важко хворого тощо, що призвело до тяжких наслідків. Обов'язки батьків із догляду за дитиною, з її виховання і захисту покладено на батьків (ст. 150 Сімейного кодексу України). Невиконання обов'язків із догляду за дитиною або за підопічним повинно мати злісний характер, тобто бути тривалим за часом, або систематичним, незважаючи на відповідні попередження з боку органів опіки і піклування або місцевих органів влади.

Злочин вважається закінченим із моменту настання тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками слід розуміти різні види фізичної або моральної шкоди, заподіяної дитині або підопічному: розлад здоров'я, психічне захворювання, інвалідність, самогубство потерпілого тощо. При цьому обов'язковою умовою кримінальної відповідальності батьків, опікунів чи піклувальників є наявність причинного зв'язку між вчиненим діянням і тяжкими наслідками що настали.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Ставлення винної особи до наслідків злочину є необережним.

Суб'єкт злочину спеціальний — батьки дитини, а також особи, визнані згідно із законом опікунами чи піклувальниками.

Покарання за злочин: за ст. 166 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Зловживання опікунськими правами (ст. 167). *Безпосереднім об'єктом* злочину є майнові права та інтереси особи, щодо якої встановлено опіку чи піклування.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у використанні опіки або піклування на шкоду підопічному. Це, наприклад, зайняття житлової площі, використання його майна, привласнення речей, розтрата цінностей підопічного, а також порушення майнових прав потерпілого внаслідок укладання невігідних для нього договорів.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, що поєднаний із корисливою метою.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, призначена у встановленому порядку опікуном чи піклувальником.

Покарання за злочин: за ст. 167 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років.

Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування сім'ї.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в розголошенні таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя. Під розголошенням таємниці усиновлення слід розуміти повідомлення будь-якій особі, в тому числі й усиновленому (удочереній), відомостей про те, що юридичні батько або мати дитини фактично не є її кровними батьком або матір'ю. Розголошення таємниці може здійснюватися усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку, іншими способами. Обов'язковою ознакою розголошення є відсутність волі усиновителя (удочерителя) на розкриття цієї таємниці. Бажання хоча б одного з подружжя усиновителів не розголошувати таємницю усиновлення вже виключає правомірність її розголошення.

Злочин вважається закінченим із моменту розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-ти років.

У частині 2 ст. 168 передбачено відповідальність спеціального суб'єкта: службової особи або працівника медичного зак-

ладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо розголошення таємниці усиновлення спричинило тяжкі наслідки (різні види моральної, фізичної шкоди, заподіяної як усиновленому (удочеріненій), так і усиновителю, розпад сім'ї, психічне захворювання потерпілого тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 168 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 168 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169).
Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх дітей.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють: а) незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини; б) інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини; в) незаконні дії щодо передачі дитини під опіку (піклування); г) незаконні дії щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян. Незаконними такі дії будуть у разі, якщо вони вчинені з порушенням положень Сімейного кодексу України.

Злочин вважатиметься закінченим із моменту здійснення однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 169 передбачено відповідальність за вчинення злочину щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, із використанням службового становища або якщо він заподіяв тяжкі наслідки. Під тяжкими наслідками цього злочину слід розуміти самогубство потерпілого, його психічний розлад, отримання інвалідності, необережне позбавлення життя тощо. В зв'язку з тим, що норма, яка розглядається, є бланкетною, при аналізі об'єктивної сторони конкретного злочину необхідно встановити, які саме закони та нормативні акти

було порушено особою. Передусім слід звернутися до глав 18—19 Сімейного кодексу України, Конвенції про права дитини, яку було ратифіковано Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.¹, і до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителів» від 20 липня 1996 р.²

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 169 — штраф від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 169 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

§ 7. Злочини проти свободи совісті

Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу совісті та віросповідання. *Додатковим обов'язковим об'єктом* є відносини власності.

Предметом злочину є різні релігійні споруди чи культові будинки: церкви, мечеті, синагоги, каплиці, монастирі, молільні будинки, інші приміщення, в яких можуть проходити церковні служби.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в пошкодженні чи зруйнуванні релігійної споруди або культового будинку. Під пошкодженням слід розуміти приведення будинку або споруди в часткову непридатність, тобто якщо зберігається можливість її відновлення. Зруйнування передбачає приведення споруд або будинків до повної непридатності, внаслідок чого вона або припиняє існувати, або повністю втрачає можливість бути відновленою. Способи зруйнування або знищення можуть бути різними (механічними, фізичними, хімічними тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають. Якщо пошкодження або зруйнування релігійної споруди, культового будинку вчинено шляхом підпалу, іншим загальнонебезпечним способом, або спричинило загибель людей, або інші тяжкі на-

¹ Див.: Закони України. — 1998. — Т. 14. — С. 10.

² Див.: СП України. — 1996. — № 14. — Ст. 394.

слідки, кваліфікація таких дій настає за сукупністю злочинів: за ст. 178 і ч. 2 ст. 194.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Винний усвідомлює, що пошкоджує або руйнує релігійну споруду або культовий будинок, передбачає настання шкоди від своїх дій і бажає або свідомо припускає настання наслідків такого роду. У разі використання для пошкодження або зруйнування релігійних будинків загальнебезпечного способу, винне ставлення до наслідків у вигляді загибелі людей, а також тяжких наслідків має місце тільки в формі необережності. За наявності в такому випадку умислу на позбавлення життя однієї (кількох) особи, винний відповідає за ст. 178 і ч. 2 ст. 194 та і за відповідними пунктами ст. 115. Пошкодження або зруйнування релігійних споруд або культових будинків із хуліганських мотивів має кваліфікуватися за сукупністю злочинів за статтями 178 і 296.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 178 — штраф до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років.

Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання та повагу до почуттів віруючих.

Предмет злочину — релігійні святині, а саме проголошені кожною релігією священні символи: Біблія, ікони, храми, поховання, місця паломництва, святі джерела тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається в утримуванні, оскверненні або знищенні релігійних святинь. Утримування передбачає самовільні дії винного з привласнення релігійних святинь всупереч волі власника. Осквернення — це наруга над релігійною святинею, різні цинічні дії, що зачіпають релігійні почуття віруючих тощо. Знищення — це приведення до повної непридатності релігійної святині шляхом механічного, фізичного, хімічного або біологічного впливу, результатом якого є приведення її до повної непридатності із втратою можливості відновлення.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиий умисел. Якщо вказані дії вчинено з хуліганських мотивів, то потрібна додаткова кваліфікація за ст. 296.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 179 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років.

Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180).

У статті 35 Конституції України вказано, що кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Стаття 180 КК є однією з гарантій реалізації цього положення Конституції.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу світогляду та віросповідання.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією або бездіяльністю, що полягає в незаконному перешкоджанні здійсненню релігійного обряду. Перешкоджання може полягати в незаконному закритті приміщень для відправлення релігійних обрядів, зриві обрядів вінчання, відспівування, розгоні віруючих під час моління. При цьому злочинним є перешкоджання тільки таким релігійним обрядам, які здійснюються в рамках закону, не порушують громадський порядок і не супроводжуються посяганням на права громадян (порядок проведення релігійних обрядів і церемоній передбачено ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р.¹). Злочин вважається закінченим із моменту незаконного перешкоджання здійсненню релігійного обряду.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-ти років.

У частині 2 ст. 180 передбачено відповідальність за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Під примушуванням слід розуміти протиправний насильницький вплив на

¹ Відомості Верховної Ради УССР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.

священнослужителя з метою виконання ним релігійного обряду. Насильство при цьому може бути психічним або фізичним. Психічне насильство полягає в застосуванні до потерпілого погроз, шантажу, іншого протиправного впливу на його психіку. Фізичне насильство може полягати в різному посяганні на тілесну сферу потерпілого: незаконному позбавленні волі, зв'язуванні, заподіянні фізичного болю, ударів, побоїв. Якщо результатом фізичного насильства було спричинення тілесних ушкоджень, то кваліфікація цього злочину настає за сукупністю за ст. 180 і статтями 121, 122 або ст. 125.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 180 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 180 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181). Основним *безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок відправлення релігійних обрядів, а також свободу віросповідання та право громадян на релігійні об'єднання. Додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути відносини, що забезпечують охорону здоров'я або інших законних інтересів громадян.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у вчиненні активних дій з організації або керівництва групою, діяльність якої здійснюється під підставою проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущістю.

Під організацією такої групи слід розуміти будь-яку діяльність, спрямовану на створення групи, вербування її членів, підготовку статутних документів, пошук джерел фінансування, тобто будь-які дії, результатом яких є створення групи. Керівництво групою означає управління її діяльністю і може виражатися в організації молитви, відправленні обрядів, культів, заходах із підтримки дисципліни, керівництві здійсненнім бузувірських обрядів, накладенні стягнень (епітимій) тощо. Діяльність такої групи має бути пов'язана із заподіянням шкоди здоров'ю людей (наприклад, знівечення, покалічення, розлад психіки в резуль-

таті молитв), а також статевою розпустою. Причому застосування в процесі діяльності групи окремих видів насильства, покарання за які, як за самостійні злочини, перевищує покарання за ч. 1 ст. 181, вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК про відповідальність за злочини проти особи. Позбавлення життя потерпілого в процесі діяльності вказаної релігійної групи або доведення до самогубства також передбачає відповідальність за сукупністю злочинів.

Злочин вважається закінченим із моменту створення групи або вчинення дій із керівництва нею.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Злочин може вчинюватися не тільки за релігійними, а й за іншими мотивами: користь, владолюбство, сексуальні мотиви.

Суб'єкт злочину спеціальний — організатор або керівник релігійної групи.

У частині 2 ст. 181 передбачено відповідальність за ті самі дії, поєднані із втягуванням у діяльність групи неповнолітніх. У цих випадках додатковим обов'язковим об'єктом злочину є нормальний етичний розвиток неповнолітніх, їх здоров'я і статевана недоторканність. Залучення неповнолітнього до діяльності групи передбачає будь-які форми впливу дорослої особи на неповнолітнього з метою спонукати (примусити) останнього брати участь у діяльності релігійної групи. Способи залучення можуть бути різні: лестощі, умовляння, обман, шантаж, побої, розпалювання релігійного фанатизму тощо.

Злочин є закінченим із моменту втягнення неповнолітнього до діяльності релігійної групи за допомогою будь-якої з перерахованих дій.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 181 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 181 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

§ 1. Поняття та види злочинів проти власності

Об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом як частина економічних відносин, як основа економічної системи держави. Юридичним виявом відносин власності є право власності — це, відповідно до статей 316, 317 Цивільного кодексу України¹, є право власника на володіння, користування та розпорядження своїм майном за своєю волею незалежно від волі інших осіб.

На підставі статей 324—327 ЦК *суб'єктами* права власності є народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади.

Стаття 13 Конституції України проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їх прав державою. Тому кримінальне законодавство рівним чином охороняє права всіх суб'єктів власності.

Небезпечність злочинів проти власності, важливість її охорони кримінально-правовими засобами визначається тим, що вона є найважливішою соціальною цінністю: нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність всієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу.

Особливе значення для цих злочинів має їх *предмет*. Ним є приватне, державне та комунальне майно, яке має певні обов'язкові ознаки: 1) *юридична* — право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, перебуває у її віданні чи під її охороною, для винного майно є чужим; 2) *економічна* — майно має становити певну матеріальну цінність, мати певну вартість. Іноді цю ознаку називають соціальною, оскільки вона означає, що в майно вкладено працю людини. Цінність, вартість майна саме й вимірюється цією пра-

¹ Цивільний кодекс України. — К., 2003.

цею; 3) *фізична* — це предмети, речі, які можна вилучити, при-власнити, спожити, пошкодити, знищити тощо.

Не є предметами злочинів проти власності такі, що перебу-вають у природному стані: ліс на корені, риба та інші водяні тварини в природних водоймах, звіри у лісі тощо. Їх незаконне знищення, пошкодження, вилов належать до злочинів проти довкілля (статті 246, 248 і 249). Однак ці предмети стають пред-метом злочинів проти власності, якщо вони вже вилучені з при-роднього стану за допомогою праці людини або вирощуються людиною в спеціальних розплідниках, ставках тощо.

Не є предметом злочинів проти власності вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали — статті 262—267; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори — ст. 312 та ін.; військове майно — статті 410, 411 та ін., які внаслідок особливих (небезпечних) їх власти-востей віднесено до злочинів проти громадської безпеки, здоро-в'я людей тощо.

Крім майна у деяких злочинах проти власності предметом можуть бути *право на майно*, а також *дії майнового характеру*, наприклад, при вимаганні (ст. 189) та шахрайстві (ст. 190).

Специфіка об'єкта та предмета визначають і загальні об'єк-тивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти власності.

З об'єктивної сторони переважна більшість із них сконст-руйована законодавцем як злочини з матеріальним складом — їх обов'язковою ознакою є спричинення суспільно небезпечних наслідків у вигляді матеріальної шкоди в певному розмірі відно-синам власності. Тому *закінченими* вони є з моменту настання цієї шкоди. Однак для закінчення таких злочинів, як розбій, ви-магання, погроза знищення майна, не потрібно фактичного на-стання шкоди (це так звані усічені склади злочинів).

З суб'єктивної сторони більшість злочинів проти власності характеризуються прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що посягає на чужу власність, на яку вона не має права, перед-бачає спричинення матеріальної шкоди та бажає цього, одно-часно бажаючи власного незаконного збагачення. Певні особ-ливості суб'єктивної сторони мають злочини, передбачені ста-ттями 194, 196, 197, про що буде сказано далі.

За наявності низки загальних ознак, що характеризують зло-чини проти власності, вони істотно розрізняються між собою за

характером діяння, способом їх вчинення, мотивами та метою. Саме це дає можливість класифікувати їх на різні групи, побудувати їх *систему*.

Зокрема, за наявності як обов'язкової ознаки корисливих мотиву та мети злочини проти власності поділяють на корисливі та некорисливі. Корисливі злочини, своєю чергою, за характером діяння, за способом їх вчинення можуть бути поділені на злочини: пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб і не пов'язані з таким обертанням.

§ 2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб

Загальними ознаками, що об'єднують різні злочини цієї групи, є: 1) незаконне, безоплатне обертання чужого майна на користь винного або інших осіб; 2) корисливі мотив та мета — прагнення, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна.

Обертання як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів цієї групи передбачає активну поведінку (дію) — вилучення чужого майна з володіння, розпорядження, користування власника або особи, якій його ввірено на законній підставі, на користь винного або інших осіб і збагачення його або інших осіб за рахунок цього майна.

Обертання має бути *незаконним*. Це означає, що суб'єкт не має права на це майно, оскільки воно для нього є чужим. Обертання майна має бути безоплатним, тобто воно не повертається, не оплачується, не відшкодовується власникові еквівалент його вартості.

З *об'єктивної сторони* більшість злочинів, пов'язаних із незаконним безоплатним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб, належить до злочинів із матеріальним складом: крім діяння необхідною ознакою їх об'єктивної сторони є наслідки — матеріальна шкода: власник позбавляється майна, можливості володіти, користуватися, розпоряджатися ним за своєю волею. Тому закінченими ці злочини визнаються з моменту фактичного заподіяння матеріальної шкоди у певно-

му розмірі. Особливості в цьому питанні є в складах розбою та вимагання, про що буде сказано при аналізі цих злочинів.

Суб'єктивна сторона всіх цих злочинів характеризується прямим умислом, корисливими мотивом і метою: особа усвідомлює, що вона посягає на чужу власність, не маючи права на неї, передбачає матеріальну шкоду власникові та бажає настання цього наслідку, переслідуючи мету незаконного збагачення.

Мотив корисливий — прагнення одержати матеріальну вигоду для себе або інших осіб, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна.

Суб'єкт корисливих злочинів — крадіжки, грабежу, розбою, вимагання — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку. В інших випадках — особа, яка досягла 16-ти років. У разі привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем суб'єкт спеціальний — особа, якій майно ввірено чи перебувало в її віданні, або службова особа, яка заволодіває чужим майном шляхом зловживання службовим становищем.

Поряд із цими загальними ознаками корисливі злочини, пов'язані з обертанням чужого майна, мають і відмінні ознаки. Вони відрізняються один від одного за *способом* (формою) їх вчинення, тобто прийомами, методами, які використовує винний для досягнення злочинної мети збагачення за рахунок чужого майна. Саме за *способом вчинення* цих злочинів КК виділяє: крадіжку; грабїж; розбїй; викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання; вимагання; шахрайство; привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Крадіжка (ст. 185). Частина 1 ст. 185 визначає крадіжку як таємне викрадення чужого майна.

Об'єктивна сторона крадіжки виражається в дії — таємному незаконному, безоплатному, поза волею власника викраденні чужого майна. Таємне викрадення означає, що майно вилучається непомітно, за відсутності власника чи інших осіб, або в їх присутності, але за умови, що потерпілий або інші особи не здатні усвідомлювати факт викрадення (наприклад, на очах у людей, що відпочивають на пляжі та не усвідомлюють, що винний викрадає чужі речі; в присутності малолітніх тощо). Таєм-

ним вважається і викрадення в присутності осіб, які усвідомлюють, що вчинюється крадіжка, але суб'єкт знає, що ці особи йому не перешкоджатимуть: він упевнений в їх мовчазній згоді, невтручанні (наприклад крадіжка продуктів на м'ясокомбінаті в присутності інших працівників).

З суб'єктивної сторони крадіжка передбачає прямий умисел, за якого винний усвідомлює, що вилучає чуже майно таємно. І це психічне ставлення винного має вирішальне значення для кваліфікації вчиненого як крадіжки. Тому, якщо злочинець помиляється, вважаючи свої дії непомітними, а за ним фактично хтось спостерігає та усвідомлює, що ці дії є незаконними, все вчинене залишається крадіжкою.

Закінченою крадіжка визнається з моменту вилучення майна та отримання винним можливості хоча б початкового розпорядження вилученим (сховати, передати, викинути тощо).

Частина 2 ст. 185 встановлює відповідальність за крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб. Відповідно до примітки 1 до ст. 185 *повторною* визнається крадіжка, вчинена особою, яка раніше вчинила не лише крадіжку, а й будь-який із злочинів, передбачених статтями 185, 186, 189—191 або статтями 187 і 262 (повторність однорідних злочинів), незалежно від того, чи була особа судима за раніше вчинений злочин, чи ні. Важливо лише мати на увазі загальне положення, що стосується поняття повторності (ст. 32): повторність крадіжки виключається, якщо за раніше вчинену крадіжку (або інший злочин, вказаний у примітці) особу було звільнено від кримінальної відповідальності або якщо судимість за цей злочин була погашена чи знята.

Повторну крадіжку слід відрізнити від продовжуваної крадіжки, за якої вчиняється *одна* крадіжка, але кількома тотожними діями, об'єднаними однією метою (наприклад крадіжка із заводу велосипеда окремими деталями). Якщо крадіжка вчинюється після крадіжки, то вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 185.

У разі вчинення крадіжки після інших, вказаних у статтях 186, 187, 189—191 і 262, однорідних злочинів, необхідна кваліфікація вчиненого за сукупністю — за ч. 2 ст. 185 і відповідною статтею, що передбачає відповідальність за ці злочини, наприклад, ч. 1 ст. 187 та ч. 2 ст. 185.

Крадіжка, *вчинена за попередньою змовою групою осіб*, передбачає вчинення її спільно кількома особами (двома й більше),

які задалегідь, тобто *до початку вчинення крадіжки*, домовилися про спільне її вчинення (ч. 2 ст. 28). При цьому не має значення, яку конкретно роль виконував кожний із них при вчиненні крадіжки.

У частині 3 ст. 185 встановлено відповідальність за крадіжку, поєднану з *проникненням у житло*, інше приміщення чи сховище або таку, що завдала значної шкоди потерпілому.

Аналіз першої ознаки вимагає з'ясування, по-перше, поняття «житло», «інше приміщення», «сховище», по-друге, поняття «проникнення».

Житло — це приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла дорівнюються і його складові частини, де може зберігатися майно (балкон, льох тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо). *Приміщення* — це різного роду споруди, будови, в яких постійно або тимчасово міститься майно. Це може бути магазин, база, промислове підприємство, музей тощо. *Інше сховище* — це широке поняття — будь-яка споруда для постійного або тимчасового зберігання майна (контейнер, фургон, дільниця території, що охороняється тощо).

Під *проникненням* у житло, інше приміщення чи сховище розуміється незаконне вторгнення до них будь-яким способом — із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання. Однак обов'язковою його ознакою є *незаконність* — із метою крадіжки. Якщо особа увійшла в приміщення, житло не з метою крадіжки, але потім викрала майно, то ознаки, що розглядається, немає. Наприклад, І. прийшов в гуртожиток до своєї знайомої, якої в кімнаті не було. І. пішов шукати її в інших кімнатах. Побачивши, що в одній із кімнат, в якій нікого не було, на столі лежав гаманець, викрав його. У цьому випадку немає крадіжки з проникненням у житло.

Для проникнення не має значення, чи проник винний сам (фізично) у житло, приміщення, або використав знаряддя, якими, наприклад, через відкриту квартиру вилучав майно.

Якщо з метою проникнення застосовується насильство (наприклад, до охоронця, господаря квартири та інших) то, залежно від характеру насильства, все вчинене має кваліфікуватися як грабїж або розбій.

Крадіжка, що завдала значної шкоди потерпілому, визнається за сукупності двох умов: матеріального становища потерпілого та розміру збитку на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (примітка 2 до ст. 185). Тому, якщо спричинена шкода відповідає розміру від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але матеріальний стан потерпілого такий, що для нього ця шкода не є значною, крадіжка не може визнаватися такою, що спричинила значну шкоду. З іншого боку, не буде такої крадіжки і в тому разі, якщо розмір шкоди нижчий ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян¹, незалежно від матеріального стану потерпілого. Матеріальний стан потерпілого встановлюється в кожному конкретному випадку на підставі оцінки заробітної плати, інших доходів, кількості членів сім'ї, наявності дітей або хворих тощо.

Частини 4 і 5 ст. 185 передбачають *відповідальність за крадіжку, вчинену у великому та особливо великому розмірі*. Крадіжка, вчинена у великому розмірі, має місце при вчиненні її однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах — на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує цей мінімум (примітки 3 і 4 до ст. 185).

Крім того, ч. 5 ст. 185 передбачає відповідальність за крадіжку, вчинену організованою групою (ч. 2 ст. 28).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 185 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 185 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 185 — позбавлення волі на строк від трьох до шести років; за ч. 4 ст. 185 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 5 ст. 185 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Грабіж (ст. 186) з *об'єктивної сторони* виражається у *відкритому* викраденні — вилученні чужого майна в присутності влас-

¹ При обчисленні розміру матеріальної шкоди в злочинах проти власності слід керуватися Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. // Урядовий кур'єр. — 2004. — 13 липня. — № 27. — Ст. 22.

ника або інших осіб, які усвідомлюють те, що вчиняється злочин. При цьому винний також усвідомлює, що його дії помічено, однак ігнорує це. Якщо винний помиляється і вважає, що його помітили, а фактично це не так, він відповідає за грабіж; якщо ж ситуація зворотна — особа вважає, що її ніхто не бачить, але насправді за нею стежать, то вчинене вважається крадіжкою. Грабіж матиме місце і в тому разі, якщо викрадення, розпочате таємно, переросло у відкрите (наприклад, при вчиненні винним крадіжки несподівано з'явився охоронник, але винний ігнорує це, і, схопивши викрадене, тікає).

Грабіж, як і крадіжка, вважається закінченим із моменту вилучення майна та отримання можливості розпорядитися ним як своїм власним.

Частина 2 ст. 186 передбачає відповідальність за *грабіж, поєднаний із насильством*, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Під таким насильством розуміється як фізичне насильство — обмеження волі потерпілого або інших осіб (зв'язування, замкнення в певному приміщенні), завдання ударів, побоїв, заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, так і психічне насильство — погроза застосувати вказане фізичне насильство. Такий грабіж має *додатковий безпосередній об'єкт* — свободу та тілесну недоторканність особи.

Насильство при грабежі у більшості випадків застосовується з метою вилучити майно, а тому передувє вилученню. Але насильство може застосовуватися і для утримання вже вилученого майна, тобто слідувати за вилученням (наприклад, винний, скориставшись тим, що продавець вийшов до підсобного приміщення, з прилавка магазину викрав річ. Продавець, помітивши це, намагався її відібрати, але винний, утримуючи річ, завдав кілька ударів продавцеві і з викраденим зник). Якщо ж насильство застосовується тільки з метою уникнути затримання, то грабежу, поєданого з насильством, не буде (наприклад, винний кинув відкрито викрадену річ і, тікаючи, застосовує насильство до особи, яка намагається його затримати).

Від грабежу, поєданого з насильством, слід відрізнити так званий грабіж-ривок, за якого винний застосовує певні зусилля, щоб відібрати у потерпілого річ, предмет (наприклад, вир-

вав із рук сумку, зірвав з голови шапку тощо). У цих випадках насильство до потерпілого не застосовується, тому грабіж-ривок кваліфікується за ч. 1 ст. 186.

Всі інші кваліфікуючі ознаки грабежу (повторність, за попередньою змовою групою осіб, із проникненням у житло, інше приміщення, завдання значної шкоди потерпілому, а також грабіж у великих і особливо великих розмірах або організованою групою) аналогічні тим, які проаналізовано щодо крадіжки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 186 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до чотирьох років; за ч. 2 ст. 186 — позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років; за ч. 3 ст. 186 — позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років; за ч. 4 ст. 186 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років; за ч. 5 ст. 186 — позбавлення волі на строк від восьми до тринадцяти років із конфіскацією майна.

Розбій (ст. 187) є найбільш небезпечним злочином проти власності. Його *обов'язковим додатковим об'єктом* виступають життя і здоров'я потерпілих.

Об'єктивна сторона розбою полягає в *нападi* з метою заволодіння чужим майном, поєднаному із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Насильство має реальний характер: здатне придушити волю потерпілого і примусити його передати майно винному.

Під *фізичним насильством*, небезпечним для життя чи здоров'я, розуміється легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження, замах на вбивство, вбивство. Однак слід зазначити, що замах на вбивство та вбивство, що супроводжували розбій, не охоплюються цим складом і вимагають додаткової кваліфікації за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115.

До насильства як обов'язкової ознаки розбою належить і насильство, *небезпечне для життя в момент заподіяння*. Специфіка його у тому, що реальна небезпека для життя існує для потерпілого лише в момент застосування насильства, фактич-

но воно не приводить до настання смерті. Наприклад, здушення шиї, застосування електроструму, скидання з висоти тощо. Фізичне насильство може бути як відкритим, так і таємним (завдання удару потерпілому, який спав).

Психічне насильство — це погроза заподіяти вказане фізичне насильство або погроза вбивством. Додаткової кваліфікації за ст. 129 тут не потрібно. Насильство при розбої є *способом заволодіння* майном і, як правило, передує йому. Однак воно може застосовуватися і після заволодіння майном для його утримання. Насильство, небезпечне для життя чи здоров'я, застосоване винним *із метою уникнути затримання*, вимагає самостійної кваліфікації за сукупністю з крадіжкою чи грабежем.

Тривалий час суперечливим у судовій практиці було питання про можливість віднесення до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, давання потерпілому, з метою вилучення у нього майна, наркотичних, психотропних речовин, що призвели до його несвідомого стану. Пленум Верховного Суду України визнав, що, якщо такі засоби були застосовані без згоди потерпілого (всупереч його волі) і містили в собі небезпеку для його життя чи здоров'я, про що знав винний, то такі дії кваліфікуються як розбій¹.

Розбій належить до *усічених складів* злочинів, тому вважається закінченим із моменту нападу, тобто з моменту застосування насильства, незалежно від того, чи вдалося винному заволодіти майном, чи ні.

Кваліфікуючими ознаками розбою є: вчинення його за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2 ст. 187); поєднання розбою з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187); спрямування розбою на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинення його організованою групою, або поєднання із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187). Ці ознаки аналогічні тим, які розкриті при аналізі крадіжки, за винятком двох. Це розбій, вчинений особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм, і розбій, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень.

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1995): Частина друга. — К., 1995. — С. 120.

Розбій вважається повторним лише тоді, коли йому передував розбій або бандитизм. Вчинення раніше крадіжки, грабежу чи інших корисливих злочинів, пов'язаних із обертанням чужого майна, повторності розбою не утворюють.

Заподіяння в процесі розбою тяжких тілесних ушкоджень охоплюється ч. 4 ст. 187 і додатковою кваліфікацією за ст. 121 не потребує, навіть якщо вони потягли за собою смерть потерпілого.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 187 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 2 ст. 187 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 187 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна; за ч. 4 ст. 187 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188). *Додатковим безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією, послугами зв'язку споживачів, і, отже, нормальна діяльність служб життєзабезпечення.

Цей злочин відрізняється від інших злочинів проти власності своїм *предметом* — ним є електричні мережі, кабельні лінії зв'язку та їх обладнання.

З об'єктивної сторони посягання полягає у *викраденні*, тобто в таємному або відкритому вилученні вказаних предметів шляхом демонтажу чи іншим засобом. Наприклад, особа з метою здачі металобрухту вирізала більше ста метрів електрокабелю, внаслідок чого протягом доби було порушено електропостачання низки підприємств і житлових будинків. Закінченням злочину визнається з моменту вилучення названих предметів.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом та корисливою метою.

Частина 2 ст. 188 встановлює відповідальність за вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за такий самий злочин, чи у великих розмірах, а ч. 3 ст. 187 — за викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання, вчинене організованою групою або таке, що спричинило особ-

ливо тяжкі наслідки. З них рецидив цього злочину та спричинення ним особливо тяжких наслідків є специфічними, інші кваліфікуючі ознаки аналогічні тим, що розглядалися при аналізі крадіжки.

Викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж та їх обладнання визнається кваліфікованим, якщо воно вчинене особою, раніше судимою за такий самий злочин, за умови, що судимість не погашено або не знято.

Особливо тяжкими наслідками, згідно з приміткою до ст. 188, вважаються: загибель людини; перерва в забезпеченні споживачів електричною енергією та послугами зв'язку, внаслідок якої припинено діяльність промислових підприємств, порушено діяльність органів влади, державних установ, лікарських закладів, правоохоронних органів, частин пожежної охорони, збройних сил, порушено функціонування залізничного, морського, річного, повітряного, автомобільного транспорту та електротранспорту.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 188 — штраф від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 188 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 188 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Вимагання (ст. 189) має своїм *безпосереднім додатковим об'єктом* відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності потерпілих.

Предметом вимагання є не тільки майно, а й право на майно, а також дії майнового характеру. *Право на майно* — це документ, що дозволяє отримати в свою власність майно (наприклад, заповіт на квартиру, договір дарування машини, боргова розписка тощо).

Дії майнового характеру — це, наприклад, вимога підвищити в посаді, видати безкоштовну путівку на курорт тощо.

Об'єктивна сторона вимагання виражається у *вимозі* передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру, поєднаній із *погрозою* насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення

їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Отже, діяння полягає в активній поведінці та може виявлятися в незаконній вимозі: а) майна; б) права на майно; в) вчинення будь-яких дій майнового характеру, на які винний не має права.

Потерпілими можуть бути: власник; особа, якій майно ввірено на законній підставі; близькі родичі цих осіб (батьки, діти, бабуся, дідусь, сестри, брати).

Спосіб вимагання — це погроза заподіяння шкоди потерпілому або його близьким родичам, зміст якої може бути різним. Це не тільки погроза насильством, хоча вона зустрічається найчастіше, а й обмеженням прав, свобод або законних інтересів вказаних осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (наприклад, розголосити дані про усиновлення потерпілим дитини, про наявність захворювання, про інтимне життя, про злочинну діяльність тощо). Ці відомості можуть бути дійсними або вигаданими, ганебними або не такими. Погроза може бути виражена усно, письмово, жестами, демонстрацією зброї тощо. У будь-якому разі важливо встановити, що винний, застосовуючи погрозу, прагне до того, щоб у потерпілого склалося переконання про реальність, дійсність реалізації цієї погрози, якщо він не виконає пред'явленої вимоги. Тому, навіть у тому випадку, якщо винний і не думав розголосити відомості або погрожував непридатною зброєю або її макетом, а потерпілий сприймав таку погрозу як реальну, — вчинене є вимаганням.

При вимаганні суб'єкт злочину вимагає передати майно в *майбутньому* (завтра, через тиждень). При цьому саму погрозу також звернено в *майбутнє*: її буде реалізовано лише після того, як не буде виконано вимогу. У потерпілого є час прийняти певне рішення — виконувати чи не виконувати цю вимогу.

Вимагання вважається *закінченим* із моменту пред'явлення вимог, тобто з моменту погрози. Якщо винний при відмові потерпілого від виконання вимоги з помсти реалізував свою погрозу та умисно заподіяв потерпілому або його близьким роди-

чам шкоду, необхідна кваліфікація за сукупністю певної частини ст. 189 і відповідної статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за фактично спричинену шкоду (наприклад статті 122 або 194).

Частина 2 ст. 189 передбачає відповідальність за вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому. У частині 3 кваліфікованим визнається вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, а в ч. 4 — вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

Такі кваліфікуючі ознаки, як повторність, вчинення вимагання за попередньою змовою групою осіб, завдання значної шкоди або майнової шкоди у великих або в особливо великих розмірах, вчинення вимагання організованою групою або з погрозою вбивства або спричинення тяжких тілесних ушкоджень (тобто погроза насильством, небезпечним для життя чи здоров'я), за своїм змістом аналогічні ознакам крадіжки та розбою, розглянутим раніше.

Кваліфікуючими ознаками, специфічними для вимагання, є: вчинення вимагання службовою особою з *використанням свого службового становища*; пов'язане з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 189); з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3), а також поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4). У всіх цих випадках загальним є те, що вимагання пов'язане з *реальним завданням шкоди* потерпілому: вимога передати майно, право на майно, вчинити дії майнового характеру в *майбутньому* підкріплюється *негайним, у момент вимоги*, фізичним насильством, а також пошкодженням або знищенням майна. Ці дії відіграють роль залякування, попередження про серйозність вимоги, реальну можливість виконання погрози, якщо вимогу не буде виконано. Вказане насильство охоплюється складом вимагання та не потребує додаткової кваліфікації.

Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак вимагання і, особливо, його кваліфікованих видів, свідчить, що воно дуже схоже на склади насильницького грабежу (ч. 2 ст. 186) та розбою (ст. 187) і, тому, щоб уникнути помилок у кваліфікації, слід виділяти ті ознаки, за якими ці злочини відрізняються: 1) при вимаганні винний погрожує застосуванням насильства, пошкодженням або знищенням майна, розголошенням відомостей, а при насильницькому грабежі та розбої має місце тільки погроза насильством; 2) при вимаганні винний погрожує застосувати насильство та вчинити інші дії в *майбутньому*, якщо не буде виконано вимоги, а при насильницькому грабежі та розбої — негайно; 3) при вимаганні вимога стосується не тільки передачі майна, а й прав на майно або вчинення дій майнового характеру, а при грабежі та розбої — тільки майна; 4) при вимаганні погроза завдання шкоди існує не тільки для потерпілого, а і його близьких родичів, а при грабежі та розбої — для особи, яка зазнала нападу (насильства); 5) *реально* застосування насильства при вимаганні переслідує мету підкріплення вимоги, залякування потерпілого, а при грабежі та розбої — воно є способом вимоги *негайної* передачі майна.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 189 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 189 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 3 ст. 189 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна; за ч. 4 ст. 189 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Шахрайство (ст. 190). *Предметом* шахрайства є не тільки майно, а і право на майно.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Обман — це повідомлення неправдивих відомостей або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені, з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Він може виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів.

Зловживання довірою — це вид обману, що полягає у використанні винним довірливих відносин із власником або іншою

особою, оснований на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах.

Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, *зовні добровільно* передає винному майно або право на майно. Тому обман або зловживання довірою за часом передують передачі майна або права на майно і формують у *потерпілого усвідомлення правомірності* такої передачі. Наприклад, винний за фальшивим документом отримує грошовий переказ. Таким чином, обман чи зловживання довірою є способом зовні законного, за згодою потерпілого, отримання майна або придбання права на майно.

Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а вилучення відбувалося таємно чи відкрито, то складу шахрайства немає. Винний має відповідати за крадіжку або грабіж (наприклад, особа під виглядом телефонного майстра, пред'явивши підроблене посвідчення, проникає до квартири, а потім непомітно викрадає зі стола золоту обручку. У цьому випадку він має відповідати за крадіжку і використання підробленого документа).

Закінченим шахрайство вважається з моменту заволодіння майном або придбання права на майно. Обман, що не призвів до заволодіння майном, визнається незакінченим шахрайством. Наприклад, якщо винний підробив документ для заволодіння чужим майном, але був затриманий, вчинене буде готуванням до шахрайства; якщо ж він був затриманий при пред'явленні такого документа з метою заволодіння майном, то це буде замахом на шахрайство.

Частина 2 ст. 190 передбачає відповідальність за шахрайство, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому; ч. 3 — за шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки; ч. 4 — за вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою.

Специфічною ознакою шахрайства, таким чином, є спосіб обману: шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки. Небезпечність такого шахрайства полягає у тому, що ця техніка значно полегшує вчинення шахрайства, дозволяє заволодівати значними коштами, за-

вдаючи непоправної шкоди власникам. Всі інші ознаки тотожні за своїм змістом тим, що було викладено при аналізі крадіжки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 190 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 190 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 190 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 4 ст. 190 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191). Цей злочин характеризується особливим ставленням винного до майна, яким він заволодіває. Особа в цих випадках не є сторонньою для майна: воно їй ввірене, перебуває в її віданні, або особа внаслідок службового становища має певні повноваження щодо цього майна. Юридичною підставою для такого ставлення винного до майна є цивільно-правові відносини, договірні відносини, спеціальне доручення, службові повноваження. Іншими словами, суб'єкт злочину на законній підставі здійснює повноваження щодо майна. Суб'єкт привласнення і розтрати може бути як приватною особою — експедитором, комірником, водієм приватної машини, агентом з нерухомості тощо (ч. 1 ст. 191), так і службовою особою (ч. 2 ст. 191).

Привласнення — це незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або майна, яке перебуває в його віданні на законній підставі. Утримання як спосіб привласнення полягає у невиконанні вимог повернути майно у певний строк і встановленні володіння над ним як над власним. Тому час невиконання вимоги про повернення свідчить про закінчення привласнення. *Розтрата* — це незаконне безвідплатне відчуження, використання, витрачення майна, яке було ввірено винному чи перебувало в його віданні (продаж, дарування, споживання, передача іншим особам тощо).

Найчастіше за все розтрата слідує за привласненням, є наступним після привласнення етапом злочину. Але розтрата

може бути і не пов'язаною з привласненням. Наприклад, коли комірник незаконно, з корисливою метою передає майно третім особам.

Розтрата вважається *закінченою* з моменту відчуження, витрачення майна. На відміну від привласнення, при розтраті, на момент пред'явлення вимоги про повернення, ввіреного майна у винного немає.

Частина 2 ст. 191 передбачає, крім того, відповідальність за заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, за умови, що майно, яким винний заволодіває, не ввірено йому, не перебуває в його безпосередньому віданні, але внаслідок службового становища суб'єкт злочину має право оперативного управління цим майном.

Зловживання службовим становищем як спосіб заволодіння майном означає, що особа порушує свої повноваження і використовує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарчі функції для незаконного та безоплатного обертання чужого майна: незаконно дає вказівку матеріально відповідальній особі, підлеглий їй, про видачу майна; отримує майно за фіктивними документами тощо. Наприклад, службова особа, зловживаючи своїм службовим становищем, незаконно отримує премії, надбавки до зарплати тощо. *Закінченим* цей злочин визнається з моменту незаконного, безоплатного заволодіння майном.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 191); у великих розмірах (ч. 4 ст. 191); в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 191). Всі ці ознаки аналогічні тим, які було розглянуто при аналізі крадіжки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 191 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до чотирьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 191 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 191 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років, із

позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 4 ст. 191 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 5 ст. 191 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

§ 3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або користь інших осіб

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — відносини власності в галузі використання майна, що належить власникові, а також відносини, які впливають із різного роду договорів і зобов'язань, внаслідок яких власник мав би отримати дохід (прибуток), — відносини з формування фондів власності.

Предмет злочину — майно, що незаконно використовується всупереч інтересам власника, а також грошові суми (кошти), які мали б надійти в розпорядження власника майна на підставі тих або інших операцій і договорів, — неoderжаний прибуток (випущена вигода).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується тим, що немає ознак шахрайства (ст. 190). Тут особа, яка вдається до обману або зловживання довірою, не заволодіває чужим майном, не обертає його на свою користь або інших осіб, не отримує право на таке майно. Власник не позбавляється реально належного йому майна, воно не вибуває з його фондів. Заподіяння майнової шкоди може виражатися в таких формах: 1) незаконному використанні чужого майна (незаконне користування); 2) ухиленні від сплати обов'язкових платежів; 3) обертанні на власну користь грошових коштів, які на підставі тих або інших договорів і зобов'язань мають надійти на користь власника.

Незаконне використання чужого майна являє собою протиправне безоплатне використання чужого майна всупереч інтересам власника для одержання майнових вигод.

Майно, що належить власникові, незаконно використовується винним для виконання різного роду робіт в інтересах окремих громадян або організацій, від яких він отримує винагороду (наживу) і таким чином протиправно збагачується (тобто «ліві роботи»). Судовій практиці відомі випадки незаконного використання різних знарядь виробництва: транспортних засобів (автотранспорт, залізничний і повітряний транспорт), будівельних машин і механізмів (трактори, автокрани, скрепери, грейдери, бульдозери, екскаватори) та інших. Тут винний, який перебуває в договірних відносинах із власником майна, зловживає наданою йому довірою (вихід за межі наданих повноважень), використовує майно всупереч інтересам власника для особистого незаконного збагачення. При цьому завжди порушується одна з правомочностей власника — право користування належним йому на праві власності майном.

Склад заподіяння майнової шкоди утворюють також дії, що полягають у незаконному використанні теплової енергії, опалювального газу, електроенергії (крадіжка газу, електроенергії), якщо винний самовільно під'єднується до відповідних енергетичних систем і приладів і тим самим заподіює майнову шкоду власнику.

Ухилення від сплати обов'язкових платежів виражається в тому, що суб'єкт шляхом обману не передає організації або громадянину своє особисте майно — обов'язкові платежі, які він зобов'язаний був передати власнику. Це може випливати з цивільно-правових договорів про надання громадянам у користування майна і полягає в обов'язку здійснити (виконати) платежі за комунальні послуги, користування електроенергією, газом, транспортом тощо, або з вчинених на користь винного тих або інших послуг немайнового характеру — ухилення від сплати (в повному або частковому обсязі) мита за посвідчення нотаріальними конторами договорів, довіреності тощо.

Цю форму заподіяння майнової шкоди слід відрізнити від злочину, передбаченого ст. 212 КК, — ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. В останньому випадку злочин також вчиняється (або може вчинитися) шляхом обману. Однак тут особа ухиляється від сплати спеціальних видів платежів — податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що належать до системи оподаткування, введених у встановленому законом порядку.

Обертання на власну користь платежів, які мали б надійти власникові від окремих громадян або організацій, характеризується тим, що обов'язкові платежі, які мали б надійти у володіння власника майна за надані ним майнові послуги організаціям або громадянам, винний протиправно обертає на власну користь. Такі суспільно небезпечні діяння вчиняються шляхом обману або зловживання довірою особою, наділеною повноваженнями використання або контролю за використанням майна, що надається громадянам або організаціям за відповідну оплату у вигляді транспортних, комунальних, видовищних та подібних послуг. Ці особи, порушуючи свої обов'язки, протиправно привласнюють платежі, що мають надходити до фондів власника (наприклад, провезення провідником залізничного транспорту пасажирів, які не мають квитків, з отриманням від них оплати вартості проїзду). Проте, якщо на цю особу покладений обов'язок отримання платежів від громадян або організацій за надані їм послуги (кондуктор, касир, бухгалтер), вчинене має розглядатися як привласнення чужого майна (ст. 191 КК).

Способами заподіяння майнової шкоди, як і при шахрайстві, є обман або зловживання довірою (див. § 2 цього розділу). Однак у злочині, що розглядається, обман на відміну від шахрайства виступає не як спосіб заволодіння чужим майном або правом на нього, а як спосіб ухилення від сплати обов'язкових платежів або обертання на власну користь платежів, які мали б надійти власнику від окремих громадян або організацій за надані їм послуги майнового або немайнового характеру, але ще не надійшли до фондів власності. Зловживання довірою виступає, як правило, у вигляді способу незаконного використання чужого майна. Якщо обман при заподіянні майнової шкоди був пов'язаний із використанням підроблених документів або їх підробкою, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — за статтями 192 і 358.

У злочині, що розглядається, суспільно небезпечний наслідок, як і при шахрайстві, виражається в майновій шкоді. Але при шахрайстві майнова шкода полягає в позбавленні власника (потерпілого) належного йому майна внаслідок його протиправного заволодіння і обертання винним на свою користь або користь інших осіб. При заподіянні ж майнової шкоди, залежно від форми вчинення цього злочину, в одних випадках (при

незаконному користуванні чужим майном) вона полягає у вартості використаного або спожитого майна (газ, електроенергія, паливно-мастильні матеріали, амортизаційні відрахування, інші майнові витрати), або в розмірі платежів, що мали б надійти, але не надійшли внаслідок обману або зловживання довірою до фондів власника. Майнова шкода відповідно до ч. 1 ст. 192 має бути значною, тобто у п'ятдесят і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Від майнової шкоди як наслідку складу, що розглядається, слід відрізнити незаконну наживу (збагачення), отриману винним. Нажива може бути рівною, більшою або меншою порівняно з заподіяною шкодою і не впливає на кваліфікацію вчиненого. Розмір наживи при призначенні покарання враховується судом при оцінці тяжкості вчиненого.

Злочин вважається закінченим із моменту настання суспільне небезпечних наслідків — заподіяння значної майнової шкоди.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, що поєднаний із корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка не є службовою. Такі самі дії службової особи слід кваліфікувати за ст. 364 — зловживання владою або службовим становищем.

Частина 2 ст. 192 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли майнову шкоду у великих розмірах, тобто таку, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 192 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 192 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193). Цей злочин полягає у привласненні особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна, яке має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, а також скарбу.

Безпосереднім об'єктом злочину є відносини власності та право власності на майно, що вибуло з фактичного володіння власника: держави, організації, громадянина, а також право держави на отримання знайденого скарбу. Відповідно до ст. 337 Цивільного кодексу України 2003 р., громадянин, який знайшов чужу річ, зобов'язаний повідомити про знахідку власникові та повернути річ йому або органу влади, а згідно зі ст. 343 цього Кодексу скарб, який є пам'яткою історії та культури, здати відповідному державному органу чи органу місцевого самоврядування.

Предмет злочину — чуже майно, яке має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність, а також скарб.

Майно, яке має історичну цінність, — це предмети та цінності, пов'язані з історичними подіями у житті народів, розвитком суспільства і держави, історією науки і техніки, а також такі, що стосуються життя і діяльності видатних осіб (державних, політичних, суспільних діячів), рідкісні рукописи, предмети та їх фрагменти, отримані внаслідок археологічних розкопок, старовинні книги та архіви, що становлять історичну цінність тощо.

Майно, яке має наукову цінність, — це предмети (цінності), що містять інформацію (систему знань) про закони природи, суспільства і мислення, а також інформацію з окремих галузей знання. До цих предметів слід відносити наукові праці, відкриття, винаходи, що належать на праві авторства іншим особам, рідкісні колекції та зразки флори і фауни, інші предмети, що становлять винятковий інтерес для різних наук.

Майно, яке має художню цінність, — це твори мистецтва, які відтворюють дійсність у творчих образах. До них належать твори художників: картини, малюнки, портрети, фрески, гравюри, естампи, літографії; інші твори: кіно-, фото-, відеоматеріали, скульптурні твори, аудіовізуальні твори, унікальні та рідкісні музичні інструменти тощо,

Майно, яке має культурну цінність, — це предмети, що відображають досягнення людства в духовних, інтелектуальних, культурних, виробничих відносинах. Це, наприклад, твори прикладного мистецтва; предмети культового призначення (зокрема ікони); вироби традиційних художніх народних промислів; старовинні книги; вироби, що становлять літературний інтерес; рідкісні рукописи; поштові марки, інші філателістичні ма-

теріали; монети, ордени, медалі та інші предмети колекціонування тощо.

Знайдене або таке, що випадково опинилося у винного, чуже майно має володіти ознакою особливої цінності. Питання про особливу цінність чужого майна, так само як і належність його до історичних, наукових, художніх або культурних цінностей, слід вирішувати в кожному конкретному випадку на підставі висновку судової експертизи.

Знайдене або таке, що випадково опинилося в особі, чуже майно та привласнене нею має бути для неї чужим. Це означає, що ця особа не має на це майно ні дійсного, ні передбачуваного права. Воно фактично належить на праві власності (державної, колективної, приватної) іншій особі — юридичній або фізичній.

Скарбом є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності. Скарб може бути визнано предметом певного злочину, якщо він є пам'яткою історії та культури й особа, яка його знайшла, згідно із ч. 4 ст. 343 Цивільного кодексу повинна здати його відповідному державному органу чи органу місцевого самоврядування.

Об'єктивна сторона злочину полягає у привласненні особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна. Привласнення знайденого чужого майна полягає у тому, що особа заволодіває виявленим нею майном, що вибуло з фактичного володіння власника цього майна. До знахідки слід відносити виявлене і привласнене особою чуже майно, власник якого втратив його, наприклад, під час перевезення (випало з автомобіля, вагона) або внаслідок стихійного лиха (повені, землетрусу) тощо. До знайденого чужого майна належить і скарб, який за його виявлення має бути переданий державі в особі її фінансових органів. Для цієї форми вчинення злочину характерно, що суб'єкт не вчиняє жодних дій для втрати власником належного йому майна. Останнє виявляється у його володінні випадково, внаслідок знахідки.

Привласнення чужого майна, що випадково опинилося в особі, полягає у тому, що майно випадково переходить до її володіння. Тут має місце помилка (омана) власника або особи, якій це майно було ввірено. Наприклад, привласнення особою помилково направленої йому художньої картини як подарунка,

яка була адресована іншій особі тощо. Якщо при цьому були порушені авторське право або суміжні права, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за статтями 193 і 176.

Привласнення особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна полягає у тому, що винний включає його до фонду майна, що належить йому на праві власності, «умисно робить його своїм», користується ним як таким, що належить йому на праві власності.

Суспільно небезпечні наслідки злочину полягають у тому, що власник майна, яке має особливу історичну, наукову, художню або культурну цінність, втрачає його і не може здійснювати свою правомочність користування, володіння і розпорядження ним. У цьому випадку знайдене винним або таке, що випадково опинилося у нього, чуже майно протизаконно привласнюється ним і не повертається власникові (скарб не передається державі).

Привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося в особи, чужого майна слід відрізнити від заволодіння чужими речами (майном) у місці, відомому для особи, яка їх забула, наприклад, в автомобілі чи іншому транспорті, в якому вони перевозилися. Тут потерпілий має можливість здійснити своє право власника, але не реалізовує його внаслідок протиправних дій винного. Подібні дії слід кваліфікувати як крадіжку за ст. 185. Крадіжкою також слід вважати привласнення особою чужого майна, що опинилося у неї внаслідок катастрофи літака або поїзда, автоаварії тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, що поєднаний із корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа. Службова особа, на яку покладено обов'язок з охорони та збереження майна, що випадково вибуло з володіння власника, за привласнення цього майна несе відповідальність за ст. 191.

Покарання за злочин: за ст. 193 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. 198). Злочин полягає у задалегідь не обіцяному придбанні або отриманні, зберіганні чи збуті майна, завідомо здобутого злочинним шляхом за відсутності ознак легалі-

зації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом і становить спеціальний вид (форму) причетності до злочину, за допомогою якого (наприклад, крадіжки, грабежу, шахрайства тощо) протиправно здобуто те чи інше майно.

Безпосереднім об'єктом злочину є відносини власності у сфері виникнення, зміни і припинення права власності на майно. Суспільна небезпечність цього злочину полягає в дезорганізації порядку придбання і відчуження майна, внаслідок чого до товарного обігу надходить і легалізується майно, здобуте злочинним шляхом.

Предмет злочину — майно, здобуте злочинним шляхом. Це товари (промислові, побутові товари, продукти харчування), речі, гроші, цінні папери (векселя, акції), які мають становити матеріальну цінність і володіти товарною, міноюю вартістю. Таке майно має здобуватися злочинним шляхом, тобто бути «результатом» вчиненого суспільно небезпечного діяння, що визнається злочинном.

Виняток становлять предмети, поводження з якими (придбання, зберігання, збут) утворює самостійний склад злочину, — зброя, бойові припаси, вибухові речовини (ст. 263), радіоактивні матеріали, легкозаймісті та їдкі речовини (ст. 267), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори (статті 307, 309, 311) тощо. Стаття 198 в цих випадках не підлягає застосуванню.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у заздальгідь не обіцяному придбанні, збуті чи зберіганні майна, завідомо здобутого злочинним шляхом.

Придбання полягає в отриманні майна, здобутого злочинним шляхом у будь-яких формах: купівля, обмін, прийняття в дарунок тощо. При цьому особа, яка придбає майно (оплатно чи безоплатно), отримує можливість користуватися, володіти і розпоряджатися цим майном, хоч і не стає його власником у прямому значенні цього слова, оскільки таке майно здобуто злочинним шляхом.

Не є придбанням виготовлення майна (предметів), щодо якого встановлено спеціальну заборону — виготовлення чи ремонт вогнепальної зброї, вибухонебезпечних речовин тощо.

Отримання майна, одержаного злочинним шляхом, — це всі інші форми (крім придбання) здобуття такого майна, наприклад, прийняття в дарунок, запозичення тощо.

Збут майна може бути оплатним і безоплатним та виражатися в будь-яких формах його відчуження (продаж, передача в якості погашення боргу, дарування тощо), а також інших формах, наприклад, у прийнятті особою на себе зобов'язань із реалізації викраденого або здобутого іншим злочинним шляхом, коли реалізатор продає за винагороду чуже майно, що не належить йому.

Зберігання полягає в тимчасовому перебуванні вказаного майна у володінні особи або у певному місці (сховищі), що має винний для подальшої реалізації чи повернення особі, яка передала на зберігання майно, здобуте злочинним шляхом.

Придбання, збут чи зберігання майна здобутого злочинним шляхом має бути заздалегідь не обіцяним. Це означає, що вказані дії вчинені вже після факту вчинення злочину, не перебувають із ним у причинному зв'язку і винний заздалегідь (до вчинення злочину) не обіцяв сприяти в придбанні, збуті чи зберіганні майна, здобутого злочинним шляхом. Якщо така обіцянка мала місце до вчинення злочину або в момент його вчинення і перебувала з ним у причинному зв'язку, вчинене слід розглядати як співучасть у цьому злочині (пособництво) та кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, крадіжка — ст. 185, грабіж — ст. 186, контрабанда — ст. 201 тощо). Як співучасть у злочині слід розглядати і систематичне (хоча заздалегідь не обіцяне в конкретних випадках) придбання або зберігання краденого майна чи іншого майна, здобутого злочинним шляхом, якщо особа, яка вчиняє злочин, має підстави розраховувати, що майно, здобуте нею злочинним шляхом, у цьому випадку, як і раніше, буде придбано, наприклад, для збуту краденого або на зберігання внаслідок попередніх систематичних дій винного («скупника»).

Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 198, потрібно встановити відсутність ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (див. текст до ст. 209). В іншому випадку, за наявності складу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, все вчинене кваліфікується за ст. 209.

Злочин вважається закінченим із моменту фактичного придбання чи збуту майна або ж з моменту прийняття на зберігання майна, здобутого злочинним шляхом.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Особа усвідомлює, що придбаває, отримує, зберігає чи збуває майно, здобує злочинним шляхом, і бажає цього. При цьому винний достовірно може не знати конкретних обставин вчиненого злочину (місце, час, обстановка, спосіб, засоби вчинення злочину тощо). Достатньо, щоб він усвідомлював, що майно здобуто за допомогою вчинення іншою особою суспільно небезпечного діяння, що визнається злочином, у результаті, наприклад, крадіжки, грабежу, шахрайства тощо.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа. Дії, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища, підлягають кваліфікації за статтями 198 і 364.

Покарання за злочин: за ст. 198 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

§ 4. Некорисливі злочини проти власності

Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини власності з належності матеріальних благ (при знищенні майна) і використання матеріальних благ (при пошкодженні майна). Додатковим об'єктом злочину (ч. 2 ст. 194) виступає життя і здоров'я людини.

Предмет злочину — майно, що належить державним, колективним організаціям, а також індивідуальне чи приватне майно. Воно може бути рухомим і, на відміну від викрадення, заволодіння і привласнення чужого майна, нерухомим — будівлі, споруди, обладнання тощо. Майно як предмет злочину повинно мати товарну, мінову вартість. При цьому воно має бути для особи, яка вчиняє цей злочин, чужим — тобто належати на праві власності іншій особі, на це майно винний не має ні дійсного, ні уявного права.

Знищення і пошкодження спеціальних видів майна або природних багатств в їх природному стані вимагає кваліфікації за іншими статтями КК. Зокрема, знищення або пошкодження лісових масивів та зелених насаджень, незаконна порубка лісу, умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, за наяв-

ності ознак складу злочину, підлягає кваліфікації за ст. 245 або ст. 246, або ст. 252; пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів — за ст. 277; нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури — за ст. 298. Застосовуються спеціальні норми (статті 290, 292, 347, 352, 399 і 411) і у випадках знищення чи пошкодження інших спеціальних видів майна. Стаття 194 тут не застосовується, за винятком випадків, якщо знищення або пошкодження спеціальних видів майна підпадає під ознаки ч. 2 ст. 194 і карається більш суворо, ніж передбачено санкціями спеціальних норм.

Об'єктивна сторона злочину полягає у знищенні або пошкодженні чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах.

Знищення чужого майна — це такий протиправний руйнуючий вплив на майно, внаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого воно взагалі не може бути використане за своїм призначенням, причому втрачені майном властивості не може бути відновлено. Предмет — майно (речі, гроші, цінні папери, будівлі, споруди тощо) — внаслідок знищення перестає існувати як таке.

Пошкодження чужого майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, внаслідок якого він частково, не в повному обсязі втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність і при цьому істотно обмежується можливість його використання за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише за необхідних фінансових, трудових та інших витрат.

Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони злочину полягають у шкоді у великих розмірах. Шкода у великих розмірах — поняття оціночне, яке уточнюється у кожному конкретному випадку, з урахуванням матеріального становища потерпілого. Між знищенням або пошкодженням чужого майна і заподіяною шкодою має бути встановлено причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини — прямий або непрямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, а за ч. 2 ст. 194 — особа, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 ст. 194 передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Щодо загибелі людей (людських жертв) та інших тяжких наслідків має бути необережна форма вини. Якщо при знищенні або пошкодженні чужого майна особа бажала або свідомо допускала настання смерті потерпілого або настання інших тяжких наслідків (наприклад спричинення тяжкого тілесного ушкодження), вчинене потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 і за відповідною статтею КК, що передбачає відповідальність за злочин проти життя та здоров'я особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 194 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 194 — позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років.

Погроза знищення майна (ст. 195). *Об'єкт* злочину — відносини власності. Додатковий об'єкт — особиста безпека людини.

Об'єктивна сторона злочину полягає у погрозі знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Поняття погрози та поняття знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом висвітлено при аналізі статей 129 і 194.

Цей злочин з усіченим складом і вважається закінченим із моменту здійснення погрози, за наявності реальних підстав побоюватися її здійснення. Якщо після погрози майно знищено, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 194.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Мотиви і мета погрози можуть бути різними — помста, ненависть, нездорова конкуренція тощо. Якщо погроза здійснюється з хуліганських мотивів у процесі вчинення хуліганських дій, вчинене охоплюється ст. 296 (хуліганство) та додаткової ква-

ліфікації за ст. 195 не потребує. Погроза знищення майна, поєднана із вимаганням, тобто вимогою передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру на користь винного, кваліфікується за ст. 189 як вимагання. *Суб'єкт* злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 195 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців.

Необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196) утворює злочин, якщо воно спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей.

Об'єкт, предмет і об'єктивна сторона злочину такі самі, як і в злочині, передбаченому ст. 194.

Суб'єктивна сторона — необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість). *Суб'єкт* злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 196 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197). *Предметом* цього злочину є чуже майно, яке передано власником іншій особі, наприклад, сторожу, водієві, кур'єру на зберігання чи під охорону і яка несе перед власником на договірних основах обов'язок із забезпечення збереження цього майна.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні винним обов'язків із забезпечення збереження майна, тобто у невиконанні або неналежному виконанні особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків. Невиконання особою своїх обов'язків з охорони чужого майна виражається в тому, що вона не робить ніяких дій щодо виконання взятих на себе обов'язків із забезпечення збереження ввіреного чужого майна. Неналежне виконання обов'язків передбачає, що особа хоч і здійснює певні дії із забезпечення збереження ввіреного їй майна, але не в повному обсязі або не так, як це було потрібно відповідно до взятих нею на себе зобов'язань.

Об'єктивної сторони злочину немає, якщо в особі не було можливості забезпечити охорону майна (наприклад, внаслідок

стихійного лиха — землетрусу, повені, раптового приступу хвороби, серцевого нападу тощо).

Для наявності об'єктивної сторони необхідне настання, внаслідок порушення особою обов'язків щодо охорони майна, тяжких наслідків, які мають перебувати в причинному зв'язку з цим порушенням. Тяжкі наслідки — це розкрадання, загибель, псування майна тощо. Це оціночне поняття уточнюється в кожному конкретному випадку. Якщо заподіяно майнову шкоду, її вартісний критерій може бути визначено виходячи з примітки до ст. 185.

Порушення обов'язків щодо охорони чужого майна саме по собі не зумовлює настання тяжких наслідків, але створює для цього необхідні умови їх спричинення. Тяжкі наслідки настають внаслідок дій інших осіб (розкрадання, пошкодження майна), стихійних сил природи (загибель, псування майна) тощо.

Суб'єктивна сторона злочину — щодо порушення обов'язків з охорони майна — будь-яка форма вини (як умисел, так і необережність), щодо тяжких наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка не є службовою. Для службової особи відповідальність за такі дії настає за службову недбалість за ст. 367.

Покарання за злочин: за ст. 197 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк.

РОЗДІЛ VIII

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та види злочинів у сфері господарської діяльності

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг.

Безпосереднім об'єктом злочинів є суспільні відносини, що складаються у певній сфері господарської діяльності. Наприклад, у складі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 202, — це суспільні відносини у сфері діяльності банків, небанківських фінансових установ і професійної діяльності на ринку цінних паперів. При вчиненні деяких злочинів одночасно має місце посягання і на додаткові безпосередні об'єкти, наприклад, на життя та здоров'я людини чи власність — при протидії законній господарській діяльності.

Відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності законодавець пов'язує з розміром *предмета злочину*, наприклад, із великим розміром бюджетних коштів при порушенні законодавства про бюджетну систему України. При визначенні такого розміру в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян слід виходити з того, що один мінімум становить визначену законом кількість процентів від офіційно встановленої мінімальної заробітної плати на 1 січня відповідного року: в 2004 році — 30 % (61 гр. 50 коп.); у 2005 році — 50 %; у 2006 році — 80 %; у 2007 році — 100 % (див. п. 22.5 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р.¹).

З об'єктивної сторони більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчинюються шляхом дії (фіктивне підприємниц-

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 28. — Ст. 1361.

тво, контрабанда тощо). Окремі злочини можуть полягати у бездіяльності (наприклад ухилення від повернення виручки в іноземній валюті).

Більшість диспозицій статей про ці злочини є бланкетними, тому встановлення ознак об'єктивної сторони злочинів передбачає звернення до нормативних актів господарського, цивільного, митного, податкового законодавства тощо.

Значна частина злочинів у сфері господарської діяльності має формальні склади, вони вважаються закінченими з моменту вчинення вказаних у законі дій, наприклад, із моменту вчинення хоча б однієї незаконної дії з підакцизними товарами. Є злочини з так званим матеріальним складом, для об'єктивної сторони яких необхідно встановити також настання суспільно небезпечних наслідків, наприклад, при доведенні до банкрутства.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується виключно умисною формою вини. Для деяких злочинів обов'язковими є мотиви або мета їх вчинення. Зокрема, розголошення комерційної таємниці вчинюється з корисливих чи інших особистих мотивів, а комерційне шпигунство — з метою розголошення чи іншого використання відомостей, що становлять комерційну таємницю.

Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Є злочини зі спеціальним суб'єктом: посадова особа, платник податків, засновник, власник суб'єкта господарської діяльності та ін.

Залежно від безпосереднього об'єкта злочини у сфері господарської діяльності можна поділити на такі групи:

1. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської та бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 207, 208, 210, 211, 212, 204, 215 і 216).

2. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (статті 202, 203, 203¹, 205, 206, 209, 209¹, 213, 214, 228, 229, 231 і 232).

3. Злочини у сфері банкрутства (статті 218, 219, 220 і 221).

4. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 223 і 224).

5. Злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав (статті 217, 225, 226 і 227).

6. Злочини у сфері приватизації державного і комунального майна (статті 233, 234 і 235).

§ 2. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської та бюджетної систем України

Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199). *Безпосереднім об'єктом* злочину є кредитно-фінансова система України.

Предмет злочину – підроблені національна валюта України у вигляді банкнот чи металеві монети, іноземна валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї. Не визнаються предметом цього злочину грошові знаки та цінні папери, що були вилучені з обігу і мають лише колекційну цінність.

Об'єктивна сторона злочину може полягати у виготовленні, зберіганні, придбанні, перевезенні, пересиланні, ввезенні в Україну з метою збуту, а також збуті зазначених предметів.

Виготовлення полягає у виготовленні будь-яким способом повністю фальшивих предметів або в їх частковій підробці, наприклад, підроблення номера та серії лотерейного білета.

Підроблені предмети повинні мати значну схожість зі справжніми за формою, розміром, кольором і основними реквізитами. У разі грубого підроблення, що легко виявляється, та обманного способу збуту діяння кваліфікується як шахрайство (ст. 190). Злочин вважається *закінченим* із моменту виготовлення хоча б одного фальшивого примірника для подальшого збуту.

Зберіганням є утримання предмета злочину у володінні винного: при собі, в приміщенні, в тайниках чи інших визначених ним місцях.

Придбання – це отримання предметів злочину будь-яким способом, наприклад, купівля, обмін на інші товари, в рахунок сплати боргу, як дарунок тощо.

Під *перевезенням* слід розуміти переміщення предметів злочину з використанням будь-якого транспортного засобу.

Пересилання – це переміщення тих самих предметів за умови, що транспортування здійснюється без участі відправника, наприклад, у вигляді поштових або багажних відправлень.

Ввезення в Україну передбачає переміщення предметів злочину з-за кордону на територію України з використанням будь-якого транспортного засобу.

Зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну визнаються *закінченим* злочином із моменту вчинення хоча б однієї з цих дій.

Збут предметів злочину означає випуск їх в обіг шляхом оплати куплених товарів, розміну, дарування, надання позики, продажу, пред'явлення облігації до оплати тощо. Збут може вчинюватись як підроблювачем, так й іншими особами. Злочин визнається *закінченим* із моменту, коли було збуто хоча б один підроблений предмет.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний із метою збуту вищевказаних предметів.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Відповідно до Міжнародної конвенції щодо боротьби з підробкою грошових знаків від 20 квітня 1929 р., ратифікованою Урядом СРСР 3 травня 1931 р., особа підлягає кримінальній відповідальності за вказаний у ній злочин незалежно від місця його вчинення, навіть якщо вона вчинила його за кордоном проти грошової системи будь-якої з держав—учасниць конвенції.

У частинах 2 та 3 ст. 199 КК передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені: 1) повторно (ч. 2); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); 3) організованою групою (ч. 3); 4) у великому розмірі (ч. 2) або у особливо великому розмірі (ч. 3). Сума підробки за таких розмірів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян відповідно у двісті та чотириста разів (згідно з приміткою до статті).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 199 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 2 ст. 199 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 199 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері випуску в обіг і використання документів на переказ та інших засобів доступу до банківських рахунків.

Предметом злочину є підроблені документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків.

Згідно з приміткою до цієї статті під *документами на переказ* слід розуміти документ у паперовому або електронному вигляді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, тощо).

Платіжна картка — це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого вигляду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей із рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р.¹ розкриває зміст термінів, що використовуються в диспозиції ст. 200 для позначення предмета злочину, у тому числі *інших засобів доступу до банківських рахунків*.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в підробленні зазначених вище предметів, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використанні чи збуті.

Поняття підробки, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збуту визначаються аналогічно ст. 199.

Використання підроблених документів на переказ або платіжних карток здійснюється за їх прямим призначенням, тобто для розрахунків із банком чи іншою фінансовою установою.

Злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення особою будь-якої дії, передбаченої ст. 200.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який при підробленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні вказаних предметів поєднаний із метою їх збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 29. — Ст. 137.

Частина 2 ст. 200 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 200 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 200 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Контрабанда (ст. 201). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України і внесення до бюджету мита та зборів. Додатковий безпосередній об'єкт — суспільна безпека — при контрабанді озброєння; а також здоров'я населення — при контрабанді отруйних, сильнотоксичних, радіоактивних речовин.

Предметом контрабанди можуть бути будь-які товари, а також історичні та культурні цінності, отруйні, сильнотоксичні, радіоактивні або вибухові речовини, зброя і боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України.

Товари — будь-яке рухоме майно (у тому числі валютні цінності, культурні цінності), електрична, теплова та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком транспортних засобів, що використовуються суто для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України.

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів тягне відповідальність за ст. 305 КК.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконному переміщенні предметів контрабанди через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Таке переміщення товарів є злочином за умови, що воно вчинене у *великих розмірах*, тобто якщо їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 201). Для незаконного переміщення інших предметів великі розміри не є обов'язковими.

Митний кордон — це межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України або з ме-

жами територій спеціальних митних зон. Поняття митної території, митного контролю та спеціальних митних зон визначено у Митному кодексі України (МК).

Переміщення предметів *поза митним контролем* означає: 1) поза місцем розташування митного органу; 2) поза часом здійснення митного оформлення; 3) з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем службовими особами митного органу (див. ст. 351 МК України).

Переміщення предметів *із приховуванням від митного контролю* здійснюється: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів; 2) шляхом надання одним товарам вигляду інших; 3) із поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані (див. ст. 352 МК України).

Злочин вважається *закінченим* із моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 201 передбачає відповідальність за контрабанду, вчинену за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за контрабанду.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 201 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років із конфіскацією предметів контрабанди; за ч. 2 ст. 201 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері валютного регулювання та валютного контролю.

Предметом злочину є: 1) виручка в іноземній валюті, отримана від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг); 2) товари та інші матеріальні цінності, отримані від цієї виручки.

Об'єктивна сторона злочину виражається в ухиленні від повернення в Україну в передбачені законом строки вищезазначеного предмета злочину або в його приховуванні будь-яким способом.

Ухилення від повернення з-за кордону валютної виручки — це злочинна бездіяльність, яка полягає в неповерненні виручки в іноземній валюті, отриманої за кордоном від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг) і яка належить, відповідно до законодавства України, обов'язковому зарахуванню на рахунки уповноваженого банку України. Переказ такої виручки має бути зроблено в строки, вказані в контрактах, але, за вимогою загальних правил, не пізніше, ніж через 90 календарних днів із дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання документа, що засвідчує такий експорт, виконання робіт, надання послуг (див. ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1974 р.¹). Закон передбачає й інші строки, а також можливість їх продовження. Відповідальність за ст. 207 може настати тільки в разі, якщо конкретна особа зобов'язана була повернути валютну виручку в Україну і мала реальну можливість здійснити цю дію.

Злочин вважається *закінченим* із моменту неповернення в Україну зазначених предметів у передбачений законом строк.

Приховування валютної виручки, інших матеріальних цінностей, одержаних від цієї виручки, — це дії з приховування цих предметів від належного документального обліку та державного валютного контролю (перекручування фактів в облікових документах, внесення в них недостовірних даних тощо). Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення таких дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний: 1) службова особа підприємства, установи чи організації незалежно від форми власності; 2) особа, яка здійснює господарську діяльність без створення юридичної особи.

У частинах 2 і 3 ст. 207 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно (ч. 2) або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2), у великих розмірах (ч. 2) або в особливо великих розмірах (ч. 3).

Згідно з приміткою до ст. 207, виручка, товари або інші матеріальні цінності перевищують неоподатковуваний мінімум до-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 40. — Ст. 364.

ходів громадян: при великому розмірі — в тисячу й більше, а при особливо великому розмірі — у три тисячі й більше разів. При визначенні розміру здійснюється перерахунок у валюту України за офіційним курсом національної валюти, визначеним Національним банком України на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 207 — штраф від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 207 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 207 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 207.

Предмет злочину — валютні рахунки, що незаконно відкриваються чи використовуються за межами України. Це рахунки як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі тих, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

Об'єктивна сторона злочину виражається у незаконному відкритті або використанні за межами України валютних рахунків.

Незаконне відкриття резидентами України рахунків в іноземній валюті за межами України має місце, якщо воно здійснюється без отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України. Така ліцензія надається на підставах і в порядку, передбачених Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. №15-93¹, Положенням про порядок надання індивідуальних ліцензій на відкриття юридичними особами — резидентами України рахунків в іноземних банках, затвердженим постановою Правління НБУ від 5 травня 1999 р. № 221²,

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17. — Ст. 184.

² Офіційний вісник України. — 1999. — № 20. — Ст. 907.

Положенням про порядок надання фізичним особам—резидентам України індивідуальних ліцензій на відкриття рахунків за межами України і розміщення на них валютних цінностей, затвердженим постановою Правління НБУ від 2 листопада 2000 р. № 431¹.

Незаконне використання валютних рахунків має місце, зокрема, якщо резидент України використовує незаконно відкритий за межами України валютний рахунок або якщо законно відкритий валютний рахунок використовує для здійснення операцій, що не передбачені індивідуальною ліцензією, або у випадку використання такого рахунку після закінчення терміну дії ліцензії.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиї умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) громадянин України, який постійно проживає на її території; 2) службова особа підприємства, установи чи організації (юридичних осіб), незалежно від форми власності, які діють на території України, або інша особа, яка вчинила дії, передбачені ст. 208, за дорученням такої службової особи; 3) особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи.

У частині 2 ст. 208 встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 208 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або вправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк від двох до чотирьох років, із конфіскацією валютних цінностей, що є на вищезазначених рахунках; за ч. 2 ст. 228 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією валютних цінностей, що є на вищезазначених рахунках.

Порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері використання бюджетних коштів.

¹ Офіційний Вісник України. — 2000. — № 47. — Ст. 2046.

Предмет злочину — бюджетні кошти. Це кошти бюджетів всіх рівнів незалежно від джерела їх формування. Склад злочину матиме місце, якщо його предметом були бюджетні кошти у великих розмірах, тобто якщо їх сума в тисячу і більше разів перевищила неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у використанні бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затвержені межі видатків, у недотриманні вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів.

Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню — це, наприклад, фінансування за рахунок бюджету видатків, не передбачених бюджетом, або фінансування одних статей видатків бюджету за рахунок інших.

Використання бюджетних коштів в обсягах, що перевищують затвержені межі видатків, — це фінансування передбачених бюджетом видатків у сумах, які перевищують межі, встановлені щодо фінансування конкретних заходів або загальні межі видатків.

Недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету — це зменшення фінансування лише за окремими статтями видатків, непропорційне зниження фінансування за всіма статтями видатків тощо.

Недотримання вимог щодо пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів полягає у непропорційному фінансуванні визначених бюджетом статей видатків: фінансуванні у повному обсязі одних статей з одночасним частковим фінансуванням або взагалі з нефінансуванням інших, недодержанні строків фінансування видатків, що призводить до заборгованості з виплати заробітної плати тощо.

Вчинення вказаних дій пов'язане з порушенням певних статей Бюджетного кодексу України, інших нормативно-правових актів, що встановлюють порядок виконання бюджету.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення хоча б однієї з вищезазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел.

Суб'єктом злочину є службові особи, уповноважені здійснювати діяльність, пов'язану з виконанням бюджету і розпоряд-

женням бюджетними коштами, у тому числі службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету.

У частині 2 ст. 210 передбачено відповідальність за ті самі діяння, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах (згідно з приміткою до цієї статті це три тисячі й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 210 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 210 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до восьми років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — встановлений законом порядок видання (прийняття) нормативно-правових або розпорядчих актів, які впливають на прибуткову або видаткову частину бюджету.

Предмет злочину — бюджетні кошти у великих розмірах, тобто в сумі, що у тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Об'єктивна сторона злочину полягає у виданні нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому Бюджетним кодексом України та іншими законодавчими актами порядку.

Нормативно-правовий акт — це офіційний документ, прийнятий уповноваженим на те суб'єктом у встановленому законом порядку та формі, який спрямований на регулювання суспільних відносин, встановлення загальнообов'язкових прав і обов'язків для невизначеного кола осіб, і розрахований на тривалі багаторазове застосування.

Розпорядчий акт не містить загальних правил, а є актом застосування права до конкретних осіб і випадків.

Злочин вважається *закінченим* із моменту видання (прийняття) нормативно-правового або розпорядчого акта, незалежно від того, чи спричинило це зміни у прибутковій чи видатковій частині бюджету.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — службова особа, наділена правом видання (прийняття) нормативно-правових або розпорядчих актів.

У частині 2 ст. 211 передбачено відповідальність за ті самі дії, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах (згідно з приміткою до ст. 210 це три тисячі й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або вчинені повторно.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 211 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до чотирьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 211 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання оподаткування та формування прибуткової частини державного бюджету.

Предметом злочину є податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять в систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про систему оподаткування» в редакції від 18 лютого 1997 р.¹, під податком, збором (обов'язковим платежем) розуміється обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, який здійснюється платниками у порядку та на умовах, що визначаються законами України про оподаткування. Предметом цього злочину є лише ті обов'язкові платежі, які передбачено цим Законом.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16. — Ст. 119.

Об'єктивна сторона злочину полягає в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, якщо це призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, тобто в сумі, що в тисячу й більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів може відбуватися у формі бездіяльності, наприклад, неподання податкових декларацій і розрахунків у тих випадках, коли таке подання є обов'язковим, або у формі бездіяльності, поєднаної з активною поведінкою. Способи ухилення можуть бути різними: внесення до поданих податкових декларацій, розрахунків завідомо неправдивих відомостей про доходи і видатки, приховування або заниження об'єктів оподаткування, відмова сплатити податок тощо. Якщо способом є вчинення самостійного злочину (наприклад підроблення документів), можлива кваліфікація за сукупністю злочинів.

Злочин вважається *закінченим* із моменту ненадходження зазначених сум до бюджету або цільового фонду. У судовій практиці таким моментом визнається наступний день після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, а якщо закон пов'язує цей строк із виконанням певної дії, — з моменту фактичного ухилення від їх сплати.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що характеризується наявністю в особи наміру не сплачувати обов'язкові платежі взагалі (у цілому) або певну їх частину.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службова особа підприємства, установи, організації будь-якої форми власності, 2) особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) інша особа, яка зобов'язана сплачувати вичезазначені платежі.

У частинах 2 та 3 ст. 212 встановлено відповідальність за ті самі діяння, вчинені: 1) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); 2) особою, раніше судимою за цей злочин (ч. 3); 3) якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах (ч. 2) чи особливо великих розмірах (ч. 3). Згідно з приміткою до цієї статті *великий розмір* — це три тисячі й більше, а *особливо вели-*

кий розмір — п'ять тисяч і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 4 ст. 212 встановлює, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня). Під притягненням до кримінальної відповідальності тут слід розуміти стадію кримінального переслідування: винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинувачуваного і пред'явлення обвинувачення.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 212 — штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 212 — штраф від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 212 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання оподаткування і формування прибуткової частини державного бюджету. Додатковим безпосереднім об'єктом може бути здоров'я людей.

Предмет злочину: 1) алкогольні напої; 2) тютюнові вироби; 3) інші підакцизні товари.

Підакцизні товари — це товари, у ціну яких включається акцизний збір — непрямий податок. Перелік товарів (продукції), на які встановлюється акцизний збір, а також його ставки затверджує Верховна Рада України. Перелік підакцизних товарів визначено законами України «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями і тютюновими виробами» від 19 грудня

1995 р.¹, «Про ставки акцизного збору та ввізного мита на тютюнові вироби» від 6 лютого 1996 р.², «Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі транспортні засоби» від 24 травня 1996 р.³, «Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію)» від 11 липня 1996 р.⁴

Алкогольні напої — це продукти, отримані шляхом спиртового бродіння матеріалів, що містять цукор, або виготовлені на основі харчових спиртів із вмістом спирту етилового понад 1,2% об'ємних одиниць. Вони належать до товарних груп Гармонізованої системи опису і кодування товарів під кодами 2204, 2205, 2206, 2208.

Предметом цього злочину також можуть бути алкогольні напої, виготовлені на основі етилового спирту шляхом його розбавлення водою. Виготовлення, придбання, зберігання, транспортування з метою збуту і збут самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення кваліфікується як зайняття забороненим видом господарської діяльності за ст. 203.

Тютюнові вироби — це сигарети, цигарки, сигари, сигарили (тонкі сигари), а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн та інші вироби з тютюну і його заміники, які впливають на фізіологічний стан людини під час вживання.

До *інших підакцизних товарів* належать: спирт етиловий, транспортні засоби, дистилати, спеціальні та моторні бензини, гас, пиво солодове.

Незаконно виготовленими підакцизними товарами є товари, виготовлені особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, або без отримання ліцензії, якщо відповідна діяльність підлягає ліцензуванню.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204, може виражатися в придбанні, зберіганні, транспортуванні з метою збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів, а також у самому їх збуті.

Придбання — це одержання незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних то-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 46. — Ст. 345.

² Там само. — 1996. — № 8. — Ст. 32.

³ Там само. — 1996. — № 32. — Ст. 151.

⁴ Там само. — 1996. — № 42. — Ст. 201.

варів будь-яким способом (купівля, одержання в обмін на інші товари, у рахунок сплати боргу тощо).

Зберіганням є утримання предмета злочину у володінні винного: при собі, у помешканні, в тайниках чи інших визначених ним місцях.

Транспортування — це переміщення зазначених предметів будь-яким видом транспорту.

Збут означає будь-яку реалізацію підакцизних товарів: продаж, дарування, обмін, передачу в рахунок погашення боргу тощо.

Якщо особа сама не виготовляла, а лише придбала, зберігала чи транспортувала для збуту предмети злочину, усвідомлюючи незаконність їх виготовлення, то цього достатньо для визнання таких дій незаконними.

Злочин є *закінченим* із моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у ч. 1 ст. 204 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний із метою збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 204 передбачено самостійний склад злочину. Його *об'єктивну сторону* характеризує незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, яке здійснюється: 1) шляхом відкриття підпільних цехів або 2) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або 3) особою, раніше засудженою за цією статтею.

Питання про те, чи є обладнання таким, що *забезпечує масове виробництво зазначених товарів*, вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням його технічних можливостей та стану, наявності кваліфікованого персоналу, умов, в яких обладнання експлуатується тощо.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 204, є *закінченим* із моменту незаконного виготовлення будь-якої кількості підакцизних товарів.

У частині 3 ст. 204 також передбачено самостійний склад злочину. Його *об'єктивну сторону* характеризують: 1) незаконне виготовлення підакцизних товарів, вказаних у частинах 1 або 2 цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей; 2) незаконний збут

таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

Недоброякісними визнаються сировина і матеріали, що не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам (див. ст. 227). Саме ця недоброякісність сировини і матеріалів визначає небезпечні властивості виготовлених із них підакцизних товарів, які можуть спричинити шкоду здоров'ю чи життю людей після їх збуту споживачам (можливість смерті хоча б однієї людини, отруєння, радіоактивного опромінення, травмування тощо).

Отруєння людей, як один із видів тяжких наслідків, може бути пов'язане із заподіянням смерті хоча б одній людині або значної шкоди здоров'ю людей.

Інші тяжкі наслідки – це, наприклад, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, знищення або пошкодження майна у великих розмірах тощо.

Суб'єктивні сторони та суб'єкти злочинів, передбачених ч. 2 та 3, визначаються аналогічно ч. 1.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 204 – штраф від п'ятисот до тисячі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення; за ч. 2 ст. 204 – штраф від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення; за ч. 3 ст. 204 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із вилученням та знищенням вироблених товарів та з конфіскацією обладнання для їх виготовлення.

Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері надання поштових і транспортних послуг, державного регулювання порядку оплати таких послуг.

Предметом злочину є: знаки поштової оплати, маркована продукція, міжнародні купони для відповіді, посвідчення особи для міжнародного поштового обміну, відбитки маркувальних машин, квитки залізничного, водного, повітряного, автомобільного транспорту, інші проїзні документи та документи на перевезення вантажу.

Знаки поштової оплати — це реквізити поштових відправлень, що підтверджують оплату послуг поштового зв'язку. Як знаки поштової оплати в Україні використовуються поштові марки, відбитки кліше маркувальних машин, відбитки спеціальних штемпелів, міжнародні купони для відповіді.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зв'язок» від 16 травня 1995 року¹ під поштовою маркою слід розуміти державний знак, що є засобом оплати послуг поштового зв'язку, виготовлений друкарським способом, із художнім зображенням та зазначенням його номінальної вартості.

Маркована продукція — це виготовлені друкарським способом поштові відправлення (марковані конверти і марковані поштові листівки) із надрукованим на них зображенням поштових марок (віньєтки).

Міжнародний купон для відповіді — це спеціальний знак Міжнародного бюро Всесвітнього поштового союзу, надрукований на папері з водяними знаками, яким можна замінити поштові марки.

Посвідчення особи для міжнародного поштового обміну — це посвідчення, що видається поштовими органами країн—учасниць Всесвітнього поштового союзу і засвідчує право особи на одержання поштової кореспонденції, що адресується їй або на поштову скриньку.

Під маркувальною машиною розуміють пристрій, призначений для нанесення на письмову кореспонденцію відбитків державного знака, що підтверджує оплату послуг поштового зв'язку, дату приймання й іншої інформації.

Проїзні документи — це документи, що дають право проїзду на залізничному, водному, повітряному або автомобільному транспорті (квитки зазначених видів транспорту, у тому числі талони, жетони, службові проїзні документи тощо). Документами на перевезення вантажів є, наприклад, вантажні квитанції, дорожні відомості тощо.

Об'єктивна сторона злочину може полягати у виготовленні з метою збуту зазначених предметів, їх збуті або використанні.

Під виготовленням слід розуміти повне або часткове підроблення зазначених предметів або надання використаним знакам поштової оплати вигляду невикористаних знаків.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 20. — Ст. 143.

Збут — це оплатна або безоплатна передача (продаж, обмін, дарування тощо) зазначених підроблених предметів іншим особам або організаціям для їх наступного використання. Збут може вчинюватися як особою, що підробила предмети, так й іншою особою.

Використання передбачає будь-яку форму застосування підроблених предметів, наприклад, надання їх замість справжніх тощо.

Злочин є *закінченим* із моменту вчинення будь-якої із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а виготовлення предметів цього злочину — також метою їх збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 215 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання випуску продукції та формування доходної частини державного бюджету.

Предметом злочину є: 1) марки акцизного збору; 2) контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних; 3) голографічні захисні елементи.

Марка акцизного збору — це спеціальний знак, яким маркуються алкоольні та тютюнові вироби. Наявність на цих товарах акцизної марки підтверджує сплату платником акцизного збору, легальність їх ввезення і реалізації на території України.

Контрольна марка — це спеціальний знак, що засвідчує дотримання авторських і (або) суміжних прав і надає право на розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Голографічний захисний елемент — це голографічний елемент, призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів із метою підтвердження їх справжності, авторства тощо,

виконаний із використанням технологій, що роблять неможливим його несанкціоноване відтворення. Голографічні елементи застосовуються для захисту документів і товарів, які підлягають обов'язковому захисту від підробки, а також інших документів і товарів, голографічний захист яких запроваджується за ініціативою їх власників.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися: 1) в незаконному виготовленні предмета цього злочину, 2) в його підробці, 3) у використанні незаконно виготовленого, одержаного чи підробленого предмета злочину, 4) у збуті такого предмета.

Під *незаконним виготовленням* предметів, зазначених у ст. 216, слід розуміти, наприклад, їх виготовлення без необхідного дозволу, або з порушенням порядку одержання, оформлення такого дозволу, по підроблених документах, підприємствами, що не мають ліцензії на виготовлення таких предметів тощо. Тобто йдеться про виготовлення не фальшивих, а дійсних предметів, проте без необхідних правових підстав або з порушенням встановленого порядку їх виробництва.

Для встановлення незаконності дій мають значення: закони України «Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюнові вироби» від 15 вересня 1995 р.¹ та «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» в редакції від 10 липня 2003 р.²; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок голографічного захисту документів і товарів» від 24 лютого 2001 р. № 171³; Положення про виробництво, зберігання, продаж марок акцизного збору нового зразка з голографічними захисними елементами і маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 567⁴; Порядок виробництва, зберігання, видачі контрольних марок та маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України у редакції від 24 березня 2004 р.⁵ та ін.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 40. — Ст. 297.

² Там само. — 2004. — № 7. — Ст. 46.

³ Офіційний вісник України. — 2001. — № 9. — Ст. 355.

⁴ Там само. — 2003. — № 17. — Ст. 761.

⁵ Там само. — 2004. — № 12. — Ст. 741.

Під *підробленням* слід розуміти повне створення фальшивих предметів будь-яким способом або часткові зміни тексту, серії, номера чи інших реквізитів.

Незаконно одержаними предметами визнаються ті, що раніше були одержані будь-яким протиправним способом, наприклад, шляхом викрадення, шахрайства, зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Використання незаконно виготовлених, одержаних або підроблених марок акцизного збору, контрольних марок або голографічних захисних елементів полягає в маркуванні ними певних товарів, творів або інших предметів.

Збут — це будь-яка форма їх оплатного або безоплатного відчуження — продаж, обмін, дарування, передача в борг, у рахунок оплати боргу тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 216 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 216 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до чотирьох років; за ч. 2 ст. 216 — штраф від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років із конфіскацією товарів, промаркованих підробленими марками чи голографічними захисними елементами.

§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання

Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202). *Безпосередній об'єкт* — суспільні відносини у сфері зайняття господарською та банківською діяльністю.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 202, характеризується такими порушеннями порядку заняття господарською діяльністю: 1) здійснення без державної реєстрації підприємницької діяльності, яка підлягає ліцензуванню;

2) здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню; 3) здійснення видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, з порушенням умов ліцензування. Відповідальність за кожне з цих діянь настає за умови, що воно було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах, тобто якщо сума доходу в тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Під *господарською діяльністю* розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 Господарського кодексу України). *Підприємництво* — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 Господарського кодексу України).

Систематичність підприємницької діяльності традиційно розуміється як її здійснення тричі чи більше разів. Пленум Верховного Суду України рекомендує судам розуміти систематичність як не менше ніж три рази протягом одного календарного року (див. п. 4 постанови «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3¹). Виняток із цього правила стосується продажу вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів, який вважається систематичним у разі, якщо здійснюється протягом календарного року більше чотирьох разів (див. ч. 2 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про податок на промисел» від 17 березня 1993 р. № 24-93²).

Здійснення підприємницької діяльності без державної реєстрації означає заняття цією діяльністю без реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності. Така реєстрація здійснюється відповідно до ст. 58 Господарського кодексу України та

¹ Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3. — С. 2—6.

² Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 19. — Ст. 208.

Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р.¹

Перелік видів діяльності, які *підлягають ліцензуванню*, встановлюється виключно законом, а саме — «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р.² Такими видами господарської діяльності, зокрема, є виготовлення і реалізація лікарських засобів, особливо небезпечних хімічних речовин, медична і ветеринарна практика, зовнішньоекономічна діяльність тощо. Порядок ліцензування передбачений вказаним Законом, а в деяких сферах діяльності — спеціальними законами.

Під *порушенням умов ліцензування* слід розуміти порушення особою, яка одержала ліцензію, певних кваліфікаційних, організаційних, технологічних чи інших спеціальних вимог, обов'язкових при здійсненні ліцензованого виду господарської діяльності, наприклад, заняття такою діяльністю не в тій місцевості або місці, що зазначені в ліцензії. Ліцензійні умови є нормативно-правовим актом. Пленум Верховного Суду України в зазначеній вище постанові більш широко розуміє порушення умов ліцензування, охоплюючи цією ознакою також порушення порядку одержання ліцензії.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якого передбаченого ч. 1 ст. 202 діяння, від якого отримано доход у великих розмірах. При його обчисленні із обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) вираховуються витрати, безпосередньо пов'язані з отриманням доходу.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел. Для підприємницької діяльності є обов'язковою мета — одержання прибутку.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку та зобов'язана зареєструватися як підприємець або одержати відповідну ліцензію на заняття певною господарською діяльністю. Суб'єктом здійснення господарської діяльності з порушенням умов ліцензування є особа, яка має відповідну ліцензію.

Частина 2 ст. 202 передбачає самостійний склад злочину.

Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері діяльності банків, небанківських фінансових установ і професійної діяльності на ринку цінних паперів.

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 25. — Ст. 1172.

² Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

Об'єктивна сторона злочину характеризується порушеннями порядку здійснення банківської діяльності, банківських операцій, професійної діяльності на ринку цінних паперів або операцій небанківських фінансових установ. Порушення полягають у здійсненні такої діяльності або операцій: 1) без державної реєстрації; 2) без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством; 3) із порушенням умов ліцензування. Кожне з цих порушень має бути пов'язане з одержанням доходу у великих розмірах, що розуміється так само, як у ч. 1 ст. 202.

Банківська діяльність — це діяльність із залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, розміщення значених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Така діяльність може здійснюватися банками, тобто юридичними особами, що мають виключне право на здійснення в сукупності таких операцій на підставі ліцензії Національного банку України. Правові підстави створення банків, їх державної реєстрації, ліцензування і діяльності передбачено Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.¹

Поняття «банківські операції» є ширшим, ніж поняття «банківська діяльність», і охоплює також операції з валютними цінностями, емісію власних цінних паперів, здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені, надання гарантій і поручительств й ін. Перелік банківських операцій передбачено у ст. 47 вищезазначеного Закону. Деякі банківські операції можуть здійснювати небанківські фінансові установи після одержання відповідної ліцензії. Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківськими фінансовими установами затверджено постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2001 р. № 344².

Професійна діяльність на ринку цінних паперів — це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та організаційного, інформаційного, технічного, консультаційного й іншого обслуговування випус-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

² Офіційний вісник України. — 2001. — № 36. — Ст. 1668.

ку й обігу цінних паперів, що є, як правило, виключним або переважним видом діяльності. Види професійної діяльності на ринку цінних паперів передбачено Законом «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р.¹ Таку діяльність можуть здійснювати юридичні та фізичні особи тільки після одержання ліцензії в порядку, установленому законодавством.

Небанківськими фінансовими установами є юридичні особи, які відповідно до закону надають одну чи кілька фінансових послуг та які внесені до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом. Зокрема, це кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Під операціями таких установ слід розуміти ті з них, що здійснюються під час надання фінансових послуг, визначення та перелік яких міститься в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р.²

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якого передбаченого ч. 2 ст. 202 діяння, від якого отримано дохід у великих розмірах.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел.

Суб'єкт злочину визначається аналогічно ч. 1 цієї статті.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 202 — штраф від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 202 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю.

Об'єктивна сторона злочину виражається в зайнятті видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона,

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 51. — Ст. 292.

² Там само. — 2002. — № 1. — Ст. 1.

встановлена законом, крім випадків, передбачених іншими статтями КК.

Чинне законодавство не передбачає єдиного вичерпного переліку заборонених видів господарської діяльності. Тому при застосуванні ст. 203 важливим є врахування того, що у ній йдеться про спеціальну законодавчу заборону певного виду господарської діяльності. Це означає, що законодавець установлював заборону, враховуючи головним чином особливості певного виду господарської діяльності. Ті самі особливості діяльності визначають суспільно небезпечний характер порушення такої заборони.

Такі спеціальні заборони, зокрема, передбачено в ст. 4 Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р.¹, у якій міститься перелік видів господарської діяльності, що можуть здійснюватися тільки державними підприємствами (наприклад космічний запуск ракет), підприємствами певних організаційно-правових форм (наприклад проведення ломбардних операцій — також і повними товариствами) або підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (наприклад виробництво деяких видів бензину).

Більш широке тлумачення спеціальних заборон лежить в основі роз'яснень із цих питань, даних Пленумом Верховного Суду України, який поширює дію ст. 203 на порушення заборон, пов'язаних із певними категоріями осіб, наприклад, з тими, що мають непогашену або не зняту судимість за окремі злочини (див. п. 8 вищезазначеної постанови від 25 квітня 2003 р. № 3).

Не утворює ознак цього злочину зайняття дозволеними видами господарської діяльності, що вчинюється особами, яким взагалі заборонено займатися підприємницькою діяльністю (наприклад військовослужбовцям).

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Господарського кодексу України перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом.

Злочин вважається *закінченим* із початку зайняття забороненою господарською діяльністю.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 14. — Ст. 169.

Зайняття забороненою господарською діяльністю кваліфікується за ст. 203 лише у разі, якщо це діяння не передбачено спеціальною нормою. Тому, наприклад, виготовлення і розповсюдження предметів порнографічного характеру кваліфікується лише за ст. 301.

Частина 2 ст. 203 встановлює відповідальність за ті самі дії, пов'язані з отриманням доходу у великих розмірах (згідно з приміткою до цієї статті – це тисяча й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або вчинені особою, раніше судимою за такий злочин.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 203 – штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 203 – обмеження волі на строк до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва (ст. 203¹). *Безпосередній об'єкт* злочину – суспільні відносини у сфері господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування.

Предметом злочину є диски для лазерних систем зчитування, обладнання або сировина для виробництва таких дисків.

Диск для лазерних систем зчитування – будь-який оптичний диск для лазерних систем зчитування із записом або з можливістю запису на ньому інформації, що відображає об'єкти авторського права чи суміжних прав, або без запису такої інформації. Перелік основних вузлів для спеціалізованого *обладнання* з виробництва цих дисків затверджується Кабінетом Міністрів України. *Сировиною* для їх виробництва є оптичний полікарбонат.

З *об'єктивної сторони* злочин виражається в порушенні законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинено у великих розмірах.

Відносини у сфері виробництва, експорту, імпорту зазначених предметів регулюються законами України «Про авторське

право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р.¹, «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р., «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р.², «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р.³, а також міжнародними договорами України.

Порушення законодавства, зокрема, може виражатися в зайнятті вказаною господарською діяльністю без ліцензії або з порушенням ліцензійних умов.

Виробництво дисків – діяльність, пов'язана із застосуванням технологічного процесу з переробки сировини в оптичні носії інформації у формі диску для лазерних систем зчитування, під час якого одночасно з виготовленням диску здійснюється запис на нього інформації, яка є об'єктом авторського права та/або суміжних прав, або без запису.

Експорт – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, враховуючи реекспорт товарів.

Імпорт – купівля українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів із ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України.

Злочин визнається *закінченим*, якщо зазначену у ст. 203¹ незаконну господарську діяльність вчинено у великих розмірах, тобто якщо вартість предмета злочину у три тисячі разів і більше перевищила неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 203¹ – обмеження волі на строк до п'яти років.

Фіктивне підприємництво (ст. 205). *Безпосередній об'єкт* злочину – суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності.

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.

² Там само. – 2002. – № 17. – Ст. 121.

³ Там само. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

Об'єктивна сторона злочину виражається в створенні або придбанні суб'єкта підприємницької діяльності (юридичних осіб) для прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Створення суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) передбачає вчинення певної сукупності дій: прийняття рішення, розроблення установчих документів тощо (див. ст. 87 Цивільного кодексу України та статті 56–58 Господарського кодексу України), а також підготовку та здійснення державної реєстрації нового суб'єкта підприємництва. Дії винного виглядають зовні цілком законно: подаються документи на державну реєстрацію, із дотриманням необхідної процедури приймається рішення про реєстрацію (ліцензування). Проте ще до реєстрації винний знає, що це підприємство не здійснюватиме статутну діяльність взагалі, або ж тільки імітуватиме її, створюватиме видимість діяльності.

Під *придбанням суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи)* слід розуміти отримання будь-яким способом права власності на вже створеного суб'єкта підприємницької діяльності (юридичну особу) як у цілому, так і на певну його частину, що дозволяє здійснювати контроль над ним.

Злочин вважається *закінченим* із моменту державної реєстрації суб'єкта підприємництва (юридичної особи) або набуття права власності на нього.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел, поєднаний зі спеціальною метою — прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Під *незаконною діяльністю* слід розуміти такі види діяльності, які особа не має права здійснювати взагалі, або ж, маючи право на це за певних умов чи з дотриманням певного порядку, здійснює з їх порушенням.

Діяльність, щодо якої є заборона, — це діяльність певного виду, що спеціально заборонена законодавцем з урахуванням особливостей цього виду діяльності (див. ст. 203).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 205 встановлено відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам. Така шкода визначається

по-різному: якщо вона заподіяна фізичним особам – це двісті й більше, а якщо державі чи юридичним особам – тисяча й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 205 – штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 205 – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Протидія законній господарській діяльності (ст. 206). *Безпосередній об'єкт* злочину – свобода законної господарської діяльності. Додатковими об'єктами можуть виступати життя, здоров'я і недоторканність людини, власність.

Об'єктивна сторона злочину виражається в протидії законній господарській діяльності, тобто в протиправній вимозі припинити займатися законною господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднаній із погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання.

Протиправна вимога являє собою викладену в рішучій формі пропозицію про припинення заняття законною господарською діяльністю або про здійснення іншої дії (бездіяльності), зазначеної вище. Ця вимога повинна бути поєднана з хоча б однією із зазначених погроз.

Погроза насильством полягає в погрозі негайно або в майбутньому застосувати насильство до потерпілого або близьких йому осіб. Зокрема, це погроза завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі, вчинення інших насильницьких дій.

Погроза пошкодження чи знищення майна стосується майна, що належить потерпілому або близьким йому особам на праві приватної власності, або майна, за збереження якого вони несуть матеріальну відповідальність.

Під *близькими потерпілому особами* розуміються як його близькі родичі (батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки), так й інші особи, блага та інтереси яких небайдужі потерпілому (інші родичі, наречена тощо).

Злочин вважається *закінченим* із моменту пред'явлення зазначеної вимоги, поєднаної з погрозою.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, поєднаний із метою припинення іншою особою зайняття законною господарською діяльністю або обмеження її, укладання угоди або невиконання угоди, про яку йдеться в ст. 206. Вчинення зазначених у цій статті дій із корисливою метою, яка характеризує вимагання, кваліфікується за ст. 189.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 206 встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; 4) поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я; 5) поєднані з пошкодженням чи знищенням майна.

Насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, визнаються: легкі тілесні ушкодження, що не спричинили короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, удари, побої, інші насильницькі дії, за умови, що такі дії не були небезпечними для життя і здоров'я у момент їх вчинення.

У частині 3 ст. 206 передбачено відповідальність за протидію законній господарській діяльності, вчинену: 1) організованою групою; 2) службовою особою з використанням службового становища; 3) поєднану з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я; 4) яка заподіяла велику шкоду; 5) яка спричинила інші тяжкі наслідки.

Насильство, що є небезпечним для життя або здоров'я, – це легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження, а також інше насильство, що було небезпечним для життя або здоров'я в момент його вчинення (застосування зброї, електричного струму тощо).

Матеріальна шкода вважається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 206).

Інші тяжкі наслідки – це смерть потерпілого або близької йому людини, самогубство, припинення роботи підприємства, масове звільнення з роботи його працівників тощо. Умисне вбивство, вчинене при протидії законній господарській діяльності, додатково кваліфікується за ст. 115.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 206 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 206 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 3 ст. 206 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209). Статтю включено в Кримінальний кодекс на виконання міжнародних зобов'язань України, передбачених, зокрема, Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, прийнятою 8 листопада 1990 р. державами—членами Ради Європи.

Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері заняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Предмет злочину — грошові кошти та інше майно, одержані злочинним шляхом, права на такі грошові кошти чи майно.

Грошові кошти — це готівка і безготівкові гроші в національній або іноземній валюті. До іншого майна належать цінні папери, рухоме і нерухоме майно (будівлі, автотранспорт, сировина, матеріали, товари, земельні ділянки тощо).

Грошові кошти та інше майно є предметом легалізації за умови, що вони раніше були одержані (здобуті) шляхом вчинення первинного злочину. Згідно з приміткою до ст. 209 КК таким злочином може бути, по-перше, обумовлене КК України діяння (крім статей 207 та 212), за яке обумовлене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох і більше років; по-друге, суспільно небезпечне діяння, яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави, за умови, що за таке саме діяння передбачена відповідальність за КК України. Обмежень щодо первинних злочинів, вчинених в іншій державі, за розміром покарання чи за видами злочинів закон не передбачає.

Об'єктивна сторона злочину полягає в легалізації (відмиванні) грошових коштів чи майна, одержаних злочинним шляхом, або прав на такі грошові кошти чи майно. Вона може виражатися в таких діях: 1) набуття, володіння чи використання грошових коштів або іншого майна, що були одержані внаслідок вчинення зазначеного в примітці до ст. 209 злочину, а також вчинення фінансової операції чи укладення угоди з такими предметами; 2) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маску-

вання незаконного походження зазначених вище грошових коштів чи майна або володіння ними, а також прав на такі грошові кошти чи майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення.

Набуття грошових коштів чи іншого майна, одержаних злочинним шляхом, — це здійснення оплатних чи безоплатних дій (купівля, одержання в дарунок, в обмін, у рахунок боргу, у порядку відшкодування збитків тощо), що забезпечують можливість розпоряджатися такими грошима чи майном як своїм власним, тобто володіти ним, відчужувати або особисто використовувати його.

Володіння — це фактичне володіння предметом цього злочину, який може перебувати в будь-якому визначеному винним місці.

Використання грошових коштів чи майна, одержаних злочинним шляхом, може здійснюватися будь-яким способом і в різних видах діяльності, наприклад, внесення коштів у статутний фонд підприємства. Як окремі види такого використання у ст. 209 визначено вчинення фінансової операції та укладення угоди.

До фінансових належать *операції* з переміщення капіталу: зарахування грошових коштів на рахунок, розосередження їх у різних банках, переведення в іншу валюту, придбання на злочинно здобуті гроші цінних паперів, переказ грошових коштів за кордон на рахунки в банках із наступним їх поверненням звідти тощо.

Угоди, за допомогою яких відбувається легалізація, — це будь-які угоди, наприклад, купівля-продаж, застава, оренда, обмін, дарування. В багатьох випадках вчинюються кілька угод і операцій, внаслідок яких губляться сліди походження отриманих коштів, наприклад, купівля нерухомості, потім її продаж, переказ грошей на рахунки в закордонних банках тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої дії, передбаченої в ст. 209.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який характеризується усвідомленням винним злочинного походження предмета легалізації. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета легалізації — надання правомірного вигляду володінню, користуванню і розпорядженню предметами, зазначеними в ст. 209, або приховання чи маскування їх злочин-

ного походження, володіння ними, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення. Такий висновок впливає зі статті 209 та визначення легалізації, передбаченого у ст. 1 Закону України «Про попередження і протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р.¹

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частинах 2 і 3 ст. 209 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені: повторно (ч. 2); за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); у великому розмірі (ч. 2); організованою групою (ч. 3); в особливо великому розмірі (ч. 3).

При вчиненні дій у великому розмірі сума коштів або іншого майна, що є предметом злочину, більше шести тисяч, а при особливо великому розмірі — більше вісімнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 209).

Заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, при відсутності ознак легалізації (відмивання) таких доходів кваліфікується за ст. 198.

Легалізація коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, кваліфікується за ст. 396, яка передбачає спеціальну норму.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 209 — позбавлення волі на строк від трьох до шести років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років із конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна; за ч. 2 ст. 209 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 209 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 1. — Ст. 2.

Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209¹). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 209.

Предметом цього злочину є: 1) інформація про фінансові операції, що підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, що подається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу; 2) завідомо недостовірна інформація про такі операції.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) повторне неподання інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу; 2) повторне подання цього органу завідомо недостовірної інформації про такі операції.

Неподання інформації про відповідні фінансові операції виражається в бездіяльності. Обов'язок подання такої інформації передбачено статтею 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р. і стосується фінансових операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, а також інших операцій, щодо яких встановлено під час проведення внутрішнього фінансового моніторингу, що вони можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Фінансова операція підлягає *обов'язковому фінансовому моніторингу*, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує вісімдесят тисяч гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну вісімдесяти тисячам гривень, і має одну або більше ознак, визначених статтею 11 вищевказаного Закону.

Внутрішнім фінансовим моніторингом є моніторинг, здійснюваний суб'єктами первинного фінансового моніторингу (банками, страховими і фінансовими установами, ігровими закладами й іншими юридичними особами, які здійснюють фінансові операції) щодо фінансових операцій, які мають одну або більше ознак, визначених статтею 12 того ж Закону.

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом.

Порядок подання зазначеної інформації встановлюється відповідно Національним банком України – для банків, і Кабінетом Міністрів України – для інших суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Злочин вважається *закінченим* із моменту повторного неподання відповідної інформації або з моменту повторного подання завідомо недостовірної інформації.

Суб'єктивна сторона злочину – прямиї умисел, який при поданні вищевказаної інформації характеризується усвідомленням винним її недостовірності.

Суб'єкт злочину – особа, на яку законом покладено обов'язок подання вищезазначеної інформації, а також особа, відповідальна за достовірність такої інформації.

У частині 2 ст. 209¹ передбачено самостійний склад злочину.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконному розголошенні у будь-якому вигляді інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Під *розголошенням* інформації слід розуміти протиправний її розголос будь-яким способом: повідомлення в бесіді, показ документів тощо. Злочин вважається *закінченим* із моменту, коли ці відомості були повідомлені хоча б одній сторонній особі.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел.

Суб'єкт злочину – особа, якій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. Це, зокрема, керівники і працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, спеціально уповноваженого органу з питань фінансового моніторингу й інших органів виконавчої влади, правоохоронних органів та ін.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 209¹ – штраф від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 209¹ – штраф від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213). *Об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері господарської діяльності з металобрухтом. Ці відносини регулюються Законом України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 р.¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину – брухт кольорових і чорних металів (металобрухт). Тобто непридатні для прямого використання виробу або частина виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність внаслідок фізичного або морального зносу та містять у собі чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають непоправний брак, залишки чорних і кольорових металів та їх сплавів.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) здійснення операцій із металобрухтом без державної реєстрації; 2) здійснення операцій із металобрухтом без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством; 3) надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту; 4) організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту.

Операції з металобрухтом – це заготівля, переробка, металургійна переробка брухту чорних і кольорових металів. Визначення цих операцій містяться у вищеназваному законі.

Здійснення операцій *без державної реєстрації* означає зайняття особою будь-яким із цих видів господарської діяльності без реєстрації як суб'єкта господарювання.

Здійснення операцій із металобрухтом *без спеціального дозволу (ліцензії)* слід розуміти як здійснення будь-якої з названих операцій без законного отримання ліцензії і за умови, що отримання ліцензії на здійснення таких операцій є обов'язковим згідно із законодавством.

Ліцензії на здійснення операцій із металобрухтом видаються лише спеціалізованим підприємствам (на заготівлю та переробку) та спеціалізованим металургійним переробним підприємствам (на заготівлю, переробку та металургійну переробку). Порядок отримання ліцензії передбачено Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 чер-

¹ Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.

вня 2000 р.¹ та наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства промислової політики від 25 лютого 2003 р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів»².

Не підлягає ліцензуванню діяльність фізичних осіб, пов'язана із збиранням і реалізацією побутового металобрухту, перелік видів якого затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1696³.

Під *незаконними пунктами прийому, схову та збуту металобрухту* слід розуміти пункти, на здійснення операцій в яких особа не має права, оскільки вона не отримала ліцензії або пункт не вказано у ліцензії.

Надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту означає надання іншій особі будь-яких приміщень та споруд повністю або частково для використання як бази для незаконного прийому, схову чи збуту металобрухту.

Організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту – це сукупність дій з їх створення (підшукування приміщень, транспортних та фінансових засобів, співучасників; розробка плану функціонування пункту, конспіративних заходів; об'єднання або узгодження дій співучасників тощо).

Злочин вважається *закінченим* із моменту здійснення будь-якої з дій, передбачених ст. 213. Організація незаконних пунктів є закінченою з моменту, коли такий пункт було створено.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 213 встановлено відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за цей злочин.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 213 – штраф від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи від ста до двохсот годин; за ч. 2 ст. 213 – штраф

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

² Офіційний вісник України. – 2003. – № 13. – Ст. 593.

³ Там само. – 1999. – № 37. – Ст. 1868.

від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері господарської діяльності, пов'язаної із видобутком та обігом дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння. Ці відносини регулюються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р.¹, а також іншими нормативно-правовими актами.

Предметом злочину можуть бути дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, ювелірні чи побутові вироби з них або лом таких виробів.

Дорогоцінні метали — це золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо).

Дорогоцінне каміння — це природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах): алмаз, рубін, сапфір, смарагд, олександрит тощо (повний перелік дано у ст. 1 Закону).

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують дві форми ухилення особи від виконання певного обов'язку: 1) ухилення від передбачених законом обов'язкової здачі на афінаж або обов'язкового продажу видобутих із надр, отриманих із вторинної сировини, піднятих чи знайдених дорогоцінних металів чи дорогоцінного каміння, якщо це діяння вчинено у великому розмірі; 2) ухилення від обов'язкової здачі на афінаж або для обов'язкового продажу скуплених дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, ювелірних чи побутових виробів із них або лому таких виробів.

Під *ухиленням* слід розуміти невчинення особою у встановлений строк вказаних дій, яке виражає її небажання виконувати свій обов'язок.

Афінаж дорогоцінних металів — це металургійний процес одержання дорогоцінних металів високої чистоти шляхом

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 9. — Ст. 34.

відділення від них забруднюючих домішок. Тому предметом ухилення від обов'язкової здачі на афінаж є тільки дорогоцінні метали.

Дорогоцінні метали чи дорогоцінне каміння, *видобуті із надр або отримані із вторинної сировини* — результат їх вилучення певним способом. Останнє не характерне для піднятих чи знайдених предметів, наприклад самородків.

Згідно з приміткою до ст. 214 порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння визнається здійсненим у *великому розмірі*, якщо вартість вказаних у цій статті предметів, не зданих або не проданих, перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Диспозиція цієї статті є бланкетною, тобто вимагає звернутися до інших нормативних актів для встановлення обов'язку особи здійснити зазначені у ст. 214 дії. Зокрема, ст. 12 зазначеного вище Закону передбачає, що збирання, облік і здавання відходів та брухту дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, які утворюються в процесі виробництва, провадяться суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності у порядку, визначеному законодавством України. Продукти первинної обробки відходів та брухту дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння здаються на переробні підприємства для афінажу дорогоцінних металів і рекуперації дорогоцінного каміння у порядку, визначеному законодавством України.

Злочин вважається *закінченим* із моменту ухилення особи від здійснення будь-якої із вказаних у ст. 214 дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і на яку законом покладено обов'язок зі здійснення дій, передбачених у ст. 214. Зокрема, суб'єктом визнаються громадянин-підприємець і службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Покарання за злочин: за ст. 214 — штраф від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років.

Примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228). Відповідно до ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополюючим становищем на рин-

ку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види та межі монополії визначаються законом.

Безпосередній об'єкт цього злочину – конкурентні відносини між суб'єктами господарювання. Додатковими об'єктами є особа та власність.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) дії – примушування до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонено законом про захист економічної конкуренції, 2) способи дій – насильство чи заподіяння матеріальної шкоди або погроза застосування насильства чи заподіяння такої шкоди.

Заборони щодо здійснення антиконкурентних узгоджених дій, перелік таких дій, а також визначення низки понять, які мають значення для кваліфікації цього злочину, передбачено у Господарському кодексі України, а також у Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р.¹

Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Визначення суб'єкта господарювання міститься у ст. 55 Господарського кодексу України.

Антиконкурентні узгоджені дії – це узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються: 1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; 2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними; 3) розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх, реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками; 4) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід із ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців тощо.

Примушування – це протиправна вимога, що висувається суб'єктам господарювання і спрямована на те, щоб у зазначений у ст. 228 спосіб примусити їх (усупереч їх небажанню) вчи-

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

нювати узгоджені антиконкурентні дії. Така вимога може висуватися: 1) в різний час або одночасно двом чи більше суб'єктам господарювання, 2) тільки одному суб'єктові господарювання, наприклад, якщо другий суб'єкт господарювання вже згоден вчинювати антиконкурентні узгоджені дії.

Під *насильством* слід розуміти фізичне насильство у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв тощо. Якщо воно саме по собі більш суворо карається за Кримінальним кодексом, необхідна додаткова кваліфікація як злочину проти особи.

Завдання *матеріальної шкоди* може полягати у викраденні, знищенні чи пошкодженні майна, збитках у вигляді додаткових витрат чи неодержаного прибутку (втраченої вигоди) тощо.

Погроза насильством і заподіянням матеріальної шкоди має бути реальною, тобто своїми діями винний зумовлює в інших осіб обґрунтоване побоювання реалізації погрози негайно чи у майбутньому.

Злочин вважається *закінченим* із моменту пред'явлення суб'єкту господарювання вищевказаної вимоги, поєднаної з хоча б однією із зазначених погроз.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і метою недопущення, усунення чи обмеження конкуренції між суб'єктами господарювання.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 228 встановлено відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені організованою групою або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 228 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 2 ст. 228 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є конкурентні відносини між суб'єктами господарювання, що базуються на принципі добросовісної конкуренції. Додатковий об'єкт – право інтелектуальної власності.

Предметом злочину є: 1) знак для товарів і послуг; 2) фірмове найменування; 3) кваліфіковане зазначення походження товару.

Знак для товарів і послуг (торговельна марка) – це позначення, за яким товари та послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Знаком можуть бути слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та інші позначення, придатні для вирізнення товарів та послуг, або будь-які комбінації таких позначень.

Фірмове (комерційне) найменування – це найменування суб'єкта господарювання (юридичної особи або громадянина-підприємця), яке дає можливість вирізнити його з-поміж інших. Воно може бути повним і скороченим.

Кваліфіковане зазначення походження товару – це термін, що охоплює (об'єднує) назву місця походження товару і географічне зазначення походження товару. Тобто йдеться про назву країни, регіону як частини країни, населеного пункту, місцевості або іншого географічного об'єкта із офіційно визначеними межами, яка вживається для позначення товару, що походить із цього географічного місця та має особливі властивості, певні якості чи інші характеристики, які виключно або головним чином зумовлені характерними для цього географічного місця природними умовами та/або людським фактором.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) альтернативні діяння – незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару або інше умисне порушення права на ці об'єкти; 2) наслідки – матеріальна шкода у великому розмірі; 3) причинний зв'язок між діяннями та наслідками.

Диспозиція ст. 229 є бланкетною і вимагає звернення до інших нормативних актів для визначення незаконності вказаних дій. Основними актами є: Цивільний та Господарський кодекси України, закони України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р.¹ та «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16 червня 1999 р.²

Використанням знака для товарів і послуг визнається: 1) нанесення його на будь-який товар, для якого знак зареєстровано, упаковку, вивіску, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет, зберігання такого товару із за-

¹ Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36.

² Там само. – 1999. – № 32. – Ст. 267.

значеним нанесенням знака з метою пропонування для продажу, пропонування його для продажу, продаж, імпорт та експорт; 2) застосування його під час пропонування та надання будь-якої послуги, для якої знак зареєстровано; 3) застосування його в діловій документації чи в рекламі та в мережі Інтернет, у тому числі в доменних іменах, які використовуються для адресації комп'ютерів і ресурсів.

Незаконним є таке використання чужого знака для товарів і послуг, яке здійснюється без дозволу його власника, який є володільцем відповідного свідоцтва про реєстрацію знака в Україні або володільцем міжнародної реєстрації, або особою, знак якої визнано в установленому законом порядку добре відомим.

Під *незаконним використанням фірмового (комерційного) найменування* слід розуміти будь-яке використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого фірмового (комерційного) найменування, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання, який має пріоритет на його використання.

Використанням зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару визнається: нанесення його на товар або на етикетку, упаковку товару, застосування у рекламі, запис на бланках, рахунках та інших документах, що супроводжують товар.

Іншим умисним порушенням права на вказані у ст. 229 об'єкти інтелектуальної власності є, наприклад, надання дозволу (видача ліцензії) на використання знака для товарів і послуг чи передача права власності на такий знак іншій особі без згоди решти власників свідоцтва на цей знак.

Згідно з приміткою до ст. 229 матеріальною шкодою у *великому розмірі* визнається шкода у розмірі від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Злочин вважається *закінченим* із моменту настання наслідків – матеріальної шкоди у великому розмірі.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 229 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також за заподіяння особливо великої матеріальної шкоди, яка у тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

За частиною 3 ст. 228 кваліфікуються дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи, тобто з використанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських повноважень.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 229 — штраф від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення; за ч. 2 ст. 229 — штраф від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення; за ч. 3 ст. 229 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (ст. 231). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері охорони комерційної таємниці. Додатковий об'єкт — право інтелектуальної власності.

Предмет злочину — комерційна таємниця, а саме відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, але розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання (див. ч. 1 ст. 36 Господарського кодексу України та ст. 505 Цивільного кодексу України). Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Комерційною таємницею не можуть бути ті відомості, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Водночас, існує Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, передбачений Постановою Кабінету

Міністрів України від 9 серпня 1993 року № 611¹. До таких відомостей, зокрема, належать установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою і господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів та ін. Законом визначається коло органів, які мають доступ до комерційної таємниці.

З об'єктивної сторони злочин може полягати: 1) у вчиненні дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю; 2) в незаконному використанні таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності.

Стаття 231 КК встановлює відповідальність за будь-які дії, спрямовані на отримання відомостей, що містять комерційну таємницю, будь-яким протиправним способом (так зване комерційне шпигунство). Наприклад, викрадення, підкуп, різноманітні погрози та шантаж, перехоплення інформації в засобах зв'язку, незаконне ознайомлення з документами або їх копіювання, використання спеціальних технічних засобів тощо. Неправомірним збиранням відомостей, що становлять комерційну таємницю, вважається добування протиправним способом зазначених відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єктові господарювання (див. ч. 2 ст. 36 Господарського кодексу України). Злочин визнається *закінченим* незалежно від того, чи отримав винний відомості, що містять комерційну таємницю.

Незаконним використанням комерційної таємниці є впровадження таких протиправно здобутих відомостей у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи.

Істотна шкода суб'єкту господарської діяльності визначається з урахуванням конкретних обставин, за яких вчинено злочин. Така шкода, наприклад, може виражатися в збитках, заподіяних суб'єктові господарської діяльності в зв'язку зі спадом виробництва, необхідністю його переорієнтування, зменшенням клієнтури тощо. Злочин є *закінченим* із моменту завдання істотної шкоди.

¹ Зібрання постанов Уряду України. — 1993. — № 12. — Ст. 269.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, поєднаний при комерційному шпигунстві зі спеціальною метою — розголошення або іншого використання цих відомостей. Розголошенням комерційної таємниці визнається ознайомлення з цими відомостями іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (див. ч. 3 ст. 36 Господарського кодексу України). Щодо наслідків у вигляді істотної шкоди у винного може бути умисел і необережність.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 231 — штраф від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Розголошення комерційної таємниці (ст. 232). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 231.

Предмет злочину — комерційна таємниця (це поняття пояснено щодо ст. 231).

Об'єктивна сторона злочину виражається в розголошенні комерційної таємниці без згоди її власника, якщо це завдало істотної шкоди суб'єктові господарської власності.

Під *розголошенням відомостей* слід розуміти передачу їх без згоди власника, хоча б одній особі, що не володіла такою таємницею. Розголошення може бути здійснено у будь-який спосіб — усно, письмово, із використанням засобів зв'язку та масової інформації, комп'ютерних мереж тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту заподіяння істотної шкоди суб'єктові господарської діяльності, яка визначається аналогічно ст. 231.

Суб'єктивна сторона злочину: щодо діяння — прямий умисел, поєднаний із корисливими чи іншими особистими мотивами; щодо наслідків у вигляді істотної шкоди — може бути умисел або необережність. Корисливий мотив пов'язаний із прагненням особи одержати від цього матеріальну вигоду. Інші особисті мотиви — це, наприклад, помста, заздрість, образа, бажання догодити іншій людині тощо.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і якій у зв'язку з професійною або службовою діяльністю стали відомі

відомості, що становлять комерційну таємницю. Це, наприклад, працівники суб'єкта господарської діяльності або службові особи правоохоронних чи інших органів.

Покарання за злочин: за ст. 232 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк.

§ 4. Злочини у сфері банкрутства

Фіктивне банкрутство (ст. 218). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння у вигляді завідомо неправдивої офіційної заяви про фінансову неспроможність виконання вимог із боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом; 2) наслідок — велика матеріальна шкода кредиторам або державі; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Офіційною заявою є подання боржником у письмовій формі заяви про порушення справи про банкрутство до господарського суду. Така заява робиться відповідно до законодавства про банкрутство, зокрема, Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р.¹ У заяві стверджується неправдивий факт про нібито наявну фінансову неспроможність виконати зобов'язання перед кредиторами чи державою. Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Фінансова неспроможність — це такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який згідно із законодавством про банкрутство визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство. Взагалі такий стан характеризується як неспроможність, тобто нездатність суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку вико-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 42—43. — Ст. 378.

нати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності (див. ч. 1 ст. 209 Господарського кодексу України). За загальним правилом, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом (див. ч. 3 ст. 6 Закону).

Матеріальна шкода — це завдані кредиторам або державі збитки, під якими розуміють втрату або пошкодження майна, додаткові витрати (вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), недержані доходи, які були б одержані у разі належного виконання зобов'язання. Згідно з приміткою до цієї статті матеріальна шкода вважається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Злочин вважається *закінченим* із моменту завдання великої матеріальної шкоди кредиторам або державі.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел, за якого особа усвідомлює неправдивість інформації про фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, яка передається нею.

Суб'єкт злочину — громадянин—засновник або власник суб'єкта господарської діяльності, службова особа суб'єкта господарської діяльності або громадянин—суб'єкт підприємницької діяльності.

Покарання за злочин: за ст. 218 — штраф від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Доведення до банкрутства (ст. 219). *Безпосередній об'єкт* цього злочину такий самий, як у ст. 218.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: а) дії, що погіршують фінансову спроможність суб'єкта господарської діяльності; б) перший наслідок — стійка фінансова неспроможність цього суб'єкта господарської діяльності; в) другий (похідний від першого) наслідок — велика матеріальна шкода державі чи кредитору; г) причинний зв'язок між діями та наслідками.

У статті 219 йдеться про будь-які цілеспрямовані дії, які насправді погіршують фінансове становище суб'єкта господарської діяльності, вчинені власником або службовою особою цього ж суб'єкта (наприклад, укладання завідомо не вигідних угод або завідомо нездійснених угод із великими штрафними санкціями, взяття на себе чужих боргів тощо). Такі дії можуть поєднуватися з наступною бездіяльністю (наприклад, службова особа приймає управлінське рішення не висувати вимоги до боржника щодо повернення ним боргів).

Стійка фінансова неспроможність означає, що суб'єкт господарської діяльності насправді не може виконати грошові зобов'язання в певному розмірі протягом визначеного законом періоду часу, що потребує застосування передбаченої законом процедури відновлення його платоспроможності. Йдеться аналогічно ст. 218 про такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р. Крім того, слід брати до уваги особливості законодавства про відновлення платоспроможності банків або визнання їх банкрутами, передбачені Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.¹ Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Матеріальна шкода державі або кредитору вважається великою у межах, встановлених ст. 218.

Велика матеріальна шкода кредиторам або державі є похідним наслідком стійкої фінансової неспроможності, спричиненої умисними діями винної особи. Тому якщо в конкретному випадку такої опосередкованості немає – учинене, за наявності підстав, потребує іншої кваліфікації, наприклад, за ст. 364 як зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Злочин вважається *закінченим* із моменту завдання великої матеріальної шкоди державі чи кредитору.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел, поєднаний із корисливими мотивами (прагненням до отримання будь-яких мате-

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

ріальних вигод) або іншою особистою заінтересованістю (помста, заздрість, особисті неприязні стосунки з кредитором тощо) чи задоволенням інтересів третіх осіб (наприклад, інтересів осіб, які бажають купити збанкрутіле підприємство за безцінь).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку та є власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності.

Покарання за злочин: за ст. 219 — штраф від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220).

Безпосередній об'єкт цього злочину такий самий, як у статтях 218 та 219.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння у вигляді приховування стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності; 2) спосіб дії — подання недостовірних відомостей; 3) наслідок — велика матеріальна шкода кредиторів; 4) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Стаття 220 передбачає відповідальність за приховування стійкої фінансової неспроможності тільки шляхом дій. Тобто особа шляхом подання недостовірних відомостей вводить дійсного або потенційного кредитора в оману щодо свого фінансового становища. Це можуть бути дії, якими породжується помилкове уявлення кредитора щодо фінансової спроможності суб'єкта господарської діяльності (супротивної сторони), або ж таке уявлення закріплюється чи продовжується в часі.

Стітку фінансову неспроможність у цьому злочині слід розуміти так само, як і при доведенні до банкрутства (ст. 219). Причому фінансова неспроможність існує насправді, на відміну від фіктивного банкрутства (ст. 218), в якому суб'єкт господарювання фактично фінансово спроможний. Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Матеріальна шкода кредиторів вважається великою у межах, встановлених ст. 218.

Велика матеріальна шкода має бути в причинному зв'язку з приховуванням стійкої фінансової неспроможності, тому для

кваліфікації не має значення причина такої неспроможності. Завдання великої матеріальної шкоди кредиторів та державі, яка є в причинному зв'язку із самою стійкою фінансовою неспроможністю, потребує іншої кваліфікації – залежно від причини неспроможності. Якщо причиною були цілеспрямовані дії, характерні для доведення до банкрутства, необхідна додаткова кваліфікація за ст. 219. В інших випадках може й не бути злочину як такого, наприклад, якщо причиною стійкої фінансової неспроможності були несприятлива економічна ситуація, надзвичайні природні умови, випадковий збіг обставин тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту завдання великої матеріальної шкоди кредиторів.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел, який характеризується усвідомленням особою недостовірності інформації, яку вона подає.

Суб'єкт злочину – громадянин–засновник або власник суб'єкта господарської діяльності, службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Покарання за злочин: за ст. 220 – штраф від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань та обов'язків у судових процедурах банкрутства.

Предмет злочину – майно, майнові обов'язки, відомості про майно, документи, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності.

Майно – це сукупність речей та інших цінностей, які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Особливим видом майна є цінні папери.

Під *майновими обов'язками* слід розуміти зобов'язання особи, яка є боржником у процедурах банкрутства, перед іншими

особами та державою, а також зобов'язання останніх перед боржником.

Відомості про майно – це відомості про наявне у боржника майно, у тому числі й кошти, які є на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах.

Документами, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, є передбачені законодавством матеріальні носії відомостей про таку діяльність. Наприклад, це первинні документи, що відображають господарські операції, документи бухгалтерського обліку та звітності, виражені в паперовій формі чи на машинних носіях.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: діяння, вчинене у разі банкрутства; наслідок – велика матеріальна шкода; причинний зв'язок між діянням та наслідком.

У цій статті передбачено такі альтернативні діяння: 1) приховування майна; 2) відчуження майна; 3) знищення майна; 4) передача майна в інше володіння; 5) приховування майнових обов'язків; 6) приховування відомостей про майно; 7) фальсифікація документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 8) приховування таких документів; 9) знищення таких документів.

Учинення діяння *у разі банкрутства* означає вчинення його після порушення господарським судом справи про банкрутство. Тобто йдеться про порушення особою своїх обов'язків у судових процедурах банкрутства, передбачених законодавством, зокрема, Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р. Банкрутство – це нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури (див. ч. 2 ст. 209 Господарського кодексу України). Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим, щоб суд визнав суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Є відмінності у розумінні банкрутства в статтях 219 і 221. У складі доведення до банкрутства (ст. 219) йдеться про стійку фінансову неспроможність як підставу порушення справи про банкрутство, однак для кваліфікації не має значення, чи було порушено справу судом. У злочині, передбаченому ст. 221, навпаки – порушення справи є обов'язковим, однак підстави для цього можуть бути різними.

Приховування майна, майнових обов'язків, відомостей про майно, документів, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, – це незаконні дії, спрямовані на те, щоб унеможливити врахування та/або використання таких предметів чи відомостей у процедурах банкрутства. Наприклад, переміщення майна чи документів в інше місце, розміщення їх у спеціально створених схованках, знищення чи перекручення відповідної комп'ютерної інформації.

Передача майна в інше володіння означає незаконну передачу майна боржника іншій особі з наданням права володіння, або ж володіння та користування ним. *Відчуження майна* – незаконна передача майна боржника іншій особі разом із правом власності. Незаконність цих дій пов'язана з порушенням заборон, встановлених господарським судом у процедурах банкрутства, наприклад, розпорядження майном без погодження з арбітражним керуючим (розпорядником майна).

Знищення майна та документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, – це доведення їх до повної непридатності щодо цільового призначення.

Фальсифікація документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, означає повне виготовлення сфальсифікованого документа або підроблення справжнього документа.

Велика матеріальна шкода – це п'ятсот чи більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 218). Шкода може бути заподіяна не тільки державі або кредиторів боржника, а й самому боржникові, а також власнику його майна.

Злочин вважається *закінченим* із моменту завдання великої матеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел.

Суб'єкт злочину – громадянин – засновник або власник суб'єкта господарської діяльності, службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Покарання за злочин: за ст. 221 – штраф від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до трьох місяців із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 5. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів

Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері надання фінансових ресурсів і податкових пільг. Додатковими об'єктами можуть виступати власність або відносини з формування дохідної частини державного та місцевого бюджетів.

Предмет злочину – *неправдива інформація*, що надається вказаним у цій статті адресатам і в конкретному випадку має юридичне значення як підстава для прийняття рішення щодо надання фінансових ресурсів чи податкових пільг. Ця інформація може неправдиво відображати фінансово-економічний стан або певні сторони діяльності суб'єкта господарювання, мету отримання коштів чи засоби забезпечення їх повернення тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає у наданні завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі, якщо немає ознак злочину проти власності.

Надання неправдивої інформації спрямоване на введення вказаних адресатів в оману для незаконного одержання в такий спосіб субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Під *іншими кредиторами* слід розуміти тих суб'єктів відносин у сфері господарської діяльності, які згідно із законодавством мають право надавати кредити суб'єктам господарювання.

Субсидія – це допомога у грошовій або натуральній формі, що надається за умови цільового призначення для стимулювання певної діяльності. *Субвенція* – це фінансова допомога, яка надається для цільової реалізації конкретних програм, проектів і підлягає поверненню у разі нецільового використання. *Дотація* – це надання суб'єктам господарської діяльності бюджетних коштів за умови їх безповоротності, для покриття виробничих витрат, збільшення обсягів виробництва, реалізації та підвищення якості продукції тощо. *Кредит* – це грошова чи товарна

позика, що надається кредитором позичальникові за умови повернення у певний строк і, як правило, зі сплатою відсотків.

Надання суб'єктам господарювання субсидій, субвенцій, дотацій та кредитів за рахунок бюджетних коштів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік та окремих спеціальних нормативних актів.

Пільги щодо податків – це повне або часткове звільнення від сплати всіх або окремих податків (загальнодержавних чи місцевих), які передбачено законодавством про оподаткування, зокрема, Законом України «Про систему оподаткування» у редакції від 18 лютого 1997 р.

Злочин вважається *закінченим* із моменту надання завідомо неправдивої інформації.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямиий умисел, який характеризується усвідомленням особою неправдивості інформації ще до фактичної передачі її адресату та поєднаний із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Зміст і спрямованість умислу особи, мотив, мета та момент їх виникнення мають вирішальне значення для відмежування цього злочину від злочинів проти власності. Якщо у момент надання неправдивої інформації особа мала за мету безвідплатно звернути чуже майно на свою або інших осіб користь (наприклад одержати кредит і не повертати його), вчинене кваліфікується як незакінчене або закінчене шахрайство (ст. 190). Мотивом цих дій є прагнення особи незаконно збагатити себе чи інших осіб за рахунок чужого майна. Якщо такий умисел було спрямовано на привласнення лише частини одержаних коштів або він виник після фактичного незаконного їх одержання – вчинене кваліфікується як злочин проти власності і за ст. 222.

Суб'єкт злочину – громадянин – підприємець або засновник чи власник суб'єкта господарської діяльності, службова особа суб'єкта господарської діяльності.

У частині 2 ст. 222 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 218). Така шкода може полягати в нецільовому використанні субсидій,

субвенцій чи дотацій, неповерненні кредиту, ненадходженні до бюджетів коштів у вигляді податків тощо.

При відмежуванні цього злочину від ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212) слід враховувати: 1) у ст. 222 йдеться про пільги тільки щодо податків, а у ст. 212 – також про збори та інші обов'язкові платежі; 2) є відмінності між цими злочинами за колом суб'єктів, зокрема, за ст. 212 може нести відповідальність також громадянин, який не є підприємцем, причому це може бути пов'язано з отриманням пільг щодо прибуткового податку з громадян шляхом вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 222.

У випадках, якщо наслідком вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 222, було ненадходження до бюджетів коштів у вигляді податків у сумі, що більше тисячі, але менше п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – виникає конкуренція загальної (частини 1 чи 2 ст. 212) та спеціальної (ст. 222) норм, яку слід вирішувати шляхом застосування спеціальної норми про більш тяжкий злочин – шахрайство з фінансовими ресурсами. Якщо завдана шкода в п'ять тисяч разів і більше перевищує вказаний мінімум – конкурують норми, передбачені ч. 2 ст. 222 та ч. 3 ст. 212. Тут вирішальне значення має не спосіб учинення злочину, а тяжкість його наслідків, тому перевагу має ч. 3 ст. 212. Проте Пленум Верховного Суду України рекомендує судам кваліфікувати вчинене за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 222 та ч. 3 ст. 212 (див. п. 24 вищезазначеної постанови від 25 квітня 2003 р. № 3).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 222 – штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 222 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223). У частинах 1 та 2 ст. 223 передбачено два самостійні склади злочинів. *Безпосереднім об'єктом* цих злочинів є суспільні відносини у сфері випуску (емісії) цінних паперів суб'єктами господарювання та громадянами.

Предмет злочину (за ч. 1) – цінні папери, які можуть випускатися суб'єктами господарської діяльності чи громадянами у

формі їх відкритого розміщення лише за умови реєстрації емісії у встановленому законом порядку.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають із цього документа, іншим особам.

Предметом цього злочину, зокрема, можуть бути акції, облігації підприємств, інвестиційні та іпотечні сертифікати, а також сертифікати фондів операцій із нерухомістю. Зобов'язковість їх реєстрації передбачено законами України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р.¹, «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 р.², «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 р.³, «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 р.⁴

Об'єктивна сторона злочину (за ч. 1) — це випуск (емісія) цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку.

Випуск (емісія) цінних паперів — це дії з первинного розміщення цінних паперів, тобто відчуження цінних паперів первинним власникам шляхом укладання цивільно-правових договорів. Наприклад, здійснення підписки на акції, продаж облігацій або інвестиційних сертифікатів.

Під *відкритим розміщенням* слід розуміти відчуження цінних паперів юридичним чи фізичним особам, коло яких заздалегідь не визначено. Для такого розміщення характерним є використання привселюдної пропозиції, тобто повідомлення про відкритий продаж цінних паперів, зробленого у засобах масової інформації або іншим чином та зверненого до невизначеної кількості осіб.

Випуск (емісія) цінних паперів може здійснюватися безпосередньо емітентом або за його дорученням торговцем цінними

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — Ст. 508.

² Там само. — 2001. — № 21. — Ст. 103.

³ Офіційний вісник України. — 2003. — № 30. — Ст. 1526.

⁴ Там само. — 2003. — № 30. — Ст. 1525.

паперами. Випуск цінних паперів у документарній формі передбачає виготовлення сертифікатів, а в бездокументарній формі здійснюється шляхом відкриття рахунків у системі електронного обігу цінних паперів та облікового запису на них, який є підтвердженням права власності на цінний папір.

Реєстрація емісії здійснюється у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі — ДКЦПФР). У законодавстві передбачено різні види такої реєстрації. У всіх випадках відкритого розміщення цінних паперів обов'язковою є реєстрація не тільки випуску, а й самої інформації про випуск (проспекту емісії). Реєстрація може здійснюватись одночасно або в різний час. Наприклад, одночасно реєструється інформація про випуск та випуск облігацій підприємств. У випадках емісії акцій відкритих акціонерних товариств у різний час у такій послідовності реєструються: а) інформація про випуск акцій; б) звіт про наслідки підписки на акції; в) випуск акцій.

Якщо закон передбачає кілька обов'язкових державних реєстрацій і з кожною з них пов'язано виникнення права особи на вчинення певних дій у процедурі випуску (емісії) цінних паперів, то для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 223, достатньо вчинення відповідних дій за відсутності хоча б однієї з таких реєстрацій.

Порядок випуску (емісії) цінних паперів та державної реєстрації емісії встановлено з Цивільним та Господарськими кодексами України, законами, зазначеними вище, а також «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р.¹, «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р.², «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10 грудня 1997 р.³, Положенням про порядок реєстрації випуску акцій відкритих акціонерних товариств і облігацій підприємств, затвердженим наказом ДКЦПФР від 20 вересня 1996 р. № 210 (у редакції від 9 лютого 2001 р.⁴); Положенням про порядок випуску облігацій підприємств, затвердженим рішенням ДКЦПФР від

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

² Там само. — 1996. — № 51. — Ст. 292.

³ Там само. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

⁴ Офіційний вісник України. — 2001. — № 22. — Ст. 1019.

17 липня 2003 р. № 322¹ та іншими нормативними актами ДКЦПФР.

Моментом закінчення злочину є укладання цивільно-правового договору з хоча б одним інвестором про відчуження йому хоча б однієї одиниці цінних паперів (наприклад, передплата на акції без реєстрації інформації про їх випуск) або передача інвестору хоча б одного екземпляра цінних паперів.

Суб'єктивна сторона злочину (за ч. 1) — прямиї умисел.

Суб'єкт злочину (за ч. 1) — громадянин або службова особа суб'єкта господарської діяльності, які досягли 16-річного віку. Громадянин може вчинити цей злочин, зокрема, якщо він є засновником акціонерного товариства і здійснює передплату на акції без державної реєстрації інформації про випуск цих акцій.

У частині 2 ст. 223 встановлено відповідальність за внесення громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації, а також затвердження таких документів, якщо ці дії заподіяли велику матеріальну шкоду інвесторові.

Предмет злочину — документи, які подаються суб'єктами господарської діяльності, причому для різних актів реєстрації цінних паперів передбачено самостійні переліки документів. Поняттям «цінні папери», на відміну від ч. 1 цієї статті, охоплюються цінні папери, що випускаються як у формі їх відкритого розміщення, так і в інших формах, наприклад розподілу всіх акцій між засновниками закритого акціонерного товариства. Переліки документів, що обов'язково подаються, передбачають вищезазвані нормативні акти, а також інші рішення ДКЦПФР.

Об'єктивну сторону злочину (за ч. 2) характеризують: 1) альтернативні дії — внесення в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації або затвердження таких документів; 2) наслідок — велика матеріальна шкода інвесторові; 3) причинний зв'язок між дією та наслідком.

Недостовірна інформація — це дані про вигадані факти (наприклад, про збори акціонерів, які не проводилися) або спотво-

¹ Офіційний вісник України. — 2003. — № 33. — Ст. 1799.

рення дійсних фактів (наприклад спотворення даних фінансового звіту), або заперечення справжніх фактів.

Внесення в документи завідомо недостовірної інформації може здійснюватися під час їх складання (виготовлення) або полягати в підробленні уже виготовленого документа (наприклад зміна тексту).

Затвердження документа – це виконання особою покладених на неї управлінських повноважень із затвердження певних документів (прийняття рішення, поставлення підпису, відбитка печатки тощо).

Інвестор на ринку цінних паперів – фізична або юридична особа, яка придбаває цінні папери від свого імені та за свій рахунок із метою одержання доходу чи збільшення вартості цінних паперів або набуття відповідних прав, що надаються власникові цінних паперів відповідно до чинного законодавства.

Матеріальна шкода, заподіяна інвесторові, визнається великою, якщо вона у п'ятсот чи більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 218). Така шкода може полягати у втраті інвестованих грошових коштів унаслідок банкрутства емітента цінних паперів чи фактичного знецінення цінних паперів після розкриття недостовірної інформації тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту настання наслідку – великої матеріальної шкоди інвесторові.

Суб'єктивна сторона злочину (за ч. 2) – прямий умисел, який характеризується усвідомленням особою недостовірності інформації.

Суб'єкт злочину (за ч. 2) – громадянин або службова особа суб'єкта господарської діяльності, які досягли 16-річного віку. Це може бути громадянин, який є засновником акціонерного товариства, службова особа суб'єкта господарської діяльності, що здійснює емісію цінних паперів, а також інші особи, які мають право засвідчувати своїми підписами та печатками ті документи, що подаються для реєстрації емісії цінних паперів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 223 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 223 – штраф до п'ятдесяти неоподаткову-

ваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеження волі на строк до трьох років.

Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері обігу недержавних цінних паперів.

Предмет злочину – підроблені недержавні цінні папери.

Недержавними визнаються цінні папери, що випускаються від імені органу місцевого самоврядування, юридичної або фізичної особи (зокрема, облігації місцевих позик, акції, облігації підприємств, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі, сертифікати фондів операцій із нерухомістю, заставні, іпотечні облігації та сертифікати), а також похідні цінні папери, випуск в обіг яких пов'язаний із правом на придбання або продаж протягом визначеного договором строку цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. Цінні папери можуть бути в документарній і бездокументарній формі.

Виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених державних цінних паперів чи білетів державної лотереї кваліфікується за ст. 199.

Об'єктивна сторона злочину — це виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим чином підроблених недержавних цінних паперів.

Під *виготовленням* підроблених цінних паперів слід розуміти створення повністю фальшивих цінних паперів або часткову підробку справжніх цінних паперів (підробка номеру, серії облігації чи інших реквізитів цінних паперів). Способи виготовлення можуть бути різними.

Виготовлення характеризується тим, що виготовлювач підроблює недержавні цінні папери таким чином, щоб вони мали значну схожість за формою та основними реквізитами зі справжніми цінними паперами, що за його задумом у звичайних умовах ускладнить або зовсім виключить виявлення підробки під час їх збуту, зробити можливим перебування таких цінних паперів в обігу. У разі грубого підроблення, що легко виявляється, та обманного способу збуту діяння кваліфікується як шахрайство (ст. 190).

У цій статті йдеться про виготовлення цінних паперів реально існуючих емітентів. У разі виготовлення особою «цінних паперів» неіснуючої юридичної особи з метою продажу і заволодіння в такий спосіб чужими коштами, дії можуть кваліфікуватися як готування до шахрайства (статті 14 та 190).

Збут цінних паперів – це їх відчуження будь-яким способом (наприклад, продаж, обмін, дарування), вчинене їх виготовлювачем або іншою особою.

Використання підроблених цінних паперів іншим чином охоплює всі інші, крім відчуження, способи їх пред'явлення під виглядом справжніх цінних паперів для придбання або реалізації певних прав або звільнення від обов'язків (наприклад, використання їх як заставу або для отримання дивідендів, можливості голосування на зборах акціонерів).

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої із зазначених дій із хоча б одним підробленим екземпляром цінних паперів.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, а виготовлення цінних паперів поєднано з метою їх збуту.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частинах 2 та 3 ст. 224 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину повторно (ч. 2); заподіяння великої матеріальної шкоди (ч. 2); вчинення організованою групою (ч. 3); заподіяння особливо великої матеріальної шкоди (ч. 3).

Повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або ст. 199.

Матеріальна шкода завдається державі, юридичним особам або окремим громадянам. Вона може полягати у втраті коштів чи іншого майна покупцями підроблених цінних паперів або особами, які виконали майнове зобов'язання, посвідчене такими цінними паперами (наприклад, сплатили борг, виплатили дивіденди, передали майно при ліквідації емітента), у збитках від знецінення дійсних цінних паперів тощо. Визначення шкоди як великої (триста й більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та особливо великої (тисяча й більше таких мінімумів) передбачено в примітці до ст. 224.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 224 – обмеження волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років;

за ч. 2 ст. 224 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 224 — позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 6. Злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав

Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма (ст. 217). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини щодо захисту прав і законних інтересів споживачів у сфері господарської діяльності з виробами із дорогоцінних металів. Ці відносини регулюються Законом «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р.¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину — державне пробірне клеймо, тобто знак установленого єдиного зразка, що засвідчує цінність виробів із дорогоцінних металів і вміст вагових одиниць основного дорогоцінного металу в одній тисячі вагових одиниць сплаву. Для кожного виду дорогоцінних металів встановлено проби (державні стандарти), наприклад, для платини — 950-та проба.

Предметом злочину є як незаконно виготовлене державне пробірне клеймо, так і справжнє клеймо. Не є предметом злочину іменник — спеціальний знак, який засвідчує виготовлювача ювелірних та побутових виробів із дорогоцінних металів.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії: незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма.

Під *виготовленням* слід розуміти як повне створення державного пробірного клейма, так і відновлення не придатного для використання клейма. У будь-якому випадку тут йдеться про виготовлення предмета (приладу), яким клеймується виріб, а не самого знака на виробі.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 9. — Ст. 34.

Збут державного пробірного клейма — це його відчуження будь-яким способом (продаж, дарування, обмін тощо). Збутом є відчуження як законно виготовленого, так і незаконно виготовленого державного пробірного клейма. В останньому випадку дії особи, яка сама незаконно виготовила клеймо, слід кваліфікувати як незаконне виготовлення та збут, а в інших випадках — тільки як незаконний збут.

Використання означає незаконне нанесення відбитку державного пробірного клейма на виріб. Таке нанесення можливе: 1) законно виготовленим або незаконно виготовленим клеймом; 2) на ювелірні та побутові вироби із дорогоцінних металів або на інші вироби (враховуючи ті, що виготовлені не із дорогоцінних металів); 3) особами, яким надано право клеймувати вироби, або іншими особами.

Диспозиція ст. 217 є бланкетною і вимагає звернення до інших нормативних актів для визначення незаконності вказаних дій. Основне значення має вищевказаний Закон, а також Інструкція про здійснення державного експертно-пробірного контролю за якістю дорогоцінних металів, вставок дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що містять дорогоцінні метали та вставки дорогоцінного каміння у редакції наказу Міністерства фінансів України від 5 лютого 2004 р. № 143¹. Згідно із Законом опис державного пробірного клейма та його форма затверджуються Міністерством фінансів України та виготовляються за його замовленням. Право клеймувати ювелірні та побутові вироби, виготовлені з дорогоцінних металів, мають тільки органи Державної пробірної служби та за певних умов — виготовлювачі таких виробів.

Незаконним використанням державного пробірного клейма, зокрема, можуть визнаватися: клеймування виробів не власного виробництва чи незаконно виготовлених виробів; клеймування виробів, покритих іншим дорогоцінним металом, не за основним сплавом; нанесення відбитку пробірного клейма, яке не відповідає пробі славу, з якого виготовлено виріб.

Нанесення відбитку державного пробірного клейма на виріб, виготовлений не з дорогоцінного металу, і подальший продаж цього виробу під виглядом виробу з дорогоцінного металу ви-

¹ Офіційний вісник України. — 2004. — № 13. — Ст. 921.

магає додаткової кваліфікації за ст. 190 як шахрайство. Так само кваліфікується завищення проби при нанесенні клейма на виріб із дорогоцінного металу і подальший продаж цього виробу.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої з дій – виготовлення, збуту або використання.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 217 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 217 – штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 217 – штраф від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від трьох до п'яти років.

Обман покупців та замовників (ст. 225). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері реалізації товарів та надання послуг суб'єктами господарської діяльності. Додатковий об'єкт – власність покупців та замовників.

Предметом злочину можуть виступати товари або гроші.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) діяння – обмірювання, обважування, обраховування чи інший обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг; 2) наслідок – матеріальна шкода громадяниніві в сумі, що перевищує три неоподатковувані мінімуми доходів громадян; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Обмірювання, як спосіб учинення цього злочину, характеризується тим, що особа вводить в оману покупця чи замовника щодо виміру, зокрема, довжини, площі чи об'єму, внаслідок чого при обчисленні оплати товарів чи послуг враховуються завищені результати виміру. При *обважуванні* аналогічний обман стосується виміру ваги.

Обмірювання та обважування під час реалізації товарів призводить до того, що покупці одержують їх у меншій, ніж оплачено, кількості вимірних одиниць, тобто менше за довжиною, площею, об'ємом, вагою тощо. Обманний вимір можливий як під час безпосередньої реалізації товарів, так і під час їх попереднього фасування. Обмірювання та обважування під час надання послуг, зокрема, може полягати в обмані щодо виміру нада-

них послуг (наприклад тривалості телефонних переговорів), отриманих від замовника предметів тощо.

Обраховування характеризується тим, що особа вводить в оману покупця чи замовника щодо розрахунку вартості товарів, послуг, використаних матеріалів, або щодо кількості одиниць товарів, які реалізуються, або щодо суми грошей, які приймаються чи видаються під час оплати товарів чи послуг.

Під *іншим обманом* покупців та замовників слід розуміти продаж фальсифікованих товарів (наприклад розбавлених водою молока чи пива) або неповного комплекту товарів, передача одного предмета під виглядом іншого, продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого, стягування плати за послуги, що надаються безкоштовно, перевищення встановлених цін на товари чи послуги, приписування робіт, що не виконувались, тощо.

Загальною ознакою обману в цьому складі злочину є те, що особа умисно поводиться потерпілому неправдиві відомості або приховує певні обставини з метою ввести його в оману або продовжити стан омани щодо тих дій, якими завдається матеріальна шкода. Внаслідок цього потерпілий, перебуваючи в стані омани, більше передає або менше одержує грошей чи іншого майна.

Для кваліфікації обману покупців та замовників не має значення, де вчинюється цей злочин: на підприємствах торгівлі, комунального господарства, громадського харчування, побутового обслуговування населення, на ринках чи в інших місцях.

Покупцями і замовниками в значенні ст. 225 є тільки окремі громадяни. Обман представників підприємств, установ або організацій кваліфікується як шахрайство (ст. 190).

Злочин вважається *закінченим* із моменту, коли матеріальну шкоду у вищезазначеній сумі було фактично завдано покупцеві або замовникові. Як правило, це момент закінчення розрахунків за товари чи послуги.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка після досягнення 16-річного віку реалізує товари або надає послуги від імені зареєстрованого суб'єкта господарювання (юридичної особи чи громадянина-підприємця). Суб'єктом злочину в судовій практиці визнаються не тільки працівники підприємств, а й інші особи, які реалізують товари в підприємствах.

Обман громадян при реалізації товару або наданні послуги не від імені зареєстрованого суб'єкта господарювання (наприклад, під час продажу продукції, вирощеної в особистому підсобному господарстві) кваліфікується як шахрайство (ст. 190).

У частині 2 ст. 225 встановлено відповідальність особи, раніше судимої за обман покупців чи замовників.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 225 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста до двохсот годин, або виправні роботи на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 225 — штраф від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення єдності вимірювань в Україні, захисту громадян і національної економіки від наслідків недостовірних результатів вимірювань. Ці відносини регулюються Законом України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 11 лютого 1998 р.¹ та іншими нормативними актами.

Предмет злочину — фальсифіковані вимірювальні прилади та інструменти.

Прилади та інструменти є видами засобів вимірювальної техніки — технічних засобів, які застосовуються під час вимірювань і мають нормовані метрологічні характеристики. Вимірювання приладами базується на дії самого приладу, який конструктивно здатний до самостійної роботи та відображення результатів вимірювання, наприклад, вимірювання лічильниками спожитої електроенергії, води чи газу. Інструменти використовуються людиною в процесі вимірювання як допоміжний засіб, наприклад, вимірювання мікрометром, штангенциркулем тощо. Порядок установаження належності технічних засобів до засобів вимірювальної техніки визначається Держстандартом України.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 30—31. — Ст. 194.

Вимірювання – це відображення фізичних величин їх значеннями за допомогою експерименту та обчислень із застосуванням спеціальних технічних засобів. Для кваліфікації за ст. 226 не має значення, які саме фізичні величини (вага, об'єм, сила току, відстань, швидкість тощо) відображаються при вимірюванні, а також в якій сфері людської діяльності планується використання приладів та інструментів.

Фальсифіковані вимірювальні прилади та інструменти зовні виглядають як такі, що мають нормовані метрологічні характеристики, а насправді не відповідають метрологічним вимогам, що висуваються до них, і вимірювання ними дає недостовірні результати. Наприклад, зовні справні та точні терези насправді показують неточну вагу, оскільки перенастроєно роботу їх внутрішнього механізму чи програму.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується виготовленням, переробленням або збутом фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів.

Виготовлення — це дії зі створення вимірювальних приладів чи інструментів, пов'язані з їх фальсифікацією, або лише фальсифікація вже створених приладів чи інструментів. Під *переробленням* слід розуміти видозміну вже існуючої фальсифікації приладів чи інструментів.

Дії, якими фальсифікується прилад чи інструмент, можуть полягати в заміні деталей, частин чи блоків, внесенні змін до конструкторської схеми роботи приладу чи до його програми тощо. Фальсифікація може виражатися також в спеціальній технічній налагодці, яка пов'язана з втручанням у внутрішню роботу приладу, проте її слід відрізнити від неправильних дій при використанні нефальсифікованого приладу, які можуть призводити до недостовірних результатів вимірювання, наприклад, неправильно виставляються механічні терези, прилад експлуатується в умовах надто високої або низької температури чи вологості тощо.

Поняттям *збуту* охоплюються будь-які різновиди відчуження фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів (продаж, дарування тощо).

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої із вказаних у ст. 226 дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, причому виготовлення і перероблення фальсифікованих приладів чи інструментів учиняється з метою використання (винним або іншими особами) чи збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 226 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені особою, яка була засуджена за цією статтею.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 226 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до трьох місяців; за ч. 2 ст. 226 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років.

Випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227).
Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини, що забезпечують випуск доброякісної та комплектної продукції та товарів. Додатковим безпосереднім об'єктом може бути життя і здоров'я споживача.

Під споживачами розуміються фізичні та юридичні особи, що одержують відповідну продукцію і товари для використання за функціональним призначенням.

Предметом злочину є недоброякісна або некомплектна продукція і товари.

Недоброякісність продукції та товарів у ст. 227 визначається як їх невідповідність встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. Застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим у випадках, передбачених ч. 2 ст. 15 Господарського кодексу України.

Недоброякісну продукцію та товари взагалі не можна використовувати за призначенням або можна лише після суттєвої переробки. Причини такої недоброякісності можуть бути пов'язані безпосередньо з виробничим процесом, порушенням правил зберігання товару, закінченням кінцевих строків реалізації тощо. Окремі незначні відхилення від стандартів або технічних умов з огляду на малозначущість таких порушень кримінальної відповідальності не тягнуть.

Некомплектність продукції та товарів в цій статті розуміється як така їх невідповідність чинним вимогам за ознакою

комплектності, за якої їх взагалі неможливо використовувати за цільовим призначенням або таке використання є значно ускладненим.

Об'єктивна сторона злочину виражається у випуску на товарний ринок або іншій реалізації споживачам недоброякісної або некомплектної продукції та товарів, якщо такі дії вчинено у великих розмірах, тобто таких, що перевищують триста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 227).

Під *випуском продукції на товарний ринок* слід розуміти передачу або відправлення такої продукції іншим суб'єктам, які діють на ринку: торговим посередникам, комісіонерам тощо.

Інша реалізація продукції споживачам передбачає оптову або роздрібну реалізацію, що може здійснюватися у вигляді продажу, обміну, бартеру тощо.

Злочин вважається *закінченим* із моменту випуску на товарний ринок або іншої реалізації недоброякісної або некомплектної продукції та товарів у зазначеному вище розмірі.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, відповідальна за випуск на товарний ринок або за іншу реалізацію споживачам продукції та товарів. Це може бути як працівник підприємства, установи чи організації, так і підприємець.

Покарання за злочин: за ст. 227 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 7. Злочини у сфері приватизації державного та комунального майна

Незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері приватизації державного та комунального майна.

Предмет злочину — державне або комунальне майно.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні діяння: 1) приватизація шляхом заниження вартості майна че-

рез визначення її у спосіб, не передбачений законом; 2) приватизація шляхом використання підроблених приватизаційних документів; 3) приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом; 4) приватизація неуповноваженою особою.

Приватизація — це відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних чи юридичних осіб. Вона регулюється законами України: «Про приватизацію державного майна» в редакції від 19 лютого 1997 р.¹, «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» в редакції від 15 травня 1996 р.² й іншими нормативно-правовими актами. Приватизація здійснюється не інакше, як на виконання державної програми приватизації, що визначає цілі, пріоритети та умови її проведення, і в порядку, встановленому законом.

Зниження вартості майна означає визначення її способом, який взагалі не передбачений законами про приватизацію або, хоч і передбачений, але не має застосовуватися в конкретному випадку. Методика оцінки вартості майна в основному залежить від того, яке майно приватизується і яким способом.

Під *приватизацією з використанням підроблених приватизаційних документів* слід розуміти використання тих підроблених документів, які мають юридичне значення в процесі приватизації: для визначення способу приватизації, вибору методики оцінки вартості майна, прийняття рішення про приватизацію майна або щодо вибору покупця тощо.

Затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, є виключною компетенцією Верховної Ради України (п. 36 ст. 85 Конституції України). Він передбачений в ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна», а також Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 7 липня 1999 р.³

Приватизація неуповноваженою особою означає приватизацію особою, яка за законодавством не може бути суб'єктом приватизації.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 17. — Ст. 122.

² Там само. — 1996. — № 34. — Ст. 160.

³ Там само. — 1999. — № 37. — Ст. 332.

Цей злочин вважається *закінченим* із моменту переходу майна, що приватизується, до покупця — фізичної чи юридичної особи.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути працівники органів приватизації та інші особи, які досягли 16-річного віку.

У частині 2 ст. 233 встановлено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони призвели до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в великих розмірах, тобто на суму, що у тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті), або вчинені групою осіб за попередньою змовою.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 233 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 233 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна або без такої.

Незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері обігу приватизаційних паперів.

Предмет злочину — приватизаційні папери. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про приватизаційні папери» від 6 березня 1992 р.¹ приватизаційні папери — це особливий вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Приватизаційні папери можуть бути лише іменними. Предметом злочину є чужі приватизаційні папери.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії з чужими приватизаційними паперами: 1) продаж; 2) інша незаконна передача; 3) покупка; 4) розміщення й інші операції без належного дозволу.

Приватизаційні папери призначені для придбання частки майна державних підприємств та інших об'єктів, державного житлового фонду, земельного фонду відповідно до законодавства України про приватизацію. Вони вільному обігу не підлягають, а можуть бути використані лише для обміну на докумен-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 24. — Ст. 352.

ти, які встановлюють право власності на придбані об'єкти приватизації. Тому *покупку, продаж та іншу незаконну передачу* чужих приватизаційних паперів слід розуміти як дії, що порушують заборону укладати угоди з приватизаційними паперами для цілей, не передбачених зазначеним вище Законом України (див. ст. 5). Інша незаконна передача може полягати у використанні їх для розрахунків, як застави для забезпечення платежів або кредитів, у передачі для незаконного використання в процесі приватизації особою, що не є власником цих паперів тощо.

Розміщення й інші операції без належного дозволу – це ті операції з чужими приватизаційними паперами, які особа може робити лише після одержання належного дозволу, однак у конкретному випадку такого дозволу не одержала, наприклад, особа здійснює посередницьку діяльність із приватизаційними паперами без одержання ліцензії.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої з передбачених у ст. 234 дій.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку та не є власником приватизаційних паперів.

Частина 2 ст. 234 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або особою, раніше судимою за один із злочинів, передбачених статтями 233, 235, або організованою групою, або з використанням службового становища.

У частині 3 ст. 234 встановлено відповідальність за викрадення приватизаційних паперів.

Викрадення означає протиправне таємне або відкрите вилучення чужих приватизаційних паперів поза або всупереч волі особи, у якій вони перебувають, і оборотання їх на свою або інших осіб користь. Викрадення може бути поєднане із застосуванням фізичного або психічного насильства або без такого. Тобто викрадення охоплює всі ті способи вилучення майна, які характеризують крадіжку (ст. 185), грабіж (ст. 186) і розбій (ст. 187). У разі застосування насильства, що згідно із законом карається більш суворим покаранням, вчинене необхідно додатково кваліфікувати за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи.

Протиправне заволодіння приватизаційними паперами шляхом обману, зловживання довірою або зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а також їх привлас-

нення чи розтрата кваліфікується як злочин проти власності (статті 190 і 191).

Злочин вважається *закінченим*, якщо приватизаційні папери вилучено, а винний дістав можливість користуватися чи розпоряджатися ними.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний із корисливим мотивом.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 234 — штраф від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 234 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, за ч. 3 ст. 234 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері приватизації державного і комунального майна.

Предмет злочину — документи, необхідні для приватизації державного і комунального майна.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні діяння: 1) подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, або в інших документах, необхідних для їх приватизації, 2) недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами.

Диспозиція ст. 235 є бланкетною і вимагає звернення до законів та інших нормативно-правових актів про приватизацію для визначення у кожному конкретному випадку переліку необхідних документів, що подаються покупцями майна, а також обов'язкових умов приватизації. Це, наприклад, зобов'язання, передбачені бізнес-планом, планом приватизації або умовами аукціону, конкурсу, викупу, які обов'язково вносяться до договору купівлі-продажу майна, яке приватизується.

Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якої з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку. За недотримання обов'язкових умов щодо приватизації несе відповідальність особа, яка зобов'язана їх дотримуватися згідно із законодавством про приватизацію.

Покарання за злочин: за ст. 235 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років.

§ 1. Поняття та види злочинів проти довкілля

Природа утворює зовнішнє середовище, що оточує людину. Це сукупність умов, які становлять природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання.

Всі природні багатства нашої країни — «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони — є об'єктами права власності Українського народу», згідно з Конституцією України (ст. 13)¹. Стаття 66 Конституції України зобов'язує кожного громадянина не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки².

Охорона довкілля є важливою функцією нашої держави. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за найнебезпечніші правопорушення в галузі довкілля.

Злочини проти довкілля мають своїм родовим об'єктом суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля, його наукове обґрунтоване раціональне використання і відтворення природних ресурсів, охорону нормального екологічного стану біосфери.

За своїм безпосереднім об'єктом всі злочини проти довкілля можуть бути поділені на: 1) злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253); 2) злочини у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря (статті 239, 240, 241 і 254); 3) злочини у сфері охорони водних ресурсів (статті 242, 243 і 244); 4) злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252).

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

² Там само.

§ 2. Злочини проти екологічної безпеки

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236). *Об'єктом* злочину є екологічна безпека довкілля.

Екологічна безпека нашої держави як явище є складовою загальної безпеки разом з іншими її видами, формуючи систему національної безпеки України.

У статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено, що екобезпека «є таким станом навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей», що вона «гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу... заходів»¹.

Предметом злочину є порядок проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, а також експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні вимог, що визначають порядок проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, а також експлуатації та ліквідації

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною формою вини: щодо дії — умисел або необережність, щодо наслідків — необережність.

Інші тяжкі наслідки — це заподіяння шкоди здоров'ю людей або інший збиток, наприклад зруйнування або пошкодження заповідних територій.

Загибель людей — це смерть хоча б однієї людини.

Суб'єктом злочину є службова особа, відповідальна за проведення екологічної експертизи і дачу дозволу на будівництво й експлуатацію підприємства й інших виробничих об'єктів без необхідної перевірки.

Екологічна експертиза — вид експертної науково-практичної діяльності, що охоплює екологічне дослідження, аналіз,

¹ Відомості Верховної Ради. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

оцінку та підготовку висновків щодо проектних матеріалів чи об'єктів, що становлять або можуть становити небезпеку навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей (ст. 1 Закону України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року)¹.

Покарання за злочин: за ст. 236 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237). *Об'єктом* злочину є екологічна безпека довкілля, захист населення, яке проживає чи перебуває на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, від негативних наслідків такого забруднення.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні двох альтернативних діянь:

1) в ухиленні від проведення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням;

2) неналежному проведенні зазначених заходів.

Під *ухиленням* слід розуміти бездіяльність, тобто пряме невиконання особою дій, необхідних для ліквідації або усунення екологічного забруднення. Неналежне проведення необхідних дій для ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення на певній території означає, що особа, хоч і діє в межах своїх службових обов'язків, однак виконує їх неналежним чином, тобто всупереч правилам та інтересам роботи.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає наслідки у вигляді загибелі людей або інші тяжкі наслідки.

Інші тяжкі наслідки — це істотне погіршення довкілля або стану рослинного і тваринного світу на певній забрудненій території, захворювання або масова загибель тварин, птахів, рибних запасів тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною формою вини: щодо дії (бездіяльності) — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність.

¹ Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 27. — Ст. 213.

Суб'єкт злочину — службова особа, на яку покладено обов'язки щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення.

Покарання за злочин: за ст. 237 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238). *Об'єктом* злочину є здоров'я населення, а також економічні інтереси держави та суб'єктів господарювання та суспільні відносини з підтримання задовільного екологічного стану в Україні.

Предметом цього злочину є відомості про стан екологічної обстановки і про стан захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні двох видів протиправних діянь: 1) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ; 2) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про стан захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою.

Перекручення — це повідомлення в офіційних документах завідомо недостовірних відомостей такого характеру.

Склад злочину є формальним і настання наслідків для притягнення до відповідальності за цією статтею не потрібно.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину є лише службова особа, відповідальна за подання відомостей про екологічний стан і захворюваність населення.

Частина 2 ст. 238 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ст. 238 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обій-

мати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 238 – обмеження волі на строк від п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253). *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується розробкою і здачею проєктів, іншої аналогічної документації замовникові службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків (наприклад, затоплення населеного пункту, зруйнування споруд, забруднення природного об'єкту тощо).

Суб'єктивна сторона злочину така сама, як і в злочині, передбаченому ст. 236.

Суб'єкт злочину – службова або спеціально уповноважена особа – розробник або здавальник проєкту чи іншої аналогічної документації замовникові.

Частина 2 ст. 253 передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені ч. 1 цієї статті.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 253 – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 253 – обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк до п'яти років.

§ 3. Злочини у сфері землевикористання, охорони надр та атмосферного повітря

Забруднення або псування земель (ст. 239). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Під забрудненням розуміють внесення в ґрунт речовин у вигляді різних відходів (отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин) тощо.

Псування землі — це незаконне зняття родючого шару ґрунту і ґрунтового покриву, що призвело її до непридатного стану, або безконтрольне використання такого шару, розробка корисних копалин під час геологорозвідувальних, будівельних та інших роботах, заболочування земель тощо.

Злочин вимагає настання наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Склад злочину може мати місце *за наявності таких обставин*:

1) має місце забруднення чи псування земель внаслідок порушення спеціальних правил;

2) забруднення, псування земель відбувається речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля;

3) забруднення або псування земель шкідливими речовинами створило небезпеку для життя, здоров'я людей або довкілля.

Суб'єктивна сторона злочину така сама, як і в злочині, передбаченому ст. 236.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-ти років і здійснює господарську чи іншу діяльність, пов'язану з вказаними в ч. 1 цієї статті речовинами. Дії службових осіб, які вчинили зловживання службовим становищем або халатність, при вчиненні цього злочину, якщо при цьому було спричинено суттєву шкоду державним чи громадським інтересам, слід кваліфікувати за сукупністю зі злочинами у сфері службової діяльності.

Частина 2 ст. 239 передбачає відповідальність за ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 239 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 239 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Порушення правил охорони надр (ст. 240). *Предметом* злочину є надра і корисні копалини, крім загальнопоширених.

Надра – це верхня частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ, у межах державних кордонів, і простягається до глибин, доступних для їх добування.

До *корисних копалин* належать горючі речовини (нафта, природний газ), метали (залізна руда, мідь, свинець), а також вогнетривкі ювелірні та інші загальнодержавного значення копалини. Їх перелік затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значень»¹.

Об'єктивна сторона злочину виражається в двох видах діянь: 1) у порушенні встановлених правил охорони надр; 2) у незаконному видобуванні корисних копалин (окрім загальнопоширених).

Порушення встановлених правил охорони надр може полягати в недотриманні строків видобування, місця, розміру і видів копалин та інших умов і правил, що забезпечують безпеку людей.

Незаконне видобування корисних копалин – це їх видобування без відповідного дозволу, крім загальнопоширених (пісок, гравій, глина, галечник та ін.).

Кодекс України про надра в загальному вирішує питання про відповідальність за порушення законодавства про надра. Проте диференціації перерахованих в Кодексі порушень на злочини та адміністративні проступки не проведено.

Розмежування подібних правопорушень і злочинів відбувається *за наслідками*. Злочин вважається закінченим, якщо вчинено хоча б одне з діянь, вказаних у статті, і воно створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинено як умисно (умисел, як правило, непрямий), так і з необережності.

Суб'єктом порушення правил охорони надр може бути як службова, так і приватна особа. Якщо службова особа вчиняє при цьому зловживання службовим становищем, халатність або перевищення влади, – її дії кваліфікуються за сукупністю статей 240 і злочину у сфері службової діяльності.

¹ Збірник постанов Уряду України. – 1995. – № 2. – С. 42.

У частині 2 ст. 240 передбачено вчинення злочину на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо він спричинив загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 240 – штраф до п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 240 – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією незаконно добутого і знарядь випробувань.

Безгосподарське використання земель (ст. 254). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в безгосподарському використанні земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Суб'єктивна сторона цього злочину – умисел або необережність.

Суб'єкт злочину – особа, обов'язком якої є дбайливе ставлення до використання земель.

Покарання за злочин: за ст. 254 – штраф до двохсот п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Забруднення атмосферного повітря (ст. 241). *Предметом* цього злочину є атмосферне повітря у відкритому просторі у межах території України.

Об'єктивна сторона злочину – це дія або бездіяльність щодо забруднення атмосферного повітря або зміни його природних властивостей, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Забруднення – це, наприклад, токсичних або інших шкідливих речовин в атмосфері з перевищенням допустимих концентрацій.

Інші зміни природних властивостей атмосфери – це зміна складу повітря в певній місцевості внаслідок будь-яких дослідів або дій із хімічними речовинами чи їх властивостями.

Суб'єктивна сторона злочину може полягати як в умисній, так і в необережній формі вини.

Суб'єктом є особа, яка досягла 16-ти років і на яку покладено обов'язок з дотримання спеціальних правил щодо недопущення забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового виробництва.

Частина 2 статті передбачає притягнення до кримінальної відповідальності у разі вчинення тих самих діянь, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 241 штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого; за ч. 2 ст. 242 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

§ 4. Злочини у сфері водних ресурсів

Порушення правил охорони вод (ст. 242). *Предметом* цього злочину є всі водні об'єкти та території України, що беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з довкіллям. Це — річки, озера, водосховища, канали, ставки, підземні води, джерела, морські затоки, протоки, лимани та інші водоймища, що розташовані на поверхні або під землею, включені та не включені до господарського обороту.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в порушенні правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Суб'єктивна сторона злочину — змішана форма вини, тобто умисел або необережність щодо порушення правил та необережність щодо наслідків.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, в тому числі службова.

У частині 2 ст. 242 передбачено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 242 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 242 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Забруднення моря (ст. 243). *Об'єктивна сторона* цього злочину визначається законом як забруднення моря і виявляється в таких двох формах: 1) у порушенні спеціальних правил із матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря; 2) у незаконному скиданні чи похованні вказаних матеріалів, речовин та відходів.

Важливе значення у визначенні об'єктивної сторони цього складу має така ознака, як місце вчинення злочину. Забруднення моря шляхом порушення спеціальних правил поведження з певними речовинами, матеріалами, відходами здійснюється в межах внутрішніх морських або територіальних вод України, а забруднення шляхом незаконного скидання вказаних речовин і відходів, їх поховання — в межах внутрішніх морських територіальних вод України або у відкритому морі. *До внутрішніх морських вод* належать води портів, заток, бухт, лиманів, береги яких повністю належать Україні. *Територіальні води* — це морський пояс, який примикає до сухопутної території України (шириною 12 морських миль). *Відкрите море* — це весь морський простір, який не входить у територіальні та внутрішні води України або іншої держави і на який не поширюється нічий суверенітет.

Як наслідок вказаних дій необхідно встановити наявність забруднення моря і створення небезпеки для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи можливість перешкоди законним видам використання моря внаслідок вказаного забруднення.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає змішану форму вини: щодо забруднення моря — умисел або необережність, щодо наслідків — необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, частіше службова.

Частина 2 ст. 243 передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Частина 3 ст. 243 передбачає по суті самостійний склад злочину.

Об'єктивна сторона цього складу виявляється в неповідомленні спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що перебувають у морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу чи особі, а у разі скидання з метою поховання — і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовку або здійснення внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішів, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Суб'єктивна сторона цього злочину може бути у вигляді умислу або необережності.

Суб'єкт злочину — особа, спеціально відповідальна за своєчасне і достовірне повідомлення адміністрації про випадки скидання або поховання в морі шкідливих речовин, матеріалів, відходів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 243 — штраф від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 243 — позбавлення волі на строк від двох років до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 3 ст. 243 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеження волі на строк до трьох років.

Порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244). *Предметом* цього злочину є континентальний шельф України.

Континентальний шельф України – це поверхня і надра морського дна до глибини 200 м, що примикають до території України.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 статті, характеризується як дією, так і бездіяльністю і виражається: 1) у порушенні законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також 2) у невжитті особою, відповідальною за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей.

Суб'єктивна сторона злочину – порушення законодавства про континентальний шельф може бути вчинено умисно або з необережності.

Суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 244 є громадяни України, а також особи без громадянства.

У частині 2 ст. 244 передбачено відповідальність за дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які проводяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 244, можуть бути тільки іноземці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 244 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років, із конфіскацією всіх знарядь, якими користувалася винувата особа для вчинення злочину або без такої; за ч. 2 ст. 244 – штраф від п'ятидесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, із конфіскацією обладнання.

§ 5. Злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного та тваринного світу

Знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245).

Предметом цього злочину є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інші такі самі насадження.

Лісові масиви – це значні за площею земельні ділянки, зайняті лісом, що являють собою сукупність землі, рослинності (дерева, чагарники), тварин, мікроорганізмів та інших компонентів, які за своїм розвитком біологічно впливають один на одного та на довкілля.

З об'єктивної сторони злочин полягає у знищенні або пошкодженні лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом.

Під *знищенням* розуміється повна загибель лісового масиву, припинення його існування, *пошкодження* – це його часткова загибель.

Суб'єктивна сторона злочину припускає наявність вини у вигляді прямого або непрямого умислу або необережності. Наявність умислу щодо наслідків може свідчити про здійснення іншого, більш небезпечного злочину.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-ти років.

У частині 2 цієї статті передбачено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 статті, виражається в умисній вині щодо дії та умислу або необережності щодо наслідків. Якщо загибель людей охоплювалася умислом винного (прямим або непрямым), дії повинні кваліфікуватися як за статтею 245 КК, так і за статтями про вбивство (статті 115, 121 КК).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 245 – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 245 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252). *Предметом* цього злочину є території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду. До них належать такі об'єкти природи, які становлять велику наукову, історичну цінність, а також цінність у лікувально-оздоровчому плані. Наприклад, Нікитський ботанічний сад у Криму, Тростянецький парк у Сумській області, Дніпровські пороги в Запорізькій області, Володимирська гірка в Києві.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать території та об'єкти систематичного нагляду, проведення комплексних досліджень і вивчення природних процесів та явищ, а також розробки наукових основ охорони довкілля.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в знищенні чи пошкодженні зазначених територій.

Знищення передбачає повну ліквідацію природного об'єкта, що становить комплекс природних цінностей, або основної його частини, внаслідок чого природний об'єкт припиняє існувати в науковому, оздоровчому або культурно-освітньому значенні.

Пошкодження означає приведення природного об'єкту в часткову непридатність, якщо він значно втрачає своє вказане значення і не може бути використаний повною мірою.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий або непрямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

У частині 2 ст. 252 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 252 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 252 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Незаконна порубка лісу (ст. 246). *Предметом* злочину є ліс, тобто дерева і чагарники в природному стані, які невідокремлені від коріння і зростають у всіх лісах, незалежно від їх характеру, а також у заповідниках, на територіях і об'єктах природ-

но-заповідного фонду або в інших лісах, що особливо охороняються.

Порубка дерев у містах, селищах, інших населених пунктах (у парках, садах, на вулицях, на територіях підприємств, у природоохоронних смугах тощо) не охоплюється ознаками цього злочину і може бути кваліфіковано як викрадення чужого майна. Заготівля поваленого вітром лісу (буреломного) розглядається як самоуправство. Викрадення зрубаної деревини є злочином проти власності.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній порубці лісу, тобто це усі випадки відділення дерев і чагарників, які є в лісі, від кореня, незалежно від використовуваних засобів і способів (сокира, пилка чи інші предмети). Незаконною визнається порубка лісу без відповідного дозволу (лісопорубного квитка чи ордера). Закінченням злочину є з моменту, коли дерева зрубані і цим заподіяно істотну шкоду.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт – будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 246 – штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією незаконно добутого.

Порушення законодавства про захист рослин (ст. 247).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується порушенням правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, настанням унаслідок цих порушень тяжких наслідків і причинного зв'язку між порушенням правил і наслідків.

Поняттям рослин охоплюються не тільки живі їх види, що виростають, а й насіннєвий або посадочний матеріал (насіння, цибулини, бульби), а так само відповідна сільськогосподарська продукція (зерно, плоди, тощо)¹.

¹ Порядок захисту рослин визначається Законом України від 14 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50–51. – Ст. 310.

Тяжкими наслідками може бути визнано заподіяння значної матеріальної шкоди, зараження хворобами або загибель значної частини площ лісу тощо.

Суб'єктивна сторона злочину: щодо порушення — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 247 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років.

Незаконне полювання (ст. 248). *Полювання* — це висліджування з метою здобичі, переслідування і сама здобич (відлов, відстріл диких птахів та звірів). До полювання прирівнюється також перебування в мисливських угіддях із мисливськими об'єктами, рушницями чи іншими знаряддями здобичі, а також із здобутою продукцією.

Предметом незаконного полювання є дикі звірі та птахи, що перебувають у стані природної волі, а також утримуються в напіввільних умовах або у неволі в межах угідь державних мисливських господарств, і які належать до так званого державного мисливського фонду.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні таких дій:

- 1) порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду;
- 2) незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
- 3) полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Полювання у заборонений час — це полювання в час, коли його повністю заборонено або стосується лише тих звірів або птахів, на яких полювати заборонено саме в цей проміжок часу, а також полювання в заборонених місцях — де воно заборонено взагалі або може проводитися лише за спеціальним дозволом, наприклад заповідники.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел або необережність.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа. Службові особи, що вчинили незаконне полювання з використанням свого службового становища, відповідають за ч. 2 ст. 248.

У частині 2 ст. 248 передбачено відповідальність за полювання, вчинене службовою особою з використанням службового становища, або за попередньої змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за цей злочин.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 248 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого; за ч. 2 ст. 248 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього здобутого.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249). *Предметом* цього злочину є риби різноманітних видів (прісні та морські), водні тварини (дельфіни, креветки, кальмари, восьминоги, раки, краби), що перебувають у стані природної волі, а також деякі морські рослини (водорості та трави), які мають промислове значення для виробництва добрив, медичних препаратів і продуктів харчування. Незаконна ловля таких водних тварин, як видра тощо, кваліфікується як незаконне полювання.

Дії осіб, винних у незаконному вилові риби, добуванні водних тварин, які вирощуються різними підприємствами та організаціями в спеціально обладнаних або пристосованих водоймах, або заволодіння рибою, водними тваринами, відловленими цими організаціями або які перебувають у розплідниках, вольєрах диких тварин, птахів, підлягають кваліфікації як викрадення чужого майна.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду.

Суб'єктивна сторона злочину виражається у формі умислу.

Суб'єктом злочину є будь-яка особа.

Частина 2 ст. 249 статті визначає незаконними ті самі діяння, що передбачені ч. 1, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Для встановлення істотної шкоди необхідно враховувати вартість, екологічну цінність, кількість здобутого, а також розмір шкоди, заподіяної довкіллю.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 249 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із конфіскацією знарядь та засобів промислу та всього здобутого; за ч. 2 ст. 249 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією знарядь та засобів промислу та всього здобутого.

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250). *Предметом* злочину є риба або дикі водні тварини, що перебувають у стані природної волі. Описередковано до предмета цього складу злочину можна віднести й охоронюване законом середовище проживання риби та диких водних тварин.

Склад злочину є формальним – для настання кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів не потрібно настання шкідливих наслідків, достатньо самого факту вибуху і створення небезпеки заподіяння шкоди запасам риби або диким водним тваринам.

Суб'єктивна сторона складу злочину – умисел або необережність.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 250 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк від двох до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251). *Об'єктом* злочину є екологічна безпека в галузі ветеринарної медицини.

Предметом злочину є тварини (сільськогосподарські, домашні, дикі, в тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові, риба, раки, молюски, жаби, бджоли, шовкопряди тощо, а також сперма, зиготи, запліднена ікра, інкубаційні яйця, ембріони та ін.); продовольча сировина тваринного походження (м'ясо, молоко, яйця, яєчна маса, риба і

рибопродукти, тваринні жири, печінка, інші м'якотні субпродукти, пішні, кров, продукти бджільництва та інші продукти, які використовуються для виготовлення харчових продуктів); корма тваринного походження (білок тваринного походження, в тому числі мука м'ясного п'ясна, риба, кров'яна, кісткова, м'ясо – кісткова, живі корма для риби тощо); кормові добавки (ферментні препарати, білки, амінокислоти, вітаміни, мікро- і мікроелементи, кормові дріжджі та їх суміші) та ін.

Наслідками злочину є поширення епізоотії, тобто заразливих хвороб тварин, що відрізняються безперервністю та масовістю епізоотичного процесу (наприклад, ящур тощо), або інші тяжкі наслідки (наприклад, велика пошесть тварин чи птахів, масова загибель риби, дичини, бджіл, захворювання людей від хвороб, спільних для людей та тварин тощо).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 251, характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак:

а) діяння (дія або бездіяльність) – порушення ветеринарних правил;

б) суспільно небезпечні наслідки – поширення епізоотії або спричинення тяжких наслідків;

в) причинний зв'язок між порушенням ветеринарних правил та вказаними наслідками.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю: щодо самого діяння – порушення ветеринарних правил, а щодо його наслідків – необережною формою вини.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 251 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

РОЗДІЛ X

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки

Безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Безпеці людей, їх життєдіяльності та завдають шкоди злочини проти громадської безпеки, чим і обумовлено їх велику суспільну небезпечність¹.

Родовим об'єктом цих злочинів є громадська (загальна) безпека – стан захищеності людей та інших соціальних цінностей від джерел підвищених небезпек (злочинних організацій, терористів, зброї та інших смертоносних предметів), за якого забезпечується запобігання загроз заподіяння ними шкоди.

Зокрема, злочинні організації за своєю природою застосовують або можуть застосовувати погрози або насильство, завжди готові через своїх членів або інших озброєних злочинців скористатися зброєю і, отже, залякують людей, зумовлюють почуття незахищеності, породжують у населення обґрунтовану тривогу за збереженість життя, здоров'я, власності тощо.

Обов'язковою ознакою абсолютної більшості злочинів проти громадської безпеки є смертоносні предмети – зброя, боеприпаси, вибухові речовини та пристрої, радіоактивні матеріали та інші предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. Вони виступають як засоби (знаряддя) або предмети цих злочинів, що обумовлює загальнонебезпечний характер останніх.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає у суспільно небезпечному, протиправному діянні (дії або бездіяльності), що по-

¹ Докладніше див.: *Тихий В. П.* Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. – Харьков: Вища школа, 1981.

рушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіює такі наслідки.

Більшість злочинів проти громадської безпеки належить до злочинів із формальним складом і може бути вчинена лише шляхом дії, а злочини з матеріальним складом (статті 264, 267 і 270) вчинюються як шляхом дії, так і бездіяльності.

Загибель людей означає загибель однієї або кількох осіб. Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості двом чи більше особам, заподіяння майнової шкоди у великому або в особливо великому розмірі тощо.

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки з формальним складом — прямий умисел, а злочинів із матеріальним складом — необережність. В останніх злочинах можлива змішана форма вини, що передбачає умисел щодо діяння (наприклад порушення певних правил безпеки) і необережність щодо наслідків (наприклад щодо загибелі людей).

Мотив і мета більшості злочинів проти громадської безпеки не є їх обов'язковими ознаками і можуть бути різними.

Суб'єктом злочинів проти громадської безпеки є, як правило, будь-яка особа, яка досягла 16-ти, а деяких злочинів — 14-ти років.

Отже, злочини проти громадської безпеки — це суспільно небезпечні, передбачені КК винні діяння (дії або бездіяльність), вчинені суб'єктами злочину, що порушують громадську (загальну) безпеку і створюють загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки.

Виходячи з послідовності злочинів, вказаних у дев'ятому розділі Особливої частини КК, всі злочини проти громадської безпеки можна поділити на три групи:

1) створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язаних із ними (статті 255—261);

2) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (статті 262—266);

3) порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку (статті 267—270).

§ 2. Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними

Створення злочинної організації (ст. 255). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в таких формах: 1) створенні злочинної організації для вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину; 2) керівництві такою організацією; 3) участі у ній; 4) участі у злочинах, вчинюваних такою організацією; 5) організації зустрічі (сходок) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп; 6) керівництві цією зустріччю (сходкою); 7) сприянні такій зустрічі (сходці).

Створення злочинної організації для вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину полягає в різних діях щодо заснування (формування) злочинної організації: у підшукуванні зброї або співучасників, вербуванні їх до злочинної організації, розподілі ролей між ними тощо.

Злочин є закінченим із моменту фактичного створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Поняття злочинної організації дається у ч. 4 ст. 28.

Керівництво злочинною організацією – це визначення цілей і способів їх досягнення, спрямування діяльності злочинної організації, дій її учасників, давання вказівок, завдань співучасникам, виконання функцій ватажка або одного з ватажків злочинної організації, управління нею, її учасниками.

Участь у злочинній організації передбачає існування вже створеної злочинної організації. Тут йдеться про випадки, коли особа не брала участі у створенні злочинної організації, але вступила (увійшла) до злочинної організації, створеної іншими особами. З моменту давання згоди на вступ (входження) до злочинної організації дії винного розцінюються як закінчений злочин, хоч би той, хто вступив до злочинної організації, і не брав участі у вчинених нею злочинах. Вступ до злочинної організації, членство в ній є закінченим злочином із тих підстав, що сам по собі цей факт означає надання злочинній організації

можливості використання нового учасника згідно з її планами. Участь у злочинній організації, поряд зі вступом до неї, може полягати в різних діях.

Участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, має місце тоді, коли особа не брала участі у створенні злочинної організації, не вступала до цієї організації, не була її учасником, але брала безпосередню участь у злочині, вчиненому злочинною організацією.

Організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп — це залучення до зустрічі (сходки), розробка плану її підготовки і проведення, об'єднання вказаних осіб, їх мобілізація, спрямованість на зустріч (сходку), налагодження, упорядкування зустрічі (сходки) для успішної та ефективної злочинної діяльності. Поняття організованої групи дається у ч. 3 ст. 28.

Керівництво вказаною зустріччю (сходкою) — це управління зустріччю (сходкою) для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Сприяння вказаній зустрічі (сходці) — це створення відповідних умов для її здійснення, надання допомоги тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони створення злочинної організації є мета вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а організації, керівництва чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп — мета розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп. Мотиви злочину можуть бути різними. У більшості випадків це прагнення до наживи, матеріальної вигоди. Особа, яка створила злочинну організацію з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, або яка керувала такою організацією, підлягає кримінальній відповідальності не лише за ст. 255, але відповідно до ч. 1 ст. 30 і за всі злочини,

вчинені злочинною організацією, якщо вони охоплювалися її умислом. Інші учасники злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за участь у ній, а також за вчинені злочинною організацією злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь. У разі вчинення окремими членами злочинної організації злочинів, які не передбачалися (не охоплювалися) цілями злочинної організації та не входили в плани її діяльності, відповідальності за ці злочини підлягають лише особи, які їх вчинили.

Суб'єктом цього злочину може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Вчинення злочинною організацією злочинів, санкції за які не перевищують 12 років позбавлення волі, охоплюється ст. 255 і не вимагає додаткової кваліфікації. Якщо ж злочинною організацією вчинено злочин, за який передбачено більш суворе покарання, ніж зазначено у ст. 255, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів — за ст. 255 і за статтею КК, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин.

Відповідно до ч. 2 ст. 255 звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора чи керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю. Добровільність заяви про створення злочинної організації або участь у ній означає вчинення цих дій із різних мотивів, але з власної волі та за усвідомлення об'єктивної можливості й надалі брати участь у ній.

Покарання за злочин: за ст. 255 — позбавлення волі від п'яти до дванадцяти років.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в двох формах: 1) заздалегідь не обіцяному сприянні учасникам злочинних організацій та укритті їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів; 2) заздалегідь не обіцяному вчиненні інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності. Заздалегідь обіцяне вчинення цих дій утворює собою співучасть у злочині, передбаченому ст. 255.

Сприяння учасникам злочинних організацій і укриття їх злочинної діяльності означає надання їм допомоги, підтримки, створення відповідних сприятливих умов для подальшого здійснення їх злочинної діяльності та її приховування.

Здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють злочинній діяльності учасників злочинних організацій, означає підготовлення і забезпечення можливості злочинної діяльності учасників злочинних організацій. Якщо сприяння учасникам злочинних організацій і укриття їх злочинної діяльності здійснюється способом, який сам по собі має ознаки іншого складу злочину, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів. Сприяння учасникам злочинних організацій їх злочинній діяльності та укриття винним здобутих учасниками злочинних організацій предметів, зберігання яких карається саме по собі, підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів (наприклад зберігання вибухових речовин).

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій. Для кваліфікації цього злочину як закінченого не має значення, чи вдалося винному сприяти учасникам злочинної організації та укрити їх злочинну діяльність. Достатньо встановити, що дію було спрямовано на здійснення вказаного сприяння.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що вона надає заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриває їх злочинну діяльність, і бажає цього. Якщо ж здійснення цих дій було обіцяно до або під час вчинення злочину, тобто до моменту вчинення учасниками злочинної організації тяжкого чи особливо тяжкого злочину або до його закінчення, такі дії розглядаються як співучасть у вчиненні цього злочину у вигляді пособництва. При цьому, якщо особа більш або менш постійно, систематично сприяє злочинній діяльності учасників злочинної організації та укриває її, то пособництво переростає в участь у злочинній організації. Тому про сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності можна говорити лише у разі заздалегідь не обіцяного, не постійного сприяння, а тимчасового разового зв'язку зі злочинною організацією (наприклад, приховування без попередньої домовленості майна, здобутого злочинною організацією шляхом вчинення нею особливо тяжкого злочину).

Мотив і мета можуть бути різними і не є обов'язковими ознаками складу цього злочину.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 ст. 256 — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, за ч. 2 цієї статті — тільки службова особа або особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 256, повторно (див. ч. 1 ст. 32).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 256 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 256 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Бандитизм (ст. 257). Відповідно до ст. 257 *бандитизм* — це організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Обов'язковими ознаками банди є: 1) наявність у ній кількох (трьох і більше) суб'єктів злочину; 2) стійкість; 3) озброєність; 4) загальна мета учасників угруповання — вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 5) спосіб вчинення злочину — напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Стойкість як ознака банди має місце лише у разі, якщо її створено для зайняття злочинною діяльністю, вчинення, як правило, не одного, а кількох нападів. В окремих випадках банду може бути створено для одного, але особливо небезпечного нападу, що вимагає особливої підготовки. Наприклад, для нападу на банк, поштовий поїзд тощо. Про стійкість банди можуть свідчити стабільність її складу та організаційних структур, згуртованість її членів, постійність форм і методів злочинної діяльності тощо.

Озброєність банди означає наявність зброї хоча б у одного члена банди. Саме озброєність для нападів у поєднанні зі стійкістю та іншими ознаками й утворює ту міру суспільної небезпечності, яка характеризує банду. Під *зброєю* розуміють пристрої, прилади та інші предмети, конструктивно призначені та технічно придатні для ураження живої чи іншої цілі, тобто зброя у вузькому, власному значенні слова. Зброя може бути вогнепальною, холодною, вибуховою тощо. Якщо зброя є лише в одного члена банди, необхідно, щоб інші учасники знали про неї та

розуміли, що вона може бути використана під час нападу. Для складу бандитизму не обов'язково, щоб зброєю було застосовано, пущено в хід при нападі. Тобто для відповідальності за бандитизм достатньо того, що зброя була у розпорядженні банди і могла бути використана.

Банда створюється з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Нападом необхідно вважати дії, поєднані із застосуванням насильства. Насильство може бути як фізичним (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, завдання ударів, побоїв, зв'язування, позбавлення волі, інші насильницькі дії), так і психічним — реальна погроза негайного застосування фізичного насильства. Отже, під *бандою* необхідно розуміти стійке, озброєне об'єднання трьох і більше суб'єктів злочину, які організувалися для вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Об'єктивна сторона бандитизму може виражатися в трьох формах: 1) організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 2) участь у такій банді; 3) участь у вчинюваному бандою нападі. Для складу бандитизму достатньо вчинення хоча б однієї з цих дій.

Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб — це будь-які дії, результатом яких стало створення банди. Вони можуть полягати у підшукуванні та вербуванні співучасників, у змові, придбанні зброї, розробці планів створення банди або вчиненні нею нападів тощо. Саме з моменту створення банди бандитизм вважається закінченим злочином, незалежно від того, чи вчинила банда хоча б один напад. Якщо дії винного не призвели до створення банди з причин, які не залежали від його волі, вони мають кваліфікуватися як незакінчений злочин — за ст. 14 чи ст. 15 і ст. 257.

Участь в озброєній банді — це членство в ній, входження, вступ до її складу, незалежно від того, чи вчинено особою будь-які дії у складі банди чи ні. Участь у банді вважається закінченим злочином із моменту давання згоди на вступ у банду. Участю у банді поряд зі вступом у банду охоплюється як безпосередня участь членів банди у вчинюваних нею нападах, так і виконання ними інших дій в інтересах банди: керівництво, фінансування, забезпечення приміщеннями, сховищами, зброєю, транспортом, документами, підшукування об'єктів для нападу тощо.

Участь у вчинюваному озброєною бандою нападі матиме місце, якщо члени банди та інші особи, не члени банди, спільно братимуть безпосередню участь у вчинюваному бандою нападі. Участь може полягати у різних діях: придушенні опору потерпілого, забезпеченні безпеки бандитів-нападників та інших діях із надання допомоги банді під час вчинення нею нападу. Участь особи, яка не є членом банди, у вчинюваному бандою нападі, необхідно відрізнити від пособництва бандитизму. Пособник не бере безпосередньої участі у бандитському нападі. Пособники бандитизму, тобто особи, які сприяли вчиненню злочину бандою, не вступаючи до її членів і не беручи безпосередньої участі в її нападі, підлягають відповідальності за ч. 5 ст. 27 і ст. 257.

Вчинені під час бандитських нападів злочини не виходять за межі складу бандитизму і не потребують додаткової кваліфікації, за винятком випадків вчинення бандою умисного вбивства. У цих випадках кваліфікація настає за сукупністю злочинів — бандитизму та вбивства.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується виною у формі прямого умислу. Якщо особа, яка брала участь у нападі, не знала про те, що інші учасники входять до складу банди, то вона не може підлягати відповідальності за бандитизм. Дії такої особи необхідно кваліфікувати залежно від характеру вчиненого, наприклад, як розбій, вбивство тощо. Бандитизм може вчинюватися з метою викрадення, вбивства, зґвалтування, звільнення винних з-під варти тощо.

Суб'єкт бандитизму — особа, яка досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 257 — позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Терористичний акт (ст. 258). *Терористичний акт* (від лат. terror — страх, жах) є одним із найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки.

Об'єктивна сторона злочину виражається в двох формах: 1) застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій.

Під *застосуванням зброї* слід розуміти використання її ворожачою властивостей проти життя, здоров'я, майна чи довкіл-

ля. Поняття *вибуху, підпалу* розглянуто при аналізі складу диверсії (ст. 113). До *інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків*, можна віднести застосування отруйних речовин, затоплення, обвали, каменепади, зруйнування будівель, споруд, доріг, засобів зв'язку, пошкодження нафтових родовищ, систем життєзабезпечення тощо. Для складу закінченого злочину достатньо вчинення будь-якої із зазначених дій.

Погроза вчинення зазначених загальнонебезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб умислу винного вчинити зазначені дії. З моменту такої погрози терористичний акт вважається закінченим злочиним. Погроза може бути виражена як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо.

З суб'єктивної сторони терористичний акт може бути вчинений лише з прямим умислом. При погрозі не має значення, чи справді винний мав умисел привести її до виконання. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є наявність мети: 1) порушення громадської безпеки; 2) залякування населення; 3) провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; 4) вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 5) привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Суб'єктом терористичного акту може бути будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 ст. 258 передбачає відповідальність за терористичний акт, вчинений: 1) повторно (див. ч. 1 ст. 32); 2) за попередньою змовою групою осіб (див. ч. 2 ст. 28); 3) із заподіянням значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. Якщо дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, призвели до загибелі людини, винний відповідає за ч. 3 ст. 258.

У частині 4 ст. 258 передбачено відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівниц-

тво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Ці поняття розглянуто при аналізі складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 255, статтями 256 і 257.

У частині 5 ст. 258 встановлено, що від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ч. 4 цієї статті, звільняється особа, крім організатора і керівника, яка добровільно повідомила про нього правоохоронному органу та сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації чи розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину. Добровільність повідомлення про існування терористичної групи чи організації означає здійснення цих дій із власної волі, з різних мотивів, за усвідомлення об'єктивної можливості й надалі брати участь у ній або сприяти її діяльності.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 258 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 2 ст. 258 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; за ч. 3 ст. 258 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі; за ч. 4 ст. 258 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками. *Неправдиве повідомлення* — це доведення до відома будь-якій особі інформації, що не відповідає дійсності, про нібито існуючу підготовку вибуху, підпалу або інших подібних дій, доведена до відома будь-якої особи. Злочин вважається закінченим із моменту неправдивого повідомлення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, завідомістю — тобто винний знав про те, що відомості, повідомлені ним, є неправдивими.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 259 передбачено відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення: а) якщо воно спричинило тяжкі наслідки або б) вчинене повторно (див. ч. 1 ст. 32).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 259 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 259 — позбавлення волі на строк від двох до семи років.

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в таких формах: 1) у створенні не передбачених законами України воєнізованих формувань; 2) участі у їх діяльності; 3) у створенні не передбачених законом збройних формувань; 4) участі у їх діяльності.

Під *воєнізованими* слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиначальність, підпорядкованість і дисципліну, і в яких проводиться військова, стрійова чи фізична підготовка.

Під *збройними формуваннями* слід розуміти воєнізовані групи, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (примітки 1 і 2 до ст. 260). Поняття зброї та озброєності ті самі, що і при характеристиці бандитизму.

З *об'єктивної сторони* цього злочину обов'язковим є незаконність створення воєнізованого або збройного формування. Відповідно до Конституції України «на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом» (ч. 6 ст. 17), «політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань» (ч. 2 ст. 37). Незаконними є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані та збройні формування, не передбачені законами України.

Під *створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань* слід розуміти їх утворення (організацію, заснування). *Створення незаконного воєнізованого або збройного формування* може виражатися в різних діях, які призвели до його організації. Поняття створення злочинного формування дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 255.

Злочин вважається закінченим із моменту створення воєнізованого або збройного формування, навіть якщо не вчинено жодної дії, заради якої вони були створені. Якщо винному не вдалося створити воєнізоване або збройне формування, його дії слід кваліфікувати як незакінчений злочин, тобто готування або замах на створення відповідного формування.

Участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань вважається членство в таких формуваннях, перебування у їх складі та виконання будь-яких дій для їх успішного функціонування. Частина 1 і 2 ст. 260 передбачають відповідальність за участь у діяльності формування. Тому сам факт дачі згоди на вступ, як і вступ до воєнізованого або збройного формування, якщо особі не вдалося з причин, що не залежали від її волі, взяти участь у діяльності такого формування, слід кваліфікувати як замах на участь у діяльності воєнізованого або збройного формування.

З суб'єктивної сторони ці злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 3 ст. 260 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину за кваліфікуючих обставин, а саме: а) керівництво не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням; б) їх фінансування; в) постачання їм зброї, боеприпасів, вибухових речовин чи військової техніки. Поняття *керівництва* злочинним формуванням дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 255. Злочин вважається закінченим із моменту вчинення дій, пов'язаних із керівництвом воєнізованим або збройним формуванням. Під *фінансуванням* незаконного воєнізованого або збройного формування слід розуміти забезпечення його грошима, валютними цінностями, коштовностями тощо. Під *постачанням* предметами слід розуміти їх надання, доставку тощо.

У частині 4 ст. 260 передбачено відповідальність за участь у складі воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян. Якщо такий напад призвів до загибелі людей чи інших тяжких наслідків відповідальність настає за ч. 5 ст. 260.

Відповідно до ч. 6 цієї статті звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка перебувала в складі зазначених фор-

мувань, за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування. Добровільність означає остаточний вихід особи з різних мотивів зі злочинного формування з власної волі, за усвідомлення нею можливості й надалі брати участь у ньому.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 260 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 260 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 260 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 4 ст. 260 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; за ч. 5 ст. 260 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261). *Предметом* цього злочину є об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети.

Радіоактивні матеріали — це джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи.

Хімічні речовини — це речовини, безпосередньо або опосередкована дія яких може призвести до загибелі або отруєння людей і (або) заподіяти шкоду довкіллю та майну. *Біологічні речовини, матеріали* — це такі речовини біологічного походження (біохімічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які можуть призвести до загибелі людей або тілесних ушкоджень і (або) заподіяти шкоду довкіллю та майну. *Вибухонебезпечними* вважаються матеріали, які внаслідок своїх фізико-хімічних властивостей здатні миттєво виділяти велику кількість кінетичної енергії, створювати високу температуру, утворювати отруйні гази, спричиняти пожежі та руйнування і цим становлять підвищену небезпеку для оточення.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у нападі на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, вчиненому для захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів. Поняття нападу було дано при аналізі бандитизму.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони

злочину є мета — захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів. Під *захопленням* слід розуміти зайняття всієї або частини території вказаних об'єктів. Поняття *пошкодження* і *знищення* об'єктів розглянуті при аналізі складу злочину, передбаченого ст. 194.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 261 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

§ 3. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262). *Предметом* цього злочину є вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали. Вони мають бути придатними для використання за своїм цільовим призначенням. До *вогнепальної зброї* належать всі види бойової, спортивної, нарізної, мисливської (крім гладкоствольної мисливської) зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згорянні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей). *Бойові припаси* — це патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. До *вибухових речовин* належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухати без доступу кисню. *Вибухові пристрої* — це саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені та за певних обставин здатні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (ви-

буху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин. Поняття *радіоактивних матеріалів* дається при аналізі злочину, передбаченого ст. 261.

З *об'єктивної сторони* цей злочин може виражатися в таких формах: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння зазначеними предметами шляхом шахрайства.

Поняття викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства, розбою або зловживання службовим становищем аналогічні відповідним поняттям злочинів проти власності (статті 185, 186, 187, 189–191). Однак, на відміну від злочинів проти власності, заповідання матеріальної шкоди власності не є обов'язковою ознакою цього злочину.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. На відміну від аналогічних посягань на власність, корисливий мотив і корислива мета не є обов'язковими ознаками цього злочину, його мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єкт злочину: за умови викрадення, вимагання і розбою – будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку, за умови привласнення і заволодіння шляхом шахрайства – особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єкт привласнення спеціальний, а саме – особа, у правомірному віданні якої були зазначені вище предмети.

У частині 2 ст. 262 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб, а також заволодіння зброєю та іншими предметами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

У частині 3 ст. 262 встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами 1 чи 2 цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, шляхом розбою, вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 262 – позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 2 ст. 262 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 262 – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263). *Предметом* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263, є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. Він тотожний предмету злочину, передбаченого ч. 1 ст. 262. Предмет злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263, — кинджали, фінські ножі, кастети чи інша холодна зброя. До *холодної зброї* належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що справляють колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, кинджал, арбалет, нунчаку, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263, полягає у носінні, зберіганні, придбанні, виготовленні, ремонті, передачі чи збуті вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, без передбаченого законом дозволу, а злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, — у носінні, виготовленні, ремонті або збуті кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без вказаного дозволу.

Носіння — це дія з переміщення зазначених предметів, їх транспортування особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо). *Зберігання* — це володіння будь-яким із зазначених предметів, що перебувають не при особі, а в обраному нею місці. *Придбання* — це дії, пов'язані з набуттям цих предметів (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) у результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання в подарунок, на відшкодування боргу тощо. *Виготовлення* — це дії зі створення чи перероблення будь-яких предметів, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей холодної чи вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв. *Ремонт* — це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень,

налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, внаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням. *Передача* — це надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням. *Збут* — це передача їх іншій особі шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо.

Злочин має місце лише за умови, що зазначені дії вчинюються без передбаченого законом дозволу, тобто є незаконними.

З суб'єктивної сторони ці злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом, їх мета і мотив можуть бути різними.

Суб'єктом злочинів може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 3 ст. 263 встановлено, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Під добровільною здачею слід розуміти повну, за власною волею, незалежно від мотивів, здачу цих предметів органам влади, при усвідомленні особою фактичної можливості подальшого безкарного продовження вчинення злочину.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 263 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 263 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від двох до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264). *Предметом* цього злочину є вогнепальна зброя і бойові припаси. Їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 262. Проте предметом цього злочину може бути і гладкоствольна мисливська зброя, і бойові припаси до неї.

Об'єктивна сторона злочину — недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Недбале зберігання може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності (наприклад, зброя передається малолітньому для гри чи не розряджається після полювання).

З суб'єктивної сторони злочин характеризується умислом і необережністю, але щодо самої дії або бездіяльності до наслідків можлива тільки необережна форма вини.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 264 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.

Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265). *Предметом* цього злочину є радіоактивні матеріали. Їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 261.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному (без передбаченого законом дозволу) придбанні, носінні, зберіганні, використанні, передачі, видозмінненні, знищенні, розпиленні, руйнуванні радіоактивних матеріалів. Для відповідальності достатньо вчинення однієї з цих дій.

Поняття придбання, носіння і зберігання дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 263. Під *використанням* радіоактивних матеріалів слід розуміти їх застосування або користування ними. *Передача* радіоактивних матеріалів аналогічна за своїм змістом цьому поняттю у ст. 263. *Видозмінення* радіоактивних матеріалів — це внесення в них будь-яких змін. *Знищення* радіоактивних матеріалів — це приведення їх до непридатного стану. *Розпилення* — це дії, які розсіюють (розносять) радіоактивні матеріали у повітрі найдрібнішими частинками. *Руйнування* означає пошкодження предметів, в яких є радіоактивні речовини або ядерні матеріали.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є поводження з радіоактивними матеріалами без передбаченого законом дозволу.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 265 передбачено відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. До незаконного поводження з радіоактивними матеріалами можливий тільки прямий умисел, а щодо загибелі людей або інших тяжких

наслідків — небережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 265 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 265 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266). *Предметом* злочину є радіоактивні матеріали, їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 261.

Об'єктивна сторона злочину виражається у погрозі вчинити викрадення радіоактивних матеріалів для примушення фізичної або юридичної особи, міжнародної організації або держави вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 266, полягає у погрозі використати радіоактивні матеріали для спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Злочин вважається закінченим, якщо стало відомо про погрозу, тобто з того моменту, коли та або інша особа сприйняла погрозу.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочинів є спеціальна мета, а саме: примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, або мета — спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Суб'єкт злочинів — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 266 — позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 266 — позбавлення волі на строк до п'яти років.

§ 4. **Порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку**

Порушення правил поведіння з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267). *Предметом* злочину є вибухові речовини та радіоактивні матеріали. Їх поняття дано при аналізі злочинів, передбачених статтями 261 і 262.

Об'єктивна сторона злочину полягає у порушенні правил безпечного поводження з вибуховими речовинами або радіоактивними матеріалами: правил зберігання, використання, обліку, перевезення цих предметів або інших правил поводження з ними, а також незаконному пересиланні цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Порушення правил поводження з вибуховими речовинами або радіоактивними матеріалами може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності.

Правила зберігання вибухових речовин та радіоактивних матеріалів передбачають заходи, спрямовані на забезпечення їх фізичної цілісності від протиправних дій фізичних осіб та утримання їх у безпечному стані. *Правила використання* встановлюють безпечні способи їх застосування, а *правила обліку* вимагають контролю за їх рухом, своєчасною фіксацією їх надходження, реєстрацією (документуванням) видачі, витрачання і повернення тощо. *Правила перевезення* вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів передбачають їх безпечно переміщення різними видами транспорту, а *інші правила поводження* з цими предметами регулюють безпечні способи виготовлення, випробування, знищення тощо цих предметів.

Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем означає їх відправлення для доставки в певне місце. Пересилання вантажем вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів можливе лише з дозволу органів транспорту із дотриманням відповідних правил безпеки.

Порушення правил поводження тягне кримінальну відповідальність лише у разі, якщо ці порушення створили небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

З суб'єктивної сторони порушення правил поводження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами може бути вчинено як умисно, так і з необережності. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем можливе лише з прямим умислом. Щодо створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків вина може бути тільки необережною.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, яка має дозвіл на поводження з цими предметами та у зв'язку з цим зобов'язана дотримуватися правил безпеки поводження з ними.

Суб'єктом незаконного пересилання поштою або вантажем вибухових, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів може бути будь-яка особа.

У частині 2 ст. 267 передбачено відповідальність за ті самі діяння, а також за незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 267 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 267 — позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років.

Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268). *Предметом* цього злочину є відходи і вторинна сировина та речовини або матеріали, що належать до категорії небезпечних відходів, які заборонено до ввезення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3073-III від 7 березня 2002 р.)¹ *відходи* — це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Деякі (окремі) види відходів виступають як вторинна сировина — це залишки сировини, матеріалів і напівфабрикатів, що утворюються у процесі виробництва, або залишки предметів споживання та їх тари, придатні для подальшого використання.

Порядок ввезення в Україну окремих видів відходів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів можливий лише у разі надання дозволу Мінекоресурсів України.

Небезпечні відходи — це відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього при-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 36–37. — Ст. 242; 2002. — № 31. — Ст. 214.

родного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними. Перелік небезпечних відходів, які забороняються до ввезення, затверджує Кабінет Міністрів України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у ввезенні на територію України чи транзиті через її територію: відходів або вторинної сировини без належного дозволу, речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення.

Ввезення на територію України предмета — це його переміщення через кордон України. *Транзит відходів* — це безперервне перевезення відходів від одного кордону національної території до іншого без зберігання, за винятком зберігання, зумовленого технологічним процесом перевезення відходів. Злочин вважається закінченим із моменту перетину вантажу з відходами або вторинною сировиною кордону України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 268 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 268 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років.

Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269). *Предметом* цього злочину є вибухові та легкозаймисті речовини. Поняття *вибухових речовин* дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 262. *Легкозаймисті речовини* — це вогнебезпечні речовини, які здатні самозайматися або легко спалахувати і цим спричиняти або посилювати пожежу.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному перевезенні на повітряному судні зазначених речовин. *Перевезення* цих речовин означає їх транспортування, доставку повітряним судном. Поняття повітряного судна дано у ч. 2 ст. 15 Повітряного кодексу України.

Незаконним вважається перевезення на повітряному судні цих речовин без відповідного дозволу (ст. 63 Повітряного кодексу України) або перевезення таких вибухових або легкозаймистих речовин, які не підлягають транспортуванню на повітряних суднах (ст. 75 Повітряного кодексу України).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 269 передбачено відповідальність за цей злочин, якщо він спричинив загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 269 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 269 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає у порушенні встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. *Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки* може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності. Під *встановленими законодавством вимогами пожежної безпеки* слід розуміти положення, які передбачають норми і правила щодо запобігання виникненню пожеж. *Вимоги пожежної безпеки* визначають стандарти, паспорти, норми, правила, положення, інструкції.

Відповідальність за ст. 270 настає лише тоді, коли порушення вимог пожежної безпеки спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. *Пожежа* — це неконтрольоване горіння предметів поза спеціальним вогнищем, що створює безпосередню небезпеку для життя людей.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є наслідки: шкода здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі. *Шкода здоров'ю людей* — заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній або більше особам. Відповідно до

примітки до ст. 270 КК майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину щодо порушення вимог пожежної безпеки — може бути як умисел, так і необережність, а щодо наслідків (шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди) — лише необережність.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 270 передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки. Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 270).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 270 — штраф від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 270 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

РОЗДІЛ XI

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

§1. Поняття та види злочинів проти безпеки виробництва

У сучасних умовах важливе значення має охорона безпеки виробництва. Відхилення від нормативних приписів та встановлених вимог безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, в сільському господарстві, можуть спричинити або спричиняють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю.

Родовим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва є відносини, що забезпечують безпеку виробництва. Виробництво – це складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої є праця людини, спрямована на одержання суспільно-корисного результату. Складовим елементом такої системи є технічні та правові норми.

У ході виробничої діяльності або використання її результатів людина зазнає або може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів самого різного характеру і ступеня – механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є його безпека. Безпека виробництва – це такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Для забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що стосуються різних галузей законодавства (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та ін.), а також технічні норми.

У цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Безпосередні об'єкти окремих злочинів проти безпеки виробництва входять у систему відносин родового об'єкта, хоча й мають свої особливості. Вони залежать, передусім, від видів безпеки виробництва, рівнів безпеки, характеру можливої шкоди та сфер її поширення.

Необхідною складовою безпеки будь-якого виробництва є безпека праці, яка поділяється на технічну і санітарну, а за рівнями – на безпеку звичайних і підвищено небезпечних робіт. Деякі виробництва (як технічне ціле), окремі речовини (що є предметами праці) мають виняткову небезпечність, що вимагає особливих організаційно-технічних режимів їх функціонування (використання), враховуючи правове забезпечення. Такими є: вибухонебезпечні виробництва, а також виробництва, в яких використовуються ядерні та радіоактивні матеріали. Нарешті, низка виробництв здатна заподіяти шкоду позавиробничим інтересам, у зв'язку з використанням готової промислової продукції, її напівфабрикатів, а також експлуатацією збудованих будівель та споруд.

Основним безпосереднім об'єктом цих злочинів є безпека окремих видів виробництв. Додатковими обов'язковими об'єктами всіх злочинів, що посягають на безпеку виробництва, є життя і здоров'я людини, а додатковими факультативними об'єктами злочинів, передбачених статтями 272–275, – власність і довкілля (екологічна безпека).

Потерпілими від цих злочинів можуть бути або тільки працівники виробництва (статті 271 і 272), або і працівники виробництва, і сторонні особи (статті 273 і 274), або тільки сторонні особи (ст. 275).

З об'єктивної сторони злочини проти безпеки виробництва сконструйовані однотипно. Всі вони описані в законі як злочини з так званим матеріальним складом і тому вимагають встановлення діяння, наслідків і причинного зв'язку.

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони виявляється в порушенні шляхом дії або бездіяльності вимог безпеки, що містяться в правилах безпеки праці та виробництва. При цьому порушення зазвичай виглядає не як одиничний акт дії (бездіяльності), а становить сукупність таких актів, си-

стему, де порушується не одна, а різні вимоги безпеки. Під порушенням слід розуміти недотримання або неналежне дотримання вимог безпеки, передбачених правилами, або здійснення в ході виробничої діяльності дій, прямо заборонених правилами.

Злочини проти безпеки виробництва являють собою порушення єдино писаних правил безпеки. Диспозиції статей, що розглядаються, є бланкетними, у зв'язку з чим для їх застосування слід звернутися до інших нормативних актів (правил, інструкцій, стандартів тощо).

Обов'язковою ознакою цих злочинів є *наслідки*. Вони можуть бути двох видів. Перший вид наслідків закон пов'язує зі створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (частини перші статей 272–275). Другий вид наслідків становлять ті, настання яких пов'язане зі спричиненням реальної шкоди. Це: «шкода здоров'ю потерпілого» (частини перші статей 271–275); «загибель людей» (частини другі статей 271–275) та «інші тяжкі наслідки» (частини другі статей 271–275).

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків має бути реальним, свідчити про виникнення в конкретному виробничому процесі або внаслідок його такого небезпечного стану (загрози), коли з необхідністю можуть настати передбачені законом наслідки.

Шкода здоров'ю потерпілого охоплює види виробничого травматизму або нещасних випадків із сторонніми на виробництві, пов'язані із заподіянням одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження або заподіянням одній чи кільком особам легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'ю або незначну втрату працездатності.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам. Злочини, передбачені статтями 272–275, охоплюють також випадки заподіяння значних матеріальних збитків підприємствам, установам, організаціям, незалежно від форми власності та видів їх діяльності, окремим громадянам, а також довікллю. Однак само лише заподіяння значних матеріальних збитків недостатньо для визнання його наслідком злочинів, що розгляда-

ються. Потрібно, щоб такий наслідок був результатом порушення безпеки на виробництві й супроводжувався створенням загрози життю або здоров'ю людей або заповіданням їм різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень. В іншому випадку може йтися про злочин проти власності, у сфері господарської або службової діяльності.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, що розглядаються, є *причинний зв'язок* між допущеними порушеннями правил безпеки і реальною шкодою або можливістю її настання. Причинний зв'язок у цих злочинах має низку особливостей. Зокрема, у більшості випадків має місце опосередкований, а не прямиий розвиток причинного зв'язку. Крім того, настання наслідку може бути зумовлено порушенням кількох вимог безпеки. Такі порушення можуть бути допущені одним або кількома суб'єктами. Тому в справах такої категорії для встановлення причинного зв'язку призначають експертизи.

Суб'єктивна сторона злочинів визначається їх об'єктивною стороною. Щодо порушення правила безпеки можуть мати місце умисел або необережність, щодо наслідків – тільки необережність (тобто змішана форма вини або необережність у чистому вигляді). Ставлення суб'єкта до наслідків є визначальним, тому в цілому злочини проти безпеки виробництва є необережними.

Суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва – спеціальний. Це особи, які зобов'язані дотримуватися правил безпеки виробництва. За правовим статусом їх можна поділити на три групи: службові особи та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що прямо вказується в ст. 271, в інших випадках це впливає із закону (статті 272–275); робітники і службовці (статті 272–275); сторонні для виробництва особи (статті 273 і 274). Виходячи з виняткової небезпеки вибухонебезпечних підприємств (цехів), виробництв, де використовуються ядерні та радіаційні матеріали, сторонні особи, які перебували з дозволу (правомірно) на таких підприємствах (екскурсанти, працівники інших підприємств, установ, організацій та ін.) зобов'язані у встановленому нормативними актами порядку дотримуватися правил безпеки, зміст яких можна сприйняти без спеціальної підготовки. Наприклад, на вибухонебезпечному виробництві – «курити заборонено».

Виходячи з викладеного, *під злочинами проти безпеки виробництва потрібно розуміти суспільно небезпечні винні діяння, що порушують встановлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами правила безпеки виробництва, що призвели до настання передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків, вчинені суб'єктом злочину.*

Виходячи з подібності безпосередніх об'єктів, характеру виробництва та суспільно небезпечних наслідків, потрібно розрізняти:

- злочини у сфері безпеки праці (статті 271 і 272);
- інші злочини у сфері безпеки виробництва (статті 273–275).

§ 2. Злочини у сфері безпеки праці

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271). У КК цей злочин визначено як «порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого».

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку праці. Згідно зі стандартами безпека праці — це «стан умов праці, при якому виключено вплив на працюючих небезпечних та шкідливих факторів виробництва»¹.

Потерпілими від злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний або тимчасовий зв'язок із виробництвом, де стався нещасний випадок, – безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику або стажування та інші особи, діяльність яких пов'язана із цим виробництвом. Порушення вимог законодавства про охорону праці, що заподіяло шкоду життю або здоров'ю інших громадян, тягне відповідальність за статтями про злочини у сфері службової діяльності або проти життя і здоров'я особи.

Діяння визначено в ст. 271 як «порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці...». Диспозиція цієї норми є бланкетною і відсилає до законодав-

¹ ГОСТ 12.0.002-80. Система стандартів безпеки праці. Термины и определения. – М., 1980. – С. 2.

чих та інших нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, інструкцій, положень, норм, вказівок, стандартів). Ці акти встановлюють правила з охорони праці. За характером вимог та їх галузевої спрямованості розрізняють *загальні та спеціальні правила охорони праці*. До загальних належать правила, що регулюють питання охорони праці у всіх галузях виробництва. Це Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. (в редакції від 21 листопада 2002 р.)¹, а також окремі правила державних міжгалузевих і галузевих актів, які містять вимоги безпеки для всіх галузей виробничої діяльності (наприклад вимога про проведення первинного інструктажу з техніки безпеки на робочому місці). Спеціальні правила містять вимоги безпеки для однієї галузі або для однієї якоїсь роботи.

Статтею 271 не охоплюються порушення спеціальних правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (гірничих, будівельних тощо), правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (цехах), правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві. Порушення таких правил кваліфікується за статтями 272–274.

Порушення вимог про охорону праці найчастіше полягають у відсутності необхідного інструктажу або поверховому інструктажі з техніки безпеки, недостатньому нагляду за дотриманням правил охорони праці, неогороженні рухомих частин механізмів, незадовільному санітарно-гігієнічному стані виробничих приміщень і робочих місць, несправності робочого устаткування, інструментів та ін.

За частиною 1 ст. 271 *наслідком* злочину є «шкода здоров'ю потерпілого». Необхідно встановлювати причинний зв'язок між порушенням правил і цим наслідком.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт злочину – службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності. За статтею 271 можуть відповідати лише ті службові особи, на яких законом або на підставі наказу, службової інструкції, спеціального розпоряд-

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 2. – Ст. 10.

ження безпосередньо покладено обов'язок з дотримання вимог про охорону праці на відповідній ділянці роботи або контроль за їх виконанням. Ними можуть бути особи, які спеціально відповідають за забезпечення виробничо-технічної дисципліни на підприємствах чи на окремих його ділянках або керують виконанням тих чи інших робіт, але порушують при цьому вимоги з охорони праці.

У частині 2 ст. 271 встановлено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 271 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 271 – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до семи років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272) може мати місце на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заповдіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Численні роботи, що виконуються на виробництві, характеризуються підвищеною небезпекою, оскільки ймовірність настання небезпечної шкоди при їх виконанні є набагато вищою, ніж за звичайних робіт. Це роботи в гірничому і будівельному виробництвах, з високотоксичними промисловими отрутами або електрозварювальні роботи. Порушення правил безпеки при виконанні таких робіт може призвести, наприклад, до обвалів у шахтах, значних за кількістю потерпілих нещасних випадків, падіння людей із висоти, спричинення значної матеріальної шкоди.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є безпека праці при виконанні робіт із підвищеною небезпекою.

Потерпілим внаслідок злочинних діянь, передбачених ст. 272, є працівник виробництва. У випадках заповдіяння шкоди стороннім особам відповідальність настає або як за злочин у сфері

службової діяльності (наприклад службова недбалість), або як за злочин проти життя і здоров'я особи.

Діяння описано в ст. 272 як «порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві...». Перелік таких робіт є в нормативно-правових актах. Відповідно до Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. (ч. 2 ст. 30) перелік таких робіт затверджується Державним комітетом по нагляду за охороною праці¹. Цей перелік має чинність на всіх підприємствах, установах і організаціях незалежно від форми власності та видів їх діяльності. До таких робіт належать: підземні роботи на шахтах та рудниках, підземна геологорозвідка, укладення великогабаритних труб у траншеї, роботи на висоті, вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів, електрозварвальні роботи та ін.

Наслідками злочину є: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків; заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою і вказаними наслідками необхідно встановлювати причинний зв'язок.

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт – особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою. Це можуть бути громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), службовці, робітники.

Частина 2 ст. 272 встановлює більш сувору відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 272 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи

¹ Див.: Перелік робіт з підвищеною небезпекою. Затверджений наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 30 листопада 1993 р. № 123 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 12: Охорона праці в Україні. – С. 247–253.

займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 272 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до восьми років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 3. Інші злочини у сфері безпеки виробництва

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273) може призвести до вибухів, пожеж, пошкодження або знищення майна, загибелі багатьох людей. Тому такого роду діяння розглядають як одне з найнебезпечніших посягань на безпеку виробництва.

Згідно з ч. 1 ст. 273 відповідальність настає за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є безпека вибухонебезпечних виробництв (враховуючи безпеку праці).

Потерпілими від злочину можуть бути як робітники вибухонебезпечного виробництва (підприємства, цеху, іншої ділянки виробничої діяльності), так і особи, які не мають до нього стосунку.

Діяння має бути вчинено у визначеному місці – вибухонебезпечному підприємстві або у вибухонебезпечному цеху.

До вибухонебезпечних належать підприємства або окремі цехи, що використовують, наприклад, аміак, ацетон, бензин, бутан, доменний газ, силон, метан, спирт, толуол, коксовий газ, ефір, сірководень, сірковуглець, уайтспирит як сировину або основний продукт, або ці речовини виділяються при виробництві. Вибухонебезпечними визнаються підприємства і цехи, що виробляють вибухонебезпечні речовини, порох і боеприпаси. До вибухонебезпечних належать також деякі цехи збагачувальних і брикетних фабрик (наприклад, цех термічного сушіння, подрібнювальний і пресувальний цехи). Це може бути і хімічна лабораторія, де в результаті різноманітних дослідів ут-

ворюються вибухонебезпечні речовини. До вибухонебезпечних підприємств належать і шахти, небезпечні через можливість виділення газу метану або через наявність вугільного, сірчаного або сульфідного пилу, це також шахти з розробки вугільних пластів, схильних до раптових викидів вугілля і газу або ж до самозаймання копалини.

Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних визначається не характером наслідків, що настали, а категорією та класом виробництва за вибухонебезпечністю, встановленими технологічним регламентом. Ці категорії, класи та їм подібні характеристики встановлюються проектними організаціями, міністерствами, виробничими об'єднаннями, органами Держгіртехнагляду і деякими іншими організаціями як для підприємства в цілому, так і для окремого його комплексу, а також для різноманітних основних (цех, ділянка, відділення) і допоміжних (склади, лабораторії) виробничих підрозділів, зовнішнього обладнання, вугільних пластів та інших об'єктів промисловості, сільськогосподарських та інших підприємств.

Порушення правил, що забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, може полягати в палінні у приміщенні вибухонебезпечного цеху, користуванні відкритим вогнем у газовій (метановій) шахті, веденні робіт без належної вентиляції тощо. За ч. 1 ст. 273 *наслідками* злочину є: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил безпеки і вказаними наслідками необхідно встановлювати *причинний зв'язок*.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт – особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах. Ними можуть бути: громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності; службові особи (керівники підприємств, головні інженери, начальники цехів, їх заступники, механіки, завідувачі вентиляції, начальники ділянок, майстри тощо), робітники та службовці вибухонебезпечних цехів і підприємств. Сторонні для цих виробництв особи (екскурсанти і працівники інших установ та організацій тощо) внаслідок реальної можливості усвідомлювати особливу небезпеку таких виробництв та

кож можуть нести відповідальність за ст. 273, якщо до їхнього відома у встановленому порядку було доведено правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах.

Частина 2 ст. 273 встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 273 – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 273 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до десяти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274). В частині 1 цієї статті передбачено відповідальність за порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого. Такі порушення можуть заподіяти винятково тяжкі наслідки: людські жертви, вибухи, знищення або пошкодження атомних реакторів та інших експлуатаційних установок, радіоактивне забруднення місцевості, опромінення населення.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є ядерна або радіаційна безпека виробництва (враховуючи безпеку праці).

Потерпілими від злочину можуть бути як працівники виробництва, на якому використовуються ядерні або радіоактивні матеріали, так і особи, які не мають до такого виробництва стосунку.

Порушення має місце на виробництвах, де використовуються ядерні або радіоактивні матеріали. Ядерними матеріалами є: уран, плутоній, торій у вигляді металу, сплаву, хімічного концентрату, якийсь інший матеріал, що містить зазначені речовини у певній концентрації. Радіоактивними є джерела іонізуючого випромінювання, природного або штучного походження, що перебувають у будь-якому стані. До виробництв, де використовуються ядерні матеріали, належать атомні станції, споруд-

ди та комплекси з промисловими, експериментальними і дослідницькими ядерними реакторами і ядерними стендами тощо. До виробництв, що містять радіоактивні матеріали, належать, зокрема, сховища радіоактивних відходів.

Основним нормативним актом, що регулює безпеку використання ядерних і радіоактивних матеріалів, у тому числі на виробництві, є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р.¹

Порушеннями правил безпеки можуть бути: допуск до роботи осіб, які не мають права працювати на об'єктах атомної енергетики, порушення фізичного захисту атомних реакторів або установок, в яких використовуються радіоактивні матеріали.

*Наслідками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 274, є: створення загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил і вказаними наслідками необхідно встановлювати *причинний зв'язок*.*

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, може мати змішану або необережну форми вини.

Суб'єктом злочину можуть бути: громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи, робітники та службовці, сторонні виробництву особи, зобов'язані дотримуватися на виробництві правил ядерної чи радіаційної безпеки.

Частина 2 ст. 274 встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 274 – обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 274 – позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275). У частині 1 цієї статті злочин описано

¹ Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

як порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, особою, яка зобов'язана дотримувати таких правил, якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Небезпека таких порушень полягає в тому, що вони можуть спричинити під час використання продукції небезпечні для її споживача наслідки: вибух, пожежу, техногенну аварію, руйнацію будівель і споруд, що супроводжуються нещасними випадками, знищенням майна.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека використання промислової продукції та безпека експлуатації будівель і споруд.

Потерпілими від злочину є споживачі промислової продукції: ті, хто працює на даному або інших виробництвах; користуються нею в побуті; а також особи, які працюють, проживають або іншим чином використовують будівлі та споруди.

З об'єктивної сторони злочин може бути спричинений порушенням правил, що забезпечують використання промислової продукції, при розробленні або конструюванні такої продукції (наприклад, серйозні прорахунки при розробці ракет-носіїв, авіаційних двигунів, турбін та ін.) або в процесі її виготовлення чи зберігання. Приміром, при виготовленні продукції може бути використано недоброякісні матеріали, а при її зберіганні порушено, наприклад, вимоги температурних режимів або вологості сховищ. Крім того, з об'єктивної сторони злочин може полягати у порушенні правил безпеки при проектуванні або зведенні будівель і споруд (наприклад, помилки, допущені при проектуванні, або деконструктивні відхилення від встановлених технологій будівництва мостів, висотних споруд, складних перекриттів, виступаючих елементів будівель тощо).

Наслідками злочину, що передбачений ч. 1 ст. 275, є: створення загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків; заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил і вказаними наслідками має бути встановлено *причинний зв'язок*.

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, може мати змішану або необережну форми вини.

Суб'єктом злочину можуть бути: громадяни–суб'єкти підприємницької діяльності; службові особи, конструктори, проєктувальники, працівники промислового або будівельного виробництв, які зобов'язані дотримувати правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Частина 2 ст. 275 встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 275 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого; за ч. 2 ст. 275 – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

РОЗДІЛ XII

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

§ 1. Поняття і система транспортних злочинів

Із розвитком транспорту збільшується потужність транспортних засобів і швидкість їх руху, що має важливе значення для розвитку суспільства. Проте це зумовлює і негативні явища, оскільки більш тяжкими стають наслідки транспортних подій, у яких гинуть люди, матеріальні цінності. Боротьба з транспортними злочинами в сучасних умовах набуває важливого значення, про що свідчить виділення цих злочинів у самостійний розділ Особливої частини КК. Головною ознакою, за якою транспортні злочини об'єднано в одну групу, є їх єдиний родовий об'єкт. *Таким об'єктом є відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації усіх видів механічного транспорту.*

Безпосередні об'єкти окремих транспортних злочинів лежать у площині родового об'єкта, хоча і мають свої особливості. Вони залежать, насамперед, від видів транспорту, на яких можуть бути вчинені ці злочини, а також від характеру об'єктивної сторони і кваліфікуючих обставин. Наприклад, деякі злочини можуть бути вчинені із застосуванням насильства або погроз, в зв'язку з чим виникає питання про додатковий безпосередній об'єкт – життя та здоров'я особи.

Предметом цих злочинів є транспортні засоби, шляхи сполучення, споруди на них, транспортні комунікації, вокзали, засоби зв'язку, сигналізації, автоматизації, які забезпечують безпеку руху транспортних засобів.

З *об'єктивної сторони* ці злочини сконструйовано по-різному. Більшу частину цих посягань описано в законі як злочини з матеріальним складом, меншу частину – з формальним.

У злочинах із матеріальним складом об'єктивна сторона містить у собі діяння, наслідки і причинний зв'язок між ними.

Діяння в цих злочинах полягає в дії або бездіяльності особи. Деякі злочини (наприклад, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) можуть бути вчинені лише шляхом дії.

У багатьох злочинах діяння виражається в порушенні певних правил. Це означає, що диспозиції таких статей є бланкетні, тому для встановлення факту порушення цих правил необхідно звертатися до відомчих нормативних актів, які регламентують поведінку працівника транспорту або іншого учасника дорожнього руху. Важливо точно визначити, які статті, пункти, параграфи нормативних актів порушено й у чому це порушення полягало.

Обов'язковою ознакою злочинів із матеріальним складом є *наслідки*.

Наслідками у статтях цього розділу КК названо: загибель однієї або кількох осіб, тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду, інші тяжкі наслідки.

Відповідальність за транспортні злочини диференційовано залежно від тяжкості наслідків, що настали. Тому тяжкі тілесні ушкодження, загибель однієї або кількох осіб вказано в деяких статтях як кваліфікуючі обставини.

Під іншими тяжкими наслідками, які зазначені в деяких статтях, слід розуміти тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду.

При встановленні матеріальної шкоди, яка спричиняється в транспортних подіях, необхідно враховувати вартість знищених або пошкоджених транспортних засобів, вантажів, шляхів сполучення, споруд на них тощо.

Своєрідними наслідками, які вказані у деяких статтях, є *створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків*, що виникає внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, недоброякісного ремонту або пошкодження шляхів сполучення чи транспортних засобів. У технічній системі транспорту відбуваються певні зміни і створюється реальна можливість настання тяжких наслідків, тобто висока ступінь імовірності їх настання. Ці зміни в технічній сис-

темі транспорту порушують нормальне її функціонування, чим заподіюється збиток об'єкту злочину. Така небезпека (загроза) є і властивість злочинного діяння, і нерозривний із ним своєрідний наслідок. Обов'язковим у таких ситуаціях є встановлення причинного зв'язку між діянням особи та змінами, що відбулися в технічній системі транспорту.

Третьою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом є причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. По справах цієї категорії для його встановлення призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів визначається залежно від складності її об'єктивної сторони. Злочини з формальним складом вчинюються з прямим умислом. У злочинах із матеріальним складом необхідно встановлювати психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, що має важливе значення для кваліфікації та призначення покарань.

Суб'єктом транспортних злочинів є особа, яка досягла 16-ти років. Лише за пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), а також незаконне заволодіння транспортними засобами (частини 2 і 3 ст. 289) відповідальність настає з 14-літнього віку.

Деякі транспортні злочини може здійснювати лише працівник транспорту, тобто спеціальний суб'єкт.

Отже, під транспортними злочинами слід розуміти передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, що посягають на безпеку руху та експлуатації усіх видів механічного транспорту, а також магістрального трубопровідного транспорту.

У розділі XI Особливої частини КК ці злочини розміщені в певній системі. При цьому враховується тяжкість злочину, а також види транспорту, на яких вони вчиняються. На першому місці є злочини, які вчиняються на залізничному, водному і повітряному транспорті (статті 276–285), на другому – на автомобільному і міському електротранспорті (статті 286–290). Завершують главу злочини, що виражаються в порушенні чинних на транспорті правил та в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291, 292).

Розміщення транспортних злочинів у певній системі дає можливість більш правильно конструювати санкції цих статей, що, зокрема, підвищить ефективність кримінально-правових заходів боротьби з цими посяганнями, поліпшить статистичний облік цих злочинів.

Безпосереднім об'єктом першої групи посягань є відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту; другої групи – безпеку руху та експлуатації автомобільного і міського електротранспорту; третьої групи – безпечне функціонування всіх видів механічного та магістрального трубопровідного транспорту.

Як уже було зазначено, відповідальність за більшість транспортних злочинів диференційовано залежно від тяжкості наслідків, що настали. Враховуються при цьому тяжкість тілесного ушкодження, загибель однієї чи кількох осіб, а також розмір матеріальної шкоди. Крім того, у статтях цього розділу законодавець передбачає інші кваліфікуючі обставини, такі як: здійснення злочину за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292); організованою групою (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 292); з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 289); з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289); вчинення злочину повторно (ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292).

Розглянемо ці обставини. Поняття групи, що вчинила ці злочини за попередньою змовою або організованою групою, дається в ст. 28 КК.

Якщо така організована група озброєна вогнепальною або холодною зброєю і має мету нападу на транспортні підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, то відповідальність настає за бандитизм (ст. 257).

Під насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти завдання ударів, побоїв, викручування рук, утримання, зв'язування або позбавлення волі іншим способом, заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати

працездатності. Психічне насильство полягає в погрозі застосування зазначеного фізичного насильства.

Небезпечним для життя і здоров'я насильством визнається заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, яке спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не спричинили вказаних наслідків, але були небезпечними в момент застосування такого насильства. Це насильство, що спричинило втрату свідомості, здавлювання ший, скидання з транспортного засобу, що рухається, застосування спеціальних засобів, зброї тощо.

Повторністю злочинів відповідно до ч. 1 ст. 32 КК визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Наприклад, повторним вважається заволодіння транспортним засобом якщо йому передувало таке саме заволодіння (ч. 2 ст. 289 КК).

§ 2. Злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту

Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 276 КК дається опис об'єктивної сторони основного складу цього злочину. Вона полягає в порушенні працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісному ремонті транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Залізничний транспорт охоплює загальну мережу залізниць, метрополітен, а також під'їзні колії великих підприємств, що включені в загальну мережу залізниць. *Водний транспорт* – це морський і річковий транспорт за винятком різних маломірних суден (човни, байдарки тощо). *До повітряного транспорту* належать різні літальні апарати (літаки, вертольоти, дирижаблі,

планери тощо), незалежно від форм власності на них. Крім повітряних суден предметом злочину є аеропорти, аеродроми, посадкові смуги, наземне устаткування, інші засоби, що забезпечують безпеку польотів.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між ними.

Діяння в цьому злочині виражається: 1) у порушенні правил безпеки руху; 2) у порушенні правил експлуатації; 3) у недоброякісному ремонті технічних засобів транспорту.

Порушення правил безпеки руху на залізничному транспорті може полягати в перевищенні швидкості руху, у прояві неуважності при виконанні маневрових робіт, у проїзді сигналу світлофора, що забороняє рух, та ін. На водному транспорті – це порушення правил причалювання і швартування суден, у відсутності постійного спостереження за станом водного шляху, неправильне розходження із зустрічними суднами тощо. На повітряному транспорті – це порушення правил посадки літальних апаратів, недотримання встановлених маршрутів і висоти польоту, перевищення швидкості при посадці та ін.

Порушення правил експлуатації транспорту виражається в недотриманні габаритів, порядку укладання вантажів та їх закріплення, у недотриманні вимог, рекомендованих до технічного стану засобів транспорту, окремих його механізмів і т. ін.

Діяння з об'єктивної сторони може виражатися також у недоброякісному ремонті транспортних засобів, шляхів сполучення, споруд на них, засобів сигналізації та зв'язку (наприклад, слюсар по ремонту вагонів не усуває несправність гальмового обладнання, внаслідок чого створюється небезпека для життя людей).

Наслідками цього злочину, передбаченого в ч. 1, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Їх характеристика дається в §1 цього розділу.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням і його наслідками.

Суб'єктивна сторона цього злочину вимагає встановлення психічного ставлення особи до діяння і його наслідків. Що стосується діяння, то воно може бути вчинене з прямим умислом або через злочинну недбалість. Щодо наслідків вина може бути

тільки необережною, у вигляді злочинної самовпевненості або недбалості.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки працівники залізничного, водного і повітряного транспорту.

Частина 2 ст. 276 КК установлює більш сувору відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, частина третя — за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей. Для цього достатньо настання смерті хоча б однієї людини.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 276 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 276 — позбавлення волі на строк від двох до семи років; за ч. 3 ст. 276 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277). Стаття містить три частини. У частині першій дається опис ознак об'єктивної сторони складу злочину. Вона виражається в руйнуванні або пошкодженні шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інших діях, які спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину охоплюються всі засоби транспорту, пристрої й механізми, які забезпечують безпеку руху й експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту. Це лише такі пристрої й механізми, що забезпечують нормальне функціонування технічних систем транспорту і тим самим — нормальне існування відносин у сфері безпеки руху й експлуатації транспорту.

Руйнування шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети шляхом порушення їхньої цілісності й структури, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети, коли з ладу виводяться

окремі їх частини й механізми, тому вони в цілому стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Інші дії, що призвели зазначені предмети у непридатний для експлуатації стан, – це такий протиправний на них вплив, у результаті якого технічно справні механізми та елементи транспорту тимчасово (у певній ситуації) приводяться в непридатний для експлуатації стан. Наприклад, накладення на рейки залізничної колії шпали, колоди, переміщення сигнального вогню на фарватері водного шляху, вимкнення окремих приладів і механізмів.

Наслідки пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів можуть бути різними. Аварія, про яку йдеться в ч. 1 ст. 277 КК, є сход рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їх зіткнення, посадка судна на мілину тощо. Порушення нормальної роботи транспорту може виражатися в зриві графіка руху транспортних засобів, у затримці доставки вантажів і пасажирів і т. ін.

У частині 2 ст. 277 КК встановлено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, а в ч. 3 – якщо вони спричинили загибель людей. Характеристика цих обставин див. в §1 цього розділу.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину має складний характер. Аналіз судової практики свідчить, що руйнування, пошкодження, приведення предмета у непридатний стан іншим способом може вчинятись *як із прямим, так і з непрямым умислом*. Що стосується наслідків, то психічне ставлення до них може виражатися як *в умислі, так і в необережності*. Отже, цей злочин може вчинюватись у межах однієї форми вини – умислу, так і в межах складної форми вини – умисел щодо дій і необережність до наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 14-літнього віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 277 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 277 – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 277 – позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 278 КК встановлено відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна.

Предметом злочину є пасажирський чи вантажний потяг, локомотив, дрезина тощо. Повітряним судном вважається літальний апарат, підтримуваний в атмосфері за рахунок його взаємодії з повітрям (літаки, вертольоти, дирижаблі й т. ін.). До морських і річкових суден належать пасажирські, вантажні, рибальські, допоміжні (буксири), рятувальні тощо. Для кваліфікації не має значення відомча належність указаних транспортних засобів.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в угоні або захопленні зазначених транспортних засобів. Під *угоном* слід розуміти протиправне заволодіння транспортним засобом для здійснення поїздки на ньому, або самовільне використання транспортного засобу. Угон може здійснюватися як із місця стоянки транспортного засобу, так і під час руху. Інколи угон можуть здійснювати *машиністи, льотчики, капітани, члени екіпажу, які управляють транспортним засобом*. Захоплення – є протиправне заволодіння транспортним засобом будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для здійснення поїздки на ньому, зміни напрямку руху і т. д. Закінченням цей злочин визнається з урахуванням виду транспорту. Наприклад, угон повітряного судна буде закінченим після заволодіння ним, запуску двигунів і початку руху. Якщо угон здійснюють члени екіпажу під час польоту, то закінченим злочин буде з моменту відхилення від маршруту, або відмови виконувати вказівки органів керування польотом. Аналогічно слід вирішувати це питання на залізничному і водному транспорті.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі. Винна особа усвідомлює фактичні ознаки вчиненого діяння, розуміє їх суспільно небезпечний і протиправний характер і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 14-літнього віку.

Частина 2 ст. 278 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або поєднані з

насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; а ч. 3 – вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Якщо угон чи захоплення транспортного засобу поєднаний зі здійсненням інших більш тяжких злочинів, то вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 278 – позбавлення волі на строк від трьох до шести років; за ч. 2 ст. 278 – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 3 ст. 278 – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 279 КК дається опис ознак об'єктивної сторони складу злочину. Це блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину є шляхи сполучення, споруди на них, транспортні засоби, засоби зв'язку і сигналізації, інші механізми та елементи залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електротранспорту чи магістрального трубопровідного транспорту, а також вокзали, порти, станції тощо.

Блокування може здійснюватися шляхом розміщення на вулицях, дорогах, залізничних коліях, злітній смузі колод, шпал, каменів, залізобетонних конструкцій, транспортних засобів, сільськогосподарських, будівельних та інших механізмів, що не дають можливості рухатися транспортним засобам. Технічна система транспорту може бути паралізована шляхом припинення подачі пально-мастильних матеріалів, води, газу, відключення електроенергії, засобів зв'язку, сигналізації чи автоматики, що забезпечують керування транспортом, а також шляхом перекриття доріг, вулиць за допомогою гурту людей, череди тварин тощо.

Наслідками блокування в ч. 1 ст. 279 КК названі: порушення нормальної роботи транспорту, а також створення небезпеки для життя людей, або настання інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу щодо дій. Що стосується наслідків, то вина може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-літнього віку. Злочин можуть здійснювати і працівники транспорту, які обслуговують транспортні комунікації.

Частина 2 ст. 279 КК встановлює відповідальність за захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації.

Предметом цього злочину є зазначені в статті об'єкти та інші транспортні підприємства, наприклад, будівлі, в яких можуть міститися засоби зв'язку, сигналізації, автоматизовані системи управління транспортом, диспетчерська тощо.

З *об'єктивної сторони* заохплення – це заволодіння будинком чи його частиною з застосуванням насильства або погрозою працівників транспорту, інших осіб і встановлення контролю над ним. Заподіяння при захопленні легких тілесних ушкоджень охоплюється складом цього злочину. При застосуванні психічного насильства винні можуть погрожувати вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень різної тяжкості. Закінченим цей злочин визнається з моменту встановлення контролю над вокзалом, станцією, портом або над якоюсь частиною будинку, що має важливе значення для нормального функціонування технічної системи транспорту.

У частині 3 ст. 279 КК передбачено відповідальність за дії, зазначені в частинах 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 279 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 279 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 279 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 280 КК дається опис ознак об'єктивної сторони складу злочину. Це примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електрич-

ного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб.

Примушування – це вимога, пред'явлена до працівника транспорту, не виконувати покладені на нього обов'язки, що супроводжується погрозами. Потерпілим у цьому злочині може бути будь-який працівник транспорту. Це, наприклад, особи, які управляють транспортними засобами, або забезпечують безпеку руху й експлуатації, що здійснюють ремонт, обслуговування, підготовку до випуску в рейс чи на лінію транспортних засобів. Це можуть бути і керівники транспортних підприємств, структурних підрозділів, начальники служб тощо. Близькими до указаних працівників особами є: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати й сестри, дід, бабуся, онуки. Погроза може бути виражена словами, по телефону, в листі, шляхом демонстрації зброї чи іншим способом. Вона може бути доведена до відома потерпілого особисто або через третіх осіб.

Злочин вважається закінченим із моменту пред'явлення вимоги, пов'язаної з погрозою до працівника транспорту чи близьких йому осіб.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що примушує працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, розуміє протиправність вчиненого і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-літнього віку. Якщо примушування здійснює посадова особа щодо своїх підлеглих, то за наявності відповідних ознак відповідальність настає за сукупністю і за посадовий злочин.

У частині 2 ст. 280 КК встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; у ч. 3 – вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 280 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправної роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 280 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлен-

ня волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 280 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Порушення правил повітряних польотів (ст. 281). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 281 КК дається опис об'єктивних ознак складу злочину, що виражаються в порушенні правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Як видно з тексту закону, *об'єктивна сторона* злочину характеризується трьома ознаками: 1) діянням; 2) наслідками; 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння — це дія чи бездіяльність, яка виражається в порушенні правил при зльоті та посадці літального апарату, у недотриманні висоти польоту, коридору, в перевищенні швидкості тощо.

Наслідком злочину є реальна загроза життю людей або настання інших тяжких наслідків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між порушенням і створенням небезпеки настання вказаних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується психічним ставленням винного до факту порушення правил безпеки польотів і його наслідків. Порушення правил може бути умисним або необережним (прямий умисел або злочинна недбалість). Вина до тяжких наслідків може бути тільки необережною (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом цього злочину є пілот, член екіпажу, який не є працівником повітряного транспорту. За цією ознакою варто проводити відмежування цього злочину від передбаченого ст. 276 КК, де суб'єктом виступає працівник повітряного транспорту.

У частині 2 ст. 281 КК встановлено більш сувору відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 – якщо вони спричинили загибель людей.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 281 КК – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2

ст. 281 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 281 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Порушення правил використання повітряного простору (ст. 282). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 282 КК дається опис об'єктивних ознак складу злочину, які виражаються в порушенні правил пуску ракет, проведенні всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчиненні інших дій у повітряному просторі, якщо це створювало загрозу безпеці повітряних польотів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил пуску ракет. Розрізняють сигнальні, навчальні та бойові ракети, або такі, які мають інше наукове чи господарське призначення. Проведення усіх видів стрільби може проводитися як на землі, так і в повітрі, на полігонах, у тирах із різних видів вогнепальної зброї, а вибухових робіт – при будівництві тоннелей, доріг, виконанні гірничих робіт тощо.

У повітряному просторі також можуть здійснюватися різні роботи, наприклад, при будівництві, монтажу, ремонті чи обслуговуванні різних веж, вишок, труб та інших об'єктів. Для виконання цих робіт можуть використовуватися вертольоти, крани, лебідки й інше устаткування. Виконання вказаних видів робіт має здійснюватися з дотриманням відповідних правил, узгоджуватися з усіма власниками літальних апаратів, а також іншими органами, що здійснюють управління польотами повітряних суден.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною до факту порушення і його наслідків. Порушення може бути допущено як умисно, так і необережно (прямої умисел чи злочинна недбалість). Щодо наслідків порушення, то вина до них може бути тільки необережною (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-літнього віку.

У частині 2 ст. 282 КК передбачено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження, або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 – якщо вони спричинили загибель людей.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 282 – штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 282 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 282 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283). Стаття має дві частини. У частині 1 ст. 283 дається опис об'єктивних ознак складу злочину як самовільного без нагальної потреби зупинення поїзда стоп-краном чи шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі або іншим способом, якщо це створювало загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння найчастіше виражається в самовільній зупинці поїзда без потреби, тобто екстремальній ситуації. Така ситуація може виникнути, наприклад, при пожежі, коли створюється загроза для життя і здоров'я людей або при несправностях рухомого складу, які загрожують безпеці руху залізничного транспорту.

Зупинка поїзда може здійснюватися стоп-краном або шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі чи іншим способом, наприклад, подача помилкових сигналів зупинки, переключення зеленого сигналу, що дозволяє рух, на червоний, що його забороняє, ввімкнення автоблокування, а також за допомогою ручного гальма.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі. Винний розуміє, що він самовільно без потреби, протиправно зупиняє поїзд і бажає цього. Вина до наслідків може бути тільки необережною.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-літнього віку.

У частині 2 ст. 283 КК встановлено більш сувору відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 283 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 283 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284). З об'єктивної сторони злочин виражається в ненаданні допомоги капітаном судна в разі зіткнення з іншим судном екіпажу та пасажиром останнього, а також зустрінутим у морі або на іншому водному шляху особам, що зазнали лиха, якщо він мав можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, його екіпажу та пасажирів.

Обов'язок капітана надавати допомогу виникає при зіткненні суден, а також коли на шляху судна зустрічаються особи, що зазнали лиха. Крім того, капітан і його екіпаж повинні мати реальну можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для судна, пасажирів і його екіпажу.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі до факту ненадання допомоги. Винний усвідомлює, що судно чи люди зазнали лиха та потребують допомоги і що він повинен і має можливість надати їм допомогу, але не робить цього.

Суб'єктом цього злочину є тільки капітан судна.

Покарання за злочин: за ст. 284 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285). З об'єктивної сторони злочин виражається в неповідомленні капітаном судна іншому судну, що зіткнулося з ним на морі, назви і порту приписки свого судна, а також місця свого відправлення та призначення, незважаючи на наявність можливості подати ці відомості. Капітан може повідомити ці дані в будь-якій формі (усно, письмово, по радіо, телеграфу тощо). Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є місце зіткнення суден – на морських шляхах.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в прямому умислі.

Суб'єктом злочину є капітан судна.

Покарання за злочин: за ст. 285 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

§ 3. Злочини, які посягають на безпеку руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 286 КК дається опис об'єктивної сторони складу злочину. Це порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження.

У примітці до цієї статті перераховано транспортні засоби, на яких може бути вчинено цей злочин. До них належать всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї та тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Серед *автомобілів* є вантажні та легкові, машини спеціального призначення – санітарні, пожежні, спортивні, автокрани, навантажувачі, вишки, поливальні, а також автобуси. *Трактори* – це самохідні колісні машини та на гусеничному ході, призначені для перевезення вантажів, а також виконання різноманітних робіт – сільськогосподарських, будівельних, лісових тощо. *Інші самохідні машини* призначені для будівельних, дорожніх, сільськогосподарських тощо робіт – грейдери, комбайни, бульдозери, крани, екскаватори і т. д. *Трамваї та тролейбуси* (пасажирські, вантажні, колієукладальні, ремонтні, спеціального обслуговування) належать до міського електротранспорту, рух яких здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. *Мотоцикли і моторолери* (дорожні, спортивні, спеціального призначення) можуть бути з боковим причепом та без нього. Вони повинні мати двигун з робочим обсягом 50 куб. см і більше. Сюди також слід відносити мотоколяски й інші транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг¹. До *інших механічних транспортних засобів*, які приводяться в рух за допомогою двигуна, належать різного роду всюдиходи, аеросани, амфібії й ін., крім мо-

¹ Див. п. 1.9 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (Харків: НВП «Світлофор», 2001).

педів, тобто двоколісних транспортних засобів, які мають двигун з робочим обсягом до 50 куб. см.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія чи бездіяльність) полягає в порушенні правил безпеки руху або експлуатації транспорту.

Порушення правил безпеки руху може полягати в перевищенні швидкості, порушенні правил обгону, об'їзду перешкод, проїзду перехресть, користування світловими приборами, буксирування, а також їзди з причепом тощо. Порушення правил експлуатації може полягати в недотриманні водієм технічних умов експлуатації, у порушенні порядку перевезення пасажирів, у неправильному завантаженні, укладанні та закріпленні вантажів. За ст. 286 КК кваліфікуються лише такі порушення правил експлуатації, які пов'язані з безпекою руху транспортних засобів. Тому не можуть кваліфікуватися за цією статтею порушення таких правил експлуатації, що не пов'язані з безпекою руху. Це, наприклад, порушення термінів технічного обслуговування транспорту або недотримання вимог при застосуванні видів пально-мастильних та інших матеріалів тощо. Порушення вимог законодавства про охорону праці, а також порушення правил безпеки при виконанні вантажно-розвантажувальних, сільськогосподарських, будівельних та інших робіт не підпадає під ознаки ст. 268 КК.

Потрібно розрізняти транспортні засоби, які призначені тільки для перевезення вантажів і пасажирів, від інших самохідних машин (трактори, комбайни, бульдозери, грейдери тощо). Перші завжди рухаються згідно з Правилами дорожнього руху. Інші самохідні машини можуть використовуватися для перевезення вантажів, а також для виконання різних робіт (сільськогосподарських, дорожніх, будівельних та ін.). Якщо такі машини перебувають у транспортному стані, їх рух здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Виконання такими машинами інших робіт в процесі руху регламентується іншими правилами та інструкціями, порушення яких за певних умов може кваліфікуватися за іншими статтями Кримінального кодексу.

Відповідальність за ст. 286 КК диференційована залежно від тяжкості наслідків, які настали. В частині 1 йдеться про серед-

ної тяжкості тілесні ушкодження, в частині 2 – тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, в частині 3 – загибель кількох осіб.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину.

Суб'єктивна сторона цього злочину визначається складністю об'єктивної сторони. В зв'язку з цим психічне ставлення особи слід визначати як до факту порушення правил, так і до наслідків цього порушення. Порушення правил може бути вчинено з прямим умислом або зі злочинною недбалістю. До наслідків порушення може бути тільки необережність (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є особа, що керує транспортним засобом, яка досягла 16-літнього віку. Під час навчальної їзди в автомобілях із подвійним керуванням суб'єктом злочину може бути визнаний інструктор, який здійснює навчання курсанта.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 286 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 286 – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; за ч. 3 ст. 286 – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років.

Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації (ст. 287). У диспозиції статті описані ознаки об'єктивної сторони складу злочину: випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння або не має права на керування транспортним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть.

У КК законодавець назвав види транспортних засобів, на яких може вчинюватись цей злочин (примітка до ст. 286 КК).

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія або бездіяльність) характеризується випуском в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів, тобто в дозволі на виїзд у рейс чи поїздку транспортного засобу з несправностями гальмової системи, рульового управління, зовнішніх світлових приборів, склоочисників, коліс тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння, яке може бути зумовлено вживанням останнім алкогольних напоїв, наркотичних засобів, інших токсичних речовин, які одурманюють і т.п. *Керування* — це безпосереднє виконання особою функцій водія під час руху, тобто коли особа, сівши за кермо, приводить транспортний засіб у рух.

Для кваліфікації злочину не має значення місце керування транспортним засобом — це може бути шлях, вулиця, місце стоянки автомобіля, двір, територія підприємства тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка не має права на керування, є тоді, коли така особа взагалі не має посвідчення водія або позбавлена прав водія, або не має відповідного дозволу (категорії) для керування певним видом транспорту.

Інше грубе порушення правил експлуатації транспорту може полягати в порушенні режиму роботи водіїв, у невиконанні інших вимог, які забезпечують безпеку експлуатації транспорту, у випуску в рейс із важкими умовами руху водіїв, кваліфікація яких не відповідає підвищеним вимогам, у невиконанні вимог з регулярного медичного огляду водіїв.

Наслідками злочину є середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження, загибель однієї і більше осіб. Встановлення причинного зв'язку в цьому злочині має певну складність, оскільки він має тут опосередкований характер. Шкідливі наслідки спричиняються не безпосередньо винним, а діянням іншої особи — водієм транспортного засобу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною формою вини. Завідомість, яка вказано в диспозиції статті щодо

діяння, означає, що особі відомо про безумовну, явну технічну несправність транспортного засобу, про інші грубі порушення правил експлуатації, які забезпечують безпеку руху. Усвідомлюючи суспільну небезпеку і протиправність своєї поведінки, винний бажає вчинити вказане в статті діяння.

Психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків виражається в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є посадові особи підприємств і організацій, які відповідають за технічний стан і експлуатацію транспортних засобів (головний інженер, інженер з безпеки руху транспорту, начальник колони, механік гаража або маршруту), водії, за якими закріплений транспортний засіб, що належить різним організаціям чи фізичним особам, а також власники транспортних засобів.

Покарання за злочин: за ст. 287 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на такий самий термін із позбавленням права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів на строк до трьох років або без такого.

Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288). У диспозиції статті ознаки об'єктивної сторони складу злочину викладено, як порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, вчинене особою, відповідальною за будівництво, реконструкцію, ремонт чи утримання шляхів, вулиць, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, або особою, яка виконує такі роботи, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть.

З об'єктивної сторони злочин характеризується трьома ознаками: а) діянням (дія або бездіяльність); б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил, норм і стандартів при будівництві, реконструкції, ремонті або утримуванні

шляхів. Наслідками цього злочину можуть бути середньої тяжкості тілесні ушкодження, тяжке тілесне ушкодження, смерть потерпілого.

Причинний зв'язок у цьому злочині має, як правило, опосередкований характер.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину визначається складністю його об'єктивної сторони. Вина до порушення правил, норм і стандартів може бути як умисною (прямий умисел), так і необережною (злочинна недбалість). Психічне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків може виражатися тільки в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-літнього віку, відповідальна за будівництво, реконструкцію, ремонт, експлуатацію автомобільних шляхів, вулиць, залізничних переїздів, мостів, шляхопроводів та інших споруд, а також особа, яка виконує зазначені роботи.

Покарання за злочин: за ст. 288 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289). Стаття містить чотири частини і примітку. У частині 1 ст. 289 КК дається характеристика об'єктивних ознак складу злочину, як незаконного заволодіння транспортним засобом із будь-якою метою. Перелік транспортних засобів, які є предметом злочину, дано в примітці до ст. 286 КК.

Відповідно до примітки ст. 289 КК *під незаконним заволодінням транспортним засобом* слід розуміти вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача, всупереч їх волі.

Заволодіння може здійснюватися таємно або відкрито, шляхом обману або зловживання довірою. Воно може мати місце під час руху транспортного засобу, коли винний установлює контроль і примушує водія виконувати його розпорядження і рухатися в зазначеному напрямку. Заволодіння має протиправний характер. Це означає, що винний не має права на використання транспортного засобу для поїздки на ньому. Проти-

правності немає у випадках, якщо поїздка на транспортному засобі відбувається в стані крайньої необхідності, наприклад, для доставки важко хворого в лікарню, або для усунення небезпеки, яка виникла внаслідок пожежі, повені тощо.

Закінченим злочин визнається з моменту запуску двигуна і початку руху або після початку буксирування без запуску двигуна. Проникнення в гараж чи у транспортний засіб, спроба запустити двигун повинні розглядатися як замах на заволодіння транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в прямому умислі. Заволодіння може відбуватися з будь-якою метою для привласнення транспортного засобу, для доставки вантажу, для того, щоб доїхати до певного місця, або навіть покататися тощо.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289, є особа, яка досягла 16-літнього віку, а злочинів, передбачених частинами 2 та 3 ст. 289, — 14-річного віку. Судова практика не визнає суб'єктом цього злочину членів сім'ї власника транспортного засобу, водіїв, за якими такий засіб закріплений.

У частині 2 ст. 289 КК передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або повторно, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди потерпілому.

Відповідно до другого абзацу примітки ст. 289 КК під повторністю слід розуміти вчинення особою таких дій, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189, 190, 191, 262 цього Кодексу.

Заволодіння транспортним засобом із проникненням у приміщення або інше сховище означає вторгнення в приміщення або інше сховище з метою заволодіння транспортним засобом. Воно може здійснюватися таємно, відкрито, з подоланням перешкод чи опору потерпілого, шляхом обману тощо.

Приміщення — це різного роду будівлі, споруди, які призначені для розміщення транспортних засобів або іншого майна. *Інше сховище* — це призначені для постійного або тимчасового збереження (стоянки) транспортних засобів ділянки території,

які обладнані огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечені охороною.

Частина 3 ст. 289 КК встановлює більш сувору відповідальність за заволодіння транспортним засобом, що поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені організованою групою, або щодо транспортного засобу, вартість якого у двісті п'ятдесят разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Частина 4 цієї статті передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства). При цьому особа повинна добровільно заявити про це правоохоронним органам, повернути транспортний засіб власникові та повністю відшкодувати завдані збитки. Таке звільнення є прерогативою суду.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 289 – штраф від однієї тисячі до однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 289 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 289 – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Знищення, підробка або заміна номерів, вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290). У диспозиції статті об'єктивна сторона описана як знищення, підробка або заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова, або заміна без дозволу відповідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують порядок реєстрації транспортних засобів, достовірність номерів їх основних частин і агрегатів. *Предметом* є двигун, кузов, шасі чи номерна панель, на яких заводським способом зроблені позначення номерів. При реєстрації транспортних засобів у технічний паспорт заносяться ці номери, за якими такий засіб може бути ідентифіковано. При знищенні номерів знищують всі цифри чи букви з агрегату, а при підробці — одну чи кілька цифр або букв.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі. *Суб'єктом* злочину є особа, яка досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 290 – штраф у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років.

§ 4. Інші злочини, які посягають на безпечну роботу транспорту

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291). *Об'єктивна сторона* виражається в порушенні чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Злочин може мати місце на всіх видах механічного транспорту. *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між ними.

Порушення чинних на транспорті правил визначається умовами роботи певного виду транспорту. Воно може вчинюватись при використанні гужового транспорту, прогоні худоби через залізничні колії, проїзді сільськогосподарських та інших машин через залізничні колії у невстановлених місцях, у переході вулиці, дороги у невстановленому місці або на заборонений сигнал світлофора тощо.

Для кримінальної відповідальності достатньо загибелі хоча б однієї людини. До інших тяжких наслідків належить заподіяння потерпілому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди. Для встановлення причинного зв'язку в суді нерідко призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується психічним ставленням особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Порушення може бути як умисним (прямий умисел), так і необережним (злочинна недбалість). Щодо наслідків, то вина до них може бути тільки необережною.

Суб'єктом злочину можуть бути пасажери, пішоходи, велосипедисти, погоничі та пастухи худоби, особи, що керують гужовим транспортом, які досягли 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 291 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або вправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 292). Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 292 КК дається опис об'єктивних ознак складу злочину. Це пошкодження або руйнування магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів, відводів від них, а також технологічно пов'язаних із ними об'єктів, споруд, засобів автоматики, зв'язку, сигналізації, якщо це призвело до порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створило небезпеку для життя людей

Предметом злочину є магістральні трубопроводи, відводи від них, інші об'єкти, технологічно пов'язані з трубопроводами, які забезпечують їх нормальне функціонування, а також споруди, засоби зв'язку, сигналізації, автоматики тощо.

Не є предметом цього злочину трубопроводи, які не належать до магістральних, а також водопроводи, аміакопроводи, каналізаційні та меліоративні мережі, та ін.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в діях, наслідках і причинному зв'язку між ними.

Дії особи полягають у пошкодженні або руйнуванні зазначених у статті предметів.

Пошкодження – це протиправний вплив на предмет, що виводить з ладу окремі ділянки трубопроводу, споруди на них, засоби зв'язку, сигналізації, які забезпечують нормальне функціонування магістрального трубопроводу, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Руйнування – це протиправний вплив на об'єкт магістрального трубопроводу шляхом порушення його цілісності та структури, внаслідок чого трубопровід стає непридатним для експлуатації. Слід мати на увазі, що трубопровід не може бути зруйнований. Зруйнованими можуть бути лише окремі споруди, агрегати, вузли, які забезпечують нормальне його функціонування.

Наслідком злочину є порушення нормальної роботи трубопроводу, якщо він або взагалі не здійснює транспортування наф-

ти, газу чи нафтопродуктів, або хоча і працює, але не на проектну потужність.

Крім того, у частині 1 ст. 292 КК наслідком вважається і створення загрози для життя людей.

Закінченим цей злочин є з моменту пошкодження або руйнування предмета посягання і створення загрози настання тяжких наслідків.

Причинний зв'язок повинен бути встановлений між діями особи і порушенням нормальної роботи трубопроводів або створенням загрози для життя людей.

Суб'єктивна сторона цього злочину визнається його об'єктивною стороною. Пошкодження або руйнування може бути вчинено як умисно, так і необережно. До наслідків також може бути умисел або необережність.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-літнього віку.

У частині 2 ст. 292 КК передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також загальнонебезпечним способом. Останній має місце там, де діяння вчинюється шляхом вибуху, підпалу, затоплення тощо, способами, що значно підвищують суспільну небезпечність злочину.

Частина 3 ст. 292 КК встановлює відповідальність за пошкодження або руйнування трубопроводів, якщо вони спричинили загибель людей, інші нещасні випадки з людьми або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки, або вчинені організованою групою.

Більшість зазначених ознак уже розглядалися в §1 цього розділу. Щодо значного забруднення довкілля, то при його визначенні слід враховувати розмір збитків, заподіяних довкіллю, а також чи привело забруднення до захворювання людей, до знищення тварин чи рослин, на якій площі відбулося забруднення, у тому числі необхідно враховувати збитки, пов'язані з витратами, необхідними для ліквідації наслідків забруднення.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 292 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 292 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 292 – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

РОЗДІЛ XIII

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

§ 1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності

Суспільна небезпечність діянь, що розглядаються у цьому розділі, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Сукупність цих відносин і є *родовим об'єктом* зазначених злочинів.

Громадський порядок — це сукупність суспільних відносин, що забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, відпочинку, побуту і нормальної діяльності підприємств, організацій, установ у цій сфері. **Суспільна мораль** — це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, що визначають умови нормального громадського життя людей.

Тому злочини проти громадського порядку та моральності можна визначити як умисні суспільно небезпечні посягання на громадський порядок у різних сферах забезпечення життєдіяльності людей і моральні основи життя суспільства, взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність. Виходячи з особливостей безпосередніх об'єктів ці злочини можуть бути поділені на два види: 1) злочини проти громадського порядку (групове порушення громадського порядку — ст. 293, масові заворушення — ст. 294, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку — ст. 295, хуліганство — ст. 296); 2) злочини проти суспільної моральності (наруга над могилою — ст. 297, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток—об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових

робіт на археологічній пам'ятці — ст. 298, жорстоке поводження з тваринами — ст. 299, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, — ст. 300, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів — ст. 301, створення або утримання місць розпусти і звідництва — ст. 302, проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією — ст. 303, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність — ст. 304).

Своєю чергою, злочини проти суспільної моральності можна поділити на три види: 1) посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 299 і 300); 2) посягання на основні принципи моральності у сфері статевої відносин (статті 301, 302 і 303); 3) посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ст. 304).

§ 2. Злочини проти громадського порядку

Групове порушення громадського порядку (ст. 293). Цей злочин визначено як організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активну участь у таких діях.

Об'єктом цього злочину є *громадський порядок* у тій його сфері, що пов'язана з суспільними відносинами, які забезпечують обстановку суспільного спокою і поведінку громадян, що відповідає законові, у різних сферах соціального спілкування. Особливість цього злочину полягає в тому, що він спричиняє суттєве порушення роботи транспорту, підприємств чи організацій. Тому, крім громадського порядку, злочин посягає і на додатковий об'єкт — нормальну діяльність транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в організації групових дій або в активній участі в таких діях. Під організацією групових дій слід розуміти як безпосереднє створення групи, так і організацію вчинення таких дій або керівництво ними. Під активною участю слід розуміти інтенсивну участь у групових діях. Цей злочин вважається закінченим, якщо такі дії спричи-

нили грубе порушення громадського порядку або істотне порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. *Грубим* визнають таке порушення громадського порядку, що заподіює останньому істотну шкоду, значно порушує обстановку суспільного спокою чи нормальну роботу підприємств, установ чи організацій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Слід зазначити, що мотиви вчинення такого діяння можуть бути різними, крім хуліганських.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний. Відповідальності підлягають тільки організатори й активні учасники, які досягли 16-річного віку.

Склад цього злочину слід відмежовувати від масових заворушень (ст. 294) і від хуліганства, вчиненого групою осіб (ч. 2 ст. 296). Дії, передбачені ст. 293, вчиняються не натопвом, а учасниками окремої групи людей, і не супроводжуються погромами, підпалами, насильством над особою й іншими діями підвищеної небезпеки. Відсутність мотивів, що виражають явну неповагу до суспільства, відрізняє цей злочин від хуліганства, вчиненого групою осіб, для якого такі мотиви обов'язкові.

Покарання за злочин: за ст. 293 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Масові заворушення (ст. 294). Масовими заворушеннями визнаються організація таких заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Основним *безпосереднім об'єктом* цього злочину є громадський порядок, тобто ті суспільні відносини, що забезпечують умови нормального функціонування державних і громадських структур, нормальний ритм суспільного життя, роботи і спокою людей. Крім цього, при масових заворушеннях часто шкода заподіюється і додатковим об'єктам — авторитету представників влади, інтересам особи, власності.

Об'єктивна сторона злочину виражається в організації масових заворушень чи активній участі в них. *Організація* масо-

вих заворушень полягає в підбурюванні тих людей, які стихійно зібралися, до масових виступів, насильства над людьми, погромів, підпалів, захоплення будівель, споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади. Як організаційну діяльність треба розглядати і керівництво діями натовпу при вчиненні названих дій, поширення серед натовпу неправдивої інформації тощо. *Активна участь* у цьому злочині означає особисту інтенсивну участь у вчиненні зазначених у законі дій.

Насильством над особою слід вважати завдання ударів, побоїв, катування, заподіяння будь-яких тілесних ушкоджень одному чи багатьом потерпілим. Вчинене під час масових заворушень умисне вбивство вимагає додаткової кваліфікації за ст. 115. *Погроми* — це дії, поєднані зі знищенням, ушкодженням, руйнуванням громадських споруд, житлових та інших будинків, транспортних засобів, іншого майна. *Підпали* — це дії, що спричинили загорання будинків, споруд, транспортних засобів. *Знищення майна* означає його приведення в повну непридатність. *Захоплення будівель або споруд* — це самовільне захоплення їх натовпом або активними учасниками під час масових заворушень. *Насильницьке виселення* громадян має місце у разі вигнання людей з їхніх помешкань чи певної місцевості із застосуванням фізичного чи психічного насильства. *Збройний опір* має місце у разі перешкоджання представникові влади виконувати його обов'язки із застосуванням хоча б одним із учасників масових заворушень вогнепальної, холодної зброї чи інших предметів, які використовувались як зброя. Для визнання злочину закінченим достатньо вчинення учасником масових заворушень будь-якої із зазначених у диспозиції ст. 294 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується тільки прямим умислом. Однак умисел щодо заподіяння шкоди в результаті масових заворушень може бути і непрямим. Мотиви і мета масових заворушень можуть бути різними, на кваліфікацію вони не впливають, але можуть бути враховані при призначенні покарання.

Суб'єктом цього злочину можуть бути лише організатори масових заворушень та активні їх учасники, які досягли 16-річного віку.

Частина 2 ст. 294 передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких

наслідків. Під загибеллю людей слід розуміти смерть одного чи кількох потерпілих. Під іншими тяжкими наслідками розуміють заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або заподіяння значної матеріальної шкоди.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 294 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 2 ст. 294 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295). Ця стаття передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Об'єктом цього злочину є громадський порядок, тобто такі суспільні відносини, що забезпечують нормальні умови діяльності підприємств, організацій, установ і окремих громадян.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується однією з трьох дій: а) публічними закликами до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд; б) публічними закликами до насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку; в) розповсюдженням, виготовленням чи зберіганням із метою розповсюдження матеріалів такого змісту. *Публічні заклики* за своїм змістом є усним чи письмовим звертанням або виступом на мітингах, зборах, по радіо, телебаченню, в яких містяться заклики до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян із займаних ними житлових будинків або певної місцевості. Під *розповсюдженням* матеріалів, що містять такі заклики, слід розуміти безпосередню передачу чи доведення будь-яким способом їх змісту до відома інших осіб. *Виготовлення матеріалів* — це безпосереднє авторське створення або технічне їх виготовлення (друкування, виготовлення ксерокопій, фотомонтажної або аудіо- чи відеопродукції). Під *збереженням* розуміють перебування таких матеріалів безпосередньо у винного, наприклад, у його помешканні чи автомобілі з метою їх розповсюдження. Злочин визнається закінченим із моменту вчинення будь-якої з названих у ст. 295 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. При виготовленні чи збереженні зазначених вище матеріалів обов'язково наявність мети їх розповсюдження.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 295 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, чи обмеження волі на строк до трьох років.

Хуліганство (ст. 296). Хуліганство — один із небезпечних і дуже поширених злочинів проти громадського порядку. Частина 1 ст. 296 визнає хуліганством тільки грубе порушення громадського порядку, вчинене з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Будь-які інші види хуліганських дій утворюють адміністративний делікт.

Основним об'єктом хуліганства є громадський порядок, що охоплює комплекс суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті й у побуті. Як додаткові факультативні об'єкти часто виступають особистість, здоров'я, навколишнє середовище, власність. Однак при вчиненні хуліганства, відповідальність за яке передбачено ч. 4 ст. 296, здоров'я потерпілого є додатково обов'язковим об'єктом такого посягання.

З об'єктивної сторони хуліганство являє собою суспільно небезпечну дію, що грубо порушує громадський порядок. Діями, що грубо порушують громадський порядок, закон визнає тільки ті, що відрізняються особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. *Особлива зухвалість* — це нахабне поведіння, буйство, бешкетування, поєднане з насильством, які спричинили тілесні ушкодження, чи знущанням над потерпілим, знищення або пошкодження майна, тривале порушення спокою громадян, зрив масового заходу, тимчасове порушення нормальної діяльності установи, підприємства, організації або громадського транспорту тощо. *Винятковий цинізм* — це демонстративна зневага нормами моральності, наприклад, груба непристойність, демонстративне оголення, знущання над немічними

тощо. Для кваліфікації хуліганства за ч. 1 ст. 296 достатньо наявності в діях винної особи однієї з цих ознак – особливої зухвалості або виняткового цинізму.

Хуліганство визнається закінченим із моменту вчинення дії, що грубо порушує громадський порядок. *Форми* хуліганських дій можуть бути найрізноманітнішими: нахабне, зухвале, цинічне порушення громадського спокою, нормального функціонування підприємств, організацій, масових заходів, роботи транспорту. Це можуть бути і будь-яка наруга, знущання над людьми, їх побиття, осквернення громадських та інших місць роботи, відпочинку або побуту людей.

Хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому місці, частіше це відбувається в парках, на вулицях, кінотеатрах, магазинах та інших громадських місцях. Як правило, такі дії відбуваються в присутності потерпілих та інших громадян. Однак публічність не є обов'язковою ознакою хуліганства. Воно може мати місце в квартирі, на безлюдній вулиці тощо.

Із суб'єктивної сторони хуліганство — це злочин, вчинений із прямим умислом і мотивами явної неповаги до суспільства. Однак умисел щодо заподіяння шкоди в результаті хуліганських дій може бути і непрямим. Не можна, наприклад, заперечувати наявність цього у випадку, коли п'яний хуліган зухвало почав лякати зброєю людей, а потім у громадському місці зробив неприцільний постріл, заподіявши одному з потерпілих тілесне ушкодження. У цьому випадку винний діяв нецілеспрямовано, він не бажав заподіяти шкоду здоров'ю будь-кому з оточення, але свідомо допускав такі наслідки. Хуліганство припускає наявність особливого мотиву, який називають хуліганським. Це може бути бешкетництво, прагнення протиставити себе суспільству, виявити п'яну зухвалість, продемонструвати свою грубу силу, зневагу до оточення тощо. У деяких випадках злочинне посягання на особу з мотивів ревнощів, помсти тощо може трансформуватися в мотив явної неповаги до суспільства й утворити склад хуліганства. Подібне, наприклад, має місце, коли через ревнощі двоє в кінотеатрі обмінюються взаємними образами, ударами, виникає бійка, внаслідок чого порушується нормальна робота кінотеатру, спокій і відпочинок глядачів. Спрямованість умислу винного і хуліганський мотив є основними критеріями відмежування хуліганства від злочинів проти життя і здоров'я особи.

Суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку.

Частина 2 ст. 296 передбачає відповідальність за хуліганство, вчинене групою осіб, причому попередня змова учасників не є обов'язковою для кваліфікації. Хуліганство, вчинене групою осіб, слід відрізнити від масових заворушень (ст. 294) і від групового порушення громадського порядку (ст. 293). При масових заворушеннях дії завжди вчиняються натовпом, причому ці дії супроводжуються погромами, підпалами, руйнуваннями, нерідко збройним опором представникам влади. При груповому хуліганстві цих ознак немає, а винні грубо порушують громадський порядок винятково з мотивів явної неповаги до суспільства. Групове порушення громадського порядку (ст. 293), поєднане із вчиненням окремих дій, що грубо порушують громадський порядок, із мотивів явної неповаги до суспільства, становитиме сукупність злочинів (статті 293 і 296).

Частина 3 ст. 296 передбачає відповідальність за хуліганство, визначене ч. 1 або ч. 2 цієї статті, якщо воно вчинене особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Хуліганство визнається злісним за ознакою його рецидиву, тобто це вчинення хуліганства особою, яка раніше була судима за будь-яке хуліганство, за умови, що судимість з неї не знято і не погашено. Хуліганські дії, поєднані з активним опором, — це протидія представникові влади або представникові громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку. Такі дії, у тому числі поєднані з насильством чи погрозою його застосування до цих осіб, не вимагають додаткової кваліфікації за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Винятком є лише опір, поєднаний із таким насильством, що містить ознаки ще й іншого більш тяжкого злочину (наприклад ч. 2 ст. 121). У тих випадках, коли опір має місце після припинення хуліганства як протидія затриманню, він не може бути ознакою злісного хуліганства, і такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів.

У частині 4 ст. 296 передбачено відповідальність за дії, визначені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, якщо вони вчинені із застосуванням *вогнепальної* або *холодної зброї* чи *іншого предмета*, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для завдання тілесних ушкоджень. Про вогнепальну і холодну зброю йшлося при аналізі ст. 263. Однак до вогнепальної зброї, використання якої утворить склад такого хуліганства, належить не тільки стрілецька зброя військового і спортивного зразка, а й гладкоствольні мисливські рушниці тощо.

Під *іншими предметами*, спеціально пристосованими для завдання тілесних ушкоджень, слід розуміти не тільки предмети, заздалегідь спеціально оброблені, пристосовані для цих цілей, як, наприклад, заточена велосипедна спиця, а й елементарно пристосовані під час вчинення хуліганських дій (наприклад, відламана і використана частина антени радіоприймача). Ними можуть бути і будь-які предмети, що не зазнали обробки, але були заздалегідь підготовлені винним для використання (столовий ніж, молоток, шило, тощо). Використання предметів, які були випадково підібрані на місці вчинення хуліганських дій, не утворюють передбаченого ч. 4 ст. 296 хуліганства. Під застосуванням зброї та інших предметів розуміють не тільки їх реальне застосування, а й погрозу такого застосування. Однією з обов'язкових ознак такого хуліганства є використання зброї та інших зазначених предметів для заподіяння шкоди здоров'ю людей. Вчинення хуліганських дій із використанням цих предметів, наприклад, для пошкодження майна, лісових насаджень, проти тварин не утворить складу цього виду хуліганства. Кваліфікація вчиненого в цих випадках має наставати за частинами 1, 2 чи 3 ст. 296, а якщо ці дії містять ознаки інших більш тяжких злочинів, то додатково і за ці злочини.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 296 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 296 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до чотирьох років; за ч. 3 ст. 296 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 4 ст. 296 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

§ 3. Злочини проти суспільної моральності

Наруга над могилою (ст. 297). Ця стаття передбачає відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що перебувають у місці поховання або на трупі.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті моральні принципи прояву поваги до пам'яті та праху покійних. *Предметом* може бути могила, склеп, урна з прахом, предмети, що є в могилі або на ній: труп, одяг на ньому, коштовності, пам'ятник, зображення на ньому, огорожа тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину виражена в нарузі над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також у викраденні предметів, що містяться в місці поховання або на трупі. *Наруга* — це осквернення могили, її розкопування, пошкодження ніші в стіні, урни з прахом, осквернення труни, трупа, пошкодження пам'ятника, надгробної плити, написів на ній, огорожі тощо. *Викрадення* припускає таємне або відкрите вилучення предметів, що є в могилі, на трупі або на могилі (одягу, прикрас із трупа, пам'ятників, огорожі). Викрадення або пошкодження таких предметів додаткової кваліфікації за злочини проти власності не вимагає, оскільки ці предмети не мають власника. Закінченим цей злочин буде з часу вчинення будь-якого названого в диспозиції статті діяння. А щодо викрадення зазначених у ній предметів — з моменту їх вилучення, коли винний має можливість розпоряджатися ними.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви вчинення діянь можуть бути різними, але на кваліфікацію злочину вони не впливають. Якщо, однак, зазначені дії вчинені з хуліганських мотивів, відповідальність має наставати за сукупністю злочинів.

Суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 297 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

Знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298). Відповідно до Конституції України, «культурна спадщина країни охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність...» (абзаци 4 і 5 ст. 54). Стаття 298 передбачає відповідальність за умисне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток—об'єктів культурної спадщини.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують установлення порядку поводження з пам'ятками історії, культури або археології, що впливають на формування національної самосвідомості народу та основних принципів морального (духовного) життя суспільства. *Предметом* цього злочину є ті пам'ятки історії, культури та інші об'єкти культурної спадщини національного або місцевого значення, які занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України¹. Таким предметом закон визнає також об'єкти археології, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території і рухомі культурні цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини. Ними може бути місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність². До них також належать архівні документи, що зберігаються на території України, відображають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають наукову, історико-культурну цінність, визнані такими відповідною експертизою³.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується знищенням, руйнуванням або пошкодженням зазначених пред-

¹ Див.: ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. — № 39. — Ст. 333.

² Див.: ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. // Урядовий кур'єр (Орієнтир). — 2004. — 29 квітня. — № 81.

³ Див.: ст. 1 Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» від 24 грудня 1993 р. // Закони України. — К., 1996. — Т. 6. — С. 387.

метів. *Знищення* таких предметів призводить до їх повної непридатності. *Руйнування* — істотне їх пошкодження, результатом якого є часткова втрата їхніх властивостей та цінності, що вимагає значного реставраційного ремонту. *Пошкодження* — це заподіяння зазначеним предметам таких пошкоджень, за яких вони не втрачають основних своїх властивостей, але дещо знижується їх цінність і тому вимагають незначного ремонту. Закінченням злочин визнається з моменту настання будь-якого з названих наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим чи непрямим умислом. *Мотиви* злочину на кваліфікацію не впливають, але якщо він вчинений з хуліганських мотивів, то відповідальність настає за сукупністю злочинів.

Суб'єктом злочину, передбаченого частинами 1, 2 і 3 ст. 298, можуть бути будь-які особи, а за ч. 4 — службова особа.

Частина 2 ст. 298 встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо пам'яток національного значення. Такими об'єктами можуть бути особливо цінні історичні, архітектурні чи археологічні пам'ятки, унікальні споруди, будинки, давні рукописи, шедеври мистецтва та інші пам'ятки, що мають національне значення.

Частина 3 ст. 298 посилює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 у разі вчинення їх з *метою пошуку рухомих предметів*, що походять із об'єктів археологічної спадщини. Такими діями визнається лише умисне, незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єкту археологічної спадщини, вчинене з метою пошуку на такому об'єкті *рухомих предметів*, за умови самовільного (без відповідного дозволу) проведення пошукових робіт.

Частина 4 ст. 298 передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені службовою особою з використанням службового становища. При цьому не має значення місце роботи службової особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 298 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 298 — позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 3 ст. 298 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 4 ст. 298 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Жорстоке поводження з тваринами (ст 299). Ця стаття встановлює відповідальність за знущання над тваринами, що належать до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацьковування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті принципи моральності у сфері поводження з тваринами. Жорстоке поводження з тваринами або інше знущання над ними суперечить сформованому у суспільстві підвалинам гуманного ставлення до тварин.

Предметом цього злочину є будь-які хребетні тварини, незалежно від їх належності і того, де вони мешкають і для яких цілей використовуються. Закон однаково охороняє тварин, які утримуються в домашніх умовах, в зоопарках, на фермах, в цирках, і тих, які перебувають у природному середовищі. Виняток становлять лише гризуни та інші шкідники сільськогосподарських, лісових або мисливських угідь.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює знущання над твариною, вчинене із застосуванням жорстоких методів або нацьковування цих тварин одна на одну. *Знущання* має місце при катуванні із застосуванням жорстоких методів, наприклад, заподіяння травм, переломів кінцівок, термічний або хімічний вплив тощо. Жорстоке поводження може бути вчинено і шляхом позбавлення води, корму, повітря. Ознак цього злочину немає у разі знищення хворих, бездомних тварин, при мисливському відстрілі або іншому видобутку диких тварин і птахів, а також при забої домашніх тварин, із дотриманням відповідних правил.

Нацьковування тварин одна на одну має, наприклад, місце, коли собака використовується для нападу на інших диких або домашніх тварин заради втіхи, або проводяться собачі чи півнячі бої. Закінченням злочин визнається з моменту вчинення будь-якого з зазначених діянь.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви вчинення злочину — хуліганські або корисливі.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 299 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені в присутності малолітнього, тобто підлітка до 14-ти років. Наявність цієї кваліфікуючої ознаки припускає, що зазначені діяння вчиняються в тому місці, де присутні одна чи кілька осіб, які не досягли 14-ти річного віку. При цьому винний повинен усвідомлювати малолітність хоча б одного з присутніх підлітків.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 299 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 299 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років.

Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300). Ця стаття передбачає відповідальність за ввезення в Україну зазначених творів із метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи іншого переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері духовного і культурного життя суспільства.

Предметом цього злочину є будь-які твори (друкована продукція, кінофільми, відеофільми, натуралістичні фото- і відео-записи, в тому числі реклама), що пропагують культ насильства і жорстокості, тобто прославляють застосування грубої сили, жорстокість, розправи і знущання над людьми, застосування катувань, мордувань, показ кривавих розборок, жорстоких способів вбивств тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується вчиненням будь-якої з передбачених у ст. 300 дій. Це — ввезення в Україну зазначених предметів, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення, збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні. *Ввезення* має місце у випадку фактичного переміщення зазначених творів через митний кордон України. *Виготовлення* — це створення таких творів заново, як у випадку їх авторського створення, так і їх технічного розмноження: аудіо-, відеозапису, фото- чи ксерокопіювання тощо. *Зберігання* — це володіння цими творами або предметами,

перебування їх у винного, у його помешканні, в автомашині, у схованці чи в інших місцях. *Перевезення або інше переміщення* зазначених творів означає їх переміщення з одного місця в інше в межах України. Перевезення відбувається з використанням будь-якого виду транспорту, а переміщення має місце у випадках пересилання поштою, передачі у певне місце через знайомих тощо. *Розповсюдження творів* — пропаганда їх в електронних та інших засобах масової інформації або фізична передача для використання, перегляду, тиражування, в результаті чого вони стають доступними іншим особам. *Збут таких творів* — це платне чи безоплатне їх відчуження (продаж, обмін, дарування), за своїм змістом він є різновидом розповсюдження. *Примушування до участі в створенні* такого твору має місце, коли винний змушує іншу особу, всупереч її волі, взяти участь у створенні або тиражуванні твору. Примушування має супроводжуватися психічним або фізичним примусом. У випадку заподіяння шкоди здоров'ю дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів. Для об'єктивної сторони достатньо вчинення будь-якої із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Крім того, необхідна *мета* розповсюдження чи збуту зазначених у цій статті предметів. Розповсюдження, збут, а також примушування до участі в створенні твору можуть переслідувати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, а за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів — 18-річного віку.

Частина 2 ст. 300 встановлює відповідальність за ті самі дії щодо кіно- і відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Перша кваліфікуюча ознака означає, що предметом злочину в такому разі може бути тільки кіно-, відеопродукція, тобто записані на плівку кінофільми, відеофільми, лазерні диски, магнітофонні записи, комп'ютерні дискети та цифрові носії інформації, характер яких дає можливість використати для масового перегляду їх змісту. Наявність другої ознаки припускає інформованість винного про неповнолітній вік осіб, яким він збуває чи серед яких розповсюджує таку продукцію.

У частині 3 цієї статті зазначено такі ознаки злочину, як повторність або попередня змова групи осіб, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Ознаки повторності та попередньої змови групи осіб відомі. *Примушування неповнолітніх* має місце, коли особа, яка досягла 18-річного віку, вчиняє дії, спрямовані на те, щоб шляхом фізичного чи психічного насильства змусити неповнолітнього, всупереч його волі, взяти участь у створенні зазначених творів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 300 — штраф до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, із конфіскацією творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, засобів їх виготовлення та розповсюдження; за ч. 2 ст. 300 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, із конфіскацією кіно- та відеопродукції, що пропагує культ насильства і жорстокості, засобів її виготовлення і демонстрування; за ч. 3 ст. 300 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією творів, кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, засобів їх виготовлення і демонстрування.

Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301). Ця стаття встановлює відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків. *Предметом* цього злочину є будь-які матеріальні предмети, твори, зображення або інша продукція порнографічного характеру. На відміну від творів художнього й еротичного характеру, вони за своїм змістом в грубій цинічній формі фіксують вульгарно-натуралістичне зображення анатомічних деталей сексуальних сцен або містять іншу порнографічну інформацію.

Це фотозображення та зарисовки з натури, друковані чи рукописні твори, аудіо-, відеопродукція, реклама, продукція електронних та інших засобів масової інформації порнографічного характеру. Ці предмети призначені для збудження нездорових чи протиприродних сексуальних потреб і тим самим деформують моральних уявлень у сфері статевих стосунків, які спонукають негідні інстинкти¹.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює вчинення будь-якої із зазначених у ст. 301 дій. Це — ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, їх виготовлення, перевезення або інше переміщення, або їх збут чи розповсюдження, у тому числі інформаційне, а також примушування до участі в їх створенні. Вони нічим не відрізняються від аналогічних дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 300, при характеристиці якого було зроблено їх аналіз.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює порнографічний зміст твору чи предмета. Обов'язковою ознакою є мета збуту чи розповсюдження цих предметів, а збут, розповсюдження та примушування до участі в створенні такого предмета можуть мати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт — особа, яка досягла 16-річного віку, а за примушування неповнолітніх до участі в створенні таких творів — 18-річного віку.

Частина 2 ст. 301 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів та іншої продукції порнографічного характеру.

Кіно- та відеопродукцією визнають кінофільми, відеофільми, діафільми, комп'ютерні програми та інші подібні записи, що розширюють інформаційні можливості транслявання і розповсюдження продукції порнографічного характеру. Наявність другої кваліфікуючої ознаки передбачає усвідомлення винним, що особи, яким продукція порнографічного характе-

¹ Див.: ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. // Голос України. — 2004 р. — 13 січня. — № 5.

ру збувається або серед яких вона розповсюджується, є неповнолітніми.

Частина 3 ст. 301 передбачає відповідальність за дії, зазначені у частинах 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів або іншої продукції порнографічного характеру. Ці ознаки аналогічні тим, що розглядалися у частинах 2 і 3 ст. 300.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 301 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, із конфіскацією порнографічних предметів та засобів їх виготовлення і розповсюдження; за ч. 2 ст. 301 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією порнографічної кіно- та відеопродукції, засобів її виготовлення і демонстрування; за ч. 3 ст. 301 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією порнографічних предметів, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, засобів їх виготовлення, розповсюдження і демонстрування.

Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302). Частина 1 ст. 302 передбачає відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків. *Місцем* розпусти визнається будь-яке приміщення або інше місце, спеціально підготовлене чи пристосоване для постійного або періодичного вчинення розпусних дій (притон розпусти). Ці місця призначені для заняття проституцією, для безладних сексуальних стосунків між особами різної або однієї статі, для задоволення сексуальної пристрасті протиприродним способом і тому подібних дій. Це може бути будинок, квартири, кімната в гуртожитку, номер у готелі, офіс чи інше приміщення, де відбуваються розпусні дії.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в створенні або утриманні місць розпусти, а також у звідництві для розпусти.

Створенням місця розпусти буде, наприклад, пошук приміщення, облаштування такого місця, підбір обслуги, забезпечення засобами зв'язку і транспорту. *Утримання* місця розпусти припускає пошук клієнтів, оплату оренди приміщення, транспорту, інші фінансові розрахунки, придбання і реалізацію для клієнтів напоїв, продуктів тощо. *Звідництво* — це своєрідне посередництво, що полягає в сприянні добровільним сексуальним стосункам незнайомих осіб між собою. Воно може полягати в знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які погоджуються займатися розпустою тощо.

Злочин визнається закінченим із моменту вчинення будь-якої із зазначених у законі дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви і мета вчинення злочину можуть бути різними, однак за наявності мети наживи дії винного підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 302.

Суб'єкт злочину, передбаченого частинами 1 та 2 цієї статті, — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 3 — 18-річного віку.

Частина 2 ст. 302 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за такий злочин, або вчинені організованою групою. Для кваліфікації дій за ч. 2 достатньо вчинити будь-яку дію, зазначену в ній.

Частина 3 ст. 302 посилює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього. Наявність цієї ознаки припускає *залучення* неповнолітнього до участі у вчиненні будь-якої із зазначених у перших двох частинах дій. Додаткової кваліфікації за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304) не потрібно.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 302 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 302 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 302 — позбавлення волі на строк від двох до семи років.

Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією (ст. 303). Частина 1 ст. 303 передбачає відповідальність лише за систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг із метою отримання доходу. Проституцією вважається вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами за плату.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі в сфері статевих стосунків.

Об'єктивна сторона цього злочину припускає *систематичне* заняття проституцією, тобто вчинення таких дій не менше трьох разів, якщо можна зробити висновок про те, що заняття проституцією є бажанням особи займатися проституцією як професією, що приносить основний чи хоча б додатковий дохід цій особі. Закінченим злочин, передбачений ч. 1 цієї статті, визнається за наявності систематичності, тобто надання такої послуги не менше трьох разів різним клієнтам.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і наявністю мети отримання доходу. Неотримання з якихось причин цього доходу не виключає складу злочину, достатньо того, що у винної особи була мета одержати такий дохід.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа жіночої чи чоловічої статі, яка досягла 16-річного віку і яка займається проституцією.

У частині 2 ст. 303 передбачено відповідальність за примушування чи втягнення у заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють примушування чи втягнення осіб жіночої або чоловічої статі до систематичного заняття проституцією, що відбувається шляхом застосування насильства чи погрози застосувати фізичне насильство, знищити чи пошкодити їхнє майно, шантажу або обману. *Під насильством* слід розуміти фізичний вплив на особу будь-якої статі шляхом, наприклад, позбавлення їжі, води, завдання побоїв, катувань, заподіяння різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Якщо заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів. *Погроза* може бути таких видів: погроза застосування фізичного насильства; погроза знищити або пошкодити майно. Засобами примушування можуть бути також шантаж або обман. *Шантаж* полягає у погрозі повідомити різним установам чи особам (родичам, друзям, сусідам) відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. *Обман* — це навмисне перекручування або приховання істини, а також повідомлення завідомо неправдивих відомостей із

метою втягнення потерпілого у систематичне заняття проституцією.

Злочин визнається закінченим із моменту вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції ч. 2 цієї статті дій незалежно від того, вдалося чи ні втягти потерпілу особу у заняття проституцією.

Суб'єктивна сторона цього злочину — це прямий умисел, поєднаний із метою втягнення особи у заняття проституцією.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. А за ч. 3 цієї статті, у разі вчинення таких дій щодо неповнолітнього, суб'єктом злочину може бути тільки особа, яка досягла 18-річного віку.

Частина 3 ст. 303 встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою. Перша ознака має місце, якщо особа, займаючись проституцією, знає, що один чи кілька клієнтів не досягли повноліття, або матиме місце при втягненні у заняття проституцією однієї чи кількох осіб, які не досягли повноліття, і винний знав це. Поняття організованої групи дає ст. 28. Ця ознака матиме місце, якщо учасники організованої групи об'єдналися для систематичного заняття проституцією.

У частині 4 ст. 303 встановлено відповідальність за сутенерство, тобто створення, керівництво або участь в організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами будь-якої статі з метою отримання прибутків. Як випливає з тексту закону, сутенерство визнається злочинним у разі, якщо кілька осіб попередньо об'єдналися для забезпечення діяльності з надання сексуальних послуг.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в одній із трьох дій: а) створенні організованої групи для заняття сутенерством, б) у керівництві цією групою або в) участі в такій групі. Для відповідальності достатньо наявності будь-якої з цих ознак.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і наявністю мети — отримання прибутків.

Суб'єктом можуть бути будь-які особи, які досягли 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 303 — штраф від п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до ста двадцяти годин; за ч. 2 ст. 303 — штраф від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців,

або позбавлення волі на строк від одного до трьох років; за ч. 3 ст. 303 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 4 ст. 303 — позбавлення волі від п'яти до семи років.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304). Ця стаття встановлює відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх. *Потерпілим* є особа, яка не досягла повноліття.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює втягнення неповнолітнього в зазначені види діяльності. *Втягненням* неповнолітнього в таку діяльність є психічний чи фізичний вплив на нього з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вчиненні одного чи кількох злочинів або інших антигромадських дій (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2). Це будь-які види фізичного насильства чи психічного впливу: погрози, шантаж, обман, переконання, обіцянки тощо. *Погроза* полягає в залякуванні заподіянням неповнолітньому або його близьким будь-якої шкоди. Така погроза має бути реальною, тобто такою, що здатна достатньо вплинути на підлітка. *Шантаж* — це погроза поширення про потерпілого відомостей, які він вважає за необхідне зберегти в таємниці. *Обманом* визнається навмисне перекручування обставин або приховання істини для того, щоб ввести підлітка в оману і тим самим спонукати його до вчинення злочину. *Обіцянка* як спосіб втягнення означає взяття суб'єктом на себе тих або інших зобов'язань, незалежно від того, чи має він намір їх виконати (навчити керувати мотоциклом, обіцяти дружбу, захист тощо). У тих випадках, коли суб'єкт злочину залучає до його вчинення підлітка, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, він виступає як виконавець цього злочину і вчинене кваліфікується за ст. 304 і за тією статтею КК, яка передбачає відповідальність за вчинене підлітком діяння (п. 6 вищезгаданої постанови від 27 лютого 2004 р. № 2).

Об'єктивна сторона цього злочину має місце і при втягненні неповнолітнього у пияцтво, у заняття жебрацтвом або азартними іграми. *Втягнення у пияцтво* — це створення в неповнолітнього бажання систематично вживати спиртні напої. Систематичність утворюють не тільки епізоди безпосереднього втягнення такої особи до вживання спиртних напоїв, а й втягнення до їх вживання шляхом їх придбання, дарування і вчинення інших дій, спрямованих на спонукування, або саме примушування до вживання спиртних напоїв. Спиртними напоями є горілка, спирт, коньяк, лікер, самогон, вино тощо. Обов'язковою умовою визнання таких дій злочинними має бути *систематичність* їх вчинення, тобто не менше трьох разів. При цьому повинне мати місце втягнення в пияцтво того самого підлітка. Тому одноразова дія, у тому числі вживання спиртних напоїв із кількома підлітками, не утворює систематичності (див. абз. 1 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2).

Втягнення у жебрацтво — це схилення неповнолітнього до систематичного жебракування у сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей, а в азартні ігри — схилення до систематичної гри на гроші або інші матеріальні цінності. *Азартні ігри* — це ігри на матеріальний інтерес у карти, рулетку, «наперсток» та інші. Злочин визнається закінченим із моменту *вчинення винним дії*, спрямованої на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Втягнення у пияцтво, у заняття жебрацтвом або азартними іграми визнається закінченим за наявності систематичності, тобто вчинення таких дій не менше трьох разів (див. п. 10 згаданої постанови від 27 лютого 2004 р. № 2).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним із метою втягнути підлітка в злочинну або іншу антигромадську діяльність. Винна особа повинна усвідомлювати неповнолітній вік потерпілого.

Суб'єктом цього злочину є лише особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 18-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 304 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

РОЗДІЛ XIV

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

§ 1. Поняття і види злочинів проти здоров'я населення

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожний має право на охорону здоров'я. Держава забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя населення. Злочини, передбачені розділом XIII Особливої частини КК, посягають на здоров'я населення, яке є *родовим об'єктом* цих злочинів. Він охоплює собою безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів¹, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивно забрудненої продукції, а також від поширення епідемій.

Обов'язковою ознакою злочинів, що розглядаються (за винятком порушення правил боротьби з епідеміями — ст. 325), є наявність предметів, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Вони виступають як предмети або як засоби здійснення цих злочинів. Такими предметами є:

- 1) наркотичні засоби (статті 305—309, 313—320);
- 2) психотропні речовини (статті 305—309, 313—314, 315, 317—320);
- 3) прекурсори (статті 305, 306, 311, 312, 318, 320);

¹ Далі, якщо не обумовлено інше, наркотичних засобів.

- 4) аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин (статті 305—309, 313—315, 317, 320);
- 5) снодійний мак і коноплі (ст. 310);
- 6) отруйні та сильнодіючі речовини (ст. 321);
- 7) одурманюючі засоби (статті 322, 324);
- 8) мікробіологічні та інші біологічні агенти (ст. 326);
- 9) токсини (ст. 326);
- 10) допінг (ст. 323);
- 11) радіоактивно забруднені продукти та інша продукція (ст. 327).

Поняття та ознаки перших чотирьох видів вказаних предметів вносяться в Законі України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» в редакції від 8 липня 1999 р.¹ При цьому всі ці предмети (крім аналогів) передбачені Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі — Перелік), який складений відповідно до законодавства і міжнародних зобов'язань України і затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. №770². Перелік складається з чотирьох таблиць (Таблиця I, II, III і IV), кожна з яких містить Список № 1 і Список № 2, а Таблиця I — ще й Список № 3. У цих списках — переліки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні або взагалі заборонено (наприклад, Списки № 1 і 2 Таблиці I), або обмежено, але щодо якого встановлюються заходи контролю різної суворості.

Наркотичні засоби — це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Наркотичні засоби рослинного походження — похідні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн; синтетичні наркотики — це наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто в кустарних) із різних хімічних речовин (наприклад, перветин, метадон, фентаніл, фенамін, мелоквалон та інші).

Психотропні речовини — це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 36. — Ст. 317.

² Офіційний вісник України. — 2000. — № 19. — Ст. 789.

матеріали, які здатні викликати стан залежності та чинити депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або зумовити порушення сприйняття, емоцій, мислення чи поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

До психотропних речовин належать мескалін, амфетамін, барбітал, діазепам, феназепам, ЛСД тощо.

Прекурсори наркотичних засобів та психотропних речовин (далі — прекурсори) — це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Зокрема, до прекурсорів відносять ацетон, етиловий ефір, соляну кислоту, сірчану кислоту, толуол.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин — це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють. Зазвичай виготовлення наркотиків-аналогів має місце при створенні нового фармацевтичного препарату, в ході якого визначають і вивчають низку речовин, які мають порівнянні властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою.

Мак снодійний чи опійний — це різні сорти маку, які містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). Поширеним є виготовлення макової соломки. Це зібрані будь-яким способом стебла і коробочки будь-якого сорту снодійного маку (за винятком власне макового насіння) в цілому вигляді або подрібнені аж до порошкоподібного вигляду. Нерідко з макової соломки різними способами (наприклад шляхом виділення наркотично активних алкалоїдів водою або органічними розчинниками) отримують опій екстракційний у розчиненому, смолоподібному або твердому стані.

Коноплі (каннабіс) (поширені назви — посівні (звичайні, культурні), іноді — індійські) — однорічна рослина, в якій плодонісні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідроканнабінол — наркотично активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи — марихуана, гашиш, смола каннабісу, гашишне масло, всі ізомери тетрагідроканнабінолу.

Отруйні речовини — це речовини рослинного, тваринного і мінерального походження або продукти хімічного синтезу, здатні при впливі на живий організм спричинити гостре або хронічне отруєння чи смерть. Такі речовини медичного призначення віднесено Державною Фармакопеею України до списку «А». До отруйних речовин належать ангідрид оцтової кислоти, зміїна отрута, миш'як, метиловий спирт, обчищена бджолина отрута, ціаністий калій, стрихнін, сулема, атропіну сульфат, різні поєднання ртуті тощо.

Сильнодіючі речовини — це речовини синтетичного або природного походження, в тому числі рослини, що заподіюють небезпечний вплив на організм людини, і можуть завдати тяжку шкоду її здоров'ю та життю при прийомі їх не в медичних цілях або з порушенням норм дозування. Перелік сильнодіючих речовин медичного призначення встановлюється Фармакологічним і Фармакопейним Комітетом Міністерства охорони здоров'я України. Це транквілізатори (наприклад седуксен), ефедрин і псевдоефедрин, синтетичний етиловий спирт тощо.

Одурманюючі речовини — це засоби, що спричиняють одурманюючий ефект, який, зокрема, змінює психіку і поведінку людини, і не входять до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин. До одурманюючих засобів належать клофелін, алкогольні суміші з будь-яким вмістом клофеліну, хлороформ, ефір, хлоротил, спиртові екстракти рослин, що містять алкалоїди тропанової групи, барбитурато-алкогольну суміш, суміш димедрола з алкоголем, деякі сильнодіючі ліки, газоподібні речовини, лаки, фарби тощо.

Допінг — це речовини і методи, які використовуються для підвищення працездатності спортсменів, є потенційно небезпечними для здоров'я і заборонені для вживання антидопінговим кодексом Олімпійського руху і компетентними органами відповідних спортивних організацій¹. До заборонених речовин належать стимулятори, наркотики, анаболіки, диуретики, пептидні та глікоспротеїдні гормони та їх аналоги тощо. Очевидно, що ці речовини належать до різних фармакологічних груп, однак вони об'єднані в допінги з позицій цілей їх застосування — штуч-

¹ Див.: Закон України «Про антидопінговий контроль у спорті» від 5 квітня 2001 р.

не створення фізичного стану спортсмена, сприятливого для досягнення ним спортивних цілей.

Мікробіологічні та інші біологічні агенти — це предмети і речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнічні препарати, мікроорганізми, віруси, бактеріальні речовини, будь-яка інфекційна речовина або її носії, патогенні для людей і тварин тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей. До біологічних агентів належать, наприклад, штами мікроорганізмів, речовини для обробки зерна, інші біологічно активні речовини і предмети — продукти біотехнологій.

Токсини — це сполуки (частина білкової природи) бактерійного, рослинного або тваринного походження, здатні при потрапінні в організм людини спричинити захворювання або смерть (містяться в отрутах змій, павуків, скорпіонів). Особливу небезпеку для здоров'я населення становлять токсичні речовини, які при проникненні в організм людини через органи дихання, травлення або через шкіру можуть викликати затяжні або хронічні, включаючи ракові, захворювання.

Продукти харчування чи інша продукція, радіоактивно забруднена понад допустимі рівні, — це продукти рослинного або тваринного походження, призначені для вживання людьми, а також будь-яка інша продукція сільськогосподарського або іншого походження, що призначена для вживання худобою або для використання у промисловості чи у медицині, яка має на поверхні частинки радіоактивного матеріалу у вигляді пилу або містить радіоактивні частинки в клітинах рослин або тварин понад допустимі рівні.

Низка складів злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів як кваліфікуючі ознаки передбачає здійснення незаконних дій, якщо їх предметом були особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини, а також наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори у великих і особливо великих розмірах.

Назви (міжнародні незареєстровані та хімічні) особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин подані відповідно в списках № 1 і 2 Таблиці I зазначеного вище Переліку. Зокрема, до особливо небезпечних наркотичних засобів віднесено, наприклад, героїн, кокаїновий куш, кока лист, макову соломку (концентрат із макової соломки), ефедрин, опій.

Своєю чергою, особливо небезпечними психотропними речовинами визнано, наприклад, катинон, ЛСД, ЛСД-25, парагексил, МДМА тощо.

Визначення невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що перебувають у незаконному обігу, проводиться на підставі наказу Міністра охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188, яким затверджено Таблиці (1, 2 і 3). Наприклад, незаконний обіг героїну у великих розмірах визнається, якщо вага його становить від 1,0 до 10 г, в особливо великих — від 10,0 і більше; макової соломки висушеної — у великих розмірах від 1 кг до 5 кг, в особливо великих — від 5 кг і більше; опію екстракційного — у великих розмірах від 50 г до 250 г, в особливо великих — від 250 г і більше. Так само визначено великі та особливо великі розміри незаконного обігу психотропних речовин і прекурсорів.

Об'єктивна сторона злочинів, що розглядаються, полягає в суспільно небезпечному і протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Кримінальна відповідальність за ці злочини відповідає міжнародним договорам України, які передбачають обов'язки держав переслідувати осіб, винних у незаконному обігу предметів, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я населення, в першу чергу наркотичних засобів. До них належать Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р.¹, Конвенція про психотропні речовини 1971 р.², Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.³

Як правило, ці злочини вчинюються тільки шляхом дії, а деякі з них — і бездіяльності (наприклад, порушення правил зберігання та обліку наркотичних засобів, отруйних і сильнодіючих речовин, мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів).

Прості (основні) склади злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів сконструйовані в основному як формальні (виняток становить заволодіння наркотичними засобами шляхом викрадення, привласнення, шахрайства і зловживання службовим становищем). Водночас деякі злочини проти здоро-

¹ Україна в міжнародно-правових відносинах. — К.: Юрінком, 1996.

² Там само.

³ Там само.

в'я населення мають матеріальні склади (статті 325–327), які передбачають два види наслідків: 1) створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення і 2) фактичне заподіяння такої шкоди.

Окрім того, матеріальні склади мають і деякі злочини з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками (наприклад, незаконне введення в організм наркотичних засобів, якщо воно заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому або заподіяння йому смерті (частини 2 і 3 ст. 314), порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, якщо воно спричинило їх нестачу у великих розмірах (ч. 2 ст. 320), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, якщо воно заподіяло тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 323).

Там, де закон передбачає матеріальні склади, у тому числі наслідок у вигляді створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок. При наслідках у вигляді фактичного заподіяння шкоди необхідно встановити, що саме це діяння, передбачене диспозицією статті, перебуває у причинному зв'язку з наслідком як необхідним і закономірним його результатом.

Суб'єктивна сторона злочину з формальним складом характеризується прямим умислом. Важливе значення для кваліфікації злочину при цьому має встановлення наявності або відсутності мети збуту наркотичних засобів, радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції та інших предметів. У більшості злочинів із матеріальним складом вина є тільки умисною (наприклад, викрадення, привласнення наркотичних засобів, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем). Разом із тим, для таких злочинів, як порушення правил боротьби з епідеміями, порушення правил поводження з біологічними агентами чи токсинами, заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування характерна необережна форма вини до наслідків, хоча самі дії (бездіяльність) у вигляді порушення правил можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність.

Суб'єкт цих злочинів, як правило, загальний, тобто будь-яка осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Лише за викрадення (крадіжку, грабїж, розбій) і вимагання наркотичних засобів,

психотропних речовин або їх аналогів передбачено відповідальність осіб, які досягли 14-річного віку. Водночас тільки спеціальним суб'єктом можливе вчинення таких злочинів, як заволодіння наркотичними засобами шляхом зловживання службовим становищем, незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів, порушення правил поводження з наркотичними засобами, отруйними і сильнодіючими речовинами, біологічними агентами чи токсинами.

Таким чином, *злочини проти здоров'я населення* — це передбачені кримінальним законом винні, суспільно небезпечні діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб.

Частина 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 і ч. 4 ст. 311 закріплюють заохочувальні норми, які передбачають обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності певних передумов та підстав (добровільна здача наркотичних засобів, звернення до лікувальної установи і початок лікування від наркоманії тощо).

Види злочинів проти здоров'я населення. Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета та об'єктивної сторони злочини проти здоров'я населення можна поділити на такі групи:

1) злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305—307, 309—311, 320 і 321);

2) злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319);

3) злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314—317, 322—324);

4) інші злочини проти здоров'я населення (статті 325—327).

§ 2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305). *З об'єктивної сторони* контрабанда — це незаконне переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через

митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

За своєю конструкцією злочин, передбачений ч. 1 ст. 305, належить до злочинів з формальним складом. Він є закінченим із моменту фактичного незаконного переміщення через кордон вказаних предметів. Кримінальна відповідальність настає за сам факт незаконного переміщення цих предметів через кордон, незалежно від того, чи зміг винний розпорядитися ними чи ні.

З суб'єктивної сторони контрабанда вчиняється у формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює не тільки факт переміщення предмета злочину через митний кордон, а й бажає цього.

Мотиви контрабанди можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Найчастіше контрабанда здійснюється з користі, для наживи, передачі наркотиків іншим особам, з метою збуту тощо.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 305 передбачає відповідальність за вчинення контрабанди повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори у великих розмірах.

Повторність має місце, якщо контрабанда здійснюється хоча б удруге, незалежно від того, була чи не була особа судимою за перший злочин.

Вчинення контрабанди за попередньою змовою групою осіб має місце, якщо у вчиненому брали участь дві або більше осіб, які заздалегідь домовилися про спільне її вчинення (див. ч. 2 ст. 28). Поняття особливо небезпечних наркотичних засобів, поняття великого й особливо великого розмірів розглядалися в § 1 цього розділу.

У частині 3 ст. 305 передбачено відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, вчинену організованою групою (див. ч. 2 ст. 28), а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори в особливо великих розмірах.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 305 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із конфіскацією наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди; за ч. 2 ст. 305 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 305 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна.

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306). *Предметом* злочину є фінансові кошти (гроші, цінні папери, акції), отримані в результаті наркобізнесу, а також об'єкти приватизації, обладнання та інше майно підприємств, організацій або установ, яке приватизовано або придбано за ці фінансові кошти.

Об'єктивна сторона злочину може полягати в одній із таких дій: розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, у підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих та інших потреб; використання доходів (коштів і майна), отриманих від таких дій, із метою продовження незаконного обігу вказаних предметів.

Розміщення передбачає відкриття від імені фізичної чи юридичної особи рахунка в банку або внесення коштів на існуючий рахунок, переведення з іншого рахунка, вкладення грошей у фонди підприємств, організацій, установ або їх філії та інші легально існуючі структури, незалежно від форм власності.

Використання для придбання — це купівля та інші форми отримання у власність об'єктів, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих та інших потреб. Способи придбання можуть бути різними (на аукціоні, конкурсі, придбання акцій, шляхом оформлення договору купівлі-продажу тощо) і здійснюватися особисто, через довірених осіб, разом з іншими особами.

Придбання обладнання передбачає різні форми купівлі та отримання у власність обладнання, механізмів, виробничих і

переробних ліній єдиного циклу тощо. Причому таке придбання здійснюється для виробничих та інших потреб, як правило, з метою їх використання за призначенням і отримання в майбутньому вигоди.

Використання доходів (коштів і майна) передбачає подальше фінансування та розвиток діяльності з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (наприклад, посів і вирощування рослин, що містять наркотики, їх виробництво, виготовлення, переробка, зберігання, перевезення, пересилка тощо).

Закінченим злочин є з моменту здійснення будь-якої вказаної дії.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел, поєднаний із метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 306 передбачає вчинення вказаних дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах. Під великим розміром розуміють кошти, сума яких становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Інші кваліфікуючі ознаки розглядалися раніше при аналізі злочину, передбаченого ст. 305.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 306 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією майна; за ч. 2 ст. 306 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307). *Об'єктивна сторона* злочину передбачає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Для наявності складу злочину достатньо вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Під незаконним виробництвом слід розуміти виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із використанням механізмів, промислових ліній і комплексів тощо. Причому виробництво передбачає систематичну, постійну злочинну діяльність, що здійснюється, як правило, на професійній основі і з професійним обладнанням.

Незаконне виготовлення — це будь-які дії, внаслідок яких були отримані наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Під виготовлення підпадають і дії з переробки, рафінування (очищення) з метою підвищення їх концентрації або наркотичного ефекту. Відповідальність за ст. 307 настає незалежно від способу виготовлення (в домашніх чи лабораторних умовах, шляхом хімічних реакцій тощо), їх вигляду та кількості.

Закінченим злочин вважається з моменту фактичного отримання (виходу) наркотичних засобів або психотропних речовин.

Придбання — це отримання наркотичних засобів або психотропних речовин у самого виготівника або інших осіб (купівля, отримання в обмін, у рахунок сплати боргу, в дарування або позики, а також привласнення знайденого). Причому придбання може бути як відшкодувальним, так і безвідплатним.

Придбання є закінченим злочином із моменту фактичного отримання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Під зберіганням слід розуміти фактичне володіння наркотичними засобами або психотропними речовинами (при собі, в приміщенні, в тайнику чи інших місцях). Причому для кваліфікації вчиненого не має значення, чи є винний власником, чи ні, здійснюється зберігання тимчасово або постійно, а також місце зберігання.

Зберігання може здійснюватися як таємно, так і відкрито. Під зберігання підпадає також носіння наркотичних засобів і психотропних речовин. Зберігання цих предметів є злочином, що триває. Він вважається закінченим вже з моменту первинного фактичного володіння ними.

Перевезення — це переміщення наркотичного засобу або психотропної речовини з одного місця в інше будь-яким транспортним засобом, по землі, воді або у повітрі. Перевізником може бути як сам власник, так і інші особи, в тому числі й ті, які діють за винагороду.

Пересилання здійснюється у вигляді відправлення багажем або поштою. Закінченим злочин вважається з моменту відправ-

ки, незалежно від того, чи отримав адресат наркотичні засоби або психотропні речовини, чи ні. Якщо ж особа була затримана при оформленні документів на відправку, то її дії належить кваліфікувати як замах на пересилку (статті 15 і 307).

Збут — це будь-яка форма передачі або реалізації наркотичних засобів або психотропних речовин, у результаті якої вони переходять у володіння і розпорядження інших осіб (продаж, дарування, обмін, передача та оплата в борг, і навіть введення ін'єкцій іншій особі тощо).

Збут вказаних речовин, поєднаний зі схилянням до їх вживання, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 і 315.

Збут є закінченим злочином із моменту передачі наркотичного засобу і психотропної речовини іншій особі, незалежно від того, розпорядилася вона ним, чи ні.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, що поєднується зі спеціальною метою збуту наркотичних засобів або психотропних речовин.

У більшості випадків цей злочин вчинюється з корисливих мотивів і з корисливою метою.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 307 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308—310, 312, 314, 315 і 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передачу цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини

Під повторністю злочинних діянь слід розуміти здійснення хоча б однієї зі злочинних дій, вказаних у ст. 307, незалежно від того, була чи не була особа судима за першу з них.

Для кваліфікації вчинення злочину особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308—310, 312, 314, 315 і 317 КК, або із залученням неповнолітнього не має значен-

ня, досяг чи не досяг неповнолітній віку кримінальної відповідальності. Якщо він досяг 16-річного віку, то підлягає відповідальності за ч. 1 ст. 307.

Частина 3 ст. 307 передбачає відповідальність за дії, визначені у частинах 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього.

Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 307 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 307 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 307 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309). *Об'єктивна сторона* цього злочину така сама, як і злочинів, відповідальність за які передбачено ст. 307.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел та відсутність мети збуту, тобто подальшої передачі зазначених предметів або реалізації їх іншим особам.

Кваліфікуючі ознаки злочину такі самі, як і в ст. 307.

Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 цієї статті.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 309 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 309 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 309 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Посів або вирощування снодійного маку чи конопель (ст. 310). *Предметом* злочину є насіння або рослини снодійного

маку чи конопель. Посів або вирощування інших рослин, які містять наркотичні речовини, не утворює складу цього злочину.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в незаконному посіві або вирощуванні вказаних сільськогосподарських культур.

Посів — це дії, спрямовані на висів насіння рослин або розсади без належного дозволу на будь-яких земельних ділянках, як спеціально підготовлених, так і порожніх. Злочин визнається закінченим із моменту внесення насіння або розсади в ґрунт незалежно від подальшого проростання чи зростання рослин, розміру площі.

Вирощування — це догляд (рихлення, прополювання, букетировка, прорідження, полив, підживлення тощо) за посівами і сходами з метою доведення їх до стадії дозрівання. Причому для наявності вказаного діяння не має значення, посадив ці рослини сам винний, висіяні вони будь-ким іншим або є дикорослими.

Закінченим злочин вважається з моменту здійснення дій, спрямованих на поліпшення зростання вказаних культур, незалежно від того, чи був вирощений або зібраний урожай з ділянок, що обробляються. На кваліфікацію злочину не впливають ні розмір площі, що засіяна чи обробляється, ні належність земельної ділянки.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що здійснює посів або вирощування рослин, що містять наркотики і заборонені до обробітку, і бажає цього.

Мотиви, якими керується особа, можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають. У більшості випадків вони мають корисливий характер. Якщо посів або вирощування вказаних рослин здійснюється з метою виготовлення наркотичних засобів, збуту врожаю, то вчинене утворює собою приготування до злочинів, вказаних у ст. 307 або ст. 309. У цих випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа.

У частині 2 ст. 310 встановлено відповідальність за незаконний посів або вирощування снодійного маку чи конопель особою, яка була засуджена за ч. 1 ст. 310 чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311 і 317, або вчинення зазначених дій за попередньою змовою групою осіб із

метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снодійного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 310 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 310 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311). *Предметом* цього злочину є прекуртори. *Об'єктивна сторона* та ознаки, що становлять її зміст, аналогічні складу злочину, передбаченого ст. 307.

Відмінна ознака, що стосується до характеристики *суб'єктивної сторони* злочину, полягає в тому, що дії винний вчиняє з метою використання для виробництва або незаконного виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин. Кваліфікуючі ознаки злочину розглядалися раніше при аналізі злочинів, передбачених статтями 305, 307 і 309.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 311 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 311 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 311 — позбавлення волі на строк від шести до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Відповідно до ч. 4 ст. 311 особа, яка добровільно здала прекуртори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті).

Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в порушенні встановлених правил посіву або вирощування снодійного маку чи конопель, а також порушенні правил виробництва, виготов-

лення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів або речовин.

Порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів регулюється Законом України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 8 липня 1999 р.¹ Ці питання регламентуються Положенням про порядок здійснення діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 1996 р. № 6²; наказом МОЗ України від 18 грудня 1997 р. № 356³; наказом Мінпрому України від 19 червня 1997 р. № 104, яким затверджено Інструкцію про порядок виробництва, зберігання, перевезення і реалізації прекурсорів⁴.

Відповідно до встановленого порядку культивування снодійного маку (опійного та олійного) чи конопель може здійснюватися тільки на підставах та в обсязі, передбачених державним замовленням. Ці питання вирішуються Мінагропромом, іншими органами, уповноваженими Кабінетом Міністрів України. Дозвіл на заняття такою діяльністю дається на підставі ліцензії чи дозволу, що їх видають уповноважені органи виконавчої влади.

З суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений як умисно, так і через необережність.

Суб'єкт цього злочину — особа, уповноважена додержувати ся встановлених правил посіву або вирощування снодійного маку чи конопель, а також виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Частина 2 ст. 320 передбачає відповідальність за вчинення вказаних дій повторно або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи пре-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 36. — Ст. 317.

² Збірник постанов Уряду України. — 1996. — № 5. — Ст. 151.

³ Офіційний вісник України. — 1998. — № 8. — С. 133.

⁴ Там само. — № 35. — С. 115.

курсорів у великих розмірах, або призвели до викрадання, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Характеристика цих кваліфікуючих ознак розглядалася при висвітленні складів злочинів, передбачених статтями 305, 307, 312 і 313.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 320 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 320 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, перевезенні, пересиланні або зберіганні з метою збуту, збуті отруйних або сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих речовин, без спеціального на те дозволу.

Предметом цього злочину є отруйні та сильнодіючі речовини, а також обладнання, призначене для їх виробництва чи виготовлення.

Інші ознаки складу злочину, зазначені в ст. 321, аналогічні злочину, передбаченому ст. 307.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 321 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 321 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до двох років.

§ 3. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає у вказаних діях із заволодіння наркотичними засобами.

Поняття викрадення (крадіжка, грабіж), привласнення, вимагання, заволодіння цими предметами шляхом шахрайства повністю відповідають їх аналізу щодо злочинів, передбачених статтями 185, 186, 189, 190 і 191 (див. розділ VII підручника).

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом.

Суб'єктом викрадення, вимагання і розбою є особа, яка досягла 14-річного віку; шахрайства — 16-річного віку, привласнення — особа, якій ці предмети ввірені або перебувають у її віданні.

Частина 2 ст. 308 передбачає відповідальність за вчинення цього злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 314, 317, або у великих розмірах, а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

У частині 3 ст. 308 встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 308, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах, або організованою групою, або шляхом розбою з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 308 — позбавлення волі на строк від трьох до шести років; за ч. 2 ст. 308 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обій-

мати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 308 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312). *Об'єктивна сторона* цього злочину та її ознаки аналогічні злочину, передбаченому ст. 308.

Суб'єктивна сторона цього злочину, крім прямого умислу, передбачає і спеціальну мету — збут прекурсорів іншим особам або їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину висвітлено раніше при характеристиці складу злочину, передбаченого ст. 308.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 312 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 312 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 312 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в одній із дій: незаконному виготовленні, підробленні, використанні або збуті підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для виробництва або виготовлення цих засобів чи речовин.

Незаконне виготовлення документа передбачає будь-який спосіб виготовлення фальшивого документа, подібного до справжнього, який перебуває в обігу. Способи виготовлення можуть бути різними: за допомогою технічних засобів, від руки, шляхом ксерокопіювання, з використанням іншої техніки тощо.

Незаконне підроблення документів означає повну або часткову зміну змісту вже оформленого справжнього документа, а також складання документа із внесенням до нього даних, які повністю або частково не відповідають дійсності.

Під використанням документа розуміють його пред'явлення до офіційних органів із метою отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Під збутом підроблених або незаконно отриманих документів слід розуміти будь-яку форму їх передачі або реалізації іншим особам. Причому збут документа передбачає будь-який спосіб його відчуження: продаж, дарування, обмін, передачу в борг, сплату боргу тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний із метою отримати замість документа наркотичні засоби або психотропні речовини.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа.

Частина 2 ст. 318 передбачає відповідальність за вчинення злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306—317.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 318 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 318 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319). *Предмет* цього злочину — рецепт, тобто документ, який дає право на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в незаконній видачі рецепта на право придбання вказаних засобів і речовин. Згідно з Законом України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 8 липня 1999 року¹ видача лікарями рецептів громадянам на право придбання ними вказаних засобів і речовин здійснюється на основі правил, встановлених Міністерством охорони здоров'я України. Порухення цих правил свідчить про неза-

¹ Відомості Верховної Ради України. — № 36. — Ст. 317.

конність видачі рецепта. Незаконна видача лікарем має місце у разі, якщо рецепт видано особі, яка не має права на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин як ліків, або в ньому збільшено кількість допустимої дози відпуску наркотичних засобів або психотропних речовин тощо.

Злочин вважається закінченим із моменту видачі, тобто з моменту передачі незаконного рецепта іншій особі.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним із корисливими мотивами чи з іншими особистими інтересами.

Суб'єктом цього злочину є лікар, який видав рецепт. Якщо незаконний рецепт виписаний іншою особою, відповідальність настає за ст. 318.

Частина 2 ст. 319 передбачає відповідальність за вчинення тієї самої дії повторно.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 319 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 319 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313). *Предметом* цього злочину є обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Інші ознаки складу злочину, вказані в ст. 313, аналогічні злочину, передбаченому ст. 308.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 313 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 313 — позбавлення волі на строк від двох до шести років; за ч. 3 ст. 313 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна.

§ 4. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314). *З об'єктивної сторони* злочин полягає в незаконному введенні будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи всупереч її волі.

Під незаконним введенням розуміють будь-які примусові дії, спрямовані на введення в організм іншої особи зазначених засобів і речовин (ін'єкція, шляхом додавання в їжу, лікарські препарати, напої тощо).

Способи примусового незаконного введення в організм іншої особи наркотичних засобів і психотропних речовин можуть бути різними — це обман, примушування, насильство. Лише їх застосування свідчить про введення в організм вказаних засобів і речовин всупереч волі іншої особи.

Слід зазначити, що спосіб введення, вид наркотичного засобу чи психотропної речовини, його кількість на кваліфікацію не впливають. Введення в організм іншої особи наркотичних засобів лікарем, хоч і всупереч волі цієї особи або без її згоди, з метою профілактики або лікування, не містить складу цього злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви, якими керується винний, можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

У частині 2 ст. 314 встановлено відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306—312, 314—318, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

Частина 3 ст. 314 передбачає відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані із введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психо-

тропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 314 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 314 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років; за ч. 3 ст. 314 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315). *З об'єктивної сторони* схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це дії винного, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання вжити їх. Стаття 315 передбачає особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одиничним, так і багаторазовим, що на кваліфікацію вчиненого не впливає. Схиляння може бути вчинено тільки в формі активної дії й тільки щодо конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини тощо. Це можуть бути словесні, конклюдентні дії, у письмовій формі, з використанням техніки тощо.

Злочин вважається закінченим із початку здійснення дій, спрямованих на те, щоб збудити в іншій особі бажання вжити наркотичні засоби, незалежно від того, чи вдалося викликати у потерпілого це бажання.

Якщо при схилянні до вживання наркотичних засобів особа ще й збувала їх або сприяла їх викраденню, виробництву, виготовленню, придбанню, зберіганню, перевезенню або пересиланню, її дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 315 і 308 або 309.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети — викликати у потерпілого бажання вживати наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа.

Частина 2 ст. 315 передбачає схиляння до вживання наркотичних засобів, вчинене повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила

один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314 і 317. При цьому винний усвідомлює або за всіма обставинами справи повинен був і міг усвідомлювати, що він збуджує бажання споживати наркотики саме в особи, яка не досягла 18-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 315 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 315 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316). *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується діями, які полягають у публічному або груповому незаконному вживанні наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Під публічним вживанням слід розуміти відкрите вживання наркотичних засобів у присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається.

Вчинення цих дій групою осіб передбачає, що у процесі вживання наркотичних засобів беруть участь дві або більше осіб. Присутність сторонніх осіб при цьому не є обов'язковою. Для кваліфікації не має значення, вживали учасники групи наркотичні засоби послідовно чи одночасно.

Місцем вчинення злочину є територія, призначена для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів або інші місця масового перебування громадян (пляжі, вокзали, парки, дитячі майданчики, вулиці, площі, підземні переходи тощо)

Закінченим злочин є з моменту вживання (прийняття) наркотичного засобу, незалежно від того, чи доведений винний до стану наркотичного сп'яніння.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється з прямим умислом.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 316 передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317 і 318.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 316 — обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 316 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317). *З об'єктивної сторони* цей злочин характеризується вчиненням однієї з таких дій: організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою.

Під організацією таких місць слід розуміти злочинні дії, спрямовані на пошук приміщення, будівлі, споруди, приготування, пристосування частини будівлі, будинку, сараю, куреня тощо для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Організація вважається закінченою з моменту створення місць для вчинення цих дій.

Утримання місць — це використання приміщення або іншого спеціально пристосованого місця для вживання, виробництва чи виготовлення зазначених предметів. Власник місця може забезпечувати клієнтів необхідним обладнанням, інструментом, пристосуваннями, можливістю безперешкодного перебування у приміщенні в стані наркотичного сп'яніння. Утримання цих місць є злочином, що триває, який полягає у безперервному систематичному вчиненні такої злочинної діяльності.

Надання приміщення полягає у дозволі незаконного вживання, виробництва чи виготовлення зазначених предметів у приміщенні, яким винний користується або яке є в його власності. Відповідальність настає як при неодноразовому, так і при разовому наданні приміщення.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення зазначених дій.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом, що поєднується зі спеціальною метою — створити сприятливі умови для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 317 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням неповнолітнього.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 317 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 317 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна.

Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322). Цей злочин відрізняється від злочину, передбаченого ст. 317, лише предметом, яким є лікарські та інші засоби, що вживаються з метою одурманення потерпілого.

Покарання за злочин: за ст. 322 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років.

Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323). *Предметом* цього злочину є допінг — засоби і методи, які є в переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху.

З об'єктивної сторони під спонукуванням слід розуміти дії винного, спрямовані на те, щоб збудити намір, бажання застосувати допінг неповнолітнім. Спонукування може бути вчинено тільки у формі активної поведінки. Способи і засоби можуть бути різними, наприклад, умовляння, пропозиції, прохання, переконання тощо.

Закінченням злочин вважається з початку дій, спрямованих на спонукування неповнолітньої особи до застосування допінгу.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється з прямим умислом, що поєднується із спеціальною метою — викликати у потерпілого бажання застосувати допінг.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, яка досягла 18-річного віку.

Частина 2 ст. 323 передбачає відповідальність за ту саму дію, вчинену повторно щодо двох чи більше осіб або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 314, 315, 317, 324.

У частині 3 ст. 323 передбачено відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 статті, якщо вони заподіяли тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 323 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльні-

стю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 323 — позбавлення волі на строк до двох років; за ч. 3 ст. 323 — позбавлення волі на строк до п'яти років.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324). *Предметом* злочину є одурманюючі засоби, які не є наркотичними або психотропними, або їх аналогами.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається у схилянні неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Поняття схиляння те саме, що і в злочині, передбаченому ст. 315.

Потерпілим від злочину є особа, яка не досягла 18-річного віку.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом і наявністю мети — викликати у конкретної особи бажання вживати одурманюючі засоби.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 18-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 324 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.

§ 5. Інші злочини проти здоров'я населення

Порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 325). *З об'єктивної сторони* цей злочин передбачає: порушення правил, встановлених із метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними; настання наслідків у вигляді створення реальної можливості поширення епідемічних або інших заразних захворювань або поширення вказаних захворювань; причинний зв'язок між допущеними порушеннями та будь-яким із названих наслідків.

Правила запобігання і боротьби з епідемічними та іншими заразними захворюваннями встановлюються відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р.¹ (з наступними змінами), законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р.² (з наступними змінами) та «Про

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

² Там само. — 1994. — № 27. — Ст. 218.

захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. із змінами від 5 червня 2004 р.¹ Епідемічними визнають такі інфекційні захворювання, які мають здатність масово поширюватися серед населення на відповідній території за короткий проміжок часу. Інші заразні захворювання — це різні хвороби людей, що передаються один одному (наприклад, холера, чума, малярія тощо). Правила, про які йдеться в ст. 325, передбачають вчинення відповідними органами та службовими особами медико-санітарних заходів, спрямованих на запобігання або боротьбу з епідемічними та іншими заразними захворюваннями.

Порушення цих правил може полягати в їх невиконанні або неналежному виконанні (наприклад, в'їзд на територію України іноземного громадянина з країни, де зареєстровано інфекційні хвороби, без документів, передбачених міжнародними договорами і санітарним законодавством України).

Порушення правил має бути причинно пов'язано або з поширенням епідемій та інших заразних захворювань на певній території України, або зі створенням реальної загрози такого поширення.

З суб'єктивної сторони порушення встановлених правил може бути вчинено умисно або через необережність, але щодо наслідків можлива тільки необережність.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, в тому числі й службова.

Покарання за злочин: за ст. 325 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

Порушення правил поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326). *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується:

1) діями у вигляді порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення або інших правил поведження з біологічними агентами і токсинами;

2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 29. — Ст. 228; Офіційний вісник України. — 2004. — № 26. — Ст. 1259.

З) причинним зв'язком хоча б між одним із зазначених діянь і одним з названих наслідків.

Відповідно до ст. 53 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.¹ підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і поховання мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин і предметів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і вживати заходи із запобігання і ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних чинників на довкілля та здоров'я людини.

Підприємства і громадяни-підприємці, здійснюючи зазначені дії, зобов'язані дотримуватися санітарних норм, що гарантують безпеку для здоров'я населення і довкілля. Ці самі вимоги поширюються на транзитне транспортування через територію України хімічних, біологічних, радіоактивних, інших небезпечних для здоров'я видів сировини, корисних копалин, речовин та матеріалів (у тому числі нафти і нафтопродуктів, природного газу тощо) будь-якими видами транспорту та продуктопроводами (ст. 25 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р.)².

Порушення встановлених правил поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами може бути вчинено як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Таке порушення може полягати в невиконанні зазначених правил або в їх неналежному виконанні.

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків передбачає виникнення реальної можливості настання смерті людини або захворювання хоча б однієї людини на хворобу, небезпечну для її здоров'я.

Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого означає фактичне захворювання внаслідок вказаних дій хоча б однієї особи (за винятком того, хто брав участь у вчиненні цього злочину). Злочин визнається закінченим із моменту настання будь-якого вказаного наслідку.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

² Там само. — 1994. — № 27. — Ст. 218.

З суб'єктивної сторони порушення зазначених правил може бути умисним або необережним, а щодо наслідків — тільки необережним.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися правил поведження із зазначеними предметами.

Частина 2 ст. 326 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини; інші тяжкі наслідки — це завдання тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам; завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше людям, зараження хворобою кількох осіб, заподіяння значної матеріальної шкоди фізичній або юридичній особі тощо.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 326 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 326 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327). *З об'єктивної сторони* цей злочин передбачає дії (заготівлю, перероблення або збут радіоактивно забрудненої продукції) і наслідки у вигляді: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, а також причинний зв'язок хоча б між однією із зазначених дій і одним із названих наслідків.

Заготівля продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад допустимі рівні, — це дії зі збору врожаю сільськогосподарських культур, ловлі риби, добутку дичини, збору грибів, плодів диких рослин тощо. Переробка цієї продукції — це вплив будь-яким способом на продукти харчування або іншу продукцію з метою надання їм придатності для

вживання як у готовому вигляді, так і як напівфабрикату (сушка, заморожування, витягнення, кип'ятіння, змішання тощо). Збут — це випуск будь-яким способом в обіг продуктів харчування або іншої радіоактивно забрудненої продукції. Такий випуск може бути відплатним (продаж, обмін) або безвідплатним (дарування, пригощання).

Про наслідки у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого зазначено при аналізі ст. 326.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується умислом щодо діяння і необережністю щодо вказаних наслідків. Обов'язковою ознакою заготівлі та перероблення продуктів харчування чи іншої радіоактивно забрудненої продукції є наявність мети збуту такої продукції. Заготівля і перероблення цієї продукції для власних потреб не утворює злочину.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 327 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 327 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

РОЗДІЛ XV

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАННОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

Родовим об'єктом цих злочинів є сукупність суспільних відносин, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність та недоторканність. Важливість цього об'єкта зумовлено тим, що відповідно до ст. 17 Конституції України «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Водночас злочини, об'єднані зазначеним родовим об'єктом, мають різні безпосередні об'єкти. Виходячи з цього, можна визначити таку систему цих злочинів:

I. Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації: розголошення державної таємниці (ст. 328); втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329); передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330).

II. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України¹: незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332); порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334).

III. Злочини, які порушують порядок комплектування збройних сил України: ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335); ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336); ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337).

¹ Статтю 331 вилучено з КК України згідно із Законом від 18 травня 2004 р. № 1723. Див.: Офіційний вісник України. — 2004. — № 23. — Ст. 1545.

§ 1. Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації

Спільним для цих злочинів є їх *безпосередній об'єкт* — суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як *відносини інформаційної безпеки*. При посяганні на цей об'єкт може бути заподіяно шкоду військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Зберігання державної таємниці або конфіденційної інформації — одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

Між тим, за єдності об'єкту, ці злочини мають певні особливості в предметі, в об'єктивній і суб'єктивній стороні їх складів, тому і потребують самостійного аналізу.

Розголошення державної таємниці (ст. 328). Відповідно до ч. 1 ст. 328 *предметом* цього злочину є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких подано в Законі України «Про державну таємницю» (в редакції від 21 вересня 1999 р.)¹. У статті 1 цього Закону державна таємниця визначається як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Наприклад, відповідно до ст. 8 цього Закону державну таємницю в сфері оборони становлять відомості про стратегічні й оперативні плани; у сфері науки — про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва продукції та технологічних процесів, що мають оборонне чи економічне значення або істотно впливають на зовнішньоекономічну діяльність і національну безпеку України; у сфері економіки — це відомості про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи; у

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 497. — Ст. 428.

сфері зовнішніх відносин — про експорт та імпорт озброєння, військової техніки, окремих видів стратегічної сировини. Ці відомості мають гриф секретності, ступінь якої («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») залежить від їх важливості і визначає строк секретності, ступінь обмеженості доступу до неї та рівень охорони державою.

Водночас ця ж стаття забороняє віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим порушуватимуться конституційні права людини і громадянина, заподіюватиметься шкода здоров'ю і безпеці населення. Це відомості про стихійні лиха, катастрофи, стан навколишнього середовища, здоров'я населення, характеристики стану правопорядку тощо.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в *розголошенні* відомостей, що становлять державну таємницю. Діяння може полягати як у дії, так і в бездіяльності, які призводять до того, що відомості стають надбанням сторонніх осіб. Під сторонніми особами слід розуміти осіб, яким ці відомості не повинні бути відомі. Дія може виражатися, наприклад, у розголосі секретних даних у розмові, письмовому повідомленні, шляхом публікації в пресі, у виступі по радіо чи телебаченню, у передачі для друкування особі, що не має права на ознайомлення з цими відомостями, у показі креслень, документів тощо. Бездіяльність може полягати в недотриманні правил зберігання, використання, перевезення матеріалів, документів, коли створюється можливість ознайомлення з відомостями сторонніх осіб. Спосіб розголошення для кваліфікації значення не має.

Злочин вважається закінченим із моменту розголошення відомостей, коли вони стали відомі *хоча б одній сторонній особі*.

Суб'єктивна сторона цього злочину — це будь-яка форма вини: як умисел (прямої і непрямої), так і необережність (самовпевненість і недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб. Наприклад, умисним буде розголошення відомостей, якщо суб'єкт бажав похвастати про наявність в нього інформації про державну таємницю. Недбалість має місце, наприклад, у випадку, коли особа, приймаючи відвідувачів, не ховає зі столу документ, який містить державну таємницю, що дає можливість прочитати його стороннім особам. Мотиви розго-

лошення можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Між тим, при вчиненні цього злочину розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, не повинно мати ознак державної зради або шпигунства (статті 111 та 114), тобто не повинно бути умисно спрямоване на спричинення шкоди основам національної безпеки України.

Суб'єкт цього злочину спеціальний — це особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Це може бути як службова особа, поняття якої дано в примітці до ст. 364, так і інша особа, пов'язана по службі з такими відомостями (секретар, шифрувальник тощо). Для цих осіб закон про державну таємницю передбачає спеціальний порядок допуску до державної таємниці та певні обов'язки з її охорони. Військовослужбовець за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, відповідає за ст. 422.

Частина 2 ст. 328 передбачає таку кваліфікуючу ознаку, як спричинення тяжких наслідків. Закон не розкриває поняття тяжких наслідків. Їх зміст визначається, виходячи з конкретних матеріалів справи. Це випадки, коли відомості, наприклад, стали відомі іноземній розвідці або її представникам, або коли розголошені відомості за своїм змістом є особливо важливими (наприклад, особливо важливі дані про новітні розробки в галузі оборони).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 328 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 328 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329). Відповідно до ч. 1 ст. 329 *предметом* цього злочину є: 1) документи, тобто письмові, з певними реквізитами акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю (схеми, карти, накази, звіти, наукові висновки тощо); 2) інші матеріальні носії секретної інформації (дискети, кінофільми та ін.); 3) предмети, відомості про які є державною таємницею (наприклад, нові види зброї, прилади, медичні препарати). Саме за характером предмета слід відмежовувати ст. 329 від ст. 328, в

якій предметом злочину є *відомості*, що становлять державну таємницю.

З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується сукупністю трьох ознак: 1) порушення встановленого законом порядку поводження з документами, матеріальними носіями інформації або предметами; 2) втрата документа або предмета; 3) причинний зв'язок між порушенням правил і втратою.

Порушення встановленого порядку поводження з документами або предметами може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, що порушують конкретні правила, спеціально встановлені для охорони документів, носіїв інформації, предметів, внаслідок чого вони втрачаються, тобто *виходять із володіння особи*, якій вони були довірені (десь забуті, викрадені, випадково викинуті тощо). Порушення правил, наприклад, може полягати в роботі з документом у неналежному місці; залишенні відкритим сейфа, де зберігаються документи, предмети тощо. Між порушенням правил і втратою має бути встановлено необхідний причинний зв'язок.

Обов'язковою умовою втрати є вихід документів, предметів із володіння особи, якій вони були довірені, *поза її волею*. Якщо ж предмет переданий, залишений за волею особи, і відомості стали надбанням сторонніх осіб, то це буде розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю, і кваліфікується за ст. 328. Тривалість часу, на який були втрачені документи, предмети (назавжди або через якийсь час повернені, знайдені), не має значення. Закінченням цього злочину є з *моменту втрати, при якій створено реальну можливість ознайомлення з такими документами, предметами сторонніх осіб*. Якщо ж втрата такої можливості не містила, то аналізованого складу злочину немає. Наприклад, якщо через порушення правил поводження предмет був знищений, то особа не може відповідати за ст. 329. За наявності в таких випадках ознак службового злочину відповідальність може наставати за ст. 367.

З *суб'єктивної сторони* втрата документів, що містять державну таємницю, характеризується складною (змішаною) формою вини: щодо порушення правил можливий як умисел, так і необережність, а щодо самої втрати — тільки необережність.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети були довірені. Це

може бути обумовлено або службовими функціями, або роботою, що виконується, або окремим дорученням.

Військовослужбовець за втрату документів, що містять відомості військового характеру, відповідає за ст. 422.

Частина 2 ст. 329 передбачає як кваліфікуючу ознаку спричинення тяжких наслідків, характеристика яких аналогічна тій, що дано при аналізі такої самої ознаки ст. 328.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 329 — позбавлення волі на строк до трьох років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 329 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330). Частина 1 ст. 330 передбачає відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Згідно з цим *предметом* цього злочину є *відомості* економічного, науково-технічного й іншого характеру, що становлять *конфіденційну інформацію*, яка є власністю держави, тобто відомості, що стосуються діяльності окремих підприємств, установ, наукових, господарських організацій, дипломатичних відносин, політики, розголошення яких може заподіяти шкоду діяльності цих організацій і вплинути на обороноздатність держави¹.

Конфіденційна інформація характеризується обов'язковою сукупністю трьох ознак: 1) вона не є державною таємницею; 2) вона є власністю держави; 3) вона є обмеженою для користування: заборона на її збирання та передачу іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам міститься в наказах, інструкціях, розпорядженнях міністерств та відомств.

¹ Див.: Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 65 (в редакції Закону від 11 травня 2004 р.).

Загальний порядок обліку, зберігання і використання такої інформації затверджує Кабінет Міністрів України¹.

Об'єктивна сторона виражається у двох формах: 1) передача іноземним підприємствам, установам, організаціям відомостей, що становлять конфіденційну інформацію; 2) збирання значених відомостей із метою їх передачі. Відповідно, злочин вважається закінченим або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі. Не має значення, за чиєю ініціативою збираються відомості: або за ініціативою іноземної організації, або особа сама за своєю ініціативою збирає їх. При цьому відомості повинні передаватися саме іноземним організаціям або їх представникам. Це можуть бути будь-які іноземні організації: як державні, так і недержавні (комерційні, посередницькі тощо). Способи передачі та збирання можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Передача може здійснюватися телефоном, у листі, на дискеті тощо. Збирання може бути шляхом фотографування, викрадення, прослуховування інформації тощо.

Суб'єктивна сторона виявляється в прямому умислі: особа усвідомлює конфіденційність інформації, а також те, що вона є власністю держави, і бажає її передати або збирати для передачі саме іноземним організаціям, установам. За характером відомостей і за відсутності мети підриву або ослаблення держави цей злочин відрізняється від державної зради і шпигунства.

Суб'єкт злочину — особа, якій конфіденційна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Частина 2 ст. 330 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів, або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Корисливий мотив означає спрямованість передачі або збирання інформації на отримання матеріальної вигоди (грошей, майна, вигод майнового характеру) або звільнення від обов'язків матеріального характеру (наприклад у рахунок боргу).

Зміст тяжких наслідків *для інтересів держави* є оціночним поняттям і залежить від конкретних обставин справи (важ-

¹ Див.: Офіційний вісник України. — 1998. — № 48. — Ст. 1764.

лівість інформації, розмір матеріальної або моральної шкоди тощо).

Повторність у цьому складі злочину спеціальна: вчинення хоча б вдруге злочину, передбаченого ст. 330 КК, незалежно від наявності чи відсутності судимості.

Вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб передбачає наявність ознак ч. 2 ст. 28 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 330 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 330 — позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 2. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності та недоторканності її кордонів. Правовою основою відповідальності за ці злочини є ст. 2 Конституції України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Поняття державного кордону визначено в ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.¹: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору».

Для захисту державного кордону від незаконного його перетинання Кабінетом Міністрів України встановлюються певні правила².

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332). Відповідно до ч. 1 ст. 332 *об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в: 1) організації незаконного пере-

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.

² Зібрання постанов Уряду України. — 1995. — № 4. — Ст. 92.

правлення осіб через державний кордон України; 2) керівництві такими діями; 3) сприянні їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Організація – це розробка планів незаконного переміщення, визначення його місця, часу, способів; підшукування співучасників, фінансування незаконного переміщення тощо. *Керівництво* – це активна діяльність із забезпечення самого переміщення: розстановка учасників, розподіл та визначення їх обов'язків під час переміщення, віддання певних команд тощо. *Сприяння* – це допомога у здійсненні переміщення: порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Підвищена суспільна небезпека організованих форм злочинної діяльності з незаконного переправлення осіб через державний кордон обумовила специфічну структуру цього складу: по-перше, сама організована діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення, чи ні, а також керівництво або сприяння цій діяльності розглядаються як закінчені злочини (злочини з усіченим складом); по-друге, особи, які здійснюють переправлення, а також особи, які сприяють цьому порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, вважаються виконавцями злочину.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчинюється з прямим умислом. Як правило для злочину характерні корисливі мотиви і мета.

Суб'єкт – будь-яка особа, яка досягла до вчинення злочину 16 років.

У частині 2 ст. 332 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 332 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із конфіскацією транспортних або інших засобів вчинення злочину; за ч. 2 ст. 332 – позбавлення волі на строк від трьох до семи років із конфіскацією засобів вчинення злочину.

Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333)¹. Диспозиція ч. 1 ст. 333 є бланкетною. Тому для роз-

¹ Стаття 333 в редакції Закону від 3 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 26. – Ст. 198.

криття об'єктивних та суб'єктивних ознак цього злочину слід звертатися до певних нормативних актів, основними з яких є: Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 р.¹ та Положення «Про державну службу експортного контролю», затверджене Президентом України 17 квітня 2002 р.²

На підставі цих нормативних актів Державна служба експортного контролю розробляє окремі положення, інструкції щодо порядку здійснення міжнародних передач конкретних товарів, що підлягають державному експортному контролю наприклад, «Про порядок контролю за експортом, імпортом, та транзитом товарів, що можуть бути використані при створенні хімічної, бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї» від 22 квітня 1997 р.³

Об'єктом цього злочину є відносини національної безпеки України, її міжнародного авторитету в сфері дотримання міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, недопущення її використання у терористичних та в інших протиправних цілях. Додатковим об'єктом є недоторканність державного кордону України.

Обов'язковою ознакою злочину є його предмет — товари, що підлягають державному експортному контролю.

Відповідно до ст. 1 розділу 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», такими товарами є: 1) товари військового призначення; 2) товари подвійного використання.

До товарів військового призначення належать: вироби військового призначення; послуги військового; технології військового призначення; технічні дані; технічна допомога; бази технології.

До товарів подвійного призначення — окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім

¹ Офіційний вісник України. — 2004. — № 12. — Ст. 518.

² Там само. — 2002. — № 16. — Ст. 342.

³ Там само. — 1997. — № 18. — Ст. 73.

цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях.

Списки конкретних видів цих товарів розробляє Державна служба експортного контролю та затверджує Кабінет Міністрів України.

Для міжнародної передачі таких товарів необхідний дозвіл Державної служби експортного контролю України.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Під *міжнародними передачами* товарів розуміються такі дії, як експорт, імпорт, реекспорт, тимчасове вивезення предметів за межі України або тимчасове ввезення їх на її територію, транзит товарів територією України тощо. Діяння можуть бути вчинені як на території України, так і за її межами. Наприклад, це може бути продаж або передача товарів в Україні посольству чи представникові будь-якої юридичної особи іноземної держави.

Порушення правил міжнародних передач можуть виявлятися в тому, що товари не пройшли державного експортного контролю, або суб'єкти не одержали дозволу цього контролю, висновку або документу про гарантії, або одержали дозвіл незаконно, шляхом представлення підроблених документів, умисно приховали відомості, які мають значення для отримання дозволу, отримали дозвіл шляхом зловживання службовим становищем тощо.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення дії або бездіяльності, якими порушується порядок міжнародних передач визначених товарів (формальний склад злочину).

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, за якого особа усвідомлює, що здійснює міжнародну передачу товарів військового або подвійного призначення, які підлягають державному експортному контролю, з порушенням встановленого порядку такої передачі та бажає це зробити.

Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Частіше вони є корисливими, але можуть бути і іншими: помста, заздрість.

Суб'єкт злочину — загальний — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Це може бути як особа, яка взагалі не має

права здійснювати міжнародні передачі зазначених товарів, так і особа, яка має право на заняття такою діяльністю, але порушує встановлений порядок.

Частина 2 ст. 333 як кваліфікуючі ознаки передбачає вчинення особою такого самого діяння повторно або за попередньою змовою групою осіб (див. ч. 3 ст. 28 та ст. 32).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 333 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 333 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення правил міжнародних польотів (ст. 334). Диспозиція ст. 334 є бланкетною, тому для аналізу ознак цього злочину слід звернутися до Повітряного кодексу України¹, зокрема до статей 57, 58, що передбачають норми і правила здійснення міжнародних польотів. Відповідно до ст. 57 ПК України під міжнародними польотами розуміються польоти, пов'язані з перетинанням повітряними судами державного кордону України та іншої держави.

Об'єкт – недоторканність повітряних кордонів України. Стаття 1 ПК України передбачає, що «Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України». Повітряним простором України визнається частина повітряної сфери над суходолом і водною територією, в тому числі і над її територіальними водами.

Об'єктивна сторона цього злочину може полягати в таких діях: 1) вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу; 2) недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів, ешелонів.

Закінченим цей злочин вважається з моменту порушення правил польотів (формальний склад злочину).

¹ Повітряний кодекс України. – К., 2001; далі – ПК України.

Якщо такі порушення були пов'язані з порушенням правил безпеки руху або експлуатації повітряного транспорту, або з угоном повітряного судна, кваліфікація повинна бути за сукупністю статей 334 та 276 або 278.

Суб'єктивна сторона цього злочину може виявлятися як в умислі, так і в необережності.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка керує повітряним судном, незалежно від його типу та його приналежності.

Покарання за злочин: за ст. 334 — штраф від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк, із конфіскацією повітряного судна.

§ 3. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України, що забезпечує її обороноздатність

Загальним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 335—337, є відносини з комплектування Збройних Сил, їх бойової підготовки, а, отже, забезпечення обороноздатності України.

Диспозиції цих статей є бланкетними: статті 335 і 336 відсилають до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (в редакції Закону України від 13 травня 1999 р.)¹, а ст. 337 — до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р.²

Загальною ознакою *об'єктивної сторони* цих злочинів є бездіяльність — *ухилення* від виконання конституційного обов'язку нести військову службу. Стаття 65 Конституції України передбачає такий обов'язок громадян України, як захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Згідно з цією статтею громадянин, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат, інше місце, позначене

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 27. — Ст. 221.

² Тамо само.— 1992. — № 27. — Ст. 385.

не в документі, в зазначений час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення. *Ухилення* може здійснюватися різними способами: підробка документів, заподіяння собі тілесних ушкоджень, виїзд із постійного місця проживання з метою уникнути виконання військового обов'язку тощо. Всі злочини цієї групи вважаються закінченими з моменту неявки в зазначений документом (повісткою, розпорядженням, наказом) час прибуття на призовний пункт, військовий комісаріат. Поважними причинами неявки відповідно до п. 4 ст. 15 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» є: 1) хвороба призвоника, що позбавляє його можливості особисто прибути у відповідний пункт; 2) смерть або тяжка хвороба близького родича; 3) перешкода стихійного характеру або інші обставини, які позбавили призвоника можливості особисто прибути у зазначені пункт і строк.

Суб'єктивна сторона всіх цих злочинів характеризується прямим умислом.

Суб'єкт цих злочинів спеціальний — громадянин України, який досяг 18-річного віку і на якого законом покладено військовий обов'язок. Цей обов'язок може бути різним за своїм змістом. Саме у цьому полягає розмежування злочинів цієї групи. Зокрема, ст. 335 передбачає ухилення *від строкової військової служби*, що пов'язана з загальним обов'язком громадянина України проходити військову службу протягом визначеного строку. Ухилення від військової служби за контрактом не підпадає під ознаки ст. 335.

Стаття 336 встановлює відповідальність за ухилення *від призову за мобілізацією*, яка пов'язана з особливою обстановкою в державі. Стаття 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає мобілізацію як складову частину організації оборони держави, змістом якої є: переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей національної економіки і регіонів України, підприємств, установ і організацій на роботу в умовах особливого періоду; переведення Збройних Сил України, інших військових формувань на організацію і штати воєнного часу; переведення органів і сил цивільної оборони України з мирного на воєнний стан; підготовка і переведення засобів

масової інформації до роботи під час мобілізації та в особливий період. Саме це і є підставою криміналізації ухилення від призову за мобілізацією осіб, які підлягають такому призову.

Обов'язок, передбачений ч. 1 ст. 337, виражається в необхідності *проходити періодичний військовий облік*. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ухилення військовозобов'язаного від військового обліку є наявність попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом.

Частина 2 ст. 337 передбачає ухилення від обов'язку *проходити навчальні (чи перевірні) або спеціальні збори*, дотримання якого впливає на військову підготовку і боєздатність військовозобов'язаних.

Покарання за злочини: за ст. 335 — обмеження волі на строк до трьох років; за ст. 336 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 1 ст. 337 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 337 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

РОЗДІЛ XVI

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Ці злочини істотно порушують суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та їх представників; протидіють нормальній діяльності цих органів, послаблюють їх авторитет, заподіюють шкоду життю, здоров'ю, гідності або власності громадян, іншим об'єктам, які охороняються законом.

Родовим об'єктом цих злочинів є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій із метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

З об'єктивної сторони ці злочини можуть бути вчинені як шляхом дії (наприклад наруга над державними символами), так і шляхом бездіяльності (наприклад, незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій).

Більшість цих злочинів сформульовано як злочини з формальним складом. Для визнання їх закінченими достатньо вчинення особою самої дії або бездіяльності, незалежно від настання наслідків (наприклад, незаконне підняття Державного

Прапора України на річковому або морському судні, захоплення державних або громадських будівель чи споруд). У деяких випадках для закінченого складу злочину необхідне встановлення певних наслідків (наприклад, при самоправстві, насильстві щодо державного чи громадського діяча, умисному пошкодженні ліній зв'язку). У цих випадках для наявності об'єктивної сторони необхідно встановити причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали.

З суб'єктивної сторони всі злочини цієї групи вчиняються лише умисно, в деяких випадках має місце прямиї умисел, поєднаний зі спеціальною метою (при захопленні державних будівель необхідно встановити спеціальну мету, а саме — мету незаконно користуватися ними або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій (ст. 341).

Суб'єктом злочину є, як правило, будь-яка особа. За деякі злочини знижено вік відповідальності до 14-ти років (наприклад, за заподіяння працівникові правоохоронного органу тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345). В деяких випадках суб'єктом може бути і службова особа (наприклад, за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 340). Залежно від безпосереднього об'єкта ці злочини можна поділити на такі групи:

1) злочини у сфері використання державних символів (статті 338 і 339);

2) злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341);

3) злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342—353);

4) злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357—360);

5) інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян (статті 354—356).

§ 2. Злочини у сфері використання державних символів

Наруга над державними символами (ст. 338). *Предметом* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338, є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України, а ч. 2

ст. 338 — офіційно встановлений або піднятий прапор чи герб іноземної держави. Не є предметом цього злочину прапори і герби, які не є символами іноземної держави (прапор суб'єкта федерації, прапор міжнародної організації та ін.) або які є такими символами, але не були офіційно встановлені або підняті. Наруга над гімном іноземної держави не тягне за собою кримінальної відповідальності.

З об'єктивної сторони ці злочини виражаються лише у публічній нарузі над зазначеними символами. Під *наругою* розуміють грубе, образливе ставлення, зле висміювання, дії, спрямовані на приниження тих цінностей, до яких інші члени суспільства ставляться з повагою (наприклад, зривання прапора чи герба, їх знищення або пошкодження, використання їх не за призначенням, учинення на них непристойних написів або малюнків, спотворення тексту або музики гімну, поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення, інші дії, в яких виявляється зневажливе ставлення особи до державних символів). *Публічний* характер дій означає, що вони можуть бути вчинені як відкрито, так і таємно, але за умови, що згодом стануть очевидними для невизначеного кола осіб. Місце вчинення злочину на кваліфікацію злочину не впливає. Для кваліфікації не має значення, є публічна наруга над державними символами виявом негативного ставлення до самих цих символів, чи їх носія (держави).

Злочини вважаються закінченими із моменту вчинення будь-якої дії, пов'язаної з наругою над державними символами. Не має значення, чи вдалося особі здійснити свій намір до кінця, чи ні.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Якщо особа діяла з хуліганських мотивів, вона несе відповідальність і за ст. 296.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

Покарання за злочин: за ч. 1 та за ч. 2 ст. 338 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339). *Предметом* злочину є Державний Прапор України. Місце вчинення злочину — річкове або морське судно.

З об'єктивної сторони злочин виявляється у незаконному піднятті Державного Прапора України на річковому або

морському судні, яке не має права на використання такого прапора. Злочин вважається закінченим із моменту незаконного підняття Державного Прапора України.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 339 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

§ 3. Злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян

Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340). Згідно зі ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Однією з юридичних гарантій реалізації громадянами України цього конституційного права є стаття 340 КК, яка орієнтує на законний і мирний характер проведення масових заходів.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається у незаконному перешкоджанні організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Перешкоджання — будь-яке діяння, спрямоване на обмеження конституційного права громадян України брати участь у політичних акціях (зборах, мітингах, вуличних походах і демонстраціях). Воно може полягати як у дії (незаконна заборона службовою особою проведення будь-якої з названих акцій), так і в бездіяльності (наприклад незаконне ненадання службовою особою приміщення для проведення зборів тощо).

Незаконним вважається таке перешкоджання, яке вчиняється безпідставно, тобто всупереч вимогам закону. Наприклад, службова особа дає вказівку розігнати мітинг, незважаючи на те, що він проводиться з дотриманням встановленого порядку. Обов'язковою ознакою цього злочину є те, що перешкоджання виходить або від службової особи, або від інших осіб, які застосовують фізичне насильство.

Поняття службової особи розкрито у примітці до ст. 364.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої дії, що перешкоджає організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Якщо злочин вчинено приватною особою, то він вважається закінченим із моменту застосування фізичного насильства хоча б до одного учасника політичної акції. У разі застосування фізичного насильства службовою особою, її дії вимагають додаткової кваліфікації за ст. 365 як перевищення влади або службових повноважень.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиї умисел.

Суб'єктом цього злочину можуть бути службові та будь-які інші особи.

Покарання за злочин: за ст. 340 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк.

Захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341). *Предметом* цього злочину є будівлі та споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (пошта, телеграф, навчальні заклади, банки, енергетична система тощо). Якщо *предметом* злочину є транспортні підприємства (вокзали, аеродроми, порти, станції або інші транспортні підприємства), вчинене охоплюється ст. 279.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у діях, а саме у захопленні державних або громадських будівель чи споруд.

Під захопленням будівель чи споруд слід розуміти протиправне вторгнення і зайняття цих об'єктів, встановлення контролю над ними, блокування їх роботи.

Для наявності об'єктивної сторони не має значення, захоплено всі приміщення будівлі чи споруди, або частину їх площі.

Спосіб захоплення державної або громадської будівлі чи споруди може бути різним: таємним, відкритим насильним, обманним тощо.

Злочин вважається закінченим із моменту захоплення хоча б частини площі будівлі чи споруди. Тривалість незаконного утримання цих об'єктів на кваліфікацію злочину не впливає.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиї умисел, що поєднується зі спеціальною метою — незаконно користуватися

або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Покарання за злочин: за ст. 341 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

§ 4. Злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань

Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342). Потерпілими від цього злочину можуть бути представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовці.

Представники влади — це працівники державних органів і установ, які наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

Працівниками правоохоронних органів є працівники органів: прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митної служби, охорони державного кордону, державної податкової служби, виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони та інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону — це об'єднання, загін, дружина або інша організація людей, створені для підтримання громадського порядку та охорони державного кордону, які мають статут і зареєстровані у встановленому порядку в органах місцевого самоврядування.

Питання, що стосуються участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону, регулюються Законом Ук-

раїни «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р.

Військовослужбовці – це особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової та надстрокової служби, військової служби за контрактом Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби національної безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, які створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 342, полягає в опорі представникові влади під час виконання ним службових обов'язків, ч. 2 – в опорі працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Опір — це активна протидія виконанню представником влади службових обов'язків. При цьому дії того, хто чинить опір, можуть бути спрямовані безпосередньо проти особи представника влади (наприклад, винний перешкоджає слідчому пройти до однієї з кімнат квартири для проведення огляду місця події або обшуку) або проти предметів, необхідних для виконання цими особами своїх обов'язків (наприклад, винний знищує документ, який прокурор намагався вилучити).

Для об'єктивної сторони необхідно, щоб опір виявлявся при виконанні зазначеними працівниками службових обов'язків або обов'язків з охорони громадського порядку.

Для злочину не має значення, виконували ці особи свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, чи діяли у межах своїх повноважень із власної ініціативи (наприклад, працівник міліції у вільний від роботи час намагається припинити злочин, а винний чинить опір).

Злочин вважається закінченим із моменту активної протидії.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

У частині 3 ст. 342 встановлено відповідальність за опір, що поєднується з примушенням цих осіб шляхом насильства або

погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій.

Явно незаконні дії — це будь-які дії, що суперечать інтересам служби, призводять до невиконання або неналежного виконання службових чи громадських обов'язків.

Примушення — це фізичний або психічний вплив із метою примусити потерпілого виконати, всупереч його бажанню, явно незаконні дії (наприклад застосування насильства з метою звільнення затриманого правопорушника).

Під *фізичним насильством* слід розуміти заповідання значеним особам ударів, побоїв, тілесних ушкоджень. *Погроза* — це дії або висловлювання, що виражають намір винного застосувати фізичне насильство щодо цих самих осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 342 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 342 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до двох років; за ч. 3 ст. 342 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343). *З об'єктивної сторони* втручання в діяльність працівника правоохоронного органу означає вплив у будь-якій формі на нього, тобто конкретні дії, спрямовані на перешкодження виконанню цим працівником службових обов'язків або на те, щоб домогтися прийняття незаконних рішень. Втручання може бути у різних формах (умовлянні, шантажуванні, погрозі відмовити у наданні законних благ, а також у будь-яких інших формах впливу).

Цей злочин є закінченим із моменту втручання в діяльність працівника правоохоронного органу незалежно від того, чи призвело це до прийняття незаконного рішення, чи перешкодило виконанню своїх обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний із метою перешкодити виконанню працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків або домогтися прийняття незаконних рішень.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, яка досягла 16-ти років, за ч. 2 – службова особа.

У частині 2 ст. 343 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, або вчинені службовою особою з використанням свого службового становища.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 343 – штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або вправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 343 – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до чотирьох років.

Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344). Цей злочин відрізняється від попереднього (ст. 343), передусім, колом потерпілих. Ними можуть бути: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або його представник, Голова Рахункової палати або член Рахункової палати, Голова або член Центральної виборчої комісії, Голова Національного банку України, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, причому тільки в період здійснення ними своїх службових повноважень.

Під виконанням службових обов'язків державними діячами слід розуміти діяльність цих осіб, пов'язану зі здійсненням функцій, покладених на них Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є будь-яка особа, яка досягла 16-ти років.

Частиною 2 ст. 344 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені особою з використанням свого службового становища.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 344 – позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 344 – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345). Потерпілими від цього злочину можуть бути працівники правоохоронних органів та їх близькі родичі. Близькими родичами є батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати й сестри, дід, баба й онуки (п. 11 ст. 32 КПК).

Об'єктивна сторона цього злочину виражена у погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна. Причому погроза висловлюється винним обов'язково у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків.

Поняття «у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків» передбачає погрозу потерпілому як під час, так і до або після виконання таких обов'язків, тобто і тоді, коли особа вже не є працівником правоохоронного органу (наприклад вийшла у відставку).

Злочин вважається закінченим, якщо висловлена погроза, її зміст доведений до адресата будь-яким способом (усно, письмово, жестами, з використанням технічних засобів).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом, а саме у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків. Під виконанням службового обов'язку слід розуміти діяльність працівника, що належить до кола його повноважень. Час виконання потерпілим службових обов'язків (минулий, теперішній чи майбутній) на кваліфікацію не впливає. Для застосування ч. 1 ст. 345 не має значення, чи розраховував винний реалізувати погрозу щодо працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 345 передбачено відповідальність за умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а у ч. 3 ст. 345 — тяжкого тілесного ушкодження.

Поняття побоїв і тілесних ушкоджень дано у статтях 121, 122, 125 і 126.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна форма вини.

Суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 14-ти років.

У частині 4 ст. 345 встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені організованою групою.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 345 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 345 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 345 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років; за ч. 4 ст. 345 — позбавлення волі на строк від семи до чотирнадцяти років.

Погроза або насильство щодо державного чи громадсько-го діяча (ст. 346). Стаття 346 передбачає відповідальність за три самостійних злочини: 1) погрозу щодо державного чи громадського діяча; 2) насильницькі дії; 3) заподіяння тим самим особам тяжких тілесних ушкоджень.

Коло потерпілих суворо обмежено законом: це ті самі особи, що й у ст. 344, а також керівник політичної партії України та його близькі родичі.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у погрозі вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також у погрозі викраденням або позбавленням волі щодо зазначених осіб (ч. 1 ст. 346), заподіянні їм легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, завданні побоїв чи вчиненні інших насильницьких дій (ч. 2 ст. 346), заподіянні їм тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 346).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є те, що діяння вчиняється у зв'язку з державною або громадською діяльністю потерпілих.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, а за заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень — особа, яка досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 346 — позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 346 — позбавлення волі на строк від чотирьох до семи років; за ч. 3 ст. 346 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347). *Предметом* злочину може бути як рухоме, так і нерухоме майно (гроші, цінні папери, жилий будинок, господарські споруди, дача, меблі, автомобіль, ху-

доба, насадження тощо), яке є власністю працівника правоохоронного органу чи його близького родича або перебуває у їх відповідальному володінні.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у знищенні або пошкодженні цього майна. Поняття знищення і пошкодження майна дано у ст. 194.

При розв'язанні питання, чи є злочином умисне знищення або пошкодження майна, необхідно враховувати не лише вартість і розмір майна у натуральному вигляді (вага, об'єм, кількість), а й значення знищеного або пошкодженого майна для потерпілого. Знищення малоцінного майна або незначне пошкодження майна без кваліфікуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 347, відповідно до ч. 2 ст. 11 не є злочином.

Злочин вважається закінченим із моменту спричинення майнової шкоди потерпілому. Якщо винному не вдалося знищити або пошкодити майно потерпілого з причин, що не залежали від його волі, вчинене слід кваліфікувати як замах на злочин за ч. 2 або 3 ст. 15 та ст. 347.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна вина. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є те, що знищення або пошкодження майна вчиняється у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків.

Суб'єкт цього злочину за ч. 1 ст. 347 — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, а за ч. 2 — особа, яка досягла 14-річного віку.

У частині 2 ст. 347 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або за такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

З суб'єктивної сторони ставлення винного до загибелі людей чи інших тяжких наслідків можливе лише у вигляді необережної вини.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 347 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 347 — позбавлення волі на строк від шести до п'ятнадцяти років.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348).

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у посяганні на життя зазначених осіб чи їхніх близьких родичів, тобто в умисному вбивстві або замаху на нього.

Форми і способи посягання на життя потерпілих для кваліфікації значення не мають.

Злочин, передбачений ст. 348, з *об'єктивної сторони* має місце лише тоді, коли посягання на зазначених осіб вчинено у зв'язку з їх службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку. Для складу злочину не має значення, чи був потерпілий у цей момент при виконанні обов'язків, чи ні (наприклад у відпустці). Але якщо вбивство або замах на вбивство вчинено не у зв'язку зі службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку (наприклад на ґрунті особистих неприязних стосунків або з ревнощів), то ст. 348 не застосовується.

Злочин вважається закінченим із моменту замаху на вбивство.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна вина.

Суб'єктом цього злочину може бути особа, яка досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 348 — позбавлення волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349). Потерпілими від цього злочину є представники влади і працівники правоохоронних органів, їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину виражається у: 1) захопленні або 2) триманні як заручника представника влади або працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів. Ознаки *об'єктивної сторони* такі самі, як і в ст. 147, аналіз якої подано у розділі IV підручника.

Злочин вважається закінченим із моменту захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою — спонукати державну чи іншу установу, підприємство, організацію або службову особу вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.
Покарання за злочин: за ст. 349 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350). *Потерпілими* від цього злочину можуть бути службові особи, громадяни, які виконують громадський обов'язок, їхні близькі. Поняття службової особи дано у примітці до ст. 364. Під близькими особами, про яких йдеться у ст. 350, слід розуміти будь-яких осіб, у долі яких зацікавлений потерпілий. Громадяни, які виконують свої громадські обов'язки, — це особи, незалежно від роду їх занять, які здійснюють будь-яку громадсько-корисну діяльність: беруть участь у різних рейдах, заходах щодо запобігання чи припинення злочинів, інших порушень громадського порядку.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у погрозі вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом. Поняття погрози аналогічне тому, що розглянуто при аналізі ст. 345.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає вину у вигляді прямого умислу та спеціальну мету: припинити діяльність службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, або змінити її характер в інтересах того, хто погрожує.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-тирічного віку.

У частині 2 ст. 350 передбачено відповідальність за умисне завдання тим самим потерпілим побоїв або за заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, а у ч. 3 ст. 350 — тяжкого тілесного ушкодження. Аналіз цих ознак викладено у ст. 345.

Умисне вбивство зазначених в цій статті осіб у зв'язку з їх діяльністю, а також їх близьких родичів кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 350 КК, при завданні побоїв або заподіянні легкого тілесного ушкодження є особа, якій виповнилося 16 років, а за умисне заподіяння середньої тяжкості (також ч. 2 ст. 350) чи тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 350) — 14 років.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 350 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбав-

лення волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 350 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 350 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351). *Потерпілими* від цього злочину можуть бути народний депутат України або депутат місцевої ради. *Об'єктивна сторона* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 351, полягає у невиконанні службовою особою законних вимог депутата або у створенні штучних перешкод у їх роботі, або у наданні їм завідомо неправдивої інформації.

Невиконання службовою особою законних вимог депутата виражається у діях чи бездіяльності службової особи всупереч законним вимогам депутата. Це діяння, наприклад, матиме місце у разі ненадання керівником підприємства (незалежно від форми власності) документів, необхідних для перевірки дотримання законів, відмови виконати вимогу депутата про припинення порушення законності, невиконання редактором газети свого обов'язку щодо опублікування наданих депутатом матеріалів тощо. Як створення штучних перешкод можна розглядати ухилення службової особи від свого обов'язку надати депутату можливість консультації із фахівцем, від надання йому юридичної допомоги, від реалізації права депутата на невідкладний прийом службовою особою тощо. Надання депутату будь-яких інформаційних матеріалів, необхідних для здійснення його діяльності, зміст яких для службової особи спотворено, утворює надання завідомо неправдивої інформації.

Цей злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-якого діяння, зазначеного у ч. 1 ст. 351.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел. Мета — перешкодити законній діяльності депутата.

Суб'єкт злочину — службова особа.

У частині 2 ст. 351 передбачено відповідальність за вчинення службовими особами тих самих діянь щодо комітетів чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 351 — штраф від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох

років; за ч. 2 ст. 351 — штраф від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352). Ознаки цього злочину, окрім потерпілих, збігаються з тими, що зазначено у ст. 347.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 352 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до чотирьох років; за ч. 2 ст. 352 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається у самовільному присвоєнні владних повноважень або звання службової особи, поєднаному із вчиненням будь-яких суспільно небезпечних діянь. Форма присвоєння може бути будь-якою: словесна; надання піддроблених або чужих документів; одягнення форменого одягу представника влади тощо. Злочинець, наприклад, може видавати себе за працівника правоохоронного органу, за представника контрольно-ревізійної служби, за службову особу, від якої залежить отримання житла. Складу цього злочину немає, якщо особа видає себе за представника тієї або іншої професії (лікаря, артиста, тренера, сантехника, електрика). Присвоєння владних повноважень або звання службової особи матиме місце і тоді, коли особа, помилково прийнята за службу, підтримує помилкову думку інших осіб, користується їх помилкою і вчиняє суспільно небезпечні дії. Ці дії можуть бути як злочинними (крадіжка, шахрайство), так і становити собою адміністративні делікти (наприклад, особа видає себе за регулювальника дорожнього руху і створює небезпечну дорожньо-транспортну ситуацію). Якщо дії, вчинені з використанням самовільно присвоєного звання, утворюють злочин, необхідна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мета самовільного присвоєння владних повноважень або звання

службової особи — використати їх для вчинення суспільно небезпечного діяння. За відсутності такої мети цей склад виключається.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. У разі присвоєння службовою особою більш високого звання або посади з більш широкими повноваженнями можлива відповідальність за службовий злочин (ст. 365).

Покарання за злочин: за ст. 353 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

§ 5. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації

Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357). *Предметом* цього злочину є офіційні документи, штампи, печатки, а також приватні документи, незалежно від форми власності підприємств, установ, організацій, в яких вони перебувають (ч. 1), а також паспорт або інший важливий особистий документ (ч. 3).

Документ — це належним чином оформлений матеріальний носій будь-яких відомостей (на папері, фото-, кіно-, аудіо-, відео-, плівці), призначений для посвідчення юридично значущих фактів і подій. Штампи і печатки — це спеціальні пристрої (форми), на яких міститься дзеркальне відображення текстів, знаків, малюнків для отримання відбитків на поверхні різних матеріалів (папері, сургучі, металі). Штампи і печатки використовуються або для посвідчення офіційного характеру різних документів (вони мають реквізити підприємств, установ організацій), або для підтвердження фактів, що мають юридичне значення, пломбування приміщень, вантажів, поштових відправлень. Офіційними є документи, штампи і печатки, які складені (виготовлені), видані або є в обороті державних або громадських організацій, установ, підприємств.

Предметом злочину відповідно до ч. 1 цієї статті можуть бути і приватні документи, тобто документи, що надходять від гро-

мадян (наприклад заяви, скарги). Такі документи мають бути у приміщеннях підприємств, установ, організацій або у веденні уповноваженої службової особи хоча б і поза відповідним приміщенням (при супроводі вантажів, у відрядженні тощо).

Об'єктивна сторона полягає в різних формах незаконного вилучення і заволодіння зазначеними предметами: викрадення їх будь-якими ненасильницькими способами, а так само шляхом привласнення, вимагання, шахрайства, зловживання службовим становищем, а також у знищенні, пошкодженні чи приховуванні. Застосування у процесі вилучення предметів насильства не охоплюється цією статтею і вимагає додаткової кваліфікації залежно від того, приватна чи службова особа зазнає такого насильства. Знищення документа, штампу, печатки — це безповоротне руйнування, за якого їх неможливо ідентифікувати і використати за призначенням (наприклад документ спалений); пошкодження має місце, коли можливість ідентифікації не втрачена, але використання цих предметів без відновлення неможливе (наприклад, вони порвані, залиті фарбою). Приховування документів (штампу, печатки) — це їх утаювання, що не дозволяє власникові, адресату та іншим особам у потрібний момент скористатися ними за призначенням.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій. Подальше незаконне використання документів, штампів, печаток за наявності ознак іншого злочину вимагає самостійної кваліфікації.

Суб'єктивна сторона — прямиий умисел. Обов'язковою її ознакою є корисливий мотив чи інші особисті інтереси. Такі інтереси можуть виявлятися у прагненні дезорганізувати роботу підприємства, влаштувати неприємності особам, які відповідають за документи, перешкодити викриттю злочинця тощо.

Суб'єкт — будь-яка особа при досягненні 16-річного віку. Вчинення подібних дій службовою особою з використанням свого службового становища тягне відповідальність за службове зловживання за ст. 364.

У частині 2 ст. 357 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили порушення роботи підприємств, установ чи організацій (наприклад, неможливість або ускладнення виконання ними своїх функцій внаслідок втрати того або

іншого документа (штампу, печатки) фінансових і господарських операцій, видачі громадянам необхідних документів тощо), або вчинені щодо особливо важливих документів, штампів, печаток (наприклад, гербові печатки, докази з кримінальних і цивільних справ, записи актів громадянського стану тощо).

У частині 3 ст. 357 передбачено відповідальність за незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом. Паспорт — це універсальний документ, що посвідчує особу власника та підтверджує як громадянство України, так і деяких зарубіжних держав. До інших важливих особистих документів належать документи, що виконують функції паспорта для окремих категорій громадян (свідоцтво про народження, військовий квиток), а також нагородні документи, дипломи, атестати, трудові книжки. Якщо незаконне заволодіння супроводжувалося насильством, необхідна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Мотиви можуть бути різними (помста, користь тощо).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 357 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 357 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 357 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до трьох місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358). *Предмет* злочину: посвідчення та інші документи, які видаються чи посвідчуються державними або громадськими підприємствами, установами, організаціями, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором, іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи (наприклад працівник паспортної служби). Документи повинні надавати права або звільняти від обов'язків (наприклад, диплом кандидата наук дає право претендувати на посаду доцента, лікарняний лист звільняє від роботи тощо). Крім того, предметом є штампи, печатки та бланки підприємств, установ, організацій, незалежно

від форми власності, а також інші офіційні штампи, печатки та бланки (штампи, печатки та бланки громадянина-підприємця, приватних нотаріусів, лікарів тощо).

Складу цього злочину немає, якщо йдеться про неофіційні документи, тобто особисті документи громадян, що надають певні права іншим особам або звільняють їх від обов'язків. Тому, наприклад, підроблення боргової розписки з метою отримати вже повернений борг або підроблення заповіту з метою отримати спадщину не можуть кваліфікуватися за ст. 358, а утворюють склад приготування до шахрайства (статті 14 і 190).

Об'єктивна сторона виражається в таких діях: підробленні посвідчення або іншого документа, який надає права або звільняє від обов'язків, виготовленні підроблених печаток, штампів чи бланків, у збуті зазначених документів, штампів, печаток чи бланків. Підроблення — це повне виготовлення фальшивого документа, схожого на справжній, а також зміна характеру чи змісту справжнього документа за допомогою технічних маніпуляцій (підтирання, підчистки, витравлення). Підробленим визнається і бездоганний з погляду форми документ, зміст якого є неправдивим (наприклад, бездоганно оформлений лікарняний лист, виданий завідомо здоровій людині). Виготовлення штампів, печаток, бланків означає, що вони з самого початку створюються будь-яким способом, або у справжні предмети вносяться зміни. Збут перерахованих у законі предметів означає їх відшкодувальне або безоплатне відчуження (продаж, обмін, дарування). Особа, яка збуває підроблений предмет, не обов'язково повинна сама його виготовити або видозмінити, досить знати, що він фальшивий.

Закінченням цей злочин вважається з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона полягає у прямому умислі та спеціальній меті — використання підробленого документа, штампу, печатки, бланка за призначенням як самим підроблювачем, виготівником, так і іншими особами. Якщо мета інша (продемонструвати майстерність, поповнити колекцію тощо) — складу злочину немає. Збут спеціальної мети не передбачає, вона може бути будь-якою.

Суб'єкт цього злочину — приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Службова особа у разі вчинення таких дій відпові-

дає за службове підроблення (ст. 366) або (якщо предметом злочину є виборчі документи) за ст. 158.

У частині 2 ст. 358 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а у ч. 3 ст. 358 — за використання завідомо підробленого документа.

З об'єктивної сторони використання полягає у наданні підробленого документа установам, підприємствам, організаціям (незалежно від форми власності) або пред'явленні їх службовою особою з метою набути будь-яких прав або звільнитися від обов'язків (наприклад, надання фальшивого посвідчення учасника ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС для отримання пільг). Під ознаки цієї статті підпадає також використання справжнього, але чужого документа (наприклад, пред'явлення з метою безкоштовного проїзду посвідчення міліціонера, яке належить іншій особі). Злочин вважається закінченим із моменту пред'явлення (надання) підробленого документа.

Дії особи, яка спочатку підробила документ, а згодом його використала, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених частинами 1 і 3 ст. 358.

Суб'єктивна сторона — прямиї умисел.

Суб'єктом може бути будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 358 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 358 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 358 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359). *Предмет* злочину — це відповідна інформація, яка не призначена для передачі за будь-якими каналами зв'язку, а відображає безпосереднє спілкування між людьми у процесі їх повсякденного життя та роботи. Засоби, за допомогою яких отримується така інформація, — це пристрої та прилади для таємного прослуховування і спостереження, у тому числі з використанням аудіо- та відеозапису, кіно-

і фотозйомки, оптичних приладів тощо. Якщо ж інформація, яка отримується за допомогою технічних засобів, незаконно прочитується з листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, таке діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 163.

Об'єктивна сторона виражена у незаконному використанні зазначених засобів. Використання конфіденційної інформації про будь-яку особу не допускається, «крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (ч. 2 ст. 32 Конституції). Таким законом є, зокрема, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р.¹ Відповідно до нього негласне отримання інформації здійснюється лише у виняткових випадках спеціальними оперативними підрозділами низки державних органів, перелік яких є вичерпним: Міністерство внутрішніх справ, Державна податкова служба, Прикордонні війська, Служба безпеки, Управління державної охорони, Державний департамент України з питань виконання покарань (ст. 5 зазначеного Закону). Отримання конфіденційної інформації допустиме лише у разі, якщо іншим способом неможливо отримати фактичні дані для забезпечення захисту суспільства і держави від злочинного посягання, і лише на зазначених у законі підставах (наприклад наявність достатньої інформації про розвідувально-підривному діяльність) і у суворо визначеному порядку — за рішенням суду, про що протягом доби повідомляється прокурору (статті 6, 8 і 9 зазначеного Закону). Використання технічних засобів з порушенням вимог законодавства є незаконним. Таким воно визнається з того моменту, коли ці засоби були таємно встановлені у відповідному місці (у помешканні громадянина, у приміщенні або сховищі установи, організації, підприємства) і приведені в робочий стан, навіть якщо інформацію з їх допомогою ще не отримано. Злочин вважається закінченим із моменту вчинення зазначених дій.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, поєднаний із метою негласного отримання інформації.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16-ти років. Ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 359 і відповідно статтями 364, 365, 423 або 424.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.

У частині 2 ст. 359 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, або заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб. Питання про істотну шкоду вирішується виходячи з обставин конкретної справи. Істотною шкодою може бути визнано підрив авторитету державного чи громадського органу, приниження честі та гідності громадянина, розголошення відомостей інтимного характеру тощо. Вина щодо істотної шкоди як наслідку злочину може бути як умисною, так і необережною.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 359 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 359 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360). *Предмет* цього злочину — лінії електрозв'язку: а) кабельні; б) радіорелейні; в) повітряні; г) проводового мовлення (лінії зв'язку забезпечують передачу і прийом сигналів, знаків (звукових і графічних) по радіо, оптичних, проводових електромагнітних системах); г) споруди та обладнання, які входять до складу ліній зв'язку (будівлі, вежі, антени, прилади, технічні пристрої, що забезпечують функціонування ліній зв'язку).

Об'єктивна сторона — це пошкодження ліній зв'язку, споруд чи обладнання, які входять до їх складу. Пошкодження являє собою приведення зазначених предметів до стану, за якомго вони повністю або частково втрачають здатність використовуватися для передачі інформації.

Наслідком є тимчасове припинення зв'язку.

Суб'єктивна сторона — умисел, як прямий, так і непрякий. Умисне пошкодження кабельних ліній зв'язку та їх обладнання, що призвело до переривання зв'язку, вчинене внаслідок викрадення, потребує додаткової кваліфікації за ст. 188. Необережне пошкодження ліній зв'язку спричиняє відповідальність за ст. 196, але лише за умови, якщо воно спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16-ти років.

Покарання за злочин: за ст. 360 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного року, або обмеження волі на строк до двох років.

§ 6. Інші злочини проти авторитету держави та діяльності об'єднань громадян

Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354). *Предмет* цього злочину — матеріальні блага та вигоди майнового характеру. Розмір незаконної винагороди повинен бути значним, тобто хоча б удвічі перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Об'єктивна сторона — це одержання працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, зазначених благ за виконання чи невиконання ним будь-яких дій із використанням становища, яке він посідає. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є одержання винагороди шляхом вимагання. Поняття вимагання у цій статті збігається з тим, яке описано у примітці до ст. 368. Якщо громадянин надає винагороду з власної ініціативи, складу цього злочину немає. Зумовлена винагородою поведінка суб'єкта повинна бути у зв'язку з покладеними на нього конкретними обов'язками. Вимога винагороди за роботу, що не належить до кола обов'язків особи, складу цього злочину не утворює.

Злочин вважається закінченим, якщо працівник отримав (особисто або через третіх осіб) хоча б частину незаконної винагороди. Не має значення, чи виконав суб'єкт свою обіцянку виконати чи, навпаки, не виконати за винагороду будь-яку дію, а також той факт, до або після її виконання було передано винагороду.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, що поєднаний із корисливою метою.

Суб'єкт — спеціальний, особа, якій виповнилося 16 років. Це працівник державного підприємства, установи чи організації,

незалежно від роду діяльності, який не є службовою особою (особи, які працюють в апараті правоохоронних органів, дипломатичної служби, у сфері виробництва, послуг, освіти, культури, охорони здоров'я тощо). Особи, які є працівниками недержавної сфери, кримінальній відповідальності за такі дії не підлягають. Службові особи, які отримали незаконну винагороду, відповідають за одержання хабара за ст. 368.

Покарання за злочин: за ст. 354 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355). *Предмет* злочину — цивільно-правові зобов'язання.

Об'єктивна сторона виражається у примушуванні до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (договір, угода чи інше цивільно-правове зобов'язання). Примушування — це вимога, пов'язана із погрозою насильства щодо потерпілого або його близьких родичів або із погрозою пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання.

Під зобов'язанням-угодою у цивільному праві розуміють дії громадян або юридичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Цивільно-правові зобов'язання виникають не лише з угод, а й також внаслідок відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури, мистецтва; внаслідок заподіяння шкоди іншій особі та інших обставин.

Злочин з *об'єктивної сторони* має місце лише у разі, якщо немає вимагання, як воно описано у ст. 189. Тому щодо ст. 355 цивільно-правове зобов'язання, яке винний вимагає виконати (чи не виконати), має виникнути на законній підставі. Угода повинна бути дійсною: укладеною дієздатними особами, виражати вільне волевиявлення, не суперечити інтересам держави і суспільства, підлягати виконанню у зв'язку з настанням строку тощо. Цивільно-правове зобов'язання, з приводу якого вчиняється цей злочин, має бути законним за своїм змістом, але не обов'язково за формою. Наприклад, примушування кредитором свого боржника до повернення боргу має кваліфікуватися як

примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання незалежно від того, чи оформлений юридично між сторонами договір позики. Якщо ж угода, яку відмовляється виконувати один з її учасників, не має за своїм змістом законного характеру, відповідальність за примушування до її виконання за ст. 355 наставати не може. Наприклад, якщо особа супроводжує відповідною погрозою вимогу повернути картковий борг, її поведінку, за наявності інших ознак вимагання, слід кваліфікувати за ст. 189, а не за ст. 355.

Злочин вважається закінченим із моменту пред'явлення вимоги про виконання чи невиконання зобов'язання, що підкріплюється погрозою, незалежно від того, чи добився винний виконання того, до чого він примушує потерпілого. У разі вчинення дій, якими погрожував винний, необхідна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і спеціальною метою — примусити іншу сторону виконати чи не виконати цивільно-правове зобов'язання саме шляхом примушування.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Вчинення аналогічних дій службовою особою кваліфікується як перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).

У частині 2 ст. 355 передбачено відповідальність за вчинення зазначеного злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна.

У частині 3 ст. 355 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або такі, що завдали великої шкоди чи спричинили інші тяжкі наслідки. Умисне вбивство, а також спричинення тяжких тілесних ушкоджень не охоплюється ст. 355 і вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК. Питання про визнання шкоди великою вирішується виходячи з фактичних обставин справи, залежно від вартості знищеного і витрат на відновлення пошкодженого майна, його історичної або культурної цінності, значення для

потерпілого, розміру упущеної вигоди тощо. Іншими тяжкими наслідками можуть бути самогубство потерпілого; завдання тяжкої шкоди здоров'ю і власності третіх осіб, у результаті дій, спрямованих на знищення майна загальнонебезпечним способом; розорення інших кредиторів потерпілого, внаслідок його банкрутства через виконання вимог злочинця тощо.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 355 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 355 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 3 ст. 355 — позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років.

Самоправство (ст. 356). *Об'єктивна сторона* самоправства полягає, передусім, у самовільному, всупереч установленому законом порядку, вчиненні будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією.

Самовільне вчинення будь-яких дій має місце тоді, коли винний реалізовує своє дійсне або уявне право незаконними методами — наприклад, всупереч волі власника вилучає його майно в рахунок погашення боргу, вселяється в надану йому квартиру, не дочекавшись, доки її покинуть колишні мешканці тощо. Чи було у винного відповідне право насправді — значення не має. Самовільно вчинюване право може бути уявним. Наприклад, квартиронаймач знає про свої переважні права на одержання кімнати, що звільнилася в комунальній квартирі, і займає її, не дочекавшись рішення офіційного органу, який відає розподілом житла. Але і за наявності рішень уповноважених органів права особи мають бути реалізовані у встановленому законом порядку, а не на власний його розсуд.

Оспорованість таких дій означає, що інша приватна або юридична особа вважає їх неправомірними. Якщо претензій немає, складу самоправства також немає. Цей злочин може бути вчинено як у присутності, так і за відсутності потерпілого, як без насильства, так і з його застосуванням. У разі застосування насильства самоправство кваліфікується за сукупністю з відповідними злочинами проти життя і здоров'я. Самоправство вважається закінченим із моменту настання наслідків — значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інте-

ресам або інтересам власника. Питання про те, чи є заподіяна шкода значною, вирішується у кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин справи.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом щодо дії. Ставлення до наслідків може бути виражене як в умислі (прямому або непрямому), так і в необережності (самовпевненості або недбалості).

Суб'єктом самоправства може бути лише приватна особа, яка досягла 16-ти років. Службова особа, яка вчинила аналогічні дії, відповідає за ст. 365.

Покарання за злочин: за ст. 356 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімум доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до трьох місяців.

РОЗДІЛ XVII

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

§ 1. Поняття злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Науково-технічний прогрес неможливий без широкомасштабного впровадження в управлінську діяльність, у різні сфери науки і виробництва електронно-обчислювальної техніки й електрозв'язку. Це потребує розвитку й удосконалення правових засобів регулювання суспільних відносин у галузі комп'ютеризації людської діяльності та функціонування мереж електрозв'язку. У цій сфері базовими нормативними актами в Україні є закони України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.¹, «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 р.², «Про зв'язок» від 16 травня 1995 р.³, Положення про технічний захист інформації в Україні, затверджене Указом Президента України від 29 вересня 1999 р. № 1229 та ін.

У XVI розділі КК містяться норми, що встановлюють відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. До них належать: незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 361); викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної

¹ Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48.

² Там само. – 1994. – № 31.

³ Там само. – 1995. – № 20.

інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 362); порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем (ст. 363).

Родовий об'єкт цих злочинів – інформаційна безпека у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Предмет злочину: 1) *електронно-обчислювальна машина* (ЕОМ) – *комп'ютер* – комплекс технічних засобів, призначених для автоматичної обробки інформації в процесі розв'язання обчислювальних та інформаційних завдань; 2) *автоматизовані комп'ютерні системи* (АКС) – сукупність взаємозалежних ЕОМ, периферійного устаткування і програмного забезпечення, призначених для автоматизації прийому, зберігання, обробки, пошуку і видачі інформації споживачам. Комп'ютерні системи можуть бути регіонального і галузевого характеру; 3) *комп'ютерні мережі* (мережа ЕОМ) – це з'єднання кількох комп'ютерів (ЕОМ) і комп'ютерних систем, взаємозалежних і розподілених по фіксованій території й орієнтованих на колективне використання загальномережних ресурсів. Комп'ютерні мережі передбачають спільне використання ресурсів обчислювальних центрів (ОЦ), запуск загальних програм, що входять у комп'ютерні системи; 4) *носії комп'ютерної інформації* – фізичні об'єкти, машинні носії, призначені для постійного зберігання, перенесення й обробки комп'ютерної інформації. До них належать гнучкі магнітні диски (дискети), жорсткі магнітні диски (вінчестери), касетні магнітні стрічки (стрімери), магнітні барабани, магнітні карти тощо; 5) *комп'ютерна інформація* – це текстова, цифрова, графічна чи інша інформація (дані, відомості) про осіб, предмети, події, що існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних електронних носіях і може використовуватися, оброблятися або змінюватися за допомогою ЕОМ (комп'ютерів); 6) *мережі електрозв'язку* – це сукупність засобів і споруджень зв'язку, об'єднаних у єдиний технологічний процес для забезпечення інформаційного обміну-передачі чи прийому знаків, сигналів, письмового тексту, зображень чи звуків, повідомлень будь-якого роду по радіо, дрововим, оптичним чи іншим електромагнітним системам. До них належать телефонний, телеграфний, телетайпний, факсимільний зв'язок. Пред-

мети мережі електрозв'язку — це телефони, факси, телетайпи, телеграфи, інші апарати, пристрої й устаткування мережі електрозв'язку, що призначені для передачі й обміну інформації. До предметів цього злочину належить також інформація, що функціонує в мережах електрозв'язку.

Об'єктивна сторона цих злочинів може виражатися в активних діях (наприклад, у незаконному втручанні в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), їх систем) або в злочинній бездіяльності (наприклад, при порушенні правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем).

Для об'єктивної сторони злочинів потрібно не тільки вчинення суспільно небезпечного діяння (незаконне втручання в роботу ЕОМ, викрадення, привласнення комп'ютерної інформації тощо), а й настання суспільно небезпечних наслідків (перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи її носіїв, заподіяння істотної шкоди власникові ЕОМ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж (ч. 2 ст. 361). При цьому вимагання комп'ютерної інформації може розглядатися і як злочин із формальним складом.

Суб'єктивна сторона цих злочинів передбачає, як правило, умисну вину. Можлива і необережність — при порушенні правил експлуатації електронно-обчислювальних систем (ст. 363).

Мотиви та цілі можуть бути різними — помста, прагнення до володіння інформацією. Якщо ж викрадення інформації вчиняється з корисливих мотивів і містить ознаки шахрайства, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — статтями 362 і 190.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, а в деяких випадках суб'єкт спеціальний — службова особа (ст. 362), особа, відповідальна за експлуатацію ЕОМ (ст. 363).

§ 2. Види злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 361). *Об'єктивна сторона злочину* виражається в трьох формах.

1. *Незаконне втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж.* Воно полягає у проникненні до цих машин, їх систем чи мереж і вчиненні дій, що порушують режим роботи ЕОМ, припиняють (частково чи у повному обсязі) їх роботу. Таке втручання повинне бути незаконним, тобто особа не мала ні дійсного, ні уявного права на втручання в роботу ЕОМ. При цьому електронно-обчислювальні машини не належать винному ні на праві власності, ні на іншій законній підставі (наприклад на умовах оренди).

Тут завжди має місце «злом» і проникнення в програму чужого комп'ютера, системи чи мережі ЕОМ. Способи втручання в роботу електронно-обчислювальних машин можуть бути різними: шляхом виявлення слабких місць у захисті, шляхом автоматичного перебору абонентських номерів («вгадування коду» – дії «хакерів»), з'єднання з комп'ютером, підключенням до телефонної мережі, використання чужого імені (пароля) за допомогою використання помилки в логіці побудови програми тощо.

Наслідком цього діяння є перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації. Перекручення – це зміна змісту або форми інформації, закладеної в носії, коли можливість використання або відновлення цієї інформації чи її фрагментів істотно ускладнена. Знищення комп'ютерної інформації полягає в такій її зміні, коли використання чи відновлення комп'ютерної інформації неможливе. Знищення носіїв комп'ютерної інформації полягає в руйнівному впливі на них (механічному, електронному), внаслідок чого вони стають повністю непридатними і не можуть використовуватися за своїм цільовим призначенням (наприклад, знищення вінчестера, дискети, стримера тощо).

2. *Розповсюдження комп'ютерного вірусу шляхом застосування програмних і технічних засобів, призначених для незаконного проникнення в ці машини (ЕОМ), системи чи комп'ютерні мережі та здатних спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи її носіїв.* Комп'ютерний вірус – це шкідлива програма, що «інфікує» носії комп'ютерної інформації, вставляючи в них власні копії. Програма, що містить комп'ютерний вірус, володіє реальною і досить високою мірою можливості знищення, блокування, модифікації комп'ютерної інформації,

порушення роботи ЕОМ, їх систем чи мереж. Тому поширення комп'ютерного вірусу («злом» комп'ютерних систем і мереж за допомогою «вірусної атаки») становить підвищену суспільну небезпеку.

Засобами здійснення цього злочину є *програмні та технічні засоби*. *Програма-вірус* – це спеціально створена програма, здатна мимовільно приєднуватися до інших програм (тобто «заражати» їх) і при запуску виконувати різні небажані дії: псування файлів і каталогів, спотворення результатів обчислення, засмічення або стирання пам'яті, створення перешкод у роботі ЕОМ. *Технічні засоби* – це електронно-обчислювальні машини (комп'ютери) та їх системи, за допомогою яких вірусні програми протиправно вводяться в базу даних ЕОМ (комп'ютерів), їх системи чи мережі. Вони мають бути призначеними для незаконного проникнення в електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), їх системи чи мережі та здатними спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації.

Злочин вважається закінченим із моменту поширення (введення в базу даних ЕОМ (комп'ютерів), їх систем чи мереж) комп'ютерного вірусу.

3. *Незаконне втручання в роботу мереж електрозв'язку*. Це діяння характеризується проникненням, вторгненням у мережі електрозв'язку, що пов'язано з порушенням режиму роботи цих систем чи їх складових одиниць (компонентів). Втручання повинне бути незаконним – системи електрозв'язку належать певному власникові – юридичній чи фізичній особі і на втручання в їх роботу винний не має ні дійсного, ні уявного права. Способи втручання в роботу мереж електрозв'язку можуть бути різними: незаконне підключення до ліній зв'язку, використання різних технічних пристосувань («жучків») для прослуховування і фіксування інформації, що функціонує в системі електрозв'язку тощо. *Наслідками цього діяння* повинно бути знищення, перекручення, блокування інформації чи порушення встановленого порядку її маршрутизації. Зміст понять «знищення» і «перекручення» інформації аналогічно поняттям «знищення», «ушкодження» комп'ютерної інформації. Блокування інформації – таке порушення інформаційних потоків мереж електрозв'язку, у результаті якого суб'єкт, що передає інформацію,

не може довести її до абонента, а останній не може одержати цю інформацію. Порушення встановленого порядку маршрутизації – це порушення обраного порядку і послідовності вузлів і джерел інформації щодо особи, яка приймає інформацію.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел прямий чи непрямої.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа.

У частині 2 ст. 361 встановлено відповідальність за ті самі дії, якщо вони заподіяли істотну шкоду або вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 361 – штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 361 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 362). *Предмет злочину* – комп'ютерна інформація, введена (закладена) в електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), їх системи чи мережі, а також носії такої інформації.

Об'єктивна сторона злочину виражається у викраденні, привласненні, вимаганні комп'ютерної інформації або у заволодінні нею шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Внаслідок вчинення таких дій власник чи інша особа, яка володіє комп'ютерною інформацією, позбавляються такої інформації, вона вибуває з їх володіння і не може ними використовуватися.

Об'єктивні ознаки дій, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 362, потрібно трактувати так само, як і в злочинах проти власності, – за статтями 185, 186, 189, 190 і 191.

Для наявності об'єктивної сторони слід встановити не тільки вчинення особою одного з діянь, вказаних у ч. 1 ст. 362, але і настання суспільно небезпечних наслідків – власник або інша особа, яка володіє комп'ютерною інформацією, позбавляються її внаслідок протиправних дій злочинця і вона переходить до володіння останнього. Вимагання комп'ютерної інформації вважається закінченим із моменту вимоги передачі комп'ютерної інформації або передачі права на таку інформацію, поєднаної з погрозою (ст. 189).

Суб'єктивна сторона злочину – вина у формі прямого наміру.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа. У разі заволодіння комп'ютерною інформацією шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем або шляхом привласнення – суб'єкт злочину спеціальний – службова особа або особа, якій інформація була ввірена чи перебувала в її віданні.

Якщо при викраденні комп'ютерної інформації до потерпілого було застосовано насильство і заподіяно, наприклад, тілесні ушкодження, все вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ст. 362 і відповідною статтею про злочини проти життя і здоров'я особи. Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютера, що містить інформацію, або носіїв комп'ютерної інформації, що є значною майновою цінністю, або заволодіння такими предметами шляхом шахрайства, зловживання службовим становищем або ж шляхом розбою має кваліфікуватися також за сукупністю злочинів: за ст. 362 і за відповідними статтями розділу про злочини проти власності.

У частині 2 ст. 362 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб. У частині 3 встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони заподіяли істотну шкоду.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 362 – штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 362 – штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 362 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем (ст. 363). *Предмет злочину* – автоматизовані електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), їх системи чи комп'ютерні мережі.

Об'єктивна сторона виражається в порушенні правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж. Правила експлуатації ЕОМ – це будь-які технічні правила, що регламентують порядок використання таких машин, збереження комп'ютерної інформації, а також забезпечення засобів захисту автоматизованих електрон-

но-обчислювальних машин. Порушення правил може полягати як в активних діях, коли особа діє всупереч розпорядженням, закріпленим у правилах, так і у формі бездіяльності – невиконання обов'язків із належного використання (обслуговування) ЕОМ.

Об'єктивна сторона злочину передбачає не тільки вчинення діяння (порушення правил експлуатації ЕОМ), а й настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді: викрадення, перекручення чи знищення комп'ютерної інформації, засобів її захисту, або незаконного копіювання комп'ютерної інформації, або істотного порушення роботи ЕОМ, їх систем чи мереж.

Незаконне копіювання комп'ютерної інформації полягає у виготовленні та привласненні копії («дубліката») носія інформації (дискети, вінчестера тощо). Причому виготовлення копії завжди повинне бути незаконним: особа не мала ні дійсного, ні уявного права на такі дії, вони були вчинені без дозволу власника інформації або з порушенням встановленого порядку. Істотне порушення роботи електронно-обчислювальних машин полягає у виході з ладу електронної інформаційної системи або мережі на значний час, що негативно вплинуло на діяльність організації, установи, підприємства внаслідок втрати комп'ютерної інформації і припинення функціонування комп'ютерних мереж тощо. Істотне порушення ЕОМ – поняття оціночне й у кожному конкретному випадку підлягає уточненню і конкретизації.

Злочин вважається закінченим із моменту настання зазначених наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину. Щодо порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), їх систем чи комп'ютерних мереж допускаєма будь-яка форма вини, як умисел, так і необережність, а щодо наслідків, то можлива тільки необережна форма вини.

Суб'єкт злочину спеціальний – особа, відповідальна за експлуатацію автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж (інженери, наукові співробітники, працівники обслуговуючого персоналу інші). На цю особу повинні покладатися обов'язки з правильного використання (експлуатації), забезпечення, відповідно до технічних норм ЕОМ, підтримування їх у робочому стані, оновлення і забезпечення збереження інформації тощо.

Якщо зазначені у ст. 363 дії вчинено службовою особою, то за наявності в її діях ознак службових злочинів, передбачених статтями 366 або 365, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів.

У частині 2 ст. 363 передбачено відповідальність за ті самі дії, якщо вони заподіяли істотну шкоду. Йдеться про те, що внаслідок порушення правил експлуатації ЕОМ настають не лише суспільно небезпечні наслідки, вказані у ч. 1 ст. 363, в тому числі й істотне порушення роботи ЕОМ, але й їх власнику заподіюється істотна шкода – матеріальна, майнова, організаційна тощо. Істотна шкода – поняття оціночне.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 363 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 363 – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років чи без такого.

РОЗДІЛ XVIII

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та ознаки злочинів у сфері службової діяльності

Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ці положення поширюються на всіх без винятку службових осіб, незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової гілок влади, виконують свої службові обов'язки у державному чи громадському апараті, в органах місцевого самоврядування або на окремих підприємствах, в установах і організаціях. Не має також значення службове становище особи, відомча чи галузева належність органу, сфера його діяльності або форма власності, на підставі якої створені та здійснюють свою діяльність ті чи інші організації.

У розділі XVII Особливої частини КК встановлено кримінальну відповідальність за діяння (статті 364—370 КК), *родовим об'єктом* яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність державного та громадського апаратів, а також апарату управління підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Ці діяння належать до так званих *загальних видів* злочинів, вчинених у сфері службової діяльності (далі — службові злочини), *безпосереднім об'єктом* кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службу діяльність в окремих ланках державного чи громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ та організацій. Проте чимало норм КК встановлюють відповідальність за так звані *спеціальні види* службових злочинів (наприклад, статті 162, 210, 238, 284, 351, 371—373, 375 КК), вчинення яких також зумовлено службовим становищем суб'єкта, але

їх основним безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини (особисті права і свободи людини та громадянина, господарська діяльність, власність, інтереси правосуддя тощо). Тому в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р.¹ зазначено, що кваліфікація таких діянь ще й за статтями 364—370 КК можлива лише за наявності реальної сукупності загальних та спеціальних видів службових злочинів.

Об'єктивна сторона службових злочинів характеризується певними ознаками. Одні з цих злочинів (статті 364 і 367 КК) можуть бути вчинені як шляхом *дії*, так і *бездіяльності*, а інші (статті 365, 366, 368—370 КК) — лише шляхом активної поведінки — *дії*. Обов'язковою ознакою цих злочинів є наявність безпосереднього зв'язку між діянням особи та її службовою діяльністю, оскільки вони завжди обумовлені службовим становищем суб'єкта і вчинюється всупереч інтересам служби.

У частині 1 ст. 366, статтях 368—370 КК встановлено відповідальність за злочини з *формальним*, а у статтях 364, 365, 367, ч. 2 ст. 366 — з *матеріальним* складом. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених у частинах 1 статей 364, 365 і 367 КК, є суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіянні *істотної шкоди* охоронюваним законом правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам. Така істотна шкода може полягати у заподіянні: 1) матеріальних (майнових) збитків; 2) нематеріальної (фізичної, моральної, організаційної тощо) шкоди; 3) матеріальних збитків у поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

1. Згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК шкода, що полягає у заподіянні матеріальних збитків, визнається істотною, якщо вона *в сто й більше разів* перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Причому матеріальна шкода: а) може бути *реальною* і тоді полягає у заподіянні *прямих* майнових збитків; б) може полягати в так званій *упущеній вигоді* — неодержаних доходах; в) може складатися із суми реальних матеріальних збитків і упущеної вигоди.

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 2. — С. 7—9.

2. Питання про те, чи є шкода істотною, якщо полягає у заподіянні наслідків нематеріального характеру, вирішується у кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи. Судова практика визнає істотною таку шкоду, яка полягає: у порушенні охоронюваних Конституцією, іншими законами прав та свобод людини й громадянина (права на свободу й особисту недоторканність, недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо; у підриві престижу та авторитету органів державної влади чи місцевого самоврядування; порушенні громадської безпеки та громадського порядку; створенні обставовки, що ускладнює чи перешкоджає підприємствам, установам та організаціям виконувати свої основні функції (п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). Істотною визнається й така шкода, яка є наслідком використання службового становища для: а) сприяння чи потурання вчиненню злочину; б) вчинення поряд зі службовим іншого злочину; в) приховування раніше вчиненого злочину.

3. У разі сполучення матеріальних і нематеріальних збитків шкоду може бути визнано істотною навіть тоді, коли сума матеріальних збитків сама по собі не перевищує ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Тяжкі наслідки, спричинення яких передбачено у частинах 2 статей 364, 366, 367 та ч. 3 ст. 365 КК, також можуть полягати у заподіянні як матеріальної, так і нематеріальної шкоди. Якщо вони виявляються в заподіянні матеріальної шкоди (прямих реальних збитків чи упущеної вигоди), то згідно з п. 4 примітки до ст. 364 КК сума таких збитків повинна *у двісті п'ятдесят і більше разів* перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими судова практика визнає й такі наслідки, як створення аварійної ситуації, що призвела до загибелі людей, тривалої зупинки транспорту чи виробничих процесів; дезорганізацію діяльності органів влади чи місцевого самоврядування; розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство; зрив виконання важливих державних замовлень; заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині; приховування тяжких чи особливо тяжких злочинів тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони службових злочинів із матеріальним складом є *причинний зв'язок* між пору-

шенням особою службових обов'язків та наслідками, що настали через це порушення.

Із *суб'єктивної сторони* службові злочини можуть вчинюватися як умисно, так і через необережність. Злочини з формальним складом (ч. 1 ст. 366, статті 368–370 КК) вчинюються лише з прямим умислом. У злочинах із матеріальним складом (статті 364, 365, 367, ч. 2 ст. 366 КК) вина визначається психічним ставленням винного до самого діяння і до його наслідків. У трьох із них (статті 364, 365, 366 КК) діяння може бути тільки умисним. При вчиненні недбалості (ст. 366 КК) діяння може бути як умисним, так і необережним. Психічне ставлення службової особи до наслідків вчиненого нею діяння характеризується як умисною, так і необережною формою вини.

Суб'єкт усіх службових злочинів (за винятком давання хабара) — *спеціальний* — тільки *службова особа*. До службових згідно з п. 1 примітки до ст. 364 КК належать особи, які постійно або тимчасово: 1) здійснюють функції представників влади; 2) обіймають на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків; 3) обіймають посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських обов'язків; 4) виконують зазначені обов'язки за спеціальним повноваженням.

1. *Представниками влади* є, передусім, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх підлеглих або відомчої належності. Отже, представник влади — це працівник, який, як правило, перебуває на службі в державних органах, діє від їх імені (за їх дорученням) і у межах своєї компетенції здійснює функції цих органів. Така особа наділяється *владними повноваженнями*, згідно з якими має право пред'являти вимоги і приймати рішення, обов'язкові до виконання юридичними і фізичними особами, незалежно від їх підвідомчості та підлеглих, а іноді — застосувати примусові заходи для забезпечення виконання цих вимог і притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від їх виконання. До них, зокрема, належать, народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій і органів місцевого

самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад служби безпеки, працівники кримінальної та податкової міліції, державні інспектори та контролери тощо.

2. Під *організаційно-розпорядчими* обов'язками розуміють функції зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях. Такі функції здійснюють, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань, їх заступники, керівники структурних підрозділів, особи, які керують ділянками робіт тощо.

3. *Адміністративно-господарські* обов'язки охоплюють функції з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном, що полягають у встановленні порядку його збереження, переробки, реалізації, забезпеченні контролю за цими операціями тощо. Такі повноваження у тому чи іншому обсязі мають начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів та служб, завідувачі складів, магазинів, майстерень, ательє, керівники відділів підприємств, відомчі ревізори та контролери тощо.

4. Особа визнається службовою не тільки тоді, коли здійснює відповідні функції *постійно*, а й тоді, коли виконує їх *тимчасово* або *за спеціальним повноваженням*, проте лише за умови, якщо ці функції покладено на неї уповноваженим органом (службовою особою) та у встановленому законом порядку. Для визнання особи службовою не має значення, чи обіймає вона відповідну посаду за призначенням або на підставі виборів; одержує за виконання службових обов'язків винагороду чи здійснює їх на громадських засадах. Однак не є службовими особами ті працівники, які виконують суто *професійні* (лікар, педагог, адвокат тощо), *виробничі* (водій, провідник вагону тощо) або *технічні* (друкарка, вантажник, сторож тощо) функції. Проте, якщо зазначені працівники поряд із такими функціями виконують і організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки й у зв'язку з їх здійсненням вчиняють злочин, то, як зазначив Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судову практику в справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р., вони можуть бути визнані службовими особами і засуджені за

службові злочини¹. Стаття 26 Конституції України закріплює, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами й свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Тому згідно з п. 2 примітки до ст. 364 КК службовими особами визнаються й іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, зазначені в п. 1 цієї примітки. Військові службові особи за службові злочини, що посягають на встановлений порядок несення військової служби, несуть відповідальність за статтями 423—426 КК.

§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) з *об'єктивної сторони* полягає в діянні (дії чи бездіяльності), що: 1) вчинюється з використанням влади або службового становища; 2) здійснюється в межах наданих особі службових повноважень; 4) суперечить інтересам служби; 5) визнається *закінченим* із моменту заподіяння істотної шкоди чи спричинення тяжких наслідків; 6) перебуває у причинному зв'язку з зазначеними наслідками.

Службове зловживання – це завжди протиправне використання службовою особою наданої їй влади або службового становища. Тому ним визнається не будь-яке діяння службової особи, а лише таке, яке обумовлено його службовим становищем і пов'язане зі здійсненням нею своїх службових (владних) повноважень. Характер та обсяг службових повноважень, коло службових обов'язків визначають компетенцію службової особи, яка встановлюється відповідними нормативними актами: законами, постановами, положеннями, статутами, інструкціями тощо.

Конкретні форми службового зловживання є дуже різноманітними. Найпоширенішими на практиці є: незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; зловживання службовим становищем у процесі приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3. – Вкладка. – С. 9–16.

на право заняття такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; потурання злочинам та їх приховування тощо. В усіх цих випадках діяння може бути кваліфіковано за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачено іншими — спеціальними — нормами КК (наприклад, ч. 2 ст. 149, ст. 159, ч. 2 ст. 191, ст. 210, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 308).

Суб'єктивна сторона злочину — умисна чи змішана форма вини. При цьому діяння вчинюється лише з прямим умислом, а щодо наслідків вина може бути як умисною, так і необережною. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони службового зловживання є *мотив*: а) корисливі мотиви (прагнення шляхом зловживання одержати незаконну матеріальну вигоду або позбутися матеріальних витрат); б) інші особисті інтереси (бажання просунути по службі, одержати винагороду, уникнути відповідальності за недоліки у роботі тощо); в) інтереси третіх осіб (прагнення догодити начальству, надати переваги родичам чи пільги іншим фізичним або юридичним особам тощо).

Службове зловживання, яке вчинюється з корисливих мотивів і спричиняє майнові збитки (ст. 364 КК), за *характером наслідків, способом їх заподіяння та за формою вини* слід відрізнити від заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК). За статтею 364 КК матеріальна шкода може полягати як у прямих (реальних) майнових збитках, так й в упущеній вигоді, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК — лише у заподіянні реальної майнової шкоди. За частиною 2 ст. 191 КК винний незаконно вилучає майно з наявних фондів та безоплатно обертає на свою користь, використовуючи для цього службове становище як спосіб такого заволодіння. При зловживанні (ст. 364 КК) винний хоча й одержує майнову вигоду чи позбавляється матеріальних витрат, але за рахунок: а) незаконного використання майна; б) тимчасового його вилучення з наміром повернення чи оплати його вартості в майбутньому; в) приховування раніше заподіяних збитків (наприклад, використання службового транспорту в особистих цілях, тимчасове «запозичення» майна, заплутування обліку для приховування нестачі тощо). За частиною 2 ст. 191 КК злочин вчинюється лише шляхом активної поведінки, тоді як за ст. 364 КК — і шляхом бездіяльності. Психічне ставлення до

наслідків злочину за ч. 2 ст. 191 КК — лише умисна форма вини, а за ст. 364 КК — як умисна, так і необережна.

За частиною 2 ст. 364 КК карається те саме діяння, яке спричинило *тяжкі наслідки* (див. § 1 цього розділу), а за ч. 3 — вчинене *працівником правоохоронного органу*, коло яких визначено у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р.¹. Отже, для наявності ч. 3 ст. 364 КК слід встановити, що: а) злочин вчинено працівником правоохоронного органу; б) цей працівник є службовою особою; в) у вчиненому ним діянні є всі ознаки службового зловживання.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 364 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 364 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 364 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).

З *об'єктивної сторони* злочин вчинюється лише шляхом активних дій, які: 1) зумовлені службовим становищем винного; 2) пов'язані з реалізацією його службових повноважень; 3) явно виходять за межі цих повноважень; 4) спричиняють істотну шкоду або тяжкі наслідки правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам; 5) перебувають у причинному зв'язку із зазначеними наслідками. Отже, по-перше, відповідальність за ст. 365 КК настає лише тоді, коли дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними (службовими) повноваженнями. Якщо такого зв'язку немає, дії винного за наявності до того підстав можуть кваліфікуватися лише за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо (п. 3 постанови Пленуму

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11. — Ст. 50.

Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). По-друге, характерною ознакою об'єктивної сторони перевищення влади є також те, що хоча службова особа і здійснює якісь «службові» дії, проте вони не тільки не належать до її компетенції, а, навпаки, *явно* виходять за межі її службових повноважень. Саме в цьому полягає принципова відмінність перевищення влади (ст. 365 КК) від службового зловживання (ст. 364 КК), при вчиненні якого службова особа хоча і діє всупереч інтересам служби, проте використовує для цього ті повноваження, які надані їй за службою, і діє в їх межах. Характер і обсяг повноважень, а також порядок (умови) їх реалізації визначаються компетенцією службової особи, яку закріплено в різних законах, статутах, положеннях, наказах, інструкціях, правилах та інших нормативних актах. Тому для вирішення питання про те, чи виходять дії службової особи за межі її повноважень, необхідно з'ясувати, яким нормативним актом вони регулюються і які саме положення цього акта було порушено.

Найбільш характерними способами (формами) вчинення перевищення влади судова практика (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.) визнає: а) вчинення дій, які належать до компетенції будь-якої іншої (але не цієї) службової особи (службової особи вищого рівня цього відомства чи службової особи іншого відомства); б) вчинення дій, виконання яких дозволяється лише за наявності особливих і відсутніх у цьому випадку умов (в особливих випадках, обстановці, з особливого дозволу, з додержанням особливого порядку); в) вчинення одноособово дій, які можна було здійснювати лише колегіально; г) вчинення дій, які жодна службова особа не має права виконувати або дозволяти.

Суб'єктивна сторона перевищення влади характеризується умисною чи змішаною формою вини. *Явний* вихід за межі повноважень означає, що винний діє з прямим умислом, оскільки усвідомлює очевидність та безперечність такого виходу й протиправність своєї поведінки. Щодо наслідків можлива як умисна, так й необережна форма вини.

За частиною 2 ст. 365 КК відповідальність настає за умови, якщо перевищення влади супроводжувалося: 1) насильством; 2) застосуванням зброї; 3) болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями.

1. *Насильство* при перевищенні влади може бути *фізичним* і *психічним*. Якщо фізичне насильство полягало в незаконному

позбавленні волі, завданні побоїв, мордуванні, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а психічне – у реальній погрозі фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК.

Питання про кваліфікацію перевищення влади, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, слід вирішувати диференційовано. Якщо відповідальність за такі ушкодження передбачено ст. 121 КК, то злочин охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК як перевищення влади, що спричинило тяжкі наслідки. Лише за ч. 3 ст. 365 КК кваліфікується і необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні влади. Якщо ж спричиняються умисні тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність за які передбачено в частинах 3 статей 345, 346, 350, 377, 398 КК, то дії винного слід кваліфікувати за однією з цих статей і за ч. 3 ст. 365 КК.

Умисне вбивство при перевищенні влади кваліфікується за сукупністю злочинів – за ч. 3 ст. 365 КК і однією з тих статей, які передбачають відповідальність за умисне заподіяння смерті (статті 112, 115, 348, 379, 400, 443 КК). Умисне заподіяння службовою особою смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, а також у стані сильного душевного хвилювання кваліфікується лише за статтями 116, 118, 123, 124 КК. Необережне заподіяння смерті при перевищенні влади охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК.

Якщо перевищення влади призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, дії суб'єкта кваліфікуються лише за ч. 3 ст. 365 КК. Якщо фізичне насильство при перевищенні влади полягало в катуванні, відповідальність за яке передбачено ч. 1 ст. 127 КК, вчинене охоплюється ч. 2 ст. 365 КК. Якщо ж катування містило ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 127 КК, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 127 і ч. 2 ст. 365 КК. Перевищення влади, поєднане з незаконним позбавленням особи волі (ч. 1 або ч. 2 ст. 146 КК), кваліфікується за ч. 2 ст. 365 КК, а якщо таке позбавлення волі спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 146 КК), – за ч. 3 ст. 365 КК.

2. *Застосування зброї* при перевищенні влади припускає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й реальну погрозу нею. Зброєю за

ч. 2 ст. 365 КК визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі. Вона може бути як вогнепальною (у тому числі гладкоствольною), так і холодною. У разі застосування зброї, якою службова особа володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст. 262 або ст. 263 КК.

3. *Болісними й такими, що ображають особисту гідність* потерпілого, визнаються дії, які завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань і полягають у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо (п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.).

За частиною 3 ст. 365 КК карається перевищення влади, яке спричинило *тяжкі наслідки* (див. § 1 цього розділу). Якщо перевищення влади поєднане зі знищенням (пошкодженням) чужого майна, то при кваліфікації слід, передусім, виходити з положень пунктів 3 та 4 примітки до ст. 364 КК, оскільки від розміру заподіяної матеріальної шкоди залежить кваліфікація дій винного за тією чи іншою частинами ст. 365 КК. Перевищення влади, поєднане з *умисним* знищенням (пошкодженням) майна *без обставин, що обтяжують відповідальність* (ч. 1 ст. 194, ч. 1 ст. 347, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 378, ч. 1 ст. 399 КК), кваліфікується лише за відповідними частинами ст. 365 КК. Якщо ж злочин поєднаний з умисним знищенням (пошкодженням) майна *за кваліфікуючих ознак*, його слід кваліфікувати за сукупністю – за ч. 3 ст. 365 та за частинами 2 статей 194, 347, 352, 378 або ч. 3 ст. 399 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 365 – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 365 – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 365 – позбавлення волі на строк від семи до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Службове підроблення (ст. 366). *Предметом* цього злочину є *офіційні документи*, тобто та інформація, яка зафіксована у формі, передбаченій законом, на будь-якому матеріальному носії (папері, магнітній, кіно-, відео- або фотоплівці, дискеті тощо) із метою її зберігання, використання чи поширення і яка складається або видається службовою особою від імені відповідних органів, а також підприємств (установ, організацій) для посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Офіційними можуть бути визнані й документи, які виходять від приватних осіб, за умови, якщо вони були засвідчені уповноваженими особами від імені відповідного органу або надійшли (передані) на зберігання чи у ведення (діловодство) юридичних осіб.

Об'єктивна сторона злочину полягає в перекрученні винним істини в офіційних документах шляхом використання для цього свого службового становища. Злочин здійснюється лише шляхом *активної поведінки* і може бути вчинений однією з таких дій: а) внесення до документів неправдивих відомостей; б) інше підроблення документів; в) складання неправдивих документів; г) видача неправдивих документів.

Внесення до документів неправдивих відомостей означає зазначення інформації, що повністю або хоча б частково не відповідає дійсності, у справжньому офіційному документі, який при цьому зберігає належну форму та реквізити. *Інше підроблення документів* припускає повну або часткову зміну змісту документа чи його реквізитів, проте не за рахунок внесення до нього неправдивих відомостей, а шляхом їх виправлень, підчищень, дописок, витравлювань тощо. *Складання неправдивих документів* – це повне виготовлення документа, що містить інформацію, яка не відповідає дійсності. *Видача неправдивих документів* – це надання фізичним або юридичним особам документа, зміст якого цілком або частково не відповідає дійсності та який був складений службовою особою яка його видала, або іншою службовою особою.

За способом вчинення підроблення може бути *матеріальним* – внесення різних змін у дійсний документ, та *інтелектуальним* – складання неправдивого за змістом, але дійсного за формою документа. За частиною 1 ст. 366 КК злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи спричинили вони наслідки і чи був використаний підробле-

ний документ. За частиною 2 ст. 366 КК карається службове підроблення, що спричинило *тяжкі наслідки*. Якщо умисел був спрямований на заподіяння тяжких наслідків, які не настали з причин, що не залежали від волі винного, вчинене слід кваліфікувати за ст. 15 та ч. 2 ст. 366 КК.

Якщо підроблення вчинене лише як готування до іншого злочину або мав місце замах на використання підробленого документа для вчинення іншого злочину, вчинене кваліфікується за сукупністю – за ст. 366, статтями 14 чи 15 і тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний злочин. За сукупністю слід кваліфікувати і випадки, коли підроблений службовою особою документ використовується нею для вчинення іншого закінченого злочину. Проте, якщо підроблення є необхідною ознакою об'єктивної сторони іншого складу злочину (наприклад за ч. 2 ст. 372 КК) або утворює спеціальний склад злочину (наприклад за ч. 2 ст. 158 КК), вчинене додаткової кваліфікації за ст. 366 КК не потребує.

Суб'єктивна сторона злочину за ч. 1 ст. 366 КК – прямий умисел, оскільки винний вносить до документів *завідомо неправдиві відомості*; за ч. 2 ст. 366 КК психічне ставлення щодо *тяжких наслідків* може бути як умисним, так й необережним.

Суб'єкт злочину – лише *службова особа*.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 366 – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 366 – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Службова недбалість (ст. 367 КК) з *об'єктивної сторони* припускає несумлінне ставлення службової особи до покладених на неї службових обов'язків, що виявляється в їх невиконанні (*бездіяльність*) або у неналежнім виконанні (*дія*) і заподіює істотну шкоду (ч. 1) чи тяжкі наслідки (ч. 2). Таке несумлінне ставлення полягає в тому, що за наявності у винного реальної можливості діяти так, як того вимагають інтереси служби, він або взагалі не діє – не виконує службові обов'язки, або хоча і діє, але неналежним чином (не відповідно до закону та

умов, що склалися, або відповідно до них, але неякісно, неточно, неповно, несвоєчасно, поверхово, суперечачи встановленому порядку тощо). Тому для наявності об'єктивної сторони недбалості необхідно встановити: 1) нормативний акт, яким визначається компетенція службової особи; 2) коло службових обов'язків, покладених на неї цим актом; 3) які саме конкретні обов'язки, в якому обсязі та порядку вона повинна була виконати в конкретних умовах; 4) чи мала вона реальну можливість належним чином виконати ці обов'язки в цих умовах; 5) у чому саме виявилися допущені нею порушення службових обов'язків; 6) які наслідки спричинили ці порушення; 7) чи перебували ці порушення в причинному зв'язку з наслідками.

Для кваліфікації злочину за ст. 367 КК діяння службової особи має бути обумовлене його *службовим становищем*. Тому невиконання або неналежне виконання не службових, а професійних обов'язків не може розглядатися як недбалість і кваліфікується за нормами, наприклад, статей 131, 135, 137, 139, 140 КК. Не застосовується ст. 367 КК і тоді, коли несумлінне ставлення службової особи до виконання своїх службових обов'язків передбачено як самостійний склад злочину спеціальними нормами, наприклад, статтями 271, 275, 287, 382 КК.

Суб'єктивна сторона недбалості найчастіше виражається в необережній формі вини як щодо діяння, так і його наслідків. Можлива й змішана форма вини – умисел до діяння і необережна форма вини до наслідків цього діяння. Не виключається недбалість і тоді, коли умисне порушення службових обов'язків тягне за собою наслідки, яких особа хоч і не бажала, але свідомо припускала їх настання (наприклад, коли цінний вантаж, що прибув на залізничну станцію, було розкрадено через те, що начальник станції не виконав свої службові обов'язки і не виставив охорону, вважаючи без жодних на те підстав, що про збереження вантажу подбає сам вантажоодержувач). У наведеному прикладі винний усвідомлює факт порушення ним своїх службових обов'язків, передбачає і свідомо припускає можливість розкрадання вантажу. Проте в його поведінці немає як корисливих, так й інших особистих мотивів, що виключає наявність службового зловживання (ст. 364 КК) і свідчить лише про службову недбалість (ст. 367 КК), вчинену з непрямым умислом.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 367 — штраф від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 367 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або без такого.

Одержання хабара (ст. 368) полягає у прийнятті службовою особою в будь-якому вигляді незаконної винагороди матеріального характеру за виконання чи невиконання в інтересах хабародавця або третьої особи будь-якої дії з використанням наданої суб'єкту влади чи службового становища.

Хабар як *предмет* злочину — це незаконна винагорода матеріального характеру, а саме: а) майно (гроші, цінності); б) право на майно (документи, що надають право на отримання, володіння, користування та розпорядження майном чи право вимагати виконання майнових зобов'язань); в) будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них або від прав на майно, безоплатне надання послуг матеріального характеру тощо). Послуги, пільги та привілеї, що не мають матеріального характеру (похвальна характеристика, позитивний відгук у засобах масової інформації тощо) не можуть визнаватися предметом хабара і за наявності необхідних умов їх незаконне одержання може кваліфікуватися за ст. 364 КК. Не може розглядатися як хабар і незаконне надання службовій особі таких матеріальних послуг, які нею повністю оплачуються. Одержання як хабар майна, збут, придбання або збереження якого містять склад самостійного злочину (наприклад зброя, наркотичні засоби), тягне за собою відповідальність за сукупністю злочинів (п. 4 постанови Пленум Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Об'єктивна сторона злочину полягає в одержанні хабара, яке здійснюється: а) шляхом прийняття предмета хабара у будь-якому вигляді; б) за виконання (невиконання) будь-якої дії; в) що вчинюється з використанням службового становища; г) в інтересах хабародавця або третьої особи.

Вказівка закону на одержання хабара *в будь-якому вигляді* означає не тільки те, що сам хабар є будь-якою вигодою матеріального характеру, а й свідчить, що його одержання (прийняття) може здійснюватися будь-якими способами. Усі вони, попри їх різноманіття, можуть бути зведені до двох основних форм одержання хабара: а) проста (відкрита) та б) завуальована (прихована). При відкритій формі одержання хабара здійснюється без будь-якого прикриття і припускає або безпосереднє його вручення службовій особі, або передавання через посередників, а при завуальованій – маскується під зовні законну угоду і має вигляд цілком законної операції (виплата зарплати, премії, гонорару, повернення боргу тощо).

Відповідальність за одержання хабара настає лише за умови, якщо службова особа отримала його за *виконання (невиконання) яких-небудь дій із використанням наданої їй влади або службового становища*. З цього, по-перше, випливає, що за хабар службова особа може вчинити активні дії або утриматися від їх вчинення. По-друге, обумовлені хабаром дії, службова особа повинна чи могла вчинити (не вчинити), використовуючи для цього своє службове становище. Судова практика відносить до таких дій не тільки ті, які безпосередньо входять у коло службових повноважень суб'єкта, а й ті, які винний хоча і не уповноважений здійснювати, але завдяки своєму службовому становищу має можливість ужити необхідних заходів для їх вчинення іншими службовими особами (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Якщо незаконна винагорода одержана в зв'язку з виконанням не службових, а інших (наприклад, професійних, виробничих) обов'язків, дії винного не можуть бути кваліфіковані за ст. 368 КК. Не можна кваліфікувати за ст. 368 КК і одержання службовою особою незаконної винагороди за виконання таких дій, при вчиненні яких вона використовує не службове становище, а наявні в неї дружні, родинні відносини, особисті зв'язки та контакти з іншими особами.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК, вичерпується самим фактом одержання хабара. Тому дії службової особи, обумовлені хабаром, є за межами об'єктивної сторони цього складу злочину й відповідальність за ст. 368 КК настає незалежно від того: а) чи одержаний хабар до (хабар-підкуп) або після (хабар-винагорода) вчинення цих дій; б) чи було за-

здаlegідь обумовлено одержання хабара; в) чи виконала службова особа обіцяні за хабар дії; г) чи збиралася вона їх виконувати або не мала такого наміру. Проте, якщо дії службової особи, вчинені за хабар, містять ознаки самостійного складу злочину (службове зловживання, перевищення влади, службове підроблення тощо), їх слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (п. 3 постанови Пленум Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Дії, які обумовлені хабаром, вчинюються (не вчинюються) *в інтересах хабародавця або третьої особи*. При цьому під третіми особами розуміють будь-яких інших, крім хабародавця, фізичних або юридичних осіб, а їх інтереси можуть мати різноманітний характер: законний чи протиправний, матеріальний чи нематеріальний тощо. Одержання хабара має місце й тоді, коли умови його отримання хоча спеціально і не обумовлювалися, але винний усвідомлював, що одержує хабар із метою задоволення тих чи інших інтересів хабародавця або третіх осіб (п. 2 постанови Пленум Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Одержання хабара визнається *закінченим* із моменту прийняття службовою особою хоча б частини хабара (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Причому, на кваліфікацію не впливає, для кого одержує хабар службова особа – для себе особисто або для передавання іншим особам. Не має значення і як фактично був використаний предмет хабара (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Якщо винний лише створював умови для одержання хабара (наприклад, обговорював суму хабара, місце та час його отримання) або виконав певні дії, спрямовані на його прийняття, але не одержав хабар із причин, що не залежать від його волі (наприклад внаслідок вручення замість грошей так званої «ляльки»), його дії слід кваліфікувати як готування до цього злочину чи як замах на нього.

Суб'єктивна сторона одержання хабара характеризується прямим умислом і наявністю корисливого мотиву. Причому між умислом хабароодержувача і хабародавця є тісний, нерозривний зв'язок, оскільки обидва вони повинні усвідомлювати, що вчинюється саме давання-одержання хабара. Якщо особа, що фактично передає незаконну винагороду, із тих чи інших причин (наприклад у разі обману або зловживання довірою) не усвідомлює, що дає хабар, то вона не може нести відповідальність за давання хабара, а службова особа – за його одержання. Дії

останньої в цьому разі можуть бути кваліфіковані (за наявності підстав) як службове зловживання, обман покупців, шахрайство тощо. Якщо ж службова особа одержує гроші (матеріальні цінності) нібито для передавання іншій службовій особі як хабар, а насправді має намір не передавати їх, а привласнити, їй дії слід кваліфікувати не за ст. 368 КК, а як шахрайство (ст. 190 КК) і службове зловживання (ст. 364 КК), а за наявності до того підстав — і як підбурювання до замаху або пособництво в замаху на давання хабара.

У частинах 2 та 3 ст. 368 КК передбачено такі кваліфікуючі (ч. 2) та особливо кваліфікуючі (ч. 3) ознаки одержання хабара.

1. Одержання хабара *у великому (особливо великому) розмірі* є там, де вартість предмета хабара у 200 (500) й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 1 примітки до ст. 368 КК). Великим (особливо великим) хабар вважається й тоді, коли він систематично одержується дрібними сумами (наприклад, на підставі так званих «такс» або в формі «поборів», «данини») за умови, якщо вчинене охоплюється (об'єднується) єдиним умислом винного, який таким чином вчинює *продовжуваний* злочин (ч. 2 ст. 32 КК). Якщо ж одержано кілька хабарів, кожний з яких не перевищує в 200 (500) разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян і вчинене не охоплювалося єдиним умислом винного, його дії не можуть кваліфікуватися як одержання хабара у великому (особливо великому) розмірі, навіть якщо загальна сума хабарів перевищує розміри, встановлені в п. 1 примітки до ст. 368 КК. Вчинене повинне розглядатися тут як одержання хабара *повторно*. Якщо ж службова особа послідовно одержала один хабар у великому, а інший в особливо великому розмірі, їй дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (за частинами 2 та 3 ст. 368 КК).

2. При кваліфікації одержання хабара службовою особою, яка посідає *відповідальне* (ч. 2) *чи особливо відповідальне* (ч. 3) *станoviще*, слід керуватися п. 2 примітки до ст. 368 КК та Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р.

3. Одержання хабара *за попередньою змовою групою осіб* (ч. 2 ст. 28 КК) є там, де: 1) у злочині беруть умисну спільну участь *кілька* (не менше двох) *службових осіб*; 2) змову між ними досягнуто до або після надходження пропозиції про давання хабара хоча б однієї з них, але до вчинення дій, спрямованих на фак-

тичне його одержання – тобто до стадії *замаху* на злочин; 3) визнання злочину вчиненим групою осіб *не залежить* від того: а) як були розподілені ролі між співучасниками і яку конкретно роль (виконавця, організатора, підбурювача чи пособника) виконував кожний із них; б) усі чи лише один зі співучасників повинен був вчинити (не вчинити) на користь хабародавця обумовлені хабаром дії; в) один, кілька чи всі учасники групи безпосередньо приймали предмет хабара; г) чи усвідомлював хабародавець, що в одержанні хабара беруть участь кілька службових осіб; 4) розмір одержаного групою хабара визначається загальною його вартістю (сумою) незалежно від того, в яких конкретно розмірах одержав хабар кожний з її учасників; 5) злочин визнається *закінченим* із моменту прийняття хабара хоча б одним з учасників групи.

4. Одержання хабара *повторно* має відповідати ознакам повторності, зазначеним у ст. 32 КК, і має місце там, де згідно з п. 3 примітки до ст. 368 КК службова особа раніше вчинила злочин, передбачений або ст. 368, або ст. 369 КК. Якщо до повторності входять *тотожні* злочини (лише одержання хабара), то вчинене охоплюється ознаками ч. 2 ст. 368 КК, а якщо повторність утворюють *однорідні* злочини (давання й одержання хабара), то раніше вчинений злочин кваліфікується за ст. 369, а знов вчинений – за ч. 2 ст. 368 КК за ознакою повторності. Одержання у кілька прийомів одного хабара не утворює повторності за умови, якщо вчинене містить ознаки злочину, що продовжується. Водночас повторним повинне визнаватися одержання кількох хабарів від того самого хабародавця, якщо кожний випадок передавання хабара обумовлювався виконанням (невиконанням) яких-небудь дій у його або інтересах третіх осіб. Не є повторним і одночасне одержання хабара від кількох осіб за умови, що хабар передавався в спільних інтересах усіх хабародавців. Проте повторним слід визнавати одночасне одержання хабара від кількох осіб, якщо такий хабар передавався за вчинення (невчинення) дій в інтересах кожного окремого хабародавця і винний усвідомлював цю обставину.

5. Одержання хабара, *поєднане з його вимаганням*, визначене в п. 4 примітки до ст. 368 КК і має місце там, де: 1) *ініціатором* давання-одержання хабара є службова особа – хабароодержувач; 2) пропозиція про давання хабара має характер *вимоги*, яка

підкріплюється або а) відкритою погрозою, або б) створенням таких умов, які переконують хабародавця в наявності реальної небезпеки (прихована погроза) його інтересам; 3) дії, вчиненням (невчиненням) яких загрожує вимагатель, мають: а) *протиправний* характер, б) обумовлені його *службовим становищем*, в) спрямовані на заподіяння шкоди лише *правам та законним інтересам* хабародавця. Одержання хабара, поєднане з його вимаганням, визнається *закінченим* злочином не з моменту пред'явлення вимоги, а лише при фактичному одержанні винним хоча б частини хабара.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 368 — штраф від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 368 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна; за ч. 3 ст. 368 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Давання хабара (ст. 369 КК) нерозривно пов'язане з його одержанням, і предмет цих злочинів повністю збігається. *Об'єктивна сторона* злочину вичерпується самим фактом передавання (вручення) предмета хабара. Тому для кваліфікації дій винного за ст. 369 КК не має значення: а) хто є власником матеріальних благ, які передаються як хабар, — сам хабародавець або інші особи; б) діє хабародавець за власною ініціативою чи від імені (на прохання, за дорученням, розпорядженням, наказом) інших осіб; в) передає хабар у своїх особистих або інтересах третіх осіб; г) є ці треті особи фізичними або юридичними.

Хабар може передаватися в будь-якій формі — відкритій чи завуальованій. Дії службової особи, яка передає хабар із метою одержання певних благ та пільг для установи (підприємства, організації), слід кваліфікувати за ст. 369 КК. Склад цього злочину є в діях і тієї службової особи, яка: а) дає вказівку (розпорядження, наказ) підлеглим працівникам домагатися певних благ для організації шляхом підкупу інших службових осіб;

б) виділяє чи розпоряджається виділити для цього кошти;
в) надає законного вигляду виплатам у разі давання хабара в завуальованій формі тощо. Дії підлеглого працівника, який виконує таку вказівку і безпосередньо передає хабар службовій особі, також слід кваліфікувати за ст. 369 КК. Якщо службова особа не віддавала обов'язкових до виконання вказівок, а лише рекомендувала підлеглий їй особі домагатися певних благ для організації шляхом давання хабара іншим службовим особам, її дії слід кваліфікувати як підбурювання до давання хабара, а дії підлеглого працівника, який виконав таку рекомендацію, — як давання хабара (п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Давання хабара визнається *закінченим* із моменту прийняття службовою особою хоча б частини хабара. Якщо хабародавець лише створював умови для передавання хабара (обговорював його предмет, розмір, місце та час вручення), вчинене слід кваліфікувати як готування до давання хабара, а якщо запропонований хабар не було прийнято з причин, що не залежать від волі хабародавця, — як замах на вчинення цього злочину.

Суб'єктивна сторона давання хабара — тільки прямиї умисел. Причому винний усвідомлює, що передає незаконну винагороду саме як хабар. Відсутність такого усвідомлення (наприклад внаслідок обману) виключає кваліфікацію вчиненого за ст. 369 КК.

Суб'єкт давання хабара — як приватна, так і службова особа. Якщо остання використовує для давання хабара своє службове становище, її дії слід додатково кваліфікувати за ст. 364 КК.

Кваліфікуючою ознакою давання хабара є *повторність* (див. п. 3 примітки до ст. 368, а також аналіз цієї ознаки щодо ст. 368 КК).

У частині 3 ст. 369 КК сформульовано дві підстави (два види) звільнення від кримінальної відповідальності хабародавця: а) якщо щодо нього мало місце вимагання хабара (див. п. 4 примітки до ст. 368 та аналіз ч. 2 ст. 368 КК) або б) якщо після давання хабара він добровільно заявив про це до відповідних органів влади до порушення щодо нього кримінальної справи.

Добровільна заява про давання хабара є своєрідним різновидом з'явлення із зізнанням (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК) і підставою звільнення від кримінальної відповідальності за наявності таких умов: 1) заява повинна бути *добровільною*, тобто такою, яка оснований на самостійно прийнятому хабародавцем рішенні,

якщо її зроблено за власною волею, без примусу і за будь-яких мотивів, але не в зв'язку з тим, що про давання хабара стало відомо відповідним органам влади. Ініціатива (пропозиція про доцільність такої заяви) може виходити і від інших осіб, але саме рішення про заяву хабародавець приймає самостійно; 2) заява повинна бути зроблена *до порушення кримінальної справи*. При цьому враховується не стільки сам момент (час) порушення кримінальної справи, скільки наявність чи відсутність поінформованості про це з боку хабародавця. Якщо кримінальну справу вже порушено, а хабародавець, якому про це невідомо, заявив про давання хабара, то це цілком може бути визнано підставою для звільнення його від відповідальності; 3) перешкодою для звільнення від відповідальності є порушення кримінальної справи *щодо хабародавця*. Якщо справу порушено за фактом або щодо іншої особи (наприклад, щодо службової особи, яка одержала хабар), то це не позбавляє хабародавця права на звільнення від відповідальності; 4) заява повинна бути спрямована *до органу, який за законом наділений правом на порушення кримінальної справи*, тобто до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду; 5) на підставі добровільної заяви звільненню від кримінальної відповідальності підлягає лише *хабародавець* – виконавець давання хабара. На інших співучасників цього злочину положення ч. 3 ст. 369 КК не поширюються.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 369 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 369 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із конфіскацією майна або без такої.

Провокація хабара (ст. 370 КК) полягає у свідомому створенні службовою особою умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, із метою наступного викриття хабародавця або хабароодержувача. *Об'єктивна сторона* злочину полягає у вчиненні службовою особою дій, які а) пов'язані з використанням її службового становища і б) спрямовані на штучне створення обставинки, що зумовлює пропонування або (і) одержання хабара. Конкретні способи провокації можуть бути різними: натяжки, поради, пропозиції, умовляння, рекомендації, вказівки тощо. Обов'язковою ознакою цього злочину є *використан-*

ня суб'єктом для провокації свого *службового становища*. Якщо винний не використовує його і діє як приватна особа, то залежно від конкретних обставин справи він може відповідати лише як організатор, підбурювач або пособник злочину, передбаченого ст. 368 чи ст. 369 КК.

Провокація хабара – це завжди *активна* діяльність, яка визнається *закінченим* злочином із моменту вчинення *дій*, що зумовлюють пропонування чи одержання хабара незалежно від того, чи відбулися в дійсності ці злочини. Одержання-давання хабара, вчинені в зв'язку з їх провокацією, не виключають відповідальності самого хабародавця чи хабароодержувача (п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Проте, якщо дії провокатора були пов'язані з вимаганням хабара, хабародавець звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 369 КК.

Якщо винний не тільки спровокував давання-одержання хабара, а й організував ці злочини, підбурював до них чи сприяв їх вчиненню, його дії додатково кваліфікуються як співучасть у хабарництві (п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Від провокації хабара слід відрізнити правомірні дії, дійсно спрямовані на викриття хабарництва, коли за заявою службової особи, якій пропонують хабар, або за інформацією особи, яку схиляють дати хабар чи у якої його вимагають, співробітники правоохоронних органів здійснюють законну оперативну діяльність (так званий «контрольований хабар»).

Суб'єктивна сторона провокації – прямий умисел, оскільки винний *свідомо* створює умови для давання-одержання хабара і переслідує спеціальну *мету* – викрити хабародавця або (і) хабароодержувача.

За частиною 2 ст. 370 КК карається провокація хабара, вчинена службовою особою *правоохоронних органів* (див. аналіз ч. 3 ст. 364 КК).

Суб'єкт злочину – лише службова особа.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 370 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 370 – позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

РОЗДІЛ ХІХ

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

У розділі XVIII Особливої частини КК передбачено відповідальність за діяння, які посягають на інтереси правосуддя, причому, ці злочини порушують нормальну діяльність не тільки судової влади, а й органів, що сприяють процесуальній діяльності з виконання судом функції правосуддя (органи прокуратури, досудового слідства та дізнання), а також тих органів, які виконують винесені судами вироки, рішення, ухвали та постанови.

§ 1. Види злочинів проти правосуддя

Усі передбачені у розділі XVIII Особливої частини КК злочини, виходячи з їх безпосередніх об'єктів, можуть бути класифіковані на такі групи.

1. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду і до яких належать: завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); порушення права на захист (ст. 374 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК).

2. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства і до яких належать: посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК); умисне знищення або пошко-

дження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК).

3. Злочини, які перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі, до яких слід віднести: примушування давати показання (ст. 373 КК); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК).

4. Злочини, які перешкоджають своєчасному розкриттю та присіченню злочинів, до яких належать: нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК); приховування злочину (ст. 396 КК); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

5. Злочини, які перешкоджають виконанню вироку (рішення, ухвали, постанови) і призначеного до відбування покарання. До них належать: невиконання судового рішення (ст. 382 КК); приховування майна (ст. 388 КК); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390 КК); злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК).

Саме за такою системою розглянемо далі злочини проти правосуддя.

§ 2. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду

Завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371). Згідно зі ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заареш-

тований або утримуватися під вартою інакше ніж за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Стаття 155 КПК передбачає, що взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, причому, як правило, на строк понад три роки. Лише у виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано у справах про злочини, за які законом передбачено позбавлення волі й на строк не більше трьох років. Підставою для взяття під варту є наявність достатніх даних, які свідчать, що обвинувачений, перебуваючи на волі, може ухилитися від дізнання, слідства чи суду, займатиметься злочинною діяльністю або перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі, а також із метою забезпечення виконання вироку. Взяття під варту може бути застосовано і до підозрюваного, обвинувачення якому має бути пред'явлено протягом десяти днів.

Затримання особи провадиться на підставі статей 106, 106¹, 115 та 165² КПК; арешт і тримання під вартою – статей 165² та 165³ КПК, а привід здійснюється у порядку статей 70, 72, 135, 136, 288 КПК. Порухення вимог цих норм, необхідних для здійснення приводу, арешту, тримання під вартою або затримання, й утворює *об'єктивну сторону* злочину, передбаченого ст. 371 КК, який визнається *закінченим* із моменту вчинення одного із зазначених діянь і лише за ч. 3 ст. 371 КК – із моменту спричинення тяжких наслідків.

Відповідальність за ст. 371 КК настає лише за умови, якщо передбачені в ній дії є *незаконними*. Наприклад, якщо арешт чи затримання застосовуються без належних фактичних даних або за злочин, який не карається позбавленням волі; якщо арешт чи затримання продовжуються після закінчення встановлених КПК строків або тримання під вартою здійснюється без відповідного судового рішення. Незаконність приводу може полягати у його застосуванні без достатніх підстав або до особи, яка не підлягає приводу (наприклад, до перекладача, експерта), або у його здійсненні без відповідної постанови судово-слідчих чи прокурорських органів.

За частиною 3 ст. 371 КК караються ті самі дії, якщо вони спричинили *тяжкі наслідки* (наприклад, самогубство, тяжку хворобу заарештованого), вчинені з *корисливих мотивів* (наприклад

із метою заволодіти майном заарештованого) *чи в інших особистих інтересах* (наприклад із метою просування за службою).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, оскільки винний діє *завідомо* і бажає цього.

Суб'єкт злочину — спеціальний: службова особа органів дізнання, слідчий, прокурор, а у разі незаконного тримання під вартою — і працівник установи, де тримається під вартою потерпілий. Суддя, що постановив завідомо неправосудний судовий акт про застосування цих процесуальних дій, відповідає за ст. 375 КК, а якщо вони вчинені за наявності кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 3 ст. 371 КК, — за ч. 2 ст. 375 та ч. 3 ст. 371 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 371 — позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 371 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 371 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372). Стаття 62 Конституції України проголошує, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

З *об'єктивної сторони* притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності може полягати у пред'явленні обвинувачення за відсутністю події чи складу злочину в діях особи або при недоведеності її участі у вчиненні злочину. Злочин визнається *закінченим* із моменту пред'явлення обвинувачення, коли постанова про притягнення як обвинуваченого пред'явлена особі для ознайомлення.

За частиною 2 ст. 372 КК караються ті самі дії, поєднані з *обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину чи зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією* (наприклад, використанням підроблених документів, знищенням або вилученням зі справи доказів тощо).

З *суб'єктивної сторони* особа діє з прямим умислом, оскільки усвідомлює, що притягує до відповідальності *завідомо* невинуватого і бажає цього.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, яка проводить дізнання, слідчий або прокурор, тобто службові особи, яким за законом надано право притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого за кримінальною справою. Дії судді, який ухвалює постанову про притягнення до відповідальності завідомо невинуватого, слід кваліфікувати за ст. 375 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 372 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 372 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Порушення права на захист (ст. 374). Згідно з Конституцією України (ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129) право обвинуваченого на захист є одним із найважливіших принципів здійснення правосуддя.

З об'єктивної сторони злочин полягає у таких діяннях: а) недопущення захисника до участі у справі (наприклад його недопущення до участі в допиті обвинуваченого); б) ненадання своєчасно (несвоєчасне надання) захисника (наприклад ненадання захисника обвинуваченому під час пред'явлення йому обвинувачення); в) інше грубе порушення права на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (наприклад невручення підсудному копії обвинувального висновку тощо).

За частиною 2 ст. 374 КК караються ті самі дії, якщо вони: а) призвели до засудження невинуватої у вчиненні злочину особи; б) вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); в) спричинили інші тяжкі наслідки (наприклад, самогубство потерпілого, тяжку хворобу, заподіяння значної майнової шкоди).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, а психічне ставлення до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 374, — умисна або необережна форма вини.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор чи суддя.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 374 — штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 374 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375) з *об'єктивної сторони* полягає в постановленні неправосудного судового акта (постанови, ухвали, рішення, вироку). Неправосудним вважається такий судовий акт, який не відповідає вимогам законності й обґрунтованості. За частиною 1 ст. 375 КК злочин визнається *закінченим* із моменту підписання та проголошення відповідного судового акта, незалежно від того, чи був він потім виконаний.

За частиною 2 ст. 375 КК караються ті самі дії, що спричинили *тяжкі наслідки* (наприклад, призначення і відбування засудженим тривалого строку позбавлення волі, самогубство необґрунтовано засудженого), або вчинені з *корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах*.

Суб'єктивна сторона злочину — прями́й умисел, оскільки винний постановляє завідомо неправосудний судовий акт, а психічне ставлення до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 375 КК, — умисел або необережність.

Суб'єкт злочину спеціальний — суддя будь-якої судової інстанції, а також народні засідателі чи присяжні, які брали участь у розгляді справи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 375 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 375 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Втручання в діяльність судових органів (ст. 376). Відповідно до статей 126 та 129 Конституції України судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. Тому незаконне втручання в їх діяльність (учинення на них впливу, тиску) забороняється.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у здійсненні на потерпілого впливу (тиску) в будь-якій формі, який вчинюється для того, щоб перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків або домогтися винесення неправосудного рішення. Втручання може полягати у проханні на адресу судді, у даванні йому вказівок, висловленні рекомендацій, у критиці в засобах масової інформації до розгляду справи в суді тощо. Для складу цього злочину не має значення, за допомогою яких засобів (обіцянки різних вигід, залякування, погрози тощо), у діяльність суду якої

інстанції, в якій стадії процесу здійснюється таке втручання. Злочин вважається *закінченим* незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити всебічному, повному та об'єктивному розгляду конкретної справи або домогтися винесення незаконного судового рішення.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний зі спеціальною *метою* — перешкодити виконанню суддями їх обов'язків зі здійснення правосуддя чи домогтися неправосудного рішення за справою.

Суб'єкт злочину *загальний* — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Дії службової особи, що впливає на суддів, *використовуючи своє службове становище*, кваліфікуються за ч. 2 ст. 376 КК. За частиною 2 ст. 376 КК карається і втручання в діяльність судових органів, якщо це *перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила*.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 376 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 ст. 376 — позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397). Таке втручання є своєрідним порушенням права на захист, яке гарантовано Конституцією України (статті 59, 63, 129). *З об'єктивної сторони* втручання здійснюється в *будь-якій формі в законну* діяльність потерпілого і полягає у створенні перешкод щодо здійснення правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги або у порушенні встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці (наприклад, відмова у наданні захиснику можливості ознайомитися з необхідними для захисту документами або порушення таємниці його побачення з підзахисним, перешкоджання законному представникові прибути до встановленого часу на розгляд справи тощо). Якщо такі дії полягають у погрозах, насильстві, знищенні (пошкодженні) майна, посяганні на життя, тобто у вчиненні більш тяжкого злочину проти правосуддя, відповідальність настає за спеціальними нормами — статтями 398–400 КК.

Суб'єктивна сторона злочину – тільки прямиий умисел.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 397 КК – будь-яка особа, у тому числі й працівник правоохоронних чи судових органів (наприклад конвоїр, секретар суду). Якщо втручання здійснюється *службовою особою з використанням службового становища*, її дії кваліфікуються за ч. 2 ст. 397 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 397 – штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 397 – штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 3. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства

Злочини проти правосуддя, що належать до цієї групи, є спеціальними видами посягань на особу судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з виконанням ними обов'язків із здійснення правосуддя, а також захисника та представника особи у зв'язку з наданням ними правової допомоги. До кола цих діянь належать посягання на життя цих осіб та їх близьких, різного роду погрози на їх адресу, заподіяння їм тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження їх майна. Характеристику ознак подібних їм злочинів наведено у розділах III, VII та XVI цього підручника, тому немає потреби ще раз повторювати тут ці положення, а досить вказати лише на особливості цих злочинів.

Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379), а також захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400). З *об'єктивної сторони* ці злочини полягають у вбивстві чи замаху на вбивство зазначених осіб або їх

близьких родичів у зв'язку з виконанням обов'язків, пов'язаних зі здійсненням правосуддя або наданням правової допомоги.

Суб'єктивна сторона цих злочинів — умисел із метою перешкодити зазначеній діяльності чи з мотивів помсти за здійснення такої діяльності. При замаху на вбивство умисел може бути лише прямим, а при закінченому вбивстві — як прямим, так і непрямим.

Суб'єкт цих злочинів — будь-яка особа, що досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за статтями 379 та 400 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377), а також захисника чи представника особи (ст. 398) у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя чи наданням правової допомоги. За частинами 1 цих статей карається погроза вбивством, насильством або знищенням (пошкодженням) майна зазначених осіб; за ч. 2 ст. 377 КК — заподіяння судді, народному засідателю, присяжному чи їх близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; за ч. 2 ст. 398 КК — заподіяння захисникові, представникові особи чи їх близьким родичам легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; за частинами 3 статей 377 і 398 КК — заподіяння тим самим особам тяжких тілесних ушкоджень.

Суб'єктивна сторона цих злочинів — умисел із метою перешкодити здійсненню потерпілими своїх обов'язків чи з бажання помститися за їх виконання. Злочини, передбачені у частинах 1 статей 377 та 398 КК, вчинюються тільки з прямим умислом, а передбачені в частинах 2 та 3, — як із прямим, так і з непрямим умислом.

Суб'єкт цих злочинів: за погрозу, побої та легкі тілесні ушкодження — особа, що досягла 16-річного, а за тілесні ушкодження середньої тяжкості та тяжкі — 14-річного віку.

Покарання за злочини: за ч. 1 ст. 377 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 377 — обмеження волі на строк до

п'яти років або позбавлення волі на строк до шести років; за ч. 3 ст. 377 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років; за ч. 1 ст. 398 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 398 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 398 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378), а також захисника чи представника особи (ст. 399) у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя або наданням правової допомоги. *Об'єктивна сторона* цих злочинів полягає у знищенні (пошкодженні) майна, що належить судді, народному засідателю, присяжному, захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам. За частиною 2 ст. 378 КК караються ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (наприклад тяжкі тілесні ушкодження); за ч. 2 ст. 399 КК — вчинені тими самими способами, або якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах (зруйнування будинку, знищення автомобіля); за ч. 3 ст. 399 КК — якщо спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи настання інших тяжких наслідків (наприклад загибель особливо коштовного майна).

Суб'єктивна сторона цих злочинів — прямий чи непрямий умисел, а у випадках, коли знищення (пошкодження) майна спричинило такі *додаткові наслідки*, як загибель людей, тяжкі тілесні ушкодження або інші тяжкі наслідки, — змішана форма вини: умисел щодо знищення (пошкодження) майна і необережність щодо додаткових наслідків.

Суб'єкт цих злочинів за частинами 1 статей 378 і 399 КК — особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 2 ст. 378, частинами 2 та 3 ст. 399 КК — 14-річного віку.

Покарання за злочини: за ч. 1 ст. 378 — арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 378 — позбавлення волі на строк від шести до п'ятнадцяти років; за ч. 1 ст. 399 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до

шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 399 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 3 ст. 399 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

§ 4. Злочини, які перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі

Примушування давати показання (ст. 373). Згідно з Конституцією України (статті 28 та 62) ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, а обвинувачення особи не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Цим конституційним приписам кореспондує ст. 22 КПК, яка забороняє домагатися показань осіб, що беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та застосування інших незаконних заходів. Порушення цих вимог і утворює злочин, передбачений ст. 373 КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає в *незаконних діях*, які є способом примушування особи давати показання *під час її допиту* і які можуть полягати в різних погрозах на адресу допитуваного чи його близьких (наприклад, залякування залишити без їжі, погіршити режим тримання під вартою, притягти до відповідальності близьких тощо) або в обмані, фальсифікації пред'явлених матеріалів слідства, різних обіцянках (наприклад, надати побачення, звільнити з-під варти тощо). Злочин визнається *закінченим* із моменту примушування давати показання.

За частиною 2 ст. 373 КК караються ті самі дії, поєднані із *застосуванням насильства або із знищенням над особою*. Насильство може бути як *психічним*, так і *фізичним*. Фізичне насильство — це, наприклад, катування, заподіяння побоїв, спричинення тілесних ушкоджень. Якщо наслідком такого насильства були тяжкі тілесні ушкодження або вбивство, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю. Під *знищенням над особою* розуміють глумління, завдання образ та інші дії, які грубо й цинічно принижують гідність людини (глузування над фізичними вадами особи, образа її національних чи релігійних почуттів тощо).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — працівник правоохоронного органа, наділений правом запроваджувати дізнання чи досудове слідство.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 373 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 373 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383). Крім основного безпосереднього об'єкта — інтересів правосуддя — цей злочин посягає і на додатковий об'єкт — інтереси особи, а з *об'єктивної сторони* полягає у повідомленні про нібито вчинений злочин, яке направляється на адресу органів дізнання, слідчого, прокурора або суду. Форма повідомлення — будь-яка: усна, письмова, через третіх осіб, анонімна, із використанням комп'ютерних мереж тощо. Неправдивість повідомлення може стосуватися як самого факту злочину (наприклад повідомлення про нібито вчинену крадіжку), так і особи, яка нібито вчинила злочин. Злочин визнається *закінченим* із моменту одержання неправдивого повідомлення відповідним органом (службовою особою), незалежно від того, чи порушено кримінальну справу і чи було неправдиво звинувачено особу притягнуто до кримінальної відповідальності.

За частиною 2 ст. 383 КК караються ті самі дії, поєднані з *обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або із штучним створенням доказів обвинувачення* (наприклад, із підробленням речових доказів, використанням лжесвідчення тощо), а також вчинені з *корисливих мотивів*.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, оскільки винний усвідомлює, що відомості про злочин є *завідомо* неправдивими.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 383 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 383 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Завідомо неправдиве показання (ст. 384) з *об'єктивної сторони* полягає у неправдивому: а) показанні свідка, потерпілого;

б) висновку експерта; в) перекладі перекладача. Злочин вчинюється *під час* провадження дізнання, досудового слідства, судового розгляду або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України і визнається *закінченим* із моменту здійснення будь-якої із зазначених дій.

Неправдивість показань свідка чи потерпілого полягає у повідомленні неправдивих відомостей про факти та обставини, які їм відомі та які мають значення для вирішення справи. Неправдивість висновку полягає в повідомленнях експертом неправдивих відомостей у висновку, які можуть стосуватися як окремих питань, так і висновків за справою в цілому. Неправдивий переклад – це неправильна передача тих показань, документів та інших матеріалів справи, які підлягають перекладу. Злочин вчинюється лише шляхом *активних дій*, оскільки умовчання (замовчування) свідка, експерта чи перекладача про відомі їм обставини справи (*бездіяльність*) є однією з форм відмови від давання показань, виконання обов'язків експерта чи перекладача, яка карається за ч. 1 ст. 385 КК.

За частиною 2 ст. 384 КК караються ті самі дії, поєднані з *обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту*, а також вчинені з *корисливих мотивів*.

Суб'єктивна сторона злочину – прямиї умисел, оскільки винний усвідомлює, що його показання, висновок чи переклад містять *завідомо* неправдиві відомості, та бажає довести їх до органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Суб'єкт злочину *спеціальний* – свідок, потерпілий, експерт, перекладач, які попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, висновок або переклад. Підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний позивач чи відповідач за такі дії відповідальності не несуть.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 384 – виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 384 – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох п'яти років.

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385). *З об'єктивної сторони* злочин: 1) вчинюється шляхом

бездіяльності; 2) полягає у відмові: а) свідка — від давання показань, б) експерта — від виконання обов'язків експерта, в) перекладача — від виконання обов'язків перекладача; 3) відбувається *під час* провадження дізнання, досудового слідства, судочинства або розслідування тимчасової слідчої чи спеціальної комісії Верховної Ради України; 4) визнається *закінченим* із моменту вчинення хоча б одного із зазначених діянь. Якщо на боці свідка, експерта чи перекладача є *поважні причини* (поганий стан здоров'я, недостатність матеріалів, наданих для здійснення експертного дослідження чи перекладу тощо), які перешкоджають виконанню цими особами їх обов'язків, відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК виключається.

На всіх стадіях процесу свідок, експерт і перекладач попереджаються про відповідальність за відмову від виконання покладених на них обов'язків. Наявність такого *попередження* є, з одного боку, *обов'язковою умовою* відповідальності за ч. 1 ст. 385 КК, а, з іншого, — *ознакою, що відокремлює* цей злочин від ухилення від з'явлення (нез'явлення) до органів дізнання, досудового слідства чи до суду, що тягне за собою лише адміністративну відповідальність за статтями 185³ та 185⁴ КпАП.

Суб'єктивна сторона злочину — тільки прямиї умисел.

Частина 2 ст. 385 КК конкретизує ст. 63 Конституції України, згідно з якою не підлягає відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе самої, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено у п. 11 ст. 32 КПК та ч. 2 ст. 3 СК.

Суб'єкт злочину спеціальний — свідок, судовий експерт чи перекладач. Потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний позивач та відповідач за відмову від давання показань відповідальності не несуть.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 385 — штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386). *З об'єктивної сторони* злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення хоча б одного з таких діянь: 1) пере-

шкодження з'явленню свідка, потерпілого, експерта до органів дізнання, досудового слідства, до суду або до тимчасової слідчої чи спеціальної комісії Верховної Ради України; 2) примушування цих осіб до відмови від давання показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або шляхом погрози розголошенням відомостей, що їх ганьблять; 3) примушування зазначених осіб тими самими способами до давання завідомо неправдивих показань чи висновку; 4) підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою; 5) погроза вбивством, насильством, знищенням майна, розголошенням ганебних відомостей із помсти за раніше надані цими особами показання чи висновок.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел і спеціальна мета: перешкодити з'явленню свідка, потерпілого чи експерта до слідчо-судових органів; примусити чи схилити цих осіб шляхом підкупу до відмови від давання або до давання неправдивих показань чи висновку; помститися за виконання цими особами їх обов'язків.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Якщо примушування до давання неправдивих показань здійснюється під час допиту особою, яка провадить дізнання чи досудове слідство, вчинене кваліфікується за ст. 373 КК.

Покарання за злочин: за ст. 386 – штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

§ 5. Злочини, які перешкоджають своєчасному розкриттю та присіченню злочинів

Закони України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.¹, а також статті 52¹ – 52⁵ КПК перелічують коло осіб, на яких такий захист поширюється; регулюють види заходів, які спрямовані на охорону їх життя, здоров'я, майна та особистої

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Статті 50 та 51.

недоторканності; встановлюють органи, які уповноважені приймати та виконувати рішення про застосування таких заходів; регламентують їх права та обов'язки, а також підстави, порядок та види відповідальності за порушення цих обов'язків. За найбільш небезпечні порушення вимог цих законів встановлено кримінальну відповідальність у статтях 380 та 381 КК. За інші злочинні діяння, які також перешкоджають розкриттю та присіченню злочинів, кримінальна відповідальність настає за статтями 387, 395 і 396 КК.

Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380). *З об'єктивної сторони* злочин полягає у вчиненні хоча б одного з таких діянь: 1) неприйняття рішення про заходи безпеки (захисту); 2) несвоєчасне прийняття такого рішення; 3) прийняття недостатньо обґрунтованого рішення; 4) незастосування достатніх заходів захисту; 5) несвоєчасне застосування таких заходів. Злочин визнається *закінченим* за умови, якщо зазначені діяння спричинили *тяжкі наслідки* (вбивство особи, взятої під захист, спричинення їй тяжких тілесних ушкоджень, загибель її близьких, викрадення дитини, знищення цінного майна тощо). Зазначені наслідки мають перебувати у причинному зв'язку з діянням винного.

До заходів безпеки (захисту), які можуть застосовуватися, належать, наприклад, особиста охорона чи охорона житла, майна, видача зброї чи інших засобів індивідуального захисту, візуальне спостереження, прослуховування телефонних розмов, переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переїзд до іншої місцевості тощо.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел чи необережність щодо діяння (неприйняття або вживання недостатніх заходів захисту) і тільки необережна форма вини щодо наслідків

Суб'єкт злочину спеціальний — службова особа, яка зобов'язана або приймати рішення про застосування заходів безпеки (наприклад, голова суду, керівник органу внутрішніх справ, прокурор), або здійснювати (фактично застосовувати) ці заходи (наприклад співробітник оперативно-розшукового органу).

Покарання за злочин: за ст. 380 — позбавлення волі на строк до п'яти років.

Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381), з *об'єктивної сторони* полягає в розголошенні відомостей про заходи безпеки чи про їх здійснення і визнається *закінченим*, якщо це спричинило шкоду здоров'ю особи, взятої під захист. *Розголошення* — це повідомлення цих відомостей будь-якій особі, яка не має права на ознайомлення з ними. Спосіб (форми) розголошення та обсяг розголошених відомостей на кваліфікацію не впливають.

За частиною 2 ст. 381 КК караються ті самі дії, якщо внаслідок розголошення відомостей про заходи безпеки було спричинено *смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки* (заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, знищення його майна у великих чи особливо великих розмірах, загибель співробітників, які здійснювали захист особи тощо).

З *суб'єктивної сторони* злочин вчинюється умисно, а психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у ст. 381 КК, — необережна форма вини.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*. Ним можуть бути особи: а) які приймали рішення про застосування заходів безпеки; б) які здійснювали ці заходи; в) яким рішення про застосування цих заходів стало відомо у зв'язку з їх службовим становищем (наприклад, працівник паспортного відділу, який випишував нові документи особі, взятій під захист); г) щодо яких застосовувалися заходи захисту для забезпечення їх безпеки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 381 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 381 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк.

Розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387). Відповідно до ст. 121 КПК дані досудового слідства чи дізнання можуть бути оголошені лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають це можливим. Тому обов'язковою умовою відповідальності за ч. 1 ст. 387 КК є наявність спеціального *попередження* про заборону розголошувати дані дізнання чи досудового слідства.

З об'єктивної сторони злочин полягає в розголошенні даних досудового слідства чи дізнання, яке вчинюється без дозволу чи в неналежному обсязі та визнається *закінченим* із моменту, коли дані, щодо яких є заборона на їх розголошення, стали надбанням хоча б однієї особи, яка не мала права на ознайомлення з ними (інший свідок, стороння особа тощо).

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 387 КК необхідні такі умови: а) винним у розголошенні тут може бути лише суддя, прокурор, слідчий, працівник органу дізнання чи оперативно-розшукового органу; б) ці особи несуть відповідальність за розголошення лише таких даних дізнання чи слідства, які ганьблять людину, принижують її честь та гідність; в) відповідальність зазначених осіб настає *незалежно* від того, чи брали вони безпосередню участь у досудовому слідстві чи дізнанні; г) для відповідальності не потрібна наявність спеціального попередження про заборону на розголошення таких даних, оскільки збереження їх у таємниці належить до кола службових обов'язків осіб, зазначених у ч. 2 ст. 387 КК.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, оскільки особа усвідомлює, що розголошує дані слідства або дізнання без дозволу чи не в тому обсязі (попри заборону) і бажає вчинити це діяння.

Суб'єкт злочину спеціальний: за ч. 1 ст. 387 КК — особа, якій стали відомі дані досудового слідства або дізнання і яка попереджена про неприпустимість їх розголошення; за ч. 2 ст. 387 КК — тільки суддя, народний засідатель, присяжний, прокурор, слідчий, працівник органу дізнання чи оперативно-розшукового органу. Підозрюваний та обвинувачуваний не несуть відповідальності за ст. 387 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 387 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років; за ч. 2 ст. 387 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Приховування злочину (ст. 396). Поняття приховування злочину наведено в ч. 6 ст. 27 КК і полягає у переховуванні злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину

чи предметів, здобутих злочинним шляхом. КК розрізняє два види приховування злочину: *заздалегідь обіцяне* (ч. 5 ст. 27 КК), яке визнається співучастю у злочині, та *заздалегідь не обіцяне* (ч. 6 ст. 27 КК), яке передбачено у ч. 1 ст. 396 КК як самостійний склад злочину.

З об'єктивної сторони приховування — це лише активна діяльність (*дія*), спрямована на приховування *тяжкого* або *особливо тяжкого* злочину шляхом переховування знарядь (зброї тощо) або засобів вчинення злочину (знищення кліше для виготовлення підроблених грошей і т. ін.), слідів злочину (замивання плям крові на одязі тощо) чи самого злочинця (надання житла, грошей, документів та ін.). Зі змісту закону випливає, що приховування припускає вчинення лише таких *фізичних* дій, які описано в ч. 6 ст. 27 КК. Так зване *інтелектуальне* приховування не може кваліфікуватися за ч. 1 ст. 396 КК і тягне за собою відповідальність лише у разі, якщо містить ознаки самостійного складу злочину (наприклад завідомо неправдиві показання свідка з метою приховування злочину). Злочин є таким, що *триває*, оскільки починається з моменту приховування і закінчується припиненням такої діяльності (наприклад, внаслідок затримання або в разі з'явлення винного із зізнанням).

Суб'єктивна сторона — тільки прямиий умисел, коли винний усвідомлює, який саме тяжкий чи особливо тяжкий злочин він приховує й бажає цього.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Але члени сім'ї чи близькі родичі (п. 11 ст. 32 КПК, ч. 2 ст. 3 СК) особи, яка вчинила злочин, не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину (ч. 2 ст. 396 КК).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 396 — арешт на строк до трьох місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

Порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395). Відповідно до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р.¹ за окремими особами, звільненими з місць позбавлення

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 52. — Ст. 455.

волі, судом можуть встановлюватися примусові, профілактичні заходи спостереження та контролю з метою здійснення на них виховного впливу та запобігання новим злочинам. Порушення правил цього нагляду тягне за собою відповідальність за ст. 395 КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає: а) або у самовільному залишенні особою місця проживання (дія), б) або в її неприбутті без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання (*бездіяльність*) і вчинюється *протягом строку адміністративного нагляду*, тривалість якого встановлюється судом на підставі ст. 6 Закону від 1 грудня 1994 р.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел і *спеціальна мета* — ухилитися від адміністративного нагляду.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, щодо якої судом із законних підстав встановлено адміністративний нагляд (ст. 3 Закону від 1 грудня 1994 р.).

Покарання за злочин: за ст. 395 — арешт на строк до шести місяців.

§ 6. Злочини, які перешкоджають виконанню вироку (рішення, ухвали, постанови) та призначеного до відбування покарання

Невиконання судового рішення (ст. 382). Відповідно до Конституції України (ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 3 ст. 129) одним з основних принципів судочинства є обов'язковість рішень суду, тому судові акти (рішення, вироки, ухвали, постанови) є обов'язковими для виконання на всій території України. *З об'єктивної сторони* злочин полягає у вчиненні *дії* або *бездіяльності* та визнається *закінченим* при невиконанні (бездіяльності) у встановлений для цього строк судового акта або при перешкодженні (дія) його виконанню (наприклад, керівник установи допускає до роботи особу, яка за вироком суду позбавлена права обіймати певні посади, чи всупереч рішення суду перешкоджає поновленню на роботі працівника, якого було незаконно звільнено). Для складу злочину не має значення, який судовий акт не виконаний суб'єктом злочину: той, яким закінчено провадження за справою (вирок, рішення), чи той, якого було прийнято під час судового розгляду (постанова або ухвала про накладення арешту на майно, про обрання чи припинення запобіжного заходу тощо).

За частиною 2 ст. 382 КК караються ті самі діяння, вчинені службовою особою, яка посідає відповідальне чи особливо відповідальне становище (п. 2 примітки до ст. 368 КК) або особою, раніше судимою (рецидив) за цей злочин (ст. 34 КК), або якщо вони заподіяли істотну шкоду (п. 3 примітки до ст. 364 КК) охоронюваним законом правам, свободам та інтересам фізичних чи юридичних осіб, державним або громадським інтересам (наприклад, через невиконання судового рішення особа не була поновлена на роботі протягом тривалого часу або внаслідок цього була спричинена значна матеріальної шкоди підприємству).

За частиною 3 ст. 382 КК карається невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини. Відповідальність за це діяння зумовлено тим, що Законом України від 17 липня 1997 р. було ратифіковано Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та Протокол № 11 до цієї Конвенції, відповідно до якого Україна взяла на себе зобов'язання виконувати рішення Європейського суду з прав людини з будь-якої справи, за якою наша держава є однією зі сторін.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, оскільки винний усвідомлює, що рішення суду відбулося, але свідомо не виконує його (чи перешкоджає його виконанню) і бажає цього. Психічне ставлення до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 382, може бути як умисним, так і необережним.

Суб'єкт злочину спеціальний — службова особа, яка зобов'язана виконати судові рішення.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 382 — штраф від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк трьох років; за ч. 2 ст. 382 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 382 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Приховування майна (ст. 388). Майно може підлягати конфіскації за вироком суду (ст. 59 КК); як речовий доказ (ст. 81 КПК) або коли конфіскація застосовується як захід адмініст-

ративного стягнення (ст. 29 КпАП). Майно підлягає опису і на нього накладається арешт для забезпечення відшкодування заподіяного збитку та виконання вироку, для виконання майнових зобов'язань чи задоволення позовних вимог (статті 29, 125, 126 КПК, 149, 152 ЦПК).

З об'єктивної сторони приховування майна може бути у різних формах — переміщення майна в інше місце, передавання іншим особам, підміна, укладання фіктивних угод тощо. Для відповідальності не має значення, чи приховується все майно, якась його частина або окремий предмет. Майно, на яке накладено арешт чи яке описано, передається на збереження або його власникові, або представникам організацій (наприклад співробітникам домоуправління) або іншим особам (сусідам, родичам), які попереджаються про відповідальність за його приховування. Тому обов'язковою умовою відповідальності за приховування майна, на яке накладено арешт чи яке описано, є наявність такого *попередження*. Злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення самого діяння, спрямованого на приховування майна, незалежно від того, чи вдалося винному в дійсності приховати майно і чи було заподіяно таким приховуванням матеріальну шкоду.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел.

Суб'єктом злочину при приховуванні майна, що підлягає конфіскації, є його власник чи інша особа, у якої воно перебуває. При приховуванні майна, на яке накладений арешт чи яке описано, суб'єктом може бути лише та особа, якій це майно передано на збереження у встановленому законом порядку.

Покарання за злочин: за ст. 388 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до двох років.

Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389). Відповідно до ч. 5 ст. 52 КК ухилення від покарання, призначеного вироком суду, є злочином проти правосуддя і тягне за собою відповідальність за статтями 389 та 390 КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає в ухиленні від сплати штрафу, відбування позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1), громадських чи виправ-

них робіт (ч. 2). Відповідальність за ухилення від покарань, передбачених статтями 53 і 55 КК, настає незалежно від того, призначені вони як основні чи як додаткові.

Ухилення від покарання — це *бездіяльність*, форми (способи) здійснення якої можуть бути різними (відмова від сплати штрафу, порушення встановленої вироком заборони обіймати певні посади тощо). Види та ознаки ухилення від громадських та виправних робіт наведено у ч. 3 ст. 40 та ч. 6 ст. 46 КВК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, оскільки винний свідомо вчиняє діяння, спрямовані на ухилення від покарання, переслідуючи спеціальну *мету* — ухилитися від відбування покарання.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, засуджена до відповідного виду покарання вироком суду, який набрав законної сили.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 389 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 389 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років.

Ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390) з об'єктивної сторони полягає в ухиленні від відбування покарання у вигляді обмеження волі (ч. 1 ст. 390 КК), формами (способами) якого є: а) самовільне залишення місця обмеження волі (залишення меж виправного центру без спеціального дозволу адміністрації); б) злісне ухилення від обов'язкових робіт, до яких залучається засуджений (кількаразовий невихід на роботу, симуляція хвороби тощо); в) систематичне порушення громадського порядку чи встановлених для засуджених правил проживання.

За частинами 2 чи 3 ст. 390 КК карається неповернення особи до місця відбування покарання після закінчення строку короткочасного виїзду, який був дозволений засудженому до обмеження (ч. 2) чи позбавлення (ч. 3) волі. Згідно з ч. 2 ст. 59 та ст. 111 КВК засудженим може бути надано виїзд (до семи діб) за межі кримінально-виконавчої установи в зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть чи важка хвороба близьких, стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду). Засуджені до обмеження волі можуть одержати дозвіл на такий виїзд (ч. 2 ст. 59 КВК) і за наявності інших поважних при-

чин (наприклад, для лікування в спеціальній медичній установі, складання іспитів у навчальному закладі) та мають право виїхати до близьких родичів у святкові, неробочі та вихідні дні як захід заохочення (ч. 1 ст. 67 КВК).

Злочин, передбачений у частинах 2 та 3 ст. 390 КК, є таким, *що триває*, оскільки починається з того моменту, коли засуджений мав повернутися до місця відбування покарання після закінчення строку виїзду, і закінчується в момент його добровільного повернення чи з дня затримання.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, оскільки винний свідомо ухиляється від покарання, переслідуючи спеціальну *мету* — ухилитися хоча б на якийсь час від відбування призначеного покарання.

Суб'єкт злочину спеціальний — за ч. 1 ст. 390 КК — особа, яка відбуває покарання у вигляді обмеження волі, а за частинами 2 та 3 ст. 390 КК — засуджений до обмеження (ч. 2) чи позбавлення (ч. 3) волі, який одержав дозвіл на короткочасний виїзд за межі кримінально-виконавчої установи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 390 — позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 390 — обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 390 — позбавлення волі на строк до трьох років.

Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391) *з об'єктивної сторони* вчинюється шляхом *дії* або *бездіяльності* та полягає: а) у *злісній непокорі* (бездіяльність) законним вимогам адміністрації або б) у *іншій протидії* (дія) адміністрації в здійсненні її функцій. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *місце* вчинення злочину — кримінально-виконавча (виправна) установа, де засуджений відбуває покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі. Злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення самої непокори чи протидії законним вимогам адміністрації.

Злісною непокорою є, наприклад, відмова від роботи без поважних причин, неодноразова відмова від виконання законних вимог адміністрації, демонстративність, зухвалість такої відмови. Під *іншою протидією* адміністрації слід розуміти, наприклад, перешкоджання нормальній праці засуджених або заходам, які здійснює адміністрація відповідно до правил внутрішнього розпорядку.

Відповідальність за ст. 391 КК настає лише за умови, якщо: а) вимоги адміністрації, яким протидіє засуджений, мають *законний* характер; б) непокору (протидію) цим вимогам було вчинено *протягом року* після того, як засуджений за порушення режиму відбування покарання був підданий стягненню у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводився на більш суворий режим відбування покарання (ст. 100, ч. 3 ст. 101, ч. 1 ст. 132 КВК).

Суб'єктивна сторона злочину — тільки прямиї умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, яка відбуває покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі та яка за порушення режиму відбування покарання протягом року піддавалася зазначеним у ст. 391 КК заходам стягнення.

Покарання за злочин: за ст. 392 — позбавлення волі на строк до трьох років.

Дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392). *З об'єктивної сторони* злочин полягає в *активній поведінці* особи і визнається *закінченим* із моменту вчинення хоча б однієї з таких дій: а) тероризування засуджених; б) напад на адміністрацію; в) організація з цією метою організованої групи; г) активна участь у такій групі.

Під *тероризуванням* засуджених слід розуміти насильство чи погрозу його застосування з метою примусити потерпілого відмовитися від сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог режиму, а також вчинення таких дій із помсти за виконання засудженим громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни та правопорядку у виправній установі. Тероризуванням також вважається знуцання або глумління над засудженими з метою їх залякування й перешкоджання виконанню покарання. *Напад* на адміністрацію — це вчинення насильницьких дій (зв'язування, відбирання зброї, завдання побоїв чи спричинення тілесних ушкоджень тощо), а також погроза застосувати насильство щодо представника адміністрації в зв'язку з його законною діяльністю за наявності реальних підстав побоюватися негайного виконання цієї погрози.

Тероризування засуджених чи напад на адміністрацію, поєднані зі вчиненням умисного вбивства (ст. 115 КК), спричиненням тяжких тілесних ушкоджень за обставин, що обтяжують

відповідальність (ч. 2 ст. 121 КК), захопленням заручників за обставин, що обтяжують відповідальність (ч. 2 ст. 147 КК), масовими заворушеннями за обставин, що обтяжують відповідальність (ч. 2 ст. 294 КК), втечами з місць позбавлення волі (ст. 393 КК), кваліфікуються не тільки за ст. 392 КК, а й за статтями КК, що передбачають відповідальність за зазначені злочини.

Під *організацією* організованої групи розуміють дії трьох чи більше засуджених, спрямовані на створення такого об'єднання, яке відповідає ознакам, зазначеним у ч. 3 ст. 28 КК, і має на меті вчинення нападів на адміністрацію чи тероризування засуджених. Діяльність організатора такої групи має відповідати ознакам, передбаченим у ч. 3 ст. 27 КК, і може полягати у вербуванні засуджених до членів такої групи або в організації, розробці плану дій, керівництві організованою групою тощо. *Активна участь* в організованій групі припускає дії учасника такої групи, які спрямовані на: підбурювання окремих засуджених до тероризування інших чи до нападу на адміністрацію, підшукування необхідних засобів, предметів чи знарядь злочину, безпосередню участь у нападах та інших подібних діях, спрямованих на реалізацію планів такої групи. Злочин вважається *закінченим* із моменту організації (створення) групи або активної участі в ній, незалежно від того, чи вдалося групі вчинити задумані дії.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел, поєднаний із *метою* дезорганізувати зазначеними у ст. 392 КК діями нормальну діяльність виправної установи.

Суб'єкт злочину спеціальний — особа, засуджена до обмеження чи позбавлення волі, яка відбуває це покарання у виправній установі.

Покарання за злочин: за ст. 392 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393) з *об'єктивної сторони* полягає в незаконному залишенні місця відбування покарання у вигляді позбавлення волі, арешту, або місця перебування у попередньому ув'язненні чи місця розташування конвою, де особа утримується під вартою. *Незаконним* вважається або самовільне залишення цього місця, або вчинене на підставі дозволу, отриманого незаконним шляхом (наприклад, шляхом насильства, обману, підкупу тощо).

Втеча з місця позбавлення волі припускає незаконне залишення засудженим виправної установи будь-якого виду, а також лікарні в місцях позбавлення волі (ст. 11 КВК). Втеча з-під варти – це незаконне залишення місця попереднього ув'язнення, коли утримання під вартою обрано як запобіжний захід, або втеча з-під конвою (наприклад, під час етапування до місця відбування покарання, з кабінету слідчого, із залу засідання суду). Способи втечі можуть бути різними, а злочин вважається *закінченим* із моменту залишення винним місця позбавлення волі, арешту, попереднього ув'язнення чи місця розташування конвою. Дії зі створення умов для втечі (наприклад виготовлення знарядь злону), або безпосередньо спрямовані на її здійснення (наприклад невдала спроба подолати стіни місця позбавлення волі) оцінюються як готування до втечі або замах на її вчинення.

За частиною 2 ст. 393 КК карається втеча, вчинена: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) із заволодінням зброєю чи з її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) із пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони. Для кваліфікації втечі за ч. 2 ст. 393 КК достатньо наявності хоча б однієї із зазначених кваліфікуючих ознак.

1. Втеча є *повторною*, якщо відповідає ознакам повторності чи рецидиву, передбаченим у ч. 1 ст. 32 чи в ст. 34 КК.

2. Втеча є вчиненою *за попередньою змовою групою осіб*, якщо така група відповідає ознакам цієї форми співучасті, передбаченим у ч. 2 ст. 28 КК.

3. Втеча, вчинена *способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб*, є там, де винний застосовує такий спосіб втечі, який створює реальну небезпеку для життя чи здоров'я хоча б однієї людини.

4. Втеча, поєднана *із заволодінням зброєю*, припускає такі дії винного, які вчинюються одним зі способів, зазначених у ст. 262 КК, і які спрямовані на протиправне заволодіння предметами, переліченими в ст. 263 КК. *Використання зброї* при втечі полягає у фактичному застосуванні її вражаючих властивостей або в погрозі використання зброї.

5. Втеча, поєднана *із застосуванням насильства чи погрозою його застосування*, припускає застосування фізичного чи пси-

хічного насильства як способу подолання дійсних чи передбачуваних винним дій, які перешкоджають втечі. Якщо таке насильство полягало в умисному вбивстві, тяжкому тілесному ушкодженні за обставин, що обтяжують відповідальність, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів. Втеча, вчинена за наявності ознак складу злочину, передбаченого ст. 392 КК, також утворює сукупність злочинів.

6. Втеча, вчинена шляхом *підкопу*, припускає використання особою для незаконного залишення охоронюваної території виправної установи підземного ходу (лазу), який був відритий нею таємно від адміністрації.

7. Втеча, поєднана з *пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони*, вчинюється шляхом виведення з ладу або пошкодження різних спеціальних споруд, пристроїв та пристосувань, призначених для запобігання втечам, сповіщення (сигналізації) про них чи для перешкодження їх здійсненню.

Суб'єктивна сторона злочину — лише прямиї умисел. Якщо втечу вчиняє особа, засуджена незаконно, складу цього злочину немає. Особа не може бути засуджена і за втечу з місця попереднього ув'язнення, доки судом не буде встановлено її винуватість у злочині.

Суб'єкт втечі — *спеціальний*. Ним можуть бути особи, що досягли 16-річного віку, які: а) відбувають покарання у вигляді позбавлення волі або арешту; б) визнані підозрюваними чи обвинуваченими у злочині та взяті під варту як запобіжний захід. Особи, до яких арешт застосований як захід адміністративного стягнення (ст. 32 КпАП), а також затримані в порядку статей 106, 106¹, 115 КПК, не підлягають відповідальності за ст. 393 КК.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 393 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 393 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394) з *об'єктивної сторони* полягає у самовільному залишенні спеціалізованого лікувального закладу (психіатричного чи іншого медичного) або у втечі дорогою до нього. Поняття втечі відповідає ознакам цього діяння, зазначеним у ст. 393 КК.

Місцем вчинення злочину є спеціалізовані лікувальні та лікувально-виховні заклади органів охорони здоров'я для лікуван-

ня від наркоманії, алкоголізму, а також спеціальні лікувальні установи із застосування примусових заходів медичного характеру. Відповідальність за ст. 394 КК можлива лише за умови, якщо лікування у спеціалізованому медичному закладі здійснюється за рішенням суду (статті 92—96 КК) у *примусовому порядку*.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний із метою ухилитися від застосування примусового лікування.

Суб'єкт злочину спеціальний — осудна або обмежено осудна особа, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру або примусове лікування у спеціалізованому закладі за рішенням суду.

Покарання за злочин: за ст. 394 — арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до двох років.

РОЗДІЛ XX

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)

§ 1. Поняття та види військових злочинів

Конституція України визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону (ст. 65 Конституції України). Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України — на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (ст. 17 Конституції України).

Від стану законності та воєнного правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, багато в чому залежить ефективність виконання покладених на них найважливіших державних завдань. Окремі закони, військові статuti та інші підзаконні нормативні акти чітко і точно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних Сил. На військовослужбовців покладається неухильне дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, військової присяги, наказів командирів (начальників). Все це багато в чому зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості й суспільну небезпеку їх порушень, у тому числі злочинів. Нормативною базою боротьби з військовими злочинами є розділ XIX Особливої частини КК України (статті 401–435).

Військовими злочинами, згідно зі ст. 401, визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або

проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби, під яким розуміють врегульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають та існують при проходженні служби різними категоріями військовослужбовців у процесі їх службової та бойової діяльності. Цей порядок оснований на Конституції України, окремих законах, військових статутах, положеннях військової присяги, наказах міністра оборони України та інших нормативних актах. Конкретні військові злочини посягають на окремі сфери цього порядку, що є безпосередніми об'єктами цих злочинів.

Об'єктивна сторона військових злочинів полягає у вчиненні суспільно небезпечного діяння, що порушує встановлений порядок несення або проходження військової служби. Такі діяння можуть бути вчинені як шляхом дії (статті 404, 405, 432 тощо), так і бездіяльності (статті 403, 425, 426 та ін.), а також дії та бездіяльності (статті 415, 417, 422 тощо). Деякі склади військових злочинів містять як необхідну або кваліфікуючу ознаку вказівку на настання тяжких наслідків (статті 416, 421 тощо): зрив виконання бойового завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного воєнного майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо.

Низка військових злочинів характеризується такими ознаками, як вчинення діяння в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці, під час бою, в районі бойових дій. Ці ознаки свідчать про підвищену суспільну небезпечність діяння.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Бойова обстановка — період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції).

Бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад при відбитті нападу на державний кордон України.

Поле бою — це частина території суші, повітряного або водного простору, на якій відбувається, відбулося або повинно відбутися озброєне зіткнення з противником.

Район військових дій — це ширший простір, ніж поле бою. Він охоплює територію, яка зайнята під час бойових дій військами у межах від переднього краю фронту до розташування тилкових підрозділів фронту.

Суб'єктивна сторона військових злочинів характеризується або умисною виною (статті 402, 404, 406 тощо), або виною необережною (статті 403, 412 та ін.), деякі військові злочини можуть вчинятися як умисно, так і необережно (статті 418, 419, 420 тощо).

Суб'єктами військових злочинів можуть бути: а) військовослужбовці Збройних Сил України; б) військовослужбовці Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України; в) військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України; г) особи, щодо яких є спеціальна вказівка в законодавстві України; ґ) військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Отже, закон виділяє два види суб'єктів військових злочинів — військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Військовослужбовці — громадяни України, які проходять службу на території України. До них належать: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової та надстрокової служби і військової служби за контрактом Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби національної безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримуван-

ня, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів.

Початком проходження військової служби вважають: а) день прибуття до військового комісаріату для відправлення до військової частини — для призовників і офіцерів, призваних із запасу; б) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового закладу, установи тощо) — для військовозобов'язаних і жінок, які вступають на військову службу за контрактом; в) день призначення на посаду курсанта (слухача) вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу — для громадян, які добровільно вступають на військову службу; г) день призначення на посаду — для громадян, які прийняті на військову службу до Служби безпеки України.

Закінченням проходження військової служби вважається день, з якого військовослужбовець виключений наказом по військовій частині (військовому закладу, установі тощо) із списків особового складу.

Військовозобов'язаний — особа, яка перебуває у запасі. Для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (чи перевірні) або спеціальні збори, початком та закінченням служби є відповідно перший день фактичного перебування на цих зборах і останній день цих зборів.

Суб'єктами низки військових злочинів можуть бути військовополонені ворожої армії, військовослужбовці України під час перебування в полоні у ворога.

Не вважаються суб'єктами військових злочинів співробітники органів внутрішніх справ, робітники та службовці військових частин і установ, учні військових ліцеїв.

Підлягають відповідальності за статтями про військові злочини (з посиланням на ст. 27 КК) будь-які особи, які є співучасниками (організаторами, підбурювачами, пособниками) цих злочинів. У деяких випадках особу, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Відповідно до безпосереднього об'єкту можуть бути виділені такі групи військових злочинів: 1) проти порядку підлеглості

та військової честі (статті 402—406); 2) проти порядку проходження військової служби (статті 407—409); 3) проти порядку користування військовим майном і його зберігання (статті 410—414); 4) проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415—417); 5) проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418—421); 6) проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422); 7) військові службові злочини (статті 423—426); 8) проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій (статті 427—433); 9) злочини, відповідальність за які передбачено міжнародними конвенціями (статті 434—435).

§ 2. Злочини проти порядку підлеглості та військової честі

Життя і діяльність Збройних Сил України побудовані на принципі повної єдиноначальності командирів і начальників. Суть єдиноначальності полягає в зосередженні у командира всіх функцій з управління ввіреним підрозділом. Він повністю відповідає за бойову підготовку, військову дисципліну, стан озброєння, бойової техніки, транспорту, матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини.

Безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів є порядок підлеглості та військової честі.

Непокора (ст. 402). Непокора — це відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

З об'єктивної сторони цей злочин вчиняється шляхом відкритої відмови виконати наказ начальника (непокора) або іншого умисного невиконання наказу.

Наказ — обов'язкова для виконання вимога начальника про вчинення або невчинення підлеглим певних дій по службі. Він може бути звернений до одного або до групи військовослужбовців і має мету — досягнення конкретного результату (зробити щось, не робити чогось). Наказ може бути відданий усно, письмово або іншим способом, переданий підлеглому безпосередньо або через інших осіб, у тому числі телефоном, телеграфом, радіозв'язком тощо. З деяких питань служби встановлено тільки письмову форму віддання наказів (наприклад із питань витрати грошових коштів).

Невиконання інструкцій, що визначають порядок діяльності військових службових осіб, або недотримання тією або іншою групою військовослужбовців загальних вимог військової служби, що містяться у військових статутах, утворює ознаки інших військових злочинів (наприклад порушення статутних правил вартової та інших військових служб — статті 418, 419, 420, 421 тощо).

Начальник — це особа, якій постійно або тимчасово підлегли інші військовослужбовці. Начальники розрізняються за службовим положенням і за військовим званням. Ті, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником. За військовими званнями начальниками є, наприклад, сержанти і старшини — для рядових і матросів однієї з ними військової частини; молодші офіцери (до капітана включно) — для всіх сержантів, старшин, рядових і матросів. Поняттям невиконання наказу начальника охоплюються: а) невиконання дій, зазначених у наказі; б) вчинення дій, заборонених наказом; в) неналежне виконання наказу, тобто відхилення від його розпоряджень про час, місце і характер дій, що вчиняються.

Відмова виконати наказ начальника вважається відкритою, якщо підлеглий, отримавши наказ, у категоричній формі заявляє чи іншим чином демонструє, що він наказ не виконуватиме. Відмова від виконання наказу може бути публічною або заявленою начальнику віч-на-віч, виражена начальнику безпосередньо або особі, яка передала наказ від його імені.

Інше умисне невиконання наказу полягає у тому, що підлеглий наказ начебто бере до виконання, але насправді умисно не виконує. Непокора вважається закінченою з моменту відмови виконати наказ або з того часу, коли військовослужбовець, який мав можливість виконати наказ, не зробив цього, незалежно від наслідків, що настали.

Суб'єктивна сторона непокори полягає в прямому умислі.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, за службовим положенням або військовим званням постійно або тимчасово підлеглий начальнику, який віддав наказ.

Кваліфікуючими ознаками непокори є вчинення її групою осіб, тобто двома або більше військовослужбовцями, які діють

як співвиконавці, або спричинення тяжких наслідків (ч. 2), а також вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 402 — службове обмеження на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 402 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 3 ст. 402 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Невиконання наказу (ст. 403). Цей злочин утвориться, якщо невиконання наказу вчинено за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується тими самими ознаками, що і при непокорі, за винятком того, що потрібне настання тяжких наслідків (наприклад, зрив тих або інших заходів щодо забезпечення постійної бойової готовності підрозділу, частини, корабля).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується необережністю у вигляді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості, що є результатом легковажного розрахунку, неправильності розуміння наказу, забудькуватості тощо.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є його вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 403 — службове обмеження на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавлення волі на строк до двох років; за ч. 2 ст. 403 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404). *Додатковий факультативний об'єкт* цього злочину: життя, здоров'я, тілесна недоторканність зазначених осіб, оскільки опір або примушування може супроводжуватися насиллям над особою.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в опорі начальника, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків.

Опір — це перешкоджання начальникові або іншій особі виконувати покладені на неї обов'язки з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником або іншою особою службових обов'язків, не дати йому можливості діяти в певній конкретній ситуації відповідно до закону, вимог військових статутів або наказу начальника.

Під *примушуванням* розуміють дії, спрямовані на те, щоб примусити начальника чи іншу особу порушити обов'язок із військової служби, тобто вчинити незаконні дії в інтересах того, хто примушує, або діяти всупереч інтересам служби. Примушування передбачає наявність конкретної незаконної вимоги до зазначених осіб. Фізичне або психічне насильство (погроза) щодо начальника на ґрунті невдоволення його службовою діяльністю, але без наявності конкретних вимог може спричинити відповідальність за ст. 405.

Інші особи, які виконують покладені на них обов'язки з військової служби, — військовослужбовці, які входять до складу нарядів гарнізонної, внутрішньої та інших спеціальних служб, або виконують статутні вимоги чи конкретні обов'язки на підставі наказу начальника.

Злочин вважається закінченим із моменту опору або примушування, незалежно від досягнення винним своїх цілей.

Суб'єктивна сторона цього злочину — тільки прямиї умисел.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення його групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2); в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3); пов'язане з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 4).

Під *зброєю* слід розуміти предмети, спеціально призначені для ураження живої цілі, — це штатна армійська зброя (пістолет, автомат, багнет-ніж тощо), а також інша вогнепальна або холодна зброя, як заводська, так і саморобна. Застосування зброї означає фактичне її використання для фізичного або психічного насильства над потерпілим.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 404 — службове обмеження на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 404 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 404 — позбавлення волі на строк

від трьох до дванадцяти років; за ч. 4 ст. 404 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405). Злочин полягає в погрозі вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків із військової служби.

Додатковим об'єктом цього злочину є особиста безпека та здоров'я начальника.

Об'єктивна сторона цього злочину: за ч. 1 ст. 405 полягає у погрозі, тобто залякуванні начальника вбивством, заподіянням йому тілесних ушкоджень, завданням побоїв, знищенням чи пошкодженням майна; за ч. 2 ст. 405 — заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв або вчиненні інших насильних дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків із військової служби.

Для поняття погрози необов'язково, щоб винний дійсно мав умисел вчинити насильство над начальником. У більшості випадків підлеглий намагається лише залякати начальника, щоб вплинути на його службову діяльність. Погроза повинна бути реальною, мати об'єктивну властивість залякати начальника. Погрозу може бути висловлено усно, в письмовому вигляді, жестом, безпосередньо начальникові або через третю особу, під час несення служби і поза нею. Погроза завжди висловлюється у зв'язку з виконанням начальником своїх службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі, що поєднаний із метою вплинути на службову діяльність начальника. Мотивом може бути невдоволення службовою діяльністю начальника або помста за цю діяльність чи іншу, що не впливає на кваліфікацію.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, за службовим положенням або за військовим званням підлеглий особі, якій погрожує.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення його групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 405 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі

на той самий строк; за ч. 2 ст. 405 — позбавлення волі на строк від двох до семи років; за ч. 3 ст. 405 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Порушення статутних правил взаємовідносин між військово-вослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406). *Додатковим об'єктом* цього злочину є тілесна недоторканність, честь та гідність військово-вослужбовця, його здоров'я.

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується порушенням військово-вослужбовцем статутних правил взаємовідносин між військово-вослужбовцями якщо між ними немає відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства.

Під іншим насильством слід розуміти застосування фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити військово-вослужбовця надати послуги особистого характеру, виконувати за винного окремі обов'язки військової служби, передати винному окремі предмети військового обмундирування і спорядження, змінити ставлення до служби і товаришів тощо, а також вчинення винним дій, що принижують і ображають честь та гідність військово-вослужбовця. Зазначені дії мають бути пов'язані з порушенням військової служби і військового порядку; у разі вчинення їх на ґрунті особистих взаємовідносин передбачається відповідальність за злочини проти людини.

Злочин вважається закінченим із моменту завдання побоїв чи вчинення іншого насильства.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього злочину — військово-вослужбовець, який не перебуває у відносинах підлеглості з потерпілим.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення його щодо кількох осіб або заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також таке, що має характер знуцання або глумління над військово-вослужбовцем (ч. 2); вчинення групою осіб або із застосуванням зброї, або таке, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3) Щодо наслідків достатньо встановити необережну вину.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 406 — арешт на строк до шести місяців або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавлення волі на строк до трьох років; за

ч. 2 ст. 406 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 406 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

§ 3. Злочини проти порядку проходження військової служби

Безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів є порядок проходження військової служби.

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407). *Об'єктивна сторона* цього злочину для військовослужбовців строкової служби полягає у самовільному залишенні частини або місця служби, а також нез'явленні їх вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1), або понад один місяць (ч. 3); для осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів або військовослужбовців за контрактом в аналогічних випадках — тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року (ч. 2), або понад один місяць (ч. 3).

Територія частини (підрозділу) — це простір у межах казарменого, табірної, похідного або бойового її розташування. Самовільний вихід з одного підрозділу до іншого підрозділу тієї самої частини чи місця служби, якщо це не супроводжувалося залишенням її розташування, не утворює складу самовільного залишення частини.

Місце служби, якщо воно не збігається з розташуванням частини, — це будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний протягом певного часу виконувати військові обов'язки або перебувати за наказом чи дозволом командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання господарських робіт або іншого службового завдання поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, перебування команди військовослужбовців для пересування (ешелон, поїзд, маршова колона), маршрут пересування і місце

перебування у відрядженні, зазначені у посвідченні про відрядження.

Самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби розташування частини або місця служби без дозволу командира (начальника). Залишення частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який і не уповноважений надавати звільнення, наприклад із дозволу командира взводу. Відповідальність за такі неправомірні дії покладається на начальника, який допустив порушення порядку звільнення.

Нез'явлення вчасно на службу полягає у тому, що військовослужбовець, залишивши розташування частини або місце служби в законному порядку (наприклад, при звільненні з частини, призначенні, переведенні або під час відрядження, відпуски або до лікувального закладу) не повертається без поважних причин до частини або на службу у встановлений строк. Ухилення від несення обов'язків військової служби у цьому випадку вчиняється шляхом бездіяльності. Нез'явлення з поважних причин не утворює складу злочину.

Під *поважними причинами нез'явлення вчасно на службу* розуміють, передусім, хворобу військовослужбовця і перешкоди стихійного характеру, які позбавили військовослужбовця можливості вчасно з'явитися до частини або на службу. Крім того, поважними причинами у кожному конкретному випадку можуть бути визнані інші перешкоди, що виникли всупереч волі військовослужбовця і перешкодили йому вчасно з'явитися на службу (наприклад, непередбачене зупинення руху транспорту і неможливість прибути вчасно іншим способом, затримання органами влади), а також такі обставини, внаслідок яких затримання військовослужбовця понад встановлений для явки строк було надто необхідним (наприклад, для надання допомоги хворим батькам, якщо її не могло бути надано іншим чином тощо).

Початковим моментом самовільного залишення частини або місця служби вважається час залишення розташування частини або місця служби, а нез'явлення — закінчення встановленого строку явки до частини або до місця несення служби (наприклад, зазначеного в довідці про звільнення, посвідченні про відрядження, відпускнуї картці тощо).

Кінцевим моментом є час повернення винного до своєї частини або на службу або явка з повинною до військової комен-

датури, військкомату тощо, або затримання його органами влади, військовою комендатурою, гарнізонним патрулем, нарядом, висланим із частини, тощо.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення частини передбачає умисну форму вини, а нез'явлення вчасно без поважних причин — як умисну, так і необережну форму вини.

Суб'єктом цього злочину за частинами 1, 3 і 4 ст. 407 можуть бути військовослужбовці строкової служби. Особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом підлягають відповідальності за частинами 2, 3 і 4 ст. 407.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 407 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 407 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службове обмеження на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 3 ст. 407 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 4 ст. 407 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Дезертирство (ст. 408) — один з найбільш тяжких і небезпечних злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *З об'єктивної сторони* дезертирство може бути вчинено як шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби, так і шляхом нез'явлення до частини або на службу при переведенні, призначенні, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу з метою ухилення від військової служби. Якщо звільнений із військової частини не повернувся до частини з метою ухилення від військової служби, то його дії також утворюють склад дезертирства у вигляді нез'явлення на службу. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагаючись взагалі виключити себе зі сфери військово-службових відносин.

Закінченим злочин вважається з моменту, коли суб'єкт залишив військову частину або місце служби, а також не з'явився вчасно до частини з метою ухилення від військової служби.

Дезертирство — злочин, що триває. Воно триває доти, поки не буде припинено внаслідок дії самого винного (наприклад його явки з повинною), або настання подій, що перешкоджають його вчинення (наприклад затримання). Явка з повинною не виключає відповідальності за дезертирство.

З суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом, що поєднаний зі спеціальною метою ухилитися від подальшої служби. Мета — обов'язкова ознака дезертирства. За цією ознакою дезертирство відрізняється від самовільного залишення частини або нез'явлення на службу. Мотиви дезертирства можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом цього злочину є як військовослужбовці строкової служби, так і особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом.

Кваліфікуючі ознаки дезертирства — це вчинення його із зброєю або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3).

Під зброєю в цієї статті розуміється штатна вогнепальна чи холодна зброя.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 408 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 408 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 408 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в ухиленні від несення обов'язків військової служби шляхом: а) заподіяння військовослужбовцем собі якого-небудь ушкодження (самокалічення); б) симуляції хвороби; в) підробленні документів чи іншого обману; г) відмови від несення обов'язків військової служби.

Самокалічення — це умисне, штучне ушкодження якого-небудь органу або тканин тіла (наприклад, ноги або кисті руки), порушення функцій якого-небудь органу (наприклад, розлади травлення, серцевої діяльності), викликання якого-небудь захворювання або загострення захворювання, що вже є.

Симуляція хвороби полягає у тому, що військовослужбовець удає хворого, приписуючи собі такі хворобливі симптоми, фізичні або психічні недоліки, які начебто перешкоджають йому виконувати військові обов'язки, але насправді він на них не страждає, або свідомо перебільшує ті захворювання, що вже є у нього.

Підроблення документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець подає командирі (начальнику)

сфабрикований або підроблений ним самим або іншими особами на його прохання документ для отримання звільнення від військової служби.

Інший обман як спосіб ухилення полягає в тому, що військово-службовець повідомляє командира (начальнику) завідомо неправдиві відомості про події чи обставини для отримання звільнення від несення служби або свідомо замовчує про обставини, про які зобов'язаний був доповісти.

Відмова від несення обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 409) з об'єктивної сторони полягає в тому, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, усно, письмово або іншим способом виражає своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично припиняє їх виконання. Відмова може відбуватися шляхом відкритої заяви про небажання нести обов'язки військової служби з подальшим фактичним припиненням їх виконання або у формі явного, фактичного припинення несення обов'язків військової служби, що може і не супроводжуватися заявою про своє небажання нести службу.

З суб'єктивної сторони ухилення шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману і відмова від несення обов'язків військової служби можуть бути вчинені тільки з прямим умислом, що поєднаний зі спеціальною метою тимчасово або постійно ухилитися від виконання всіх або деяких обов'язків військової служби.

У частині 3 ст. 409 передбачено відповідальність за цей злочин, вчинений в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 409 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 409 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 409 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

§ 4. Злочини проти порядку користування військовим майном і його зберігання

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок користування військовим майном.

Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойо-

вих речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410). *Предмет* злочину — зброя, боєприпаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова і спеціальна техніка чи інше військове майно.

Зброя — предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів, і не мають іншого призначення.

Боєприпаси — вид озброєння, призначений для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання інших завдань (освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо).

Вибухові матеріали (речовини) — хімічні сполуки або суміші речовин, здатні до вибуху (швидкого самопоширюваного перетворення з виділенням великої кількості тепла та утворенням газів).

Військове майно — це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у різних способах викрадення зазначених предметів: їх крадіжці, привласненні, вимаганні, розбої, шахрайстві, розтраті, заволодінні із зловживанням службовим становищем. Їх ознаки такі самі, як і в злочинах, передбачених статтями 185, 186, 187, 189, 190 і 191.

У частині 2 ст. 410 передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду, а в ч. 3 — вчинення цього злочину в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, або шляхом розбою чи вимагання, що поєднується з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний із корисливим мотивом.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець або військовозобов'язаний, у тому числі й військова службова особа.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 410 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 410 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 410 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в умисному знищенні або пошкодженні зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна.

Знищення означає таку форму впливу, за якої предмет знищується, припиняє своє існування, після чого він не може бути відновлений для використання за своїм цільовим призначенням. При *пошкодженні* предмет доводиться до такого стану, за якого він може бути відновлений. Пошкодження може призвести до повної або часткової втрати предметом своїх якостей або до втрати предметом своєї форми.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Якщо знищення військового майна вчинялося з метою ослаблення держави, то ці дії необхідно кваліфікувати як диверсію (ст. 113).

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець або військовозобов'язаний.

Кваліфікуючі ознаки злочину — вчинення його шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або спричинення ним загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2); вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 411 — службове обмеження на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 411 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 411 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412). Цей склад відрізняється від злочину, передбаченого ст. 411, своєю *суб'єктивною стороною* — необережністю у формі злочинної самовпевненості або недбалості.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 412 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службове обмеження на строк до двох років, або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року; за ч. 2 ст. 412 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років.

Марнотратство або втрата військового майна (ст. 413). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в марнотратстві, втраті, зіпсуванні військового майна. Марнотратство — це продаж, застава, передача в користування військовослужбовцеві строкової служби виданих йому для особистого користування предметів обмундирування або спорядження. При продажу винний передає іншій особі в постійне користування предмети обмундирування або спорядження за гроші або іншу матеріальну винагороду чи обмінює їх на інші матеріальні цінності. Застава — це передача іншій особі на тимчасове зберігання предметів обмундирування або спорядження і отримання за це грошових або матеріальних коштів з умовою подальшого їх повернення. Передача в користування означає передачу предметів обмундирування або спорядження іншій особі на тимчасове або постійне користування, безвідплатно або з метою отримання будь-якої вигоди, в тому числі й нематеріального характеру. При втраті або зіпсуванні предметів обмундирування або спорядження об'єктивна сторона виражається в порушенні правил зберігання цих предметів, що призвело до їх втрати або зіпсування. Під втратою розуміється вихід предметів обмундирування або спорядження з володіння військовослужбовця. Зіпсування означає приведення цих предметів в повну або часткову непридатність.

Злочин вважається закінченим із моменту марнотратства, втрати або зіпсування військового майна.

З суб'єктивної сторони марнотратство вчиняється з прямим умислом, а втрата або зіпсування — через необережність.

Суб'єкт цього злочину за ч. 1 ст. 413 — військовослужбовець строкової служби; за частинами 2 і 3 — будь-який військовослужбовець.

У частині 2 ст. 413 встановлено відповідальність за втрату або зіпсування ввірених для службового користування зброї,

боєприпасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання, а в ч. 3 — за діяння, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 413 — арешт на строк до шести місяців або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років; за ч. 2 ст. 413 — арешт на строк до шести місяців або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 413 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414). *Об'єктивна сторона* цього злочину охоплює: порушення правил поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; наслідок у вигляді тілесних ушкоджень потерпілому і причинний зв'язок між ними. Порушенням правил поводження із зазначеними предметами вважається невиконання чи неналежне виконання встановлених прийомів або недотримання встановленої послідовності дій зі зброєю, а також речовинами і предметами в процесі користування ними, і, так само, порушення правил, що забезпечують безпеку зберігання вказаних речовин і предметів.

Суб'єктивна сторона цього злочину щодо порушення правил — умисел або необережність, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єктами злочину можуть бути військовослужбовці, які в силу своєї діяльності користуються зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також військовослужбовці, які внаслідок свого службового становища мають доступ до цих предметів.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2); загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки (ч. 3).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 414 — службове обмеження на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавлення волі на строк до трьох

років; за ч. 2 ст. 414 — позбавлення волі на строк від двох до десяти років; за ч. 3 ст. 414 — позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років.

§ 5. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок експлуатації військової техніки.

Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415). *Об'єктивна сторона* цього злочину охоплює як дію, так і бездіяльність, які виражаються в порушенні правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, суспільно небезпечні наслідки (тілесні ушкодження або загибель людей) і причинний зв'язок між ними.

До *бойових* належать машини, які призначені для ураження повітряних, наземних та морських цілей: танки, бронетранспортери, самохідні артилерійські та ракетні установки, а також машини, призначені для буксирування артилерійських систем і причепів з апаратурою управління вогнем тощо.

Спеціальні машини — саморушійний технічний засіб, який використовується за особливим, спеціальним призначенням, що відповідає типу машини або встановленому на ній обладнанню. Спеціальними є різні інженерні машини (траншеєкопачі, бульдозери, корчувателі тощо), санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні, лабораторії тощо.

До *транспортних* належать машини, призначені для перевезення особового складу, озброєння, боєприпасів, військово-технічного майна, а також машини, що використовуються для повсякденного господарського, побутового, медичного та іншого обслуговування військової частини.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом або необережністю щодо порушення правил, а щодо наслідків — лише необережністю.

Суб'єктом цього злочину може бути військовослужбовець, який відповідає за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею.

Частина 2 ст. 415 встановлює відповідальність за те саме діяння, що спричинило загибель кількох осіб.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 415 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 415 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416). *Об'єктивна сторона* полягає в порушенні правил польотів або підготовки до них, а також порушенні правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки. Під *катастрофою* розуміють зруйнування або пошкодження рухомого літального апарату, що спричинило загибель будь-кого із членів екіпажу, особового складу підрозділів, що перевозяться, або інших осіб, які перебували на борту.

Суб'єктивна сторона цього злочину аналогічна злочину, передбаченому ст. 415.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, на якого спеціально покладено обов'язки із забезпечення правил польотів чи підготовки до них.

Покарання за злочин: за ст. 416 — позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

Порушення правил кораблеводіння (ст. 417). *З об'єктивної сторони* це діяння виражається в порушенні правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки.

Кораблеводіння означає безпосереднє управління кораблем у плаванні, визначення курсу і швидкості корабля, глибини занурення підводного човна, встановлення місцеперебування корабля, здійснення маневру, буксирування корабля, вжиття заходів із попередження зіткнення суден у морі, заходів безпеки на випадок шторму і зміни погоди тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину аналогічна злочину, передбаченому ст. 415.

Суб'єкт цього злочину — командир корабля, катера, шлюпки, помічник командира, вахтовий офіцер, який перебуває при виконанні обов'язків з управління кораблем або маневрування.

Покарання за злочин: за ст. 417 — позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

§ 6. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок несення бойового чергування (ст. 420), а також вартової (ст. 418), прикордонної (ст. 419) і внутрішньої служби (ст. 421).

Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено певну варту (вахту) чи патрулювання.

Вартова служба призначається для надійної охорони та оборони важливих військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарному батальйоні (частині).

З суб'єктивної сторони порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (наприклад, сон на посту, порушення маршруту руху під час несення служби шляхом патрулювання тощо), щодо наслідків — вина необережна.

Суб'єктом порушення правил вартової служби може бути будь-яка особа, яка входить до складу варти: начальник варти, його помічник, розводящий, караульний, вартовий, вивідний, а також особи, які керують несенням служби вартою, — черговий частини і його помічник.

Суб'єктом порушення правил вахтової служби можуть бути особи, які несуть вахтову службу у складі як корабельної, так і спеціальної вахти, — вахтовий офіцер, командир вахтового поста, вахтовий плавзасобів, вахтовий шлюпки, вахтовий стерновий, вахтовий механік та ін.

Суб'єктом порушення правил патрулювання є особи зі складу гарнізонного патруля — начальник патруля і патрульні.

У частині 2 ст. 418 встановлено відповідальність за те саме порушення, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 418 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 418 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Порушення статутних правил несення прикордонної служби (ст. 419). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні статутних правил несення прикордонної служби (ч. 1), спричиненні тяжких наслідків (ч. 2).

З суб'єктивної сторони цей злочин може характеризуватися будь-якою формою вини до діяння, а щодо наслідків — лише необережністю.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки особа, яка належить до складу наряду з охорони державного кордону України і виділяється з числа військовослужбовців прикордонної застави та оголошується на бойовому розрахунку. Відповідальність настає тоді, коли особа допустила порушення безпосередньо під час несення нарядом служби з охорони ввіреної йому ділянки кордону.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 419 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 419 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Порушення статутних правил несення бойового чергування (ст. 420). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні статутних правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України (ч. 1), спричиненні тяжких наслідків (ч. 2).

Бойове чергування — це виконання бойового завдання. Бойове чергування здійснюється черговими силами і засобами, призначеними від військових частин.

З суб'єктивної сторони порушення правил може бути вчинено як умисно, так і через необережність, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка заступила на бойове чергування (бойову службу) у встановленому порядку і допустила порушення правил його несення.

У частині 3 ст. 420 встановлено відповідальність за ті самі порушення, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 420 — позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 420 — позбавлення волі на строк

від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 420 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421). *З об'єктивної сторони* статутні правила внутрішньої служби можуть бути порушені як дією, так і бездіяльністю. Диспозиція цієї статті є бланкетною, тому при кожному притягненні до відповідальності за цей злочин необхідно встановити зміст порушеного правила, що стосується несення служби добовим нарядом і передбачене Статутом внутрішньої служби. Злочин передбачає спричинення тяжких наслідків, запобігання яким належало до обов'язків добового наряду.

Внутрішня служба — це система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців згідно зі згаданим Статутом та іншими нормативно-правовими актами.

З суб'єктивної сторони це порушення може бути вчинено як умисно, так і через необережність, щодо наслідків — вина лише необережна.

Суб'єктом цього злочину можуть бути тільки військовослужбовці, які входять до складу добового наряду частини (крім варти і вахти). До них належать: черговий частини, помічник чергового частини, черговий і днювальні парку, підрозділу, механік-водій чергового тягача, черговий штабу, черговий їдальні та ін.

У частині 2 ст. 421 передбачено відповідальність за те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 421 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 421 — позбавлення волі на строк до п'яти років.

§ 7. Злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422). *Безпосереднім об'єктом* злочину є встановлений порядок збереження державної та військової таємниці.

Об'єктивна сторона цього злочину може складатися з таких ознак: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, якщо немає ознак державної влади (ч. 1); втрата документів або матеріалів, що становлять таку саму таємницю (ч. 2).

Державна таємниця — вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Під *розголошенням відомостей військового характеру*, що становлять державну таємницю, слід розуміти протиправний їх розголос, внаслідок чого вони стали надбанням хоча б однієї сторонньої особи. Розголос цих відомостей може полягати як у усному, так і в письмовому їх повідомленні, а також у показі або передачі документів і матеріалів, що становлять державну таємницю. Способи розголошення для цього складу значення не мають. Злочин вважається закінченим із моменту, коли відомості стали відомі іншій особі.

Документ — це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Під *втратою* документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, слід розуміти вчинення діяння, за якого внаслідок порушення військовослужбовцем встановлених правил поведження із ввіреними йому документами (матеріалами, предметами) вони, всупереч волі винного, виходять з його володіння і стають надбанням третьої особи.

З *суб'єктивної сторони* розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, і порушення встановлених правил поведження із документами, матеріалами або предметами може бути вчинено як умисно, так і через необережність, щодо тяжких наслідків (ч. 3 ст. 422) — вина лише необережна.

Суб'єктом розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, може бути будь-який військовослужбовець, якому відомі ці відомості; втрати документів — військовослужбовці, яким були довірені по службі ці документи (матеріали, предмети).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 422 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 2 ст. 422 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 422 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

§ 8. Військові службові злочини

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є нормальна діяльність органів військового управління і встановлений порядок здійснення військовими службовими особами своїх службових обов'язків.

Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423). *Об'єктивна сторона* цього діяння полягає в незаконному використанні транспортних засобів, споруджень чи іншого військового майна, а також незаконному використанні підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також іншому зловживанні владою або службовим становищем, вчиненому з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду (ч. 1) або спричинило тяжкі наслідки (ч. 2).

Ознаки суб'єктивної сторони цього злочину аналогічні зловживанню владою або службовим становищем, передбаченим ст. 364.

Суб'єкт цього злочину — військові службові особи тобто військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування (прим. 1 до ст. 423).

Істотна шкода в статтях 423—426, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, — це шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкі наслідки — шкода, яка у п'ятсот і більше разів

перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (прим. 2 до ст. 423).

У частині 3 ст. 423 встановлено відповідальність за діяння, передбачені в ч. 1 ст. 423, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 423 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службове обмеження на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 423 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 423 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424). *З об'єктивної сторони* для перевищення влади або посадових повноважень характерним є явний, тобто очевидний, вихід посадової особи за межі наданих їй законом прав і повноважень. Як перевищення влади або посадових повноважень кваліфікується:

а) вчинення дій, які є компетенцією посадової особи вищого рівня певного відомства чи посадової особи іншого відомства;

б) вчинення дій одноособово, тоді як вони могли бути здійснені лише колегіально;

в) вчинення дій, які дозволяються тільки в особливих випадках, з особливого дозволу і з особливим порядком проведення, — за відсутності цих умов;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Суб'єктивна сторона і суб'єкт такі самі, як у ст. 423.

У частині 2 ст. 424 встановлено відповідальність за застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого, а в ч. 3 — за діяння, передбачені ч. 2 цієї статті, вчинені із застосуванням зброї, а також за діяння, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за ч. 4 — за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 424 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 424 — позбавлення волі на строк від трьох до семи

років; за ч. 3 ст. 424 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 4 ст. 424 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Недбале ставлення до військової служби (ст. 425). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в невиконанні або неналежному виконанні військовою службовою особою своїх службових обов'язків, що заподіяло істотну шкоду діяльності органів військового управління, інтересам військової служби або правам та інтересам військовослужбовців або інших осіб, що охороняються законом (ч. 1), спричиненні тяжких наслідків (ч. 2), а за ч. 3 — у вчиненні цих діянь в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Суб'єктивна сторона цього злочину така сама, як і у складі службової недбалості, передбаченої ст. 367.

Суб'єкт цього злочину — військова службова особа (прим. 1 до ст. 423).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 425 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службове обмеження на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 425 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 3 ст. 425 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Бездіяльність військової влади (ст. 426). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в умисному неприпиненні злочину, що вчиняється підлеглим, або непорушенні військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин, а також в іншому умисному невиконанні військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду (ч. 1) або спричинило тяжкі наслідки (ч. 2).

Суб'єктивна сторона цього злочину така сама, як і злочину, передбаченого ст. 425.

Суб'єкт цього злочину — військова службова особа.

У частині 3 ст. 426 встановлено відповідальність за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 426 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або

службове обмеження на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 426 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 3 ст. 426 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

§ 9. Злочини проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є встановлений порядок управління військовими силами і засобами в бойовій обстановці.

Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові. Злочин вважається закінченим із моменту фактичного заволодіння ворогом зданими йому військовими засобами або залишеними укріпленнями, бойовою та спеціальною технікою чи іншими засобами ведення війни.

З суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений як умисно (але без мети сприяння ворогові), так і через необережність.

Суб'єкт цього злочину — начальник, який здійснює оперативне управління в бойовій обстановці підлеглими силами, бойовою та спеціальною технікою чи іншими засобами ведення війни.

Покарання за злочин: за ст. 427 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Залишення гинучого військового корабля (ст. 428). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в залишенні гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою із складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Військовий корабель — судно, що належить збройним силам будь-якої держави, має зовнішні ознаки, які відрізняють такі судна цієї держави, перебуває під командуванням офіцера, який є на службі в уряді цієї держави й прізвище якого занесено до відповідного списку військовослужбовців або еквівалентного йому документа, і має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні.

Злочин вважається закінченим із моменту залишення командиром або особою зі складу команди гинучого військового корабля.

З суб'єктивної сторони залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, може бути вчинено як умисно, так і через необережність. Залишення гинучого військового корабля особою із складу команди без належного на те розпорядження командира може бути тільки умисним.

Суб'єкт цього злочину — тільки командир корабля або особа із складу команди корабля.

Частина 2 ст. 428 передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 428 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 428 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в самовільному залишенні поля бою під час бою або у відмові під час бою діяти зброєю. Залишення поля бою — це вихід військовослужбовця з бойової позиції, яку займає підрозділ. Воно охоплює і випадки, коли військовослужбовець залишається на колишній позиції, в той час як весь підрозділ займає нову бойову позицію. Відмова діяти зброєю полягає в припиненні застосування зброї під час бою. Сам винний перебуває при цьому на встановленому для нього місці, не залишає поле бою.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотив, як правило, — боягузтво або легкодухість, але можуть бути й інші мотиви, наприклад релігійні.

Суб'єкт цього злочину — будь-який військовослужбовець.

Покарання за злочин: за ст. 429 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Добровільна здача в полон (ст. 430). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в добровільній здачі в полон ворогу, як шляхом вчинення дії, так і бездіяльності. Під здачею в полон розуміють добровільний перехід військовослужбовця на бік ворога.

Злочин вважається закінченим із моменту переходу військовослужбовця на бік ворога.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом — боягузством або легкодухістю.

Суб'єкт цього злочину — будь-який військовослужбовець.

Покарання за злочин: за ст. 430 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431). Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, можуть полягати в добровільній участі такого військовослужбовця у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним із нею державам, якщо немає ознак державної зради (ч. 1); в насильстві над іншими військовополоненими або в жорстокому поводженні з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2); у вчиненні військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, із корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3).

Для *об'єктивної сторони* достатньо вчинення однієї із зазначених дій. Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. забороняє залучати військовополонених до робіт, що мають військове значення (від таких робіт військовополонені мають право відмовитися).

Суб'єктивна сторона цього злочину — вина у формі прямого умислу, а за ч. 3 ст. 431 — ще й поєднана зі спеціальною метою — забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога або з корисливих мотивів.

Суб'єкт злочину — військовослужбовець, який перебуває в полоні, за ч. 2 — той самий військовослужбовець, але який перебуває на становищі старшого.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 431 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; за ч. 2 ст. 431 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 3 ст. 431 — позбавлення волі на строк до трьох років.

Мародерство (ст. 432). *Об'єктивна сторона* мародерства виражається у викраденні на полі бою речей, що є при вбитих чи поранених. Викрадення може бути як таємним, так і відкритим, із насильством або без такого.

Під речами розуміють предмети обмундирування та особисті речі вбитого або пораненого (годинник, гроші тощо). До них не належать озброєння і боеприпаси, документи, засоби ведення бою та інші предмети, що збираються з метою подальшого бойового застосування. Викрадення має відбуватися на полі бою, тобто на ділянці, де ведуться або велися бойові дії, а також ділянці, що є в тилу, але піддається обстрілу ворогом. Злочин вважається закінченим із моменту появи реальної можливості розпорядитися викраденою річчю.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — тільки військовослужбовець.

Покарання за злочин: за ст. 432 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в насильстві, протизаконному знищенні майна, а також протизаконному відібранні майна під приводом воєнної необхідності, вчинюваних щодо населення в районі воєнних дій.

Насильство над населенням охоплює різні форми посягання на життя та здоров'я, честь та гідність громадян: тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі тощо. Якщо насильство полягає в більш тяжких діях — вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, згвалтування тощо — відповідальність настає за сукупністю злочинів. Протизаконне відібрання майна шляхом розбою тягне відповідальність за ч. 2 ст. 433.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише прямий умисел, часто поєднаний із корисливою метою.

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 433 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 433 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

§ 10. Злочини проти законів і звичаїв війни

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок, що визначає виконання військовослужбовцями вимог міжнародних конвенцій.

Погане поводження з військовополоненими (ст. 434). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в поганому пово-

дженні з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також у недбалому виконанні обов'язків щодо хворих і поранених.

До *військовополонених* належать особистий склад збройних сил, що потрапив під владу України, а також ополченці та добровольці країни, що перебуває у військовому конфлікті з Україною.

Під *поганим поведженням* розуміють будь-яку дію або бездіяльність, що заподіює шкоду життю та здоров'ю військовополонених, принижує їх честь та гідність: завдання тілесних ушкоджень і побоїв, катування, мучення, позбавлення їжі та медичної допомоги, обмеження в правах, передбачених Конвенцією про поведження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.

Погане поведження з військовополоненими, що містить ознаки більш тяжкого злочину (вбивство, зґвалтування тощо) вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями.

Суб'єктивна сторона злочину — вина у формі прямого умислу при поганому поведженні з військовополоненими або у формі необережності при недбалому виконанні обов'язків щодо військовополонених.

Суб'єктом поганого поведження з військовополоненими може бути будь-який військовослужбовець, а при недбалому виконанні обов'язків щодо хворих і поранених — особи, на яких покладено їх лікування і піклування про них.

Покарання за злочин: за ст. 434 — позбавлення волі на строк до трьох років.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст. 435). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в носінні в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста або Червоного Півмісяця особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста і Червоного Півмісяця або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець.

Покарання за злочин: за ст. 435 — позбавлення волі на строк до двох років.

РОЗДІЛ XXI

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

§ 1. Поняття та види злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку

У Кримінальному кодексі України 2001 р. вперше злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку виділено в окремому розділі, в якому вперше у більшості статей встановлено відповідальність за суспільно небезпечні діяння. У цьому розділі КК передбачено ті злочини, які світове співтовариство визнає особливо небезпечними для всього людства, оскільки вони підривають основи міжнародних відносин і здатні знищити саме людство (агресивна війна, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо).

Особливістю цих злочинів також є їх зв'язок із міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами. Поява у КК цієї групи злочинів безпосередньо пов'язана з багаторічними зусиллями світового співтовариства щодо виділення у міжнародному кримінальному праві групи злочинів, найбільш небезпечних для всього людства, і встановлення особливих умов відповідальності за їх вчинення (незалежно від того, чи є дії порушенням внутрішнього права країни, в якій вчинений злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції Міжнародного кримінального суду тощо). Основними джерелами норм про такі злочини у міжнародному праві є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) військових трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.), Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), численні конвенції та резолюції ООН. З 1947 р. Комісія міжна-

родного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства. При кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у багатьох випадках слід звертатися до міжнародно-правових джерел для з'ясування змісту норм або окремих понять.

Більшість злочинів, передбачених у розділі XX КК, вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій. Суб'єктивна сторона всіх злочинів характеризується умислом. Відповідальність за посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443) настає з 14-ти років, а за інші злочини — з 16-ти років. Згідно з ч. 5 ст. 49 давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437—439 і ч. 1 ст. 442.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку можна поділити на три групи, виходячи з їх безпосередніх об'єктів: 1) злочини проти миру (статті 436, 437, 438, 447); 2) злочини проти безпеки людства (статті 439, 440, 441, 442); 3) злочини проти міжнародного правопорядку (статті 443, 444, 445, 446).

§ 2. Злочини проти миру

Пропаганда війни (ст. 436). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — мир між державами і народами. Пропаганду війни було осуджено Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1947 році.

Предмет злочину — матеріали із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна продукція, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріальні носії інформації).

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій, 3) розповсюдження таких матеріалів.

Публічними визнаються заклики, які повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню).

Визначення *агресії* дано у резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти

застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами агресії. Агресивна війна вирізняється масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби, постановкою та реалізацією певних політичних завдань. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад щодо кордону між ними.

У статті 436 йдеться про *заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту* між Україною та іншою державою, або лише між третіми державами. Для кваліфікації цього злочину не має значення, яка саме держава закликається до вчинення акту агресії.

Поняттям «*виготовлення*» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження.

Розповсюдження матеріалів – будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

Цей злочин вважається *закінченим*, якщо вчинено будь-яку із зазначених у ст. 436 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Для виготовлення матеріалів є обов'язковою метою їх розповсюдження.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 436 – виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437). Це особливо тяжкий злочин, основні ознаки якого були закріплені ще в Статутах Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнбергу 1945 року та Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо 1946 року. *Безпосередній об'єкт* цього злочину – мир між державами та народами.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: за ч. 1 ст. 437 — планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; за ч. 2 ст. 437 — ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Агресивну війну і воєнний конфлікт слід розуміти так само, як і у пропаганді війни (ст. 436). Для кваліфікації цього злочину не має значення, чи була війна офіційно оголошена, чи ні.

Планування означає розробку системи чи сукупності дій, окремих дій чи операцій, стратегії і/або тактики злочинних дій, які планується вчинювати в майбутньому: а) при підготовці, розв'язуванні, веденні агресивної війни; б) при підготовці, розв'язуванні воєнного конфлікту, веденні агресивних воєнних дій. Наприклад, розробка плану «Барбаросса» про напад Німеччини на Радянський Союз.

Підготовка може полягати у нарощуванні збройних сил, їх спеціальному навчанні, передислокації; накопиченні запасів зброї, боєприпасів, горючих матеріалів; проведенні розвідувальних заходів, спеціальній ідеологічній підготовці населення та в іншому створенні умов розв'язування і ведення агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, ведення агресивних воєнних дій (наприклад, створення під час підготовки Німеччини до другої світової війни спеціальних підрозділів для масового вбивства людей).

Під *розв'язуванням* слід розуміти дії, безпосередньо спрямовані на реалізацію плану про початок агресивної війни чи воєнного конфлікту. Вони полягають у створенні або інсценуванні конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на початок дій із використанням зброї тощо (наприклад, організація переодягання німецьких солдат у форму поляків та їх уявного нападу на Німеччину у 1939 р.).

Участь у змові означає участь у діяльності стійкого об'єднання декількох осіб, які мають загальну мету, — планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіями у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведенням військових операцій тощо.

Цей злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила будь-яке із зазначених у ст. 437 діянь.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом цього злочину можуть бути службові особи, які здійснюють відповідні функції в системі державної влади чи збройних сил держави, уповноважені вирішувати питання воєнного планування та управління, а також інші особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 437 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; за ч. 2 ст. 437 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — мир та міжнародний правопорядок у сфері війни та збройних конфліктів.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У статті 438 йдеться про міжнародно-правові закони та звичаї війни, які застосовуються у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру.

Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачено у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. («Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі»; «Про поводження з військовополоненими»; «Про захист цивільного населення під час війни»), а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо.

Примусовими визнають роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання. Причому у цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом (наприклад роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру).

Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб. Предметом цих дій є майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачено Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.

Під *засобами ведення війни* слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовуються збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплено у вищезазначених конвенціях, а також у Санкт-Петербурзькій декларації про відміну застосування вибухових і запалювальних куль від 29 листопада 1868 р., Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 років, Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р., Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 р., Конвенції про заборону застосування, складування, виробництва і передачі протипіхотних мін та їх знищення від 18 вересня 1997 р. та в інших документах (деякі з них наведено нижче щодо ст. 439).

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. До за-

боронених засобів ведення війни також належать: зброя «невибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, що раниць уламками, які не виявляються, міни-пастки тощо.

Серед інших порушень законів та звичаїв війни найбільш небезпечним є застосування заборонених методів ведення війни (наприклад, використання голоду серед цивільного населення, бомбардування та атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будов, симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я). Переліки таких порушень передбачено у ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. та у ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434, у яких передбачено спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 встановлено відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 438 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років; за ч. 2 ст. 438 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Найманство (ст. 447). У частинах 1 і 2 ст. 447 передбачено самостійні склади злочинів, причому в ч. 1 йдеться про злочинні дії щодо найманців, а в ч. 2 — про відповідальність самих найманців.

Безпосередній об'єкт цих злочинів — мир між державами та народами. Злочинні дії найманців завжди є втручанням у внутрішні справи іншої держави.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447, характеризують альтернативні дії: 1) вербування найманців; 2) фінансування найманців; 3) матеріальне забезпечення най-

манців; 4) навчання найманців; 5) використання найманців у військових конфліктах чи діях.

Поняття *найманця* визначено у ст. 47 Додаткового протоколу 1 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, а також у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1989 р. Найманцем визнається за сукупністю ознак особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб битися у збройному конфлікті або у спільних насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду чи інший підрив конституційного порядку держави або підрив її територіальної цілісності; 2) беручи участь у таких діях, керується головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка спонукається до цього обіцяркою виплати або виплатою матеріальної винагороди; 3) не є громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 4) не є постійним жителем на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 5) не належить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії; 6) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків.

Під *вербуванням* найманців слід розуміти безпосереднє запрошення, умовляння і набір за наймом людей для вчинення зазначених у ст. 447 дій за матеріальну винагороду. Вербування є закінченим із моменту укладення відповідної угоди з найманцем.

Фінансування найманців полягає у забезпеченні їх грошовими коштами. Під *матеріальним забезпеченням* слід розуміти забезпечення їх зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та пересування, приміщеннями тощо.

Навчання найманців означає проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для вчинення зазначених у ст. 447 дій.

Використання найманців у військових конфліктах чи діях — це залучення до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Цей злочин вважається *закінченим*, якщо вчинено будь-яку із вищезазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців, крім того, метою їх використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 447 передбачено відповідальність за участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав із метою одержання матеріальної винагороди.

Під *збройними конфліктами інших держав* слід розуміти збройні конфлікти міжнародного чи неміжнародного (внутрішнього) характеру.

Участь у збройних конфліктах інших держав означає фактичну безпосередню участь особи у воєнних діях у статусі найманця, наприклад, участь у спільній воєнній операції, керівництво боєм, індивідуальне виконання окремих воєнних завдань тощо. З моменту вчинення такої дії злочин вважається *закінченим*.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний із метою одержання матеріальної винагороди.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, і характеризується сукупністю вказаних вище ознак найманця.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 447 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 447 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

§ 3. Злочини проти безпеки людства

Застосування зброї масового знищення (ст. 439). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — безпека людства.

Предмет злочину — зброя масового знищення, заборонена міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Це, зокрема, бактеріологічна (біологічна), токсинна і хімічна зброя, щодо якої встановлено всеосяжні заборони в обов'язкових для України спеціальних конвенціях: Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсин-

ної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р. (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21 лютого 1975 р.); Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. (ратифікована Верховною Радою України 16 жовтня 1998 р.). Предметом цього злочину також може бути ядерна зброя, але її заборона у міжнародному праві має обмежений характер.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризує застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Під *застосуванням* слід розуміти використання вражаючих властивостей зброї відповідно до її цільового призначення як зброї масового знищення. Час і обстановка її застосування не мають значення для кваліфікації цього злочину.

Застосування зброї масового знищення, щодо якої немає спеціальної заборони у міжнародному договорі України, може кваліфікуватися за ст. 438 як порушення законів та звичаїв війни (застосування зброї з невибірковим характером дії або такої, що завдає зайвих ушкоджень або страждань тощо).

Злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила діяння, передбачене ст. 439.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 439 встановлено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей (хоча б однієї людини) або інші тяжкі наслідки. Тяжкість наслідків визначається виходячи з конкретних обставин злочину (кількості потерпілих, характеру і розміру шкоди, заподіяної людям, тваринам, рослинам, довкіллю).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 439 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років; за ч. 2 ст. 439 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — безпека людства.

Предметом злочину можуть бути види зброї, зазначені щодо ст. 439, а також ядерна зброя та інша зброя масового знищення, щодо яких передбачено спеціальну заборону в міжнародних договорах України. Зокрема, таку заборону передбачено в Договорі про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою від 5 серпня 1963 р. (ратифікований СРСР 25 вересня 1963 р.), Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (Україна приєдналась до Договору 16 листопада 1994 р.), Договорі про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 27 вересня 1996 р. (ратифікований Україною 16 листопада 2000 р.).

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії: розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Під *розробленням* зброї масового знищення розуміють дії з її створення, які передують її виробництву (розроблення теоретичних основ пристрою і дії зброї та їх дослідно-конструкторська перевірка, подібні роботи зі збільшення вражаючих властивостей зброї тощо).

Виробництво – це дія з безпосереднього створення реальних одиниць такої зброї для практичного використання. Способи виробництва можуть бути будь-якими.

Придбання – це отримання такої зброї будь-яким способом (купівля, обмін, викрадення, прийняття як подарунок або винагороду тощо).

Зберігання означає контрольоване винним утримання зброї у визначеному ним місці. Зберігання, наприклад, може порушувати заборону, передбачену Договором про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 7 грудня 1970 р. (ратифікований Президією Верховної Ради Української РСР 17 серпня 1971 р.).

Збут – будь-яке відчуження зброї іншій юридичній або фізичній особі або державі.

Під *транспортуванням* розуміють переміщення зброї будь-яким транспортним засобом.

Цей злочин буде *закінченим*, якщо вчинено будь-яку із зазначених у ст. 440 дію хоча б щодо однієї одиниці зброї масового знищення.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 440 – позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Екоцид (ст. 441). *Безпосередній об'єкт* цього злочину – екологічна безпека людства.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного і тваринного світу означає знищення великої кількості рослин і/або тварин, або їх повне знищення на певній території. Наприклад, під час війни у В'єтнамі у деяких районах усе живе практично було знищено хімічними речовинами.

Отруєння атмосфери або водних ресурсів – це їх забруднення отруйними або іншими шкідливими для людини, тваринного або рослинного світу речовинами. До водних ресурсів належать як поверхневі, так і підземні води.

Під *іншими діями* слід розуміти інші шкідливі дії щодо тваринного і рослинного світу, атмосфери і водних ресурсів або дії щодо інших природних об'єктів (наприклад землі та її надр), або щодо навколишнього природного середовища взагалі (наприклад руйнування озонового шару).

Кожна із зазначених у ст. 441 дій характеризується тим, що вона може спричинити *екологічну катастрофу*. Це має принципове значення для відмежування цього злочину від злочинів проти довкілля (статті 236–254).

Екологічна катастрофа – це особливо тяжкі наслідки, які слід визначати в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність;

4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому.

Цей злочин вважається *закінченим*, якщо вчинено будь-яке із зазначених у ст. 441 діянь, яке могло спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 441 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Геноцид (ст. 442). *Безпосередній об'єкт* злочину — безпека існування національних, етнічних, расових і релігійних груп.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується як діяння, спрямоване на повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом: 1) позбавлення життя членів такої групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Аналогічне визначення геноциду передбачено в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., а також у Римському Статуті міжнародного кримінального суду.

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи — це умисне вбивство усіх або окремих членів групи, вчинене у зв'язку з належністю потерпілого до такої групи, спричинене такою належністю. Такий само зв'язок характеризує заподіяння членам такої групи *тяжких тілесних ушкоджень*.

Створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, може полягати у позбавленні групи продуктів харчування чи інших життєво важливих засобів існування, обмеженні або позбавленні медичної допомоги, створенні небезпечних для життя екологічних умов, насильницькому переселенні в непридатні для проживання місця тощо.

Скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі — це насильницька стерилізація, кастрація або контрацепція, за-

борона шлюбних союзів між членами однієї групи, примушування до абортів або створення життєвих умов, які сприяють збільшенню кількості вимушених абортів тощо.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу означає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насильства.

Кваліфікація геноциду не залежить від того, вчинений він у мирний чи у воєнний час.

Цей злочин вважається *закінченим*: у перших двох формах – із моменту настання наслідків у вигляді відповідно біологічної смерті та тяжких тілесних ушкоджень, а в інших формах – коли вчинені зазначені діяння. Однак у будь-якому випадку розв'язання цього питання не залежить від того, чи настали фактично наслідки у вигляді знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, поєднаний із метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 442 передбачено відповідальність за: 1) публічні заклики до геноциду; 2) виготовлення матеріалів із закликами до геноциду; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Основні поняття у цьому складі злочину визначаються аналогічно пропаганді війни (ст. 436).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 442 – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі; за ч. 2 ст. 442 – арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до п'яти років.

§ 4. Злочини проти міжнародного правопорядку

Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443). *Безпосередній об'єкт* цього злочину – нормальні міжнародні відносини, що необхідні для співробітництва між державами. Додатковим обов'язковим об'єктом є життя людини.

Потерпілим від цього злочину може бути лише представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист.

Такий захист передбачено міжнародним правом, зокрема Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, від 14 грудня 1973 р. Відповідно до цієї Конвенції особами, що користуються міжнародним захистом, визнаються: 1) глава держави, у тому числі кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави, глава уряду чи міністр закордонних справ, який перебуває в іноземній державі, а також члени його сім'ї, які його супроводжують; 2) будь-який представник чи службова особа держави, чи будь-яка службова особа, чи інший агент міжурядової міжнародної організації, який має право згідно з міжнародним правом на спеціальний захист від будь-якого нападу на його особу, свободу і гідність, а також члени його сім'ї, що проживають із ним.

Для встановлення кола осіб, які мають міжнародний захист, також мають значення: Конвенція про привілеї та імунітети ООН від 13 лютого 1946 р., Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи від 2 вересня 1949 р., Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Конвенція про спеціальні місії від 16 грудня 1969 р., Конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу від 15 грудня 1994 р. та інші документи.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Злочин вважається *закінченим*, якщо вчинено замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, наприклад, коли злочинець стріляв із метою вчинити таке вбивство, проте не влучив в потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом і альтернативною метою: 1) вплив на характер діяльності особи, яка має міжнародний захист; 2) вплив на діяльність держави чи організацій, які особа представляє; 3) провокація війни,

4) провокація міжнародних ускладнень (зриву міждержавних переговорів, розірвання дипломатичних чи консульських відносин або окремих угод тощо).

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 443 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444). *Безпосередній об'єкт* цього злочину такий самий, як у ст. 443. Додатковими об'єктами можуть бути власність або здоров'я, воля чи недоторканність людини.

Потерпілими від цього злочину можуть бути особи, які мають міжнародний захист. Вони визначаються аналогічно ст. 443.

Предмет злочину — службові та жилі приміщення осіб, які мають міжнародний захист. Перелік основних міжнародно-правових документів про такий захист наведено щодо ст. 443.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист; 2) викрадення таких осіб; 3) позбавлення їх волі.

Під *нападом* слід розуміти дії, спрямовані на негайне досягнення злочинного результату за допомогою насильства або створення реальної небезпеки його застосування. Напад може поєднуватися з проникненням у службові чи житлові приміщення, знищенням, пошкодженням чи викраденням чужого майна, завданням тілесних ушкоджень.

Викрадення означає протиправне відкрите або таємне захоплення людини, поєднане з подальшим перевезенням чи в інший спосіб переміщення її до іншого місця. Таке переміщення не характерне для *позбавлення волі*, яке полягає лише в позбавленні потерпілого на певний час можливості за своєю волею вибирати місце перебування.

Цей злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 444 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і альтернативною метою, яка є такою самою, як у ст. 443.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 444 передбачено відповідальність за погрозу вчинення будь-яких дій, передбачених ч. 1 цієї статті.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 444 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 2 ст. 444 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до трьох місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (ст. 445). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Об'єктивну сторону злочину характеризує незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, крім випадків, передбачених КК.

Символіка Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — це емблеми у вигляді червоного хреста і/або червоного півмісяця на білому тлі, назви (слова «Червоний Хрест» і/або «Червоний Півмісяць») і спеціальні розпізнавальні сигнали (світлові, радіо-, електронні).

Ця символіка використовується для позначення осіб, рухомого та нерухомого майна, місць або територіальних зон і виконує захисну і розпізнавальну функції. Захисна функція означає, що під час війни або збройного конфлікту зображення Червоного Хреста або Червоного Півмісяця є видимим позначенням міжнародного захисту медичного і духовного персоналу, медичних формувань і санітарно-транспортних засобів, устаткування або запасів. Розпізнавальна функція передбачає використання символіки для позначення належності людини або об'єкта Міжнародному руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, розпізнавання медичних формувань і санітарно-транспортних засобів.

Для визначення незаконності використання символіки у конкретному випадку необхідно звертатися до інших нормативно-правових актів, зокрема, до Закону України «Про символіку Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Україні» від 8 липня 1999 р.¹, Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. Незаконне використання символіки може полягати у носінні її особами, які не мають на це права, незаконному позначенні транспортних засобів та

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 36. — Ст. 316.

іншого майна, використанні майна з незаконно нанесеною символікою тощо.

Стаття 445 передбачає загальну норму про незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Тому вона не застосовується, якщо дії можна кваліфікувати за статтями, що передбачають спеціальну норму, наприклад як військовий злочин за ст. 435. Незаконне використання зазначеної символіки може бути кваліфіковано і за ст. 438 як порушення законів і звичаїв війни, наприклад, якщо таким чином особа симулює володіння статусом, що надає захист, при вчиненні вбивств, завданні поранень, захопленні в полон противника.

Злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила дії, передбачені ст. 445.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Покарання за злочин: за ст. 445 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Піратство (ст. 446). Кримінальну відповідальність за піратство встановлено відповідно до Женевської конвенції про відкрите море від 29 квітня 1958 р. і Міжнародної конвенції з морського права від 10 грудня 1982 р.

Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека міжнародного мореплавання. Додатковим об'єктом можуть бути відносини власності, а також життя, здоров'я, свобода, права та законні інтереси екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна.

Об'єктивну сторону злочину характеризує використання озброєного чи неозброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна; 2) застосування насильства; 3) пограбування; 4) інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Під *морським і річковим судном* розуміють будь-яке судно, у тому числі підводне, незалежно від його практичного призначення і використання.

Усі піратські дії, альтернативно передбачені ст. 446, вчинюються з *використанням судна*. Таким піратським судном, відповідно до зазначених вище міжнародних конвенцій, як правило, є приватновласницьке судно. Використання військового

корабля та іншого державного судна може кваліфікуватися як піратство лише у тих випадках, коли над ними встановлено контроль екіпажу, який учинив заколот, або вони були захоплені сторонніми особами та в інших подібних випадках, коли вони фактично незаконно перебували під владою приватних осіб і використовувалися в їх інтересах.

Захоплення іншого судна означає самовільне встановлення фактичного панування (влади) над ним з отриманням можливості його використання на власний розсуд.

Під *насильством* розуміють фізичне насильство щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна або погрозу його застосування. Воно може полягати в завданні тілесних ушкоджень, побоїв, мордуванні тощо.

Пограбування — це протиправне відкрите викрадення чужого майна, яке є на борту іншого морського чи річкового судна.

Інші ворожі дії щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна можуть полягати у позбавленні або обмеженні волі, захопленні в рабство, нарузі над їх гідністю тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є *місце* його вчинення — відкрите море або інше місце поза юрисдикцією будь-якої держави. Учинення таких дій у межах території держави кваліфікується за іншими статтями КК: як захоплення морського чи річкового судна (ст. 278), бандитизм (ст. 257), розбій (ст. 187), грабіж (ст. 186) тощо.

Злочин вважається *закінченим*, якщо особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 446 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Суб'єктом цього злочину може бути член екіпажу чи пасажир піратського судна, який досяг 16-річного віку.

У частині 2 ст. 446 встановлено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або спричинили загибель людей (хоча б однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (наприклад затоплення судна).

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 446 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна; за ч. 2 ст. 446 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації злочинів	3
§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права	3
§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів	8
РОЗДІЛ II. Злочини проти основ національної безпеки України	19
§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України	19
§ 2. Види злочинів проти національної безпеки України	20
РОЗДІЛ III. Злочини проти життя та здоров'я особи	31
§ 1. Злочини проти життя	31
§ 2. Злочини проти здоров'я	45
§ 3. Злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування	59
§ 4. Інші злочини, що становлять небезпеку для життя та здоров'я людини	72
РОЗДІЛ IV. Злочини проти волі, честі та гідності особи	79
РОЗДІЛ V. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	86
РОЗДІЛ VI. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина	98
§ 1. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина	98
§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян	99
§ 3. Злочини проти трудових прав громадян	104
§ 4. Злочини в сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності	111
§ 5. Злочини проти інших особистих прав і свобод людини та громадянина	115

§ 6. Злочини проти сім'ї	123
§ 7. Злочини проти свободи совісті	128
РОЗДІЛ VII. Злочини проти власності	133
§ 1. Поняття та види злочинів проти власності	133
§ 2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб	135
§ 3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або користь інших осіб	151
§ 4. Некорисливі злочини проти власності	160
РОЗДІЛ VIII. Злочини у сфері господарської діяльності	165
§ 1. Поняття та види злочинів у сфері господарської діяльності	165
§ 2. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської та бюджетної систем України	167
§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання	186
§ 4. Злочини у сфері банкрутства	213
§ 5. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів	220
§ 6. Злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав	229
§ 7. Злочини у сфері приватизації державного та комунального майна	236
РОЗДІЛ IX. Злочини проти довкілля	242
§ 1. Поняття та види злочинів проти довкілля	242
§ 2. Злочини проти екологічної безпеки	243
§ 3. Злочини у сфері землевикористання охорони надр та атмосферного повітря	246
§ 4. Злочини у сфері водних ресурсів	250
§ 5. Злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного та тваринного світу	254
РОЗДІЛ X. Злочини проти громадської безпеки	261
§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки	261

§ 2. Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними ...	263
§ 3. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами	275
§ 4. Порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку	280
РОЗДІЛ XI. Злочини проти безпеки виробництва	286
§ 1. Поняття та види злочинів проти безпеки виробництва ..	286
§ 2. Злочини у сфері безпеки праці	290
§ 3. Інші злочини у сфері безпеки виробництва	294
РОЗДІЛ XII. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	300
§ 1. Поняття та система транспортних злочинів	300
§ 2. Злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту	304
§ 3. Злочини, які посягають на безпеку руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту	316
§ 4. Інші злочини, які посягають на безпечну роботу транспорту	324
РОЗДІЛ XIII. Злочини проти громадського порядку та моральності	327
§ 1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності	327
§ 2. Злочини проти громадського порядку	328
§ 3. Злочини проти суспільної моральності	336
РОЗДІЛ XIV. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	350
§ 1. Поняття і види злочинів проти здоров'я населення	350
§ 2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення	357

§ 3. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення	368
§ 4. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу	372
§ 5. Інші злочини проти здоров'я населення	377
РОЗДІЛ XV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	382
§ 1. Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації	383
§ 2. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону	389
§ 3. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України, що забезпечує її обороноздатність	394
РОЗДІЛ XVI. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	397
§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	397
§ 2. Злочини у сфері використання державних символів	398
§ 3. Злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян	400
§ 4. Злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань	402
§ 5. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації	413
§ 6. Інші злочини проти авторитету держави та діяльності об'єднань громадян	420

РОЗДІЛ XVII. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	425
§ 1. Поняття злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	425
§ 2. Види злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	427
РОЗДІЛ XVIII. Злочини у сфері службової діяльності	434
§ 1. Поняття та ознаки злочинів у сфері службової діяльності	434
§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності	439
РОЗДІЛ XIX. Злочини проти правосуддя	457
§ 1. Види злочинів проти правосуддя	457
§ 2. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду	458
§ 3. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства	464
§ 4. Злочини, які перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі	467
§ 5. Злочини, які перешкоджають своєчасному розкриттю та присіченню злочинів	471
§ 6. Злочини, які перешкоджають виконанню вироку (рішення, ухвали, постанови) та призначеного до відбування покарання	476
РОЗДІЛ XX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)	486
§ 1. Поняття та види військових злочинів	486
§ 2. Злочини проти порядку підлеглих та військової честі ...	490
§ 3. Злочини проти порядку проходження військової служби	496
§ 4. Злочини проти порядку користування військовим майном і його зберігання	500

§ 5. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки	505
§ 6. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб	507
§ 7. Злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці	509
§ 8. Військові службові злочини	511
§ 9. Злочини проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій	514
§ 10. Злочини проти законів і звичаїв війни	517
РОЗДІЛ XXI. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	519
§ 1. Поняття та види злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку	519
§ 2. Злочини проти миру	520
§ 3. Злочини проти безпеки людства	527
§ 4. Злочини проти міжнародного правопорядку	532

Навчальне видання

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Особлива частина

Підручник
2-е видання, перероблене і доповнене

За редакцією М. І. Бажанова,
В. В. Сташиса, В. Я. Тація

Шеф-редактор
В. С. КОВАЛЬСЬКИЙ, кандидат юридичних наук

Юрінком Інтер — редакція наукової та навчальної літератури

Редактор *О. Г. Пазюк*
Комп'ютерний набір *Л. М. Сисоєва*
Комп'ютерна верстка *О. М. Коваленко*
Художнє оформлення *М. П. Черненко*

Підписано до друку 30.08.2004. Формат 84x108/32. Друк офсетний.

Папір офсетний № 1. Гарн. Petersburg.

Умовн. друк. арк. 28,56. Обл.-вид. арк. 27,65.

Наклад 5000 (2-й завод) прим. Зам. № . Ціна договірна.

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром СП «Юрінком Інтер»

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції —
серія ДК № 19 від 20.03.2000.)

З питань придбання літератури звертатися до видавництва «Юрінком Інтер»
за адресою: 04209, Київ-209, вул. Героїв Дніпра, 31-6; тел. 411-64-03

Віддруковано в ЗАТ «Віпол» ДК № 15.
03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.